

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS
FEJLESZTÉSÉRE

Domokos György

Buda visszavívásának ostromtechnikai
problémái.

Az ostrom előzményei
és menete a döntés
időszakáig.

Sziji Jolán

A cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság
(AOK) hivataltörténete, 1914-1918

Jubász Bálint

Áttörés Scsucsje előtt,
1943. január 14.

A 12. könnyű hadosztály harcai

Az alapítás éve
1888

A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

Az alapítás éve
1888

106. ÉVFOLYAM ○ **BUDAPEST** ○ **1993. 1. SZÁM**
A HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM FOLYÓIRATA

E SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

Dr. Domokos György, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa (Budapest); **Huszár János** ny. vezető szakfelügyelő (Pápa); **Juhász Bálint** ny. mérnök (Budapest); **Lenkefi Ferenc**, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos munkatársa (Budapest); **Merk Zsuzsa** múzeológus, a bajai Türr István Múzeum tudományos munkatársa (Baja); **Dr. V. Molnár László**, az Országos Közoktatási Intézet munkatársa (Budapest); **Schönherr, Klaus**, a Militärgeschichtliches Forschungsamt tudományos főmunkatársa (Freiburg, Németország); **Szakály Sándor**, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegersarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa (Budapest—Bécs); **Dr. Szijj Jolán**, a Hadtörténelmi Levéltár tudományos főmunkatársa (Budapest); **Zachar József alezredes**, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegersarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője (Budapest—Bécs).

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum folyóirata

Főszerkesztő:

Bona Gábor

Szerkesztő:

Csákvári Ferenc

Szerkesztő bizottság:

Benda Kálmán, Bona Gábor, Czigány István, Dombrády Lóránd, Füzi Imre, Korsós László, Markó György, Nagy László, Rázsó Gyula, Szabó Miklós, Szakály Ferenc, Szakály Sándor, Urbán Aladár, Zachar József

Szerkesztőség:

Budapest I., Kapisztrán tér 2—4. Postacím: Budapest, Pf. 7. 1250
Telefon: 156-9522

A kiadásért felel a Zrínyi Kiadó főigazgatója

Kiadja:

A Zrínyi Kiadó, Budapest VIII., Kerepesi út 29/b
Postacím: Budapest, Pf. 22. 1440. Telefon: 133-1170

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj: 1 évre 300,— Ft, negyedévre: 75,— Ft

Terjeszti:

a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u. 10/a — 1990 —, közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldön a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat (H—1389 Budapest, 149) terjeszti.

Index: 25 371

HU ISSN 0017-6540

MH Központi Nyomda, felelős vezető Benke Károly

TANULMÁNYOK

DOMOKOS GYÖRGY

BUDA VISSZAVIVÁSÁNAK OSTROMTECHNIKAI PROBLÉMÁI

Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig*

BEVEZETŐ

A török korrall foglalkozó magyar szakirodalom örvendetesen gazdag és színes, számos politikai, katonapolitikai, gazdasági- és hadtörténeti művet mondhat magáénak. A korszak hadieseményeinek technikai vonatkozásairól azonban vajmi keveset olvashatunk. Buda visszafoglalásának 300. évfordulója ismét reflektorfénybe állította a török háborúk történetét, az utóbbi években számos új könyv látott napvilágot e témakörben. A budai ostrommal is több történeti munka foglalkozik, ám ezek nem tekintették feladatuknak a küzdelem mód-szereinek elemzését.

A Budaért vívott harcokat csak az európai, pontosabban a nyugat-európai haditechnikai színvonal ismeretében lehet helyesen megítélni, minthogy az ostromló sereg döntő többségében onnan érkezett, ott szerezte hadi ismereteit, a közkatonától a tábornokig. E korszak haditechnikájáról azonban mindezidáig alig néhány magyar nyelvű leírás született. Ezért véltem szükségesnek, hogy a *Had-történelmi Közlemények* egy korábbi számában¹ röviden áttekintsem a XVII. század várépítészetét, ostromtechnikáját.

Az ott elmondottak kapcsán először az a kérdés merült fel, hogy Magyarországon a várépítészet területén mindebből mi valósult meg.

A magyarországi végvárrendszer a XVI. század második felében, a folyamatos török támadások elhárításának szükségességétől kényszerítve, korábbi önmagához képest, viszonylag jelentős fejlődésen ment keresztül. Kulcsfontosságú váraink döntő többsége ekkor épült át magas falú, tornyos, vagy jobb esetben rondelás várból bástyás erőddé. Az itt alkalmazott olasz, majd újolasz rendszer nagyjából megfelelt a korabeli európai színvonalnak. Lényeges különbség azonban, hogy Magyarországon az újjáépített várak körül alig-alig találkoznak elővédművekkel. (A XVI. században olasz rendszerben, részben, vagy egészen kiépült jelentősebb váraink Komárom, Győr, Érsekújvár, Kanizsa, Várad, Eger, Gyula, valamint Pápa, Patak, Ónod, Tata, Sárvár, Arad, Székelyhíd, Szendrő, Szatmár stb.). Ugyanakkor a várak nagy részén csak hevenyészett erősítéseket végeznek. Széles körben használták a földtöltéseket és a palánkot (pl. Tokaj). Emellett a meglevő szilárd építményeket (kolostorokat, templomokat, kastélyokat) próbálták meg védelmi feladatok ellátására átalakítani (Tihany, Pannonhalma).

* A tanulmány második, befejező része (Harcok a felmentő sereg ellen és a győzelem kivívása) az 1963/2. számban jelenik meg.

¹ Domokos György: Várépítészet és várharcászat Európában a XVI–XVII. században. *Had-történelmi Közlemények* (a továbbiakban: HK) 1966, 47–116. o. (a továbbiakban: Domokos).

A korán török kézre került váraknál pedig szinte konzerválódik a hódítás pillanatában fennálló helyzet (Buda, Fehérvár, a korábbi déli végvonali várai).

A XVII. századra a magyarországi várépítés lendülete megakadt. A hiányos anyagi eszközökből legtöbbször csak a várak fenntartására futotta. A Habsburg hadvezetés, érthető okokból, elsősorban a nyugat-magyarországi várak további erősítésére, felszerelésére helyezte a fő hangsúlyt. Ekkor kapott elővédműveket Győr és Komárom. A magyar végvárrendszer legnagyobb része azonban, kevés kivételtől eltekintve, az egy évszázaddal korábbi állapotban, vagy az időközben lezajlott hadjáratokban tovább romolva érte meg a felszabadító háborúkat.²

„...mindenkinek, úgy a parancsnokoknak, mint a tiszteknek véleménye abban egybehangzó, hogy a vár erősítései nem oly erősek és ellentállásra képesek, mint azt hitték, és hogy könnyű dolog egy nehezen védelmezhető rést lőni a falba, különösen a váracs oldalán, minthogy ott csak egy egyszerű rondella van, melyet ágyúkkal könnyen össze lehet lőni, ...³

Az idézet Cornaro velencei követ 1686. július 7-i jelentésében olvasható, s ebből kitűnik, hogy lekicsinylő véleményével Budát illetően nem állt egyedül, hanem a magas rangú parancsnokok is ezt a nézetet vallották. Mi indokolhatta e felfogás kialakulását? Buda 1684-ben egyszer már visszaverte a keresztény sereg ostromát, és az azt megelőző másfél száz év alatt tett kísérletek is rendre eredménytelenek maradtak. Valóban, a kezdeti optimizmusra hamarosan rácafoáltak az események, amelyek megmutatták hogy a Vár bevétele korántsem lesz egyszerű. Így vizsgálódásom egyik fontos célja annak meghatározása, hogy miért váratott magára 75 napig a Vár megvétele?

A Buda ostromával kapcsolatban napvilágot látott könyvtárnyi irás közül elsőként kell kiemelnem Károlyi Árpád és Wellmann Imre kiváló és mindmáig alapvető monográfiáját,⁴ amelyet magam is alapmunkaként használtam, és amelynek megállapításaira sok esetben hagyatkoztam. Az eddig megjelent könyvek és cikkek összességükben igen részletesen feldolgozták az ostrom eseménytörténetét és sok haditechnikai jellegű adatot tartalmaznak, ám ezekből nem vontak le következtetéseket, így többnyire adások maradtak többek között a fenti kérdésre adott megnyugtató válasszal is. A következőkben tehát kísérletet teszek arra, hogy elsősorban a haditechnikai szempontjai szerint oldjam meg a problémát, nem veszítve szem elől bizonyos más körülményeket sem.

Nem kétséges, hogy a magyar királyok egykori székhelyének felszabadítása a török uralom alól nagy horderejű, és a törökökre nézve súlyos következményekkel járó politikai, illetve katonapolitikai és hadászati eseménynek tekinthető. Maga az ostrom azonban mégis csak egy térben és időben jól behatárolható harccselekmény, akció, amelyet számos egyéb, eddig kevésbé figyelembe

² L. erre nézve: Gerő László: Magyarországi várépítészet. Budapest, 1935. (a továbbiakban: Gerő 1935), valamint: Gerő László: Magyar várak. Budapest, 1968. (a továbbiakban: Gerő 1968).

³ Bubits Zsigmond: Cornaro Frigyes velencei követ jelentései Buda várának 1686-ban történt ostromáról és visszaveréséről. Budapest, 1891. 178.o. (a továbbiakban: Bubits).

⁴ Károlyi Árpád: Buda és Pest visszavívása 1686-ban. A kétszázötven éves évfordulóra átdolgozta Wellmann Imre. Budapest, 1936. (a továbbiakban: Károlyi).

vett harcászati (kisebb részben hadászati) és technikai tényező erőteljesen determinált. Ennek megfelelően a továbbiakban mindenekelőtt a Vár védőrendszerének állapotára, védelmi képességére, valamint az ostromlók harcászataira és haditechnikájára fogok összpontosítani. Az elemzés technikai jellegéből következik továbbá, hogy csak a szükséges mértékben tartom magam az ostrom eseményeinek időrendjéhez. A „körülzárás — megközelítés — döntés” hármas időbeli egységen belül a leírtak legfőbb csoportosítási szempontja az egyes harcászati elemek alkalmazásának egészben történő vizsgálata. Ez alól annyiban kivétel a tüzérség tevékenysége, hogy annak két jól elkülöníthető szakasza értelemszerűen kapcsolódik a megközelítés és a döntés fázisához.

Egy ilyen típusú hadművelet elemzésekor döntő jelentőséget kap a korabeli helyrajz minél pontosabb ismerete. Az alaprajzi ábrázolások közül Rabatta (1. térkép) és Fontana (3. térkép) felvételei jól mutatják a Vár falainak vonulatát.⁵ Az egész tábor és a teljes ostromárok-rendszer elhelyezkedésére vonatkozóan Juvigny (2. térkép), valamint Hallart, De la Vigne, egyes részleteket illetően pedig Fontana és Marsigli térképeit⁶ tekintettem mértékadónak.⁷ Az egykori és mai elnevezések, helyszínek egyeztetésénél Károlyi művét vettem alapul, valamint az ő névhasználatához igyekeztem tartani magam. A várbeli objektumokat — szintén Károlyi nyomán — a Rabatta-féle (1. sz.) térkép alapján azonosítottam.

I. AZ OSTROM ELŐZMÉNYEI, KÖRÜLMÉNYEI

1.1 Az 1686. évi hadjárat színterei, eseményei

Buda ostroma, ámbátor az 1686. évi hadjárat fő céljaul jelölték ki, annak mégis csak egyik részét jelentette. Az 1686-os harci események visszanyúlnak 1685 októberére is, amikor a Magyarországon maradt császári csapatok, kihasználva az érsekújvári siker és a táti győzelem lélektani és hadászati előnyeit, váratlan támadást indítottak a török háterszág ellen. Október 15. után csatlakoztak hozzájuk azok a kuruc csapatok, amelyek Thököly elfogatása után Lipót hűségére tértek. Sejtán Ibrahim balfogása mintegy 17 000 harcedzett kuruc katonával növelte a császár haderejét.

A Mercy és Heißler tábornagyok által megindított támadás első eredményeként a császári csapatok október 12-én birtokba vették a töröktől üresen ha-

⁵ Fontana dolgozatomban felhasznált váralaprajzát l.: *Bubics*, 304–305. o. között, Rabatta térképének eredetijét l. *Károlyi* 1. sz. térképmellékletében.

⁶ Az utóbb felsorolt térképek közlésére terjedelmi okok miatt nincs módomban. Hallart térképét l. *Károlyi*, 304–305. o. között; De la Vigne ostromtérképét a Várhegy keleti és nyugati látképével, valamint ENY–DK irányú metszetével l. uo. 160–161. o. között; a keresztény sereg táborának térképét és a Várhegy Ny–K irányú metszetét szintén De la Vigne-től l. uo. 336–337. o. között; Juvigny térképét l.: *Die Eroberung von Ofen und der Feldzug gegen Türken in Ungarn im Jahre 1686. Mittheilungen des k.k. Kriegs-Archives*, 1886. (1–126-ig önálló számozással.) (a továbbiakban: *MKA*), illetve: *Zieglauer, Ferdinand v.*: *Die Befreiung Ofens von der Türkenherrschaft 1686*. Innsbruck, 1886. (a továbbiakban: *Zieglauer*) mellékleteként; Marsigli két térképét az északi front hadműveleteiről l.: *Veress Endre*: *Gróf Marsigli Alajos Ferdinánd olasz hadi mérnök jelentései és térképei Budavár 1684–1686-iki ostromairól, visszafoglalásáról és helyrajzáról*. Budapest, 1907. 12–13. o., 14–15. o. között.

⁷ A térképekről, és azok hitelességéről l.: *Károlyi*, XV–XIX. o., Buda és Pest grafikus ábrázolásai a visszafoglalás korában, 1683–1718. Budapest, 1937. 12–18. o., *Cserő László*: *Budavár ostromával (1684–1686) foglalkozó térképek és látképek a m. kir. Hadilevéltárban*. In: *Törökhódolt-ság-korabeli okmányok a m. kir. Hadilevéltárban*. Budapest, 1936. 59–72. o.; *Rózsa György*: *Budapest régi látképei*. (1493–1800). Budapest, 1963.; *Czigány István*: *Buda visszavívása*. Hadmérnökök. térképek Buda alatt. Budapest, 1986.

gyott Szolnok várát, majd Hevest, Szentmiklóst és Szarvast is elfoglalták. December 6-án Mercy és a Thököly elfogatása után szintén átállt Petneházy egy váratlan és merész akcióval bevette Aradot. Szolnoki bázisukról kiindulva Heißler és Petneházy január 20-án elfogták a törökök Szegedről Budára küldött élelmiszerellátmányát, annak 3000 főnyi kíséretét szétverték, végül a menekülőket üldözve Szeged külvárosában is betörték, és felgyújtották azt.

Április 24-én Mercy és Heißler, ismét Petneházy huszárainak támogatásával, újabb sikeres rajtaütést hajtottak végre a törökök szegedi bázisa ellen. Akciójukkal az ott gyülekező törökök Szolnok elleni támadását akarták megelőzni. Cserkesz Ahmed pasa és Thököly csapatait az ütközetben teljesen szétverték. Buda visszavívásának megkezdése után Caraffa és Heißler hadteste az ostromot fedezte a hatvani és egri törökök ellen. Július közepén lesre csalták az egri őrseget, Oszmán pasát, a parancsnokot, és 200 katonáját levágták, s ezzel megakadályozták az egriek Buda elleni tehermentesítő akcióját. A csapatok ezután csatlakoztak a főserceghez.

Az említett eseményekkel párhuzamosan Erdélyben is folytak a harcok. Caraffa február 9-én ostromzár alá vette Szentjobbot, s 12-én be is vette. E hadmozdulattal mintegy válaszolt Thököly ellene irányuló készülődésére. Március közepén Caprara formális ostromot indított a Zrínyi Ilona által védett Munkács ellen, ám kísérlete kudaroba fulladt. Így Munkács alatt csak a blokádhoz szükséges csapatok maradtak. A többi Scherffenberg hadtestéhez csatlakozott, amelynek Erdélyt kellett katonailag biztosítania, és az ingadozó Apaffyt a császár hűségére kényszeríteni. Scherffenberg ugyan először csatát veszített Désnél, ám Nagyszebennél győzött, s végül július 28-án létrejött az egyezés Lipót és Apaffy közt. Scherffenberg csapatai augusztus végén csatlakoztak a Budát vívó táborhoz, nem csekély mértékben hozzájárulva a döntő roham sikeréhez.⁸

1.2 A szemben álló erők: a csapatok létszáma

1.2.1 Az ostromló sereg

Buda visszafoglalása sok tekintetben azon múlott, vajon sikerül-e megfelelő létszámú sereget összevonni az akcióhoz. Elég csak arra utalni, hogy az erődítmény nagy kiterjedése önmagában is jelentős ostromló erőt kívánt (1. ezt részletesen a 1.4.2 pont alatt). A korszak hadtudománya pedig a sikeres ostromhoz ötszörös-hatszoros túlerőt tartott szükségesnek a védők erejéhez viszonyítva.

A keresztény had erejét illetően első pillantásra alig akad bizonytalanság, hisz jónéhány, látszólag szinte azonos adatokat tartalmazó lista áll rendelkezésünkre. Ezek majd mindegyike szerint az egyes ezredekhez mindenütt meg egyező számú katona (800 lovas, vagy 1500 gyalogos) tartozott. Amint azonban

⁸ MKA, 9–15. o., Károlyi, 97–103. o., Nagy László: A török világ végnapjai Magyarországon. Budapest, 1986. 370. o.; Szakály Ferenc: Hungaria elberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683–1718. Budapest, 1986. 46–47. o., 50. o.

részleteiben is elemeztem e táblázatokat, rögtön felszínre bukkantak a különbözőségek.⁹ (A részletes kimutatást l. a mellékletben.)

A listák adataiban a legnagyobb szóródást értelemszerűen a legkevésbé nyilvántartott magyarok létszáma mutatja, ha egyáltalán megemlékezik róluk a forrás (6—16 000 fő). Valamivel kisebb eltéréseket figyelhetünk meg a birodalmi segélyhadak esetében, illetve a csapatoknak az egyes seregrészek közötti elosztásában. A valóság azonban csaknem bizonyosan elért a papíron szereplő létszámoktól. Az 1686. június 1-én, Párkány mellett végzett számlálás azt mutatja, hogy némely ezredek igencsak „leharcolt” állapotban érkeztek meg a gyülekezőhelyre.¹⁰ A felsorolt 12 lovasezred, amely elvileg összesen 9600 főt számlált, ténylegesen csak 8866 főből állt. Ezt tovább csökkentette a 874 „übelberitten”, a 698 gyalogos, valamint a 35 beteg. Ugyanigy az ott említett 6 gyalogezred a hivatalos 9000 helyett csak 6535 főt tudott felvonultatni. Ez, a teljes harcértékű katonákat figyelembe véve, a lovasságnál átlagosan mintegy 76 százalékos, a gyalogságnál pedig kb. 73 százalékos feltöltöttséget jelentett.

Nyilvánvaló, hogy egy egyszeri, a csapatok összességének csak kis részét érintő felmérés nyomán kapott arányt nem lehetett korlátlanul kiterjeszteni hadsereg egészére. Azonban Károlyi is megállapítja, hogy az általa is ismertetett hivatalos lista nem felel meg a valóságnak. Ennek okaként ő is a nem teljesen feltöltött ezredek, valamint a csapatok beérkezésének elhúzódsását említi. Kezdetben szerinte is csak mintegy 31 000 emberből állt az ostromló sereg,¹¹ ez a szám pedig szintén közel háromnegyedét (egész pontosan 69⁰/₀-át) teszi ki a körülfárast végző csapatok papíron számított kb. 45 000-es létszámának.

1.2.2 A török védősereg

A török helyőrség számára és összetételére vonatkozóan elég nagy eltérések figyelhetők meg. Eleve különbség mutatkozik a tényleges katonaság, valamint a teljes fegyverforgató férfilakosság lehetséges száma között. A szinte kizárólag

⁹ Hadtörténelmi Levéltár. Törökkori anyag. VII/201. 1686—1696. (14.) 12. doboz. (a továbbiakban: HL T. 12.) 1686 15. „Stand: vnd Starkhe Jhrer Kay: Armata, wie auch der Hungarn, und Reichs: oder Teutschen Auxiliär Völkher, wie mann vermaint selbige dises 1686te Jahr in dass feld zu bringen. . . .” (a továbbiakban: 1686/15); HL T. 12. 1686 40. Liste des Troupes que l'on esperoli pour la Campagne de l'an mil six ent quatre vngt six.” (a továbbiakban: 1686/40); Budavára visszavétele. Írta egy szemtanú. (Angolból fordította. előszóval s jegyzetekkel ellátta Deák Farkas) Budapest, 1886. 128—130. o. (a továbbiakban: Deák); MKA, 13—30. o.; Lotharingiai Károly hadinaplója Buda visszafoglalásáról. (Sajtó alá rendezte és fordította Mollay Károly). Budapest, 1986. 81—87. o., 95—96. o., 100—101. o., 108—112. o., 117. o., 120 o., 122. o. (a továbbiakban: Hadinaplo); Buda királyi város ostromának részletes naplója. . . Összeállította a lotharingiai herceg seregének egyik önkéntese. . . In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította Szakály Ferenc. Budapest, 1936. 247—300. o. (a továbbiakban: Önkéntes) 252—253. o.; Károlyi, 105—120. o.

Valamennyi ezred történetét tartalmazza: Wrede. *Alphons: Geschichte der k. und k. Wehrmacht. Die Regimenter, Corps, Branchen und Anstalten von 1618 bis Ende des XIX. Jahrhunderts.* I—V. kötet. Wien, 1898—1903. I—III. kötet. A csapatok szervezetére nézve l.: Uo., valamint: Meynert, Hermann: *Geschichte der k. k. österreichischen Armees, ihrer Heranbildung und Organisation, so wie ihrer Schicksale. Thaten und Feldzüge, von der frühesten bis auf die jetzige Zeit.* III. k. Wien, 1854, 154—166. o.; Meynert, Hermann: *Geschichte des Kriegswesens und der Herverfassungen in Europa.* Wien, 1869. III. k. 133—135. o., 138—139. o.; *Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen.* Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen herausgegeben von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. sor. I. k. Wien, 1876. 205—211. o. (a továbbiakban: *Feldzüge*); Újhelyi Péter: *Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. (1657—1780).* Budapest, 1914. 122—128. o., 141—144. o., 146—147. o.; Frauenholz, Eugen von: *Deutsche Kriegs- und Heeresgeschichte.* München und Berlin, 1927. 114—118. o.; Perjés Géza: *Zrínyi Miklós és kora.* Budapest, 1965. 203. o.; Nagy László: *„Kuruc életünk megállván csináljuk . . .”.* Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. Budapest, 1938. 114. o.; Broucek, Peter—Hillbrand, Erich—Vessely, Fritz: *Prinz Eugen. Feldzüge und Heerwesen.* Wien, 1986. 44—49. o.

¹⁰ Ziegler. 63. o., 2. sz. jegyzet. Ezt állapítja meg Károlyi. 133. o. is.
¹¹ Károlyi, 118. o. 3. sz. jegyzet.

a szökevények híradásaira támaszkodó forrásokban csaknem egyöntetűen 7000 (6—8000) főnyi gyalogság (ebből 2—3000 a janicsár), illetve 1000 (1600) lovas (szpáhi) szerepel.¹² A mértékadó feldolgozások, így Károlyi Árpád és Fekete Lajos, 12—14 000 főre becsüli a várvédők erejét. Károlyi szerint azonban e számban valamennyi harcképes férfi benne van, Fekete viszont csak a katonákat érti ezalatt.¹³

A valós adatok megállapítására és ellenőrzésére jelen pillanatban nincs lehetőség, így csak bizonyos körülmények figyelembevételével, közvetve lehet a helyes számarányra következtetni. Véleményem szerint a védők viszonylag magas létszámát indokolja:

1. a Vár nagy kiterjedése, a védendő falak hossza;¹⁴
2. a két és fél havi ostrom során mindvégig erőteljes védelem, a sok kitörés, és az azokban résztvevő nagyszámú katonaság;
3. a végső rohamban lemészárolt, vagy foglyul ejtett törökök száma (igaz, hogy ezek egy része polgári lakos volt). Ha pedig a forrásokban szereplő mintegy 8000 főnyi tényleges katonasághoz hozzáveszem a harcképes férfilakosságot, elképzelhetőnek tűnik a 12 000 főnyi összlétszám.

1.2.3 Az erőviszonyok alakulása az ostrom során

Nem érdektelen megvizsgálni, hogyan alakultak a keresztény sereg erőviszonyai az ostrom előrehaladtával. A források alapján viszonylag pontosan — néhány napos eltérésekkel — követhető a segédc csapatok beérkezése.

A Buda alá vonuló had tehát a császári ezredekéből, valamint a bajor és szász csapatokból állt. Utánuk elsőként június 30-án a svábok érkeztek meg 4000, a frankok 3000 fővel. Őket követték a brandenburgiak 7824 katonával.¹⁵ Július végén, augusztus elején visszatért Eszék felől a teljes lovasság, majd bevonult a tiszai hadtest, benne nagyszámú magyarral, összesen mintegy 10 000 fővel. Augusztus végén érkezett be a kb. 12 000 fős erdélyi hadtest, majd legvégül a svédek 1200 főnyi csapata.

12 Hadtörténelmi Levéltár. Török kori anyag. VII/201. 1675—1686. (13.) 11. doboz. (a továbbiakban: HL T. 11.) 1686/12. „Die Belagerung von Ofen 1686. (vom 12ten Juni bis 12 Juli)”. (a továbbiakban: 1686/12.) jún. 12.; HL T. 12. „Journaux. (1686.)”, jún. 11. (a továbbiakban: *Journaux*); HL T. 12. „Foglietto Straordinario”, jún. 23. (a továbbiakban: *Foglietto Straordinario*). (A levéltári forrásokra nézve l.: Buda és Pest 1686. évi visszafoglalásának egykorú irodalma. 1683—1718. Budapest, 1936., és Buda Expugnata 1686. Europa et Hungaria 1683—1718. A törökök kiűzésének európai levéltári forrásai. I—II. Budapest, 1986.) Buda ostroma és bevételének naplója... írta: *Richards Jakab*. . . In: Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. V. Magyar Történelmi Okmánytár londoni könyv és levéltárakból. (Összeszedte és lemásolta *Simonyi Ernő*. 1521—1717. Pest, 1859. 221—247. o. (angol nyelvű eredeti napló). 248—273. o. (fordítás), (a továbbiakban: *Richards*) 249. o., 250. o.; *Deák*. 22. o., 27. o.; Jelentések a Budát vivő táborból 1686 június-augusztus. (Közl.: *Károlyi Árpád*). Történelmi Tár. 1886. 711—786. o. (a továbbiakban: *Jelentések*) 712. o.; *Bubics*, 175. o., 319. o., 323. o.; Hadnapló avagy Buda visszafoglalása... összeállította *Don Giovanni Paolo Zenarolla*, a székesszékhelyi Szent Miklós templom prépostja... In: Buda visszafoglalásának emlékezete 1686. (Összeállította *Szakály Ferenc*). Budapest, 1986. 95—180. o. (a továbbiakban: *Zenarolla*) 105. o. l. még: *MKA*, 36. o.; *Glassl, Horst*: Der bayerische Anteil an der Eroberung Budapests im Jahre 1686. Ungarn—Jahrbuch. 7. k. 1976. 115—135. o. (a továbbiakban: *Glassl*) 121. o.

13 *Károlyi*, 147. o. Gábor szabó jelentését közli, amely 12 000 főt említ, valamint a Főjelentés alapján a janicsár ágára hivatkozik, aki az ostrom után 10 000 főnyi helyőrségről beszélt a lakoságon felül. Budapest története. (Szerk.: *Szendy Károly*) III. k.; *Fekete Lajos*: Budapest a török korban. Budapest, 1944. 51. o. (a továbbiakban: *Fekete*).

14 L. ezt részletesen a Vár védőműveinek leírásánál (L.4.2).

15 *Károlyi*nál némi ellentmondást tapasztaltam a brandenburgiak létszámát illetően. A 117. oldalon az szerepelt, hogy „bejelentve egyelőre 5195 gyalogos és 2069 lovas, összesen 7264 ember.”

A 118. oldal 3. jegyzetében már azt írja, hogy az ígért létszámnál többen, 8269-en érkeztek a budai táborba. Végül a 244. oldalon, ahol az ostrom eseményeinek ismertetése közben felsorolja az egyes egységeket, 1200 lovasról és 6624 gyalogosról tudósít, ez pedig összesen csak 7824 fő. A magam részéről ez utóbbit találok a legpontosabbnak.

Ami a magyarokat illeti, Károlyi számítása szerint július folyamán 5000 gyalogos és 2500—3000 huszár harcolt Buda alatt. Ehhez csatlakozott, az imént felsorolt egységek keretében, augusztus elején a tiszai hadtest 4000—4500, majd a hónap közepén újabb 1500, s végül az erdélyi hadtest 1500 magyarja.¹⁶

Természetesen ez utóbb ismertetett létszámokról is bízást feltételezhető, hogy nem felelnek meg pontosan a valóságnak. Emellett a különböző segédcsoportok erejét sem lehet automatikusan összegezni, hisz előzőleg a meglévőből le kellene vonni a veszteségadatokat, ennek mértékét azonban szinte lehetetlen megállapítani. Mindenképpen helytállónak kell tehát tekinteni Károlyi véleményét, miszerint az ostromló sereg létszáma sosem haladta meg a 60 000 főt.¹⁷

1.3 A szemben álló erők: a tüzérség

„...a vár nehezen megközelítő magaslaton fekszik, és a réshez való utat hegynek fel aknák segítségével kell kierőszakolni, és ... a várat ágyúkkal csak gyengén lehet lövöldözni. Eszerint az ellentálást inkább tudománnyal és a hadi művészet szellemével, mint a csapatok túlnyomó számával kell majd legyőzni, ...”¹⁸ Cornaro ezen értékelése, mint oly sokszor, most is a körülmények alapos ismeretén és a jó helyzetfelmérésen nyugodott. Hogy a valóságban az események némileg más irányt vesznek majd, mindenekelőtt szavai első részét illetően, és az aknázók tehetetlensége folytán a védelem „megpuhításának” oroszlánrésze a tüzérségre hárul majd, azt a derék velencei követ előre nem tudhatta. Abban persze semmi meglepő nincs, hogy a siker így sem maradt el, hisz a korszak tüzérsége mindazon eszközökkel és ismeretekkel rendelkezett, amelyek, megfelelő irányítás mellett, lehetővé tették számára a kulcsszerep betöltését bármely várostromban.¹⁹

Marsigli az 1684-es kudarc tanulságait elemezve kiemelte a tüzérséggel kapcsolatos hiányosságokat.²⁰ Kifogásolta a lövegek minőségét, mivel azok — feltehetően a rossz öntés következtében — gyakorta megrepedtek, felrobbantak. E téren valószínűleg lényeges változások történtek 1686-ra, mivel ilyen jellegű problémákról a forrásokban alig-alig olvashatunk.²¹ A lövegek számában is jelentős növekedés tapasztalható, az 1684-ben felvonultatott 120 darabnak²² 1686-ban legalább a másfélszeresét vonták össze. Ezek a számok azonban mit sem érnek az ellenfél erejének ismerete nélkül, ezért megkísérlem a törökökével összevetve vizsgálni a császári tüzérség összetételét, minőségét.

1.3.1 A lövegek száma és a lövegpark összetétele

Ami az erőviszonyok számszerű részét illeti, mindkét fél esetében gondot jelent a források ellentmondó adatainak értékelése. A keresztény lövegek számában mutatkozó eltéréseket, Károlyi leírásához csatlakozva,²³ arra tudom

¹⁶ Károlyi, 114. o.; Czigány István: A Habsburg Birodalom megváltozott hadászati helyzete és a végvári katonaság szerepének módosulása. In: Studia Agriensia 9., Eger, 1989. 25—35. o.

¹⁷ L. a 11. sz. jegyzetet.

¹⁸ Bubits, 175. o. Cornaro júl. 30-i jelentése.

¹⁹ Domokos, 75—88. o.

²⁰ L. a 76. sz. jegyzetet.

²¹ Jelentések, 729. o. „Auss dem Kayserl. Feldlager vor Ofen”, júl. 14. Ezzel szemben Károlyi, 272. o. 3. sz. jegyzete ennek az ellenkezőjét bizonyítja a „Hadi regisztrátúrára” és Schmettau jelentéseinek júl. 11-i mellékletére hivatkozva.

²² Magyarország hadtörténete. (Főszerk.: Liptai Ervin) Budapest, 1984. I. k. 311. o. (a továbbiakban: Liptai).

²³ Károlyi, 124. o.

visszavezetni, hogy az egyik forráscsoport csak a császáriak lövegeit, a másik viszont a Buda ellen bevetett teljes tüzérséget ismerteti. Ebből fakadóan az első adat csak 186 (188),²⁴ a második viszont 266 darabra vonatkozik.²⁵ A kétségeket tovább növeli, hogy az ostrom során is felbukkan „etl. frisch ankommene Kartaune”.²⁶ Sajnos, a török tüzérségnél még nagyobb a szórás. A tételes felsorolásokban 187, 198, 213, illetve 215 darab löveg szerepel,²⁷ amit a magam részéről elfogadhatóbbnak tartok, mint az írott forrásokban olvasható négy-százas nagyságrendű adatot.²⁸

A végösszegek bizonytalanságánál sokkal nagyobb probléma, hogy nem lehet megállapítani, melyik típusból pontosan hány darab volt az ellenfelek birtokában. A keresztény lövegparkon belül nagyobb valószínűséggel jószerivel csak az ostromágyúk, mint alapvető fajta összetétele határozható meg: 12 (13?) egész, és 50 feles Karthaune. A többi ágyútípusra, valamint a mozsarakra és a Hautbitzokra vonatkozóan még csak kísérlet sem tehető a tényleges mennyiségek tisztázására. (A császári tüzérségről készült részletes kimutatást 1. a mellékletben.)

Ilyen körülmények között problémát jelent a kaliber szerinti összetétel értékelése is. A rendelkezésre álló adatokból csupán két határozott következtetést tudtam levonni a császári tüzérségre vonatkozóan:

1. Figyelemre méltónak tartom az ostromlövegek, s azon belül is a korszerű feles Karthaunék viszonylag magas arányát.²⁹ Hogy mennyire fontos szerepet töltek be a küzdelem során, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy a források szinte kizárólag ezt az egy típust emelik ki név szerint.

2. Az előbbivel ellentétben feltűnő, hogy Lipót hadai eléggé kevés mozsárral rendelkeztek, főképp ha tekintetbe vesszük, hogy a századvég tendenciája a mozsarak mind nagyobb tömegű alkalmazása felé mutatott. A kisszámú keresztény vetágyú mégis fontos szerepet játszott az ostromban, mindenekelőtt az ellenfél folyamatos nyugtalanításában, tevékenységének zavarásában.

A kisebb kaliberű ágyúk esetében csak szórványos megjegyzésekre hagyatkozhattam, amelyekből az tűnik ki, hogy ezeket is főként zavarótűz lövésére használták. Így pl. az a 22 db Falkaun, amelyet a Retek utcai üteg baljára telepítettek, tüzes golyókat szórt a városra.³⁰ Emellett a kitérések elleni védekezésben és a contrevallation őrzésében jutottak főszerephez.³¹

24 Röder von Diersburg, Philipp: Markgrafen Ludwig Wilhelm von Baden Feldzüge wider die Türken, ... I. k. Carlsruhe, 1839. (a továbbiakban: Röder) 180. o.; Zenarolla, 162—163. o.; az előbbire hivatkozik Károlyi, 123—124. o.; szerinte a császáriak 186 löveggel rendelkeztek, míg a bajorok 21, a brandenburgiak 16 ágyút hoztak magukkal (összesen 223). L. az előző jegyzetet.

25 Hadínapló, 102. o.; Deák, 131—133. o. az előbbivel azonos adatokat tartalmaz a Kriegsarchiv aktáira hivatkozva az MKA, 30. o. 1. sz. jegyzet.

26 „... néhány frissen érkezett Kartaune.” HL T. 12. 1686/46. „Diarium. Über den von Jhro Churfürstl. drit: in Bayern, nacher Ungarn vorgekommen vierten Feldzug wider den Erbfeind, vnd was auf solche Reise von Tag zu Tag vorbeigangen im Jahr 1686.” (a továbbiakban: Diarium) szept. 1. A tüzérség tagozódására nézve l.: Meynert, 1869, III. k. 139—140. o.; Feldzüge, 230—237. o.; Dolleczek, Anton: Geschichte des österreichischen Artillerie von den frühesten Zeiten bis zur Gegenwart. Wien, 1887. 152—157. o. A lövegtípusok ismertetését l. uo., illetve Domokos, 77—80. o.

27 Azon ágyúk, mozsarak és vetágyúk inventáriuma (leltára) melyek Buda bevétele után 1686-ik év szeptember 3-án az állásokon találtak. (Közl.: Römer Flóris Ferencz) Archeológiai Közlemények, XII. k. 1878. 50—55. o. (a továbbiakban: Römer); Zenarolla, 173—175. o.; MKA, 117—120. o.; Hadínapló, 222—224. o.

28 „A nagy raktárak tele voltak... s ezen felül közel 400, négyszáz ágyú és mozsárágyú, melyek közül 170 érintetlenül állott taligáján.” Deák, 100. o.: „Találtak benn hús mozsarat és vagy négyszáz nagy és kiskaliberű ágyút, ...”; Onkentes, 294. o.; „Budán 400-nál több kisebb és nagyobb ágyút számláltak, ...”; Bubics, 210. o. Gergely örmény vallomása.

29 Feldzüge, 232. o.

30 Deák, 40. o. júl. 11.; Károlyi, 253—254. o. Megtalálható itt a lövedékek pontos leírása is.

31 „Hat sima ágyút pedig a régi telepre helyeztek, ... a végett, hogy egyenesen a város kapuját lődözzék s meggátolják az ostromlottak kitéréseit.” Deák, 29. o.; Diarium, jún. 28. L. még Károlyi, 274. o., 282. o.

A török tüzérség összetételének két alapvető jellegzetessége figyelhető meg. Először is a lövegállomány tekintélyes részét a magyar végvárakban, illetve csatákban zsákmányolt példányok tették ki (mintegy 38⁰/₀-át).³² Másrészt ki kell emelni a török tüzérség kalibereinek rendkívül sokféleségét. Az értékelés során nem vettem figyelembe, hogy a források nagyszámú használhatatlan lövegről tesznek említést, minthogy az összeírások már az ostrom után készültek, s így a tönkrement példányok közé nyilvánvalóan a harc folyamán kilőtt, vagy megsérült darabok is bekerültek.

1.3.2 A technikai mutatók

Milyen következtetések vonhatók le a fenti megállapítások nyomán? A zsákmányolt császári (és kis részben magyar) lövegek mintegy felénél ismerjük az öntés időpontját, s ezek háromnegyede még a XVI. században készült. Feltételezem, ez az arány valamennyi császári ágyúra és mozsárra kiterjesztve sem változna lényegesen. Ha korukhoz hozzátesszük még, hogy a korábbi végvári harcok már mennyire igénybe vették e lövegeket, s hogy a török Buda a XVI—XVII. század folyamán nyolc ostromot állt ki, fogalmat alkothatunk a lövegpark e részének elhasználódottságáról.

Sajnos, a török tüzérségre vonatkozóan jóformán semmilyen más közelebbi, az értékelést elősegítő adat nem áll rendelkezésemre. Ettől függetlenül kevésbé tartom valószínűnek, hogy e török eredetű lövegek mind új öntésű, korszerű darabok lettek volna.³³

A török tüzérség kalibereinek változatossága mindenekelőtt utánpótlási problémaként jelentkezhett, mivel egyrészt a nagy űrméretű ágyúk rengeteg löport fogyasztottak, másrészt a sokféle ágyúhoz sokféle golyót kellett előállítani és a helyszínre szállítani. Más kérdés persze, hogy a közismerten kitudó török logisztikai rendszer képesnek bizonyult e feladat maradéktalan megoldására, minthogy a hosszú ostrom során sem tudunk fennakadásról a védők lőszerellátásában.³⁴ Kétségtelen azonban, hogy az egységesítésre törekvő Nyugattal szemben ez a sokféleség az elmaradottság egyik jele.

³² A 27. sz. jegyzetben hivatkozott négy forrás közül *Rómer*, 50–55. o., illetve *MKA*, 117–120. o. sokhelyütt megadja a löveg eredetét, a császári és magyar példányoknál néhől az öntés idejét is.

³³ Buda ostroma után egy évszázaddal egy porosz hadmérnök, bizonyos *Hayne*, J.C.G.: *Abhandlung ueber die Kriegskunst der Tuerken...* Berlin und Stettin, 1783. c. művében nagy alaposággal, mindenre kiterjedő részletességgel dolgozta fel három török háború (1683–99, 1716–17, 1737–39) történetét, s ezen belül természetesen kimerítően foglalkozott a török tüzérség akkori állapotával is. Az alábbiakban az ő szavait idézem a török ágyúk jellegzetességeiről:

„Ihre Kanonen sind von verschiedenem Caliber, sie haben weiche, die 80, 100, 120 und mehr Pfund schießen; die mehresten aber sind kleine Kanonen von 6, 8 bis 10 Pfund. Sie haben auch Haubitzen.

Ihre Kanone haben den Fehler, daß gemeinlich die Zapfen nicht an dem rechten Orte angebracht sind, wo sie eigentlich angebracht werden sollen. Sie ruecken selbige mehr an das Bodenfeld zurueck, und binden sich folglich weder an die Verhaeltnisse der laenge, noch an die Schwere, und daher koemmts, daß ihre Kanonen vorn bey der Muendung ein Uebergewicht bekommen, und zum Schaden der Lafette herunterschlagen, und deswegen der Schuß daraus gemeinlich ungewiß wird.

... Montecuculi berichtet, daß zu seiner Zeit die tuerkischen Kanonen gar keine Form gehabt haetten, sondern bey der Muendung so stark, als bey der Kammer, und also ganz cylindrisch geformt gewesen waeren.

... Ihre Moerser... sind viel kuerzer, als die unsrigen, und in Absicht des Feuers beym Abfeuern gefaerlicher.“

³⁴ Jellemző, hogy júl. 22-én a löportorony felrobbanása után Abdurrahman valamennyi ágyúját kisütette, jelezvén, hogy maradt még elég lőpora (*Károlyi*, 287. o., *Schmettau*ra hivatkozva). De még ha kétely merülne is fel ezen állítás valódiságát illetően, mindennél többet árulnak el az ostrom után készült feljegyzések, amelyek több ezer mázsza zsákmányolt löporról beszélnek. L. a 28. sz. jegyzetet.

Megfigyelhető, hogy a zsákmányolt ágyúk közül a legnagyobb kaliberű is csupán 45 (?) fontos, míg az inventáriumok szerint a törököknél egy ismeretlen eredetű, 200 (!) font követ lövő példánnyal is találkozunk. Ez a méretbeli különbség is egyfajta mutatója a török tűzéréség korszerűtlenségének, minthogy Európában a XVI. század vége óta fokozatosan felhagytak az ilyen hatalmas, nehezen kezelhető, és főként kőlövedékkel működő ágyúk gyártásával és használatával. Épp ezért Vauguyonnak a török tűzérést dicsérő szavait is inkább annak hatásos alkalmazására, mint korszerűségére vonatkoztatnám.³⁵ Jellemző továbbá, hogy a nyugati besorolás szerinti kis (10 lattól 12 fontig) és a nagy (36 font feletti) kaliberű ágyúk aránya (59% és 22% [Rómer], illetve 57% és 26% [MKA]) messze felülmúlja a középkategóriájúak arányát, amelybe pedig a császáriak által előszeretettel alkalmazott 24 fontos feles Karthaunék is beletartoztak.

Említettem, hogy a keresztény mozsarak számát (33, vagy 44 db) a korszak tendenciájának tükrében csekélynek tartom, jóllehet a törököknek sem volt sok (17, 19, 23, illetve 23 db szerepel a jegyzékekben).³⁶ Emellett azok technikai jellegű értékelése is lehetetlen az egymásnak teljesen ellentmondó adatok miatt. Ugyanakkor a forrásokban állandóan visszatérő gondolat a mozsarak hatásának dicsérete, mint amelyek rendkívül nagy károkat okoztak a törököknek, emberben és anyagiakban egyaránt.³⁷ A török mozsárállománnyal kapcsolatban az ágyúknál már felsorolt problémákra utalnék vissza. Eredményességüket azonban, amelyet a keresztény ütegekben elért számos találat jelez, itt sem lehet kétségbe vonni.³⁸

Néhány szó erejéig érdemes kitérni a lövedékekre is. Bár a korabeli tűzéréség főként a tömör vasgolyót használta,³⁹ az ismertett leltárakban mégis szép számmal fordulnak elő más lövedéktípusok is. Az összeírások szerint a gyújtó hatásúak már csaknem egyharmadát tették ki az összes lövedéknek, ami figyelemre méltóan magas arány. Mindehhez természetesen hozzá kell tenni, hogy ilyen harceszközöket helyben is lehetett „barkácsolni”, miként ezt pl. Tüzes Gábor barát, vagy Gonzalez spanyol tűzmester is tette.⁴⁰ A gyújtó hatású lövedékeken nagy valószínűséggel nemcsak a kimutatásokban szereplő fajták érteendőek, mivel az említett nevek alatt — ismerve az elnevezések, típusok sokféleségét — bizonytalán több hasonló jellegű eszközt is együtt említenek.

A török lövedékek esetében, ismét a források hiánya miatt, csak feltételezésekre szorítkozhattam. Elképzelhető, hogy a keresztényekhez hasonlóan sokféle típust használtak, bár közülük a forrásokban legtöbbször a kőlövedéket és a mozsárbombát nevezik meg.⁴¹

³⁵ Károlyi, 238. o. 2. sz. jegyzet, 272. o.

³⁶ L. a 27. sz. jegyzetet.

³⁷ Pl.: *Diarium*, júl. 3.; *Bubics*, 189. o. *Grimani* júl. 16-i jelentése, uo. 214. o.: Gergely örmény vallomása.

³⁸ Pl.: *Deák*, 37. o. júl. 7.; *Richards*, 265. o. aug. 9.

³⁹ *Domokos*, 84–85. o.

⁴⁰ HL T. 11. 1686/11. „Berichte a. d. Feldlager vor Ofen vom 15ten Juli bis 12ten September. 1686.” (a továbbiakban: 1696/11) júl. 15.; *Zenarolla*, 145. o. aug. 17.

⁴¹ 1686/11. júl. 15. pl. megemlíti a kartácsot is.

1.4 A budai vár

1.4.1 Buda stratégiai helyzete

Buda vára stratégiaiilag rendkívül fontos helyen állt a törökök és a keresztények szempontjából egyaránt.⁴² Nem véletlen, hogy a középkorban a magyar királyok fővárosává vált, megelőzve Esztergomot, Fehérvárt, Visegrádot, s ugyanazok a megfontolások játszottak közre, amikor a törökök is a magyar hódoltság központjává tették. Centrális fekvése folytán, s mivel a török seregek Duna mellett vezető állandó felvonulási útjának végén helyezkedett el, gyakran vált a további terjeszkedések kiindulópontjává. Emellett védelmezte a szállítást biztosító vízi utat is.

Fontosságára való tekintettel az oszmánok többszörös védelmi gyűrűt vontak, helyesebben hódítottak köré. Sok kisebb vár mellett a belső vonalban Székesfehérvár, Esztergom, Hatvan, a külső gyűrűben Kanizsa, Érsekújvár és Eger voltak a kulcserőségek.⁴³ A Buda—Székesfehérvár—Esztergom vánháromszög pedig további jelentőséget kapott, mert ez „biztosította katonailag a török birodalom számára a magyarországi hódítások megtartását, illetve további növelését.”⁴⁴ Ennek tulajdonítható, hogy az utóbbi két erőd alig két évvel Buda eleste után már török kézre került.

Ezt a rendszert alapjaiban rázta meg Esztergom 1683. évi, majd Érsekújvár 1685. évi elfoglalása. Ezek kiesése megnyitotta a keresztény seregek számára a Budához vezető szárazföldi felvonulási, és az utánpótlást biztosító vízi utat.

A térképekre tekintve az is megfigyelhető, hogy Buda mögött a hódoltság belsejében Székesfehérvár és Szolnok között semmilyen komoly akadály nem állt a betörés útjában. Ezért érthető, hogy Mercy, Heißler és Petneházy már 1685 őszén sikeres hadműveleteket folytathatott e területen a török végvári vonal hátán, és Szolnok, Heves, (Török)Szentmiklós, Szarvas, Arad bevételeivel megkezdte Buda és Eger elszigetelését. Ugyancsak az említett okokkal magyarázható, hogy a Mercy által megkezdett támadássorozatot kihasználva és folytatva a keresztény sereg Buda eleste után azonnal és ellenállás nélkül tudott benyomulni a hódoltság szívébe. Onnan azután módja nyílt több fontos erődöt: Székesfehérvárt, Egert, Kanizsát megkerülni, elvágni a híroddal való összeköttetéstől és az utánpótlástól.⁴⁵ Mindezek tükrében úgy vélem, hogy Buda nem csak a felvonulási utat és a Dunát, hanem gyakorlatilag a hódoltság egész középső részét is védte.

1.4.2 A Vár fekvése⁴⁶

A Vár fekvése, közvetlen földrajzi környezete, részben magyarázatként szolgál az ostrom nehézségeire. A Várhegy, amelyen elterül, mintegy 45—55 m-rel magasabb a körülötte fekvő völgyeknél. A védelem szempontjából a meredek keleti, nyugati, és a valamivel kevésbé lejtős északi oldal is előnyösnek mond-

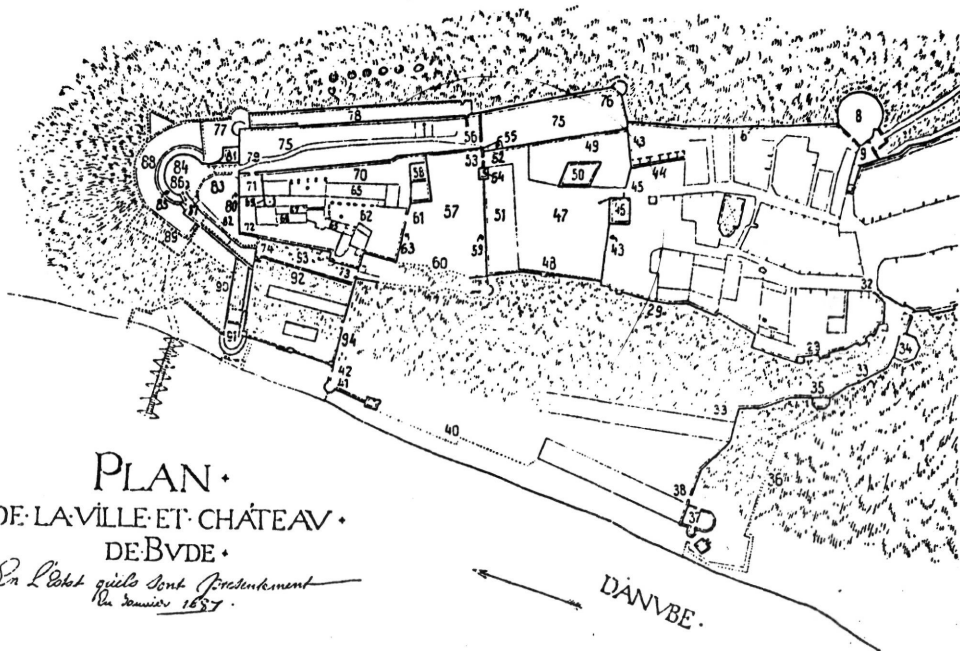
⁴² Az erre vonatkozó térképeket l.: *Sugár István*: A budai vár és ostromai. Budapest, 1979. 120. o., illetve R. *Várkonyi Agnes*: Buda visszavívása 1686. Budapest, 1984. 120—121. o.

⁴³ L. uo.

⁴⁴ *Rózsa Gyula*: Székesfehérvár hadászati jelentősége a török hódoltság korában. Az 1601. és az 1688. évi ostrom. In: Székesfehérvár évszázadai 3. Török kor. Székesfehérvár, 1977. 135. o.

⁴⁵ *Hadinapló*, 265—266. o., 1. még: *Liptai*, 599—600. o.

⁴⁶ *Károlyi*, 174—176. o. A Vár teljes (műemléki) leírását l.: Magyarország műemléki topográfiaja. (Szerk.: *Dercsényi Dezső*.) IV. k. Budapest műemlékel. I. k. (Szerk.: *Pogány Frigyes*) Budapest, 1955.

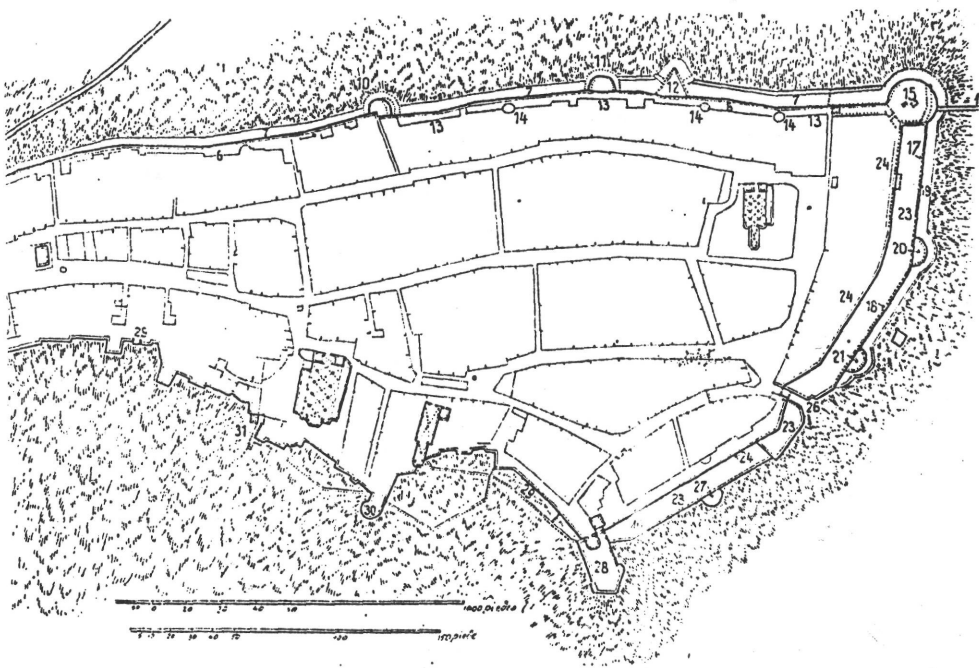

PLAN
DE LA VILLE ET CHATEAU
DE BUDA

*En L'Etat qu'ils sont Presentement
Le 2 Janvier 1687.*

1. sz. térkép (Károlyi térképmelléklete nyomán)

1. A Vízváros fala	26. Bécsi kapu
6. A Vár nyugati kurtinája	27. Mahmud pasa rondella
7. Fedett út a nyugati fal tövében	28. Erdélyi bástya
8. Fehérvári rondella	29. A Vár keleti fala
9. Fehérvári, vagy Síkság kapu	30. Híradás bástya
10. Savanyú leves rondella	31. Kis kapu
11. Veli bég rondella	32. Vízi kapu
12. Ravelin (?) a nyugati kurtina tövében	33. A vízfordást fedező fal
13. A középkori városfal maradványa	34. Arany bástya
14. A középkori városfal tornyai	35. Ezüst bástya
15. Esztergomi rondella	36. Cölöpsor a vízfordást fedező fal előtt
16. Az Erdélyi bástya és a Bécsi kapu közti kurtinaszakasz	37. Istálló bástya
17. Az Esztergomi és Sziavus pasa rondellák közötti kurtinaszakasz	38. Istálló kapu
18. A Sziavus pasa és Murád pasa rondellák közti kurtinaszakasz	40. Cölöpsor a Dunaparton
19. A visszafoglalás után készült árok	41. Urudzs aga bástya
20. Sziavus pasa rondella	42. Rév kapu
21. Murád pasa rondella	43. A belső vár északi külső fala
23. Árok az első és második fal között	44. Reduit a nyugati kurtina mögött
24. A második fal	45. Koldus kapu
25. A harmadik fal (1. a rohamok vázlatain)	46. Éléstár
	47. Arzenál-tér
	48. Kis kapu

49. Sziavus aga téglabástya 50. Cavalier az Arzenál-téren 51. A belső vár árka 52. Az árok betöltött része 53. A belső vár kapuja 54. Börtöntorony 55. Órház 56. Hiszárpecse kapu 57. Báli pasa tere 58. Csonkatorony 59. A belső vár északi, a Csonkatoronyhoz csatlakozó fala 60. A lőporraktár júl. 22-i robbanása által elpusztított épület és falszakasz 61. A palota kapuja 62. Palotaudvar 63. A belső vár északi belső fala 65. A Zsigmond-féle palotaszárnyak 67. A legbelső palotaudvar 68. Az Anjou-kori palota 69. István-torony 70. Nyugati külső palotaudvar 71. Délnyugati külső palotaudvar	72. Keleti külső palotaudvar 73. A keleti kis zwinger északi kapuja 74. A keleti kis zwinger déli kapuja 75. Nyugati nagy zwinger 76. Karakas pasa tornya 77. Kis frengi torony 78. Nyugati kis zwinger 79. A nyugati nagy zwinger déli kapuja 80. A palota déli magas fala 81. Órház 82. A Frengi kapuval párhuzamos fal 83. Cavalier a déli nagy rondella mögött 84. Déli nagy rondella 85. A déli nagy rondella zwingere 86. Frengi kapu 87. A Frengi kapu zwingere 88. A déli nagy rondella árka 89. Az árok hídja 90. A keleti nagy zwinger kettős déli fala 91. Vízi rondella 92. Keleti nagy zwinger 93. Keleti kis zwinger 94. A keleti nagy zwinger északi fala

ható, csupán a déli részen találkozunk enyhe emelkedővel. A hegy nyújtotta kedvező lehetőségeket azonban két hátrányos körülmény, legalábbis bizonyos mértékig, semlegesítette. Az egyik a Vár hatalmas kiterjedése, mert az falaival alkalmazkodni kényszerült az északról dél felé keskenyedő, hosszan elnyúló plató pereméhez, ami a védelmi vonalak tetemes növekedését vonta maga után. Tetézte ezt, hogy miután a Vár vizellátását csak a Dunáról lehetett megoldani, a vízfordás fedezésére is falakat (33, 90, 94)⁴⁷ kellett építeni a hegy keleti lejtőjén.⁴⁸ Következésképp a rendkívül hosszú várfalak védelme tekintélyes létszámú sereget igényelt. A nagy kiterjedés persze az ostromlók dolgát is megnehezítette, mivel a körülfalás részükről is az átlagosnál jóval több embert, és főleg munkát kívánt.

Ennél nem kevésbé hátrányos a védők számára, hogy a Várhegy körül négy, a korabeli tüzérségnek alkalmas támpontul szolgáló magaslatot találunk.⁴⁹ Közülük kettő, a délnyugaton fekvő Naphegy, és a délen magasodó Gellérthegy teljesen megfelelt a közvetlen ágyúzáshoz. A nyugaton levő Kis-Svábhegy (ma Martinovics-hegy), és az északra elterülő Rózsadomb azonban a hatásos romboláshoz kissé távol helyezkedett el. Így az itt felállított lövegekkel inkább csak zavarni igyekeztek a védőket tevékenységükben, illetve a kitörések ellen fedezték velük az árkok örségét és a táborn.

Összességében megállapítható, hogy a keleti oldal megerősítésében a természet játszott közre, egyrészt a meredek lejtő, másrészt a Várhegy és a Duna közti szűk, könnyen belöhető terület folytán. Ezt csak tovább fokozta a zegzugos várfal (29). A nyugati kurtinák (6) esetében is a meredély és a magas falak jelentették az ellene indítandó támadás legfőbb nehézségét. Ezzel szemben a Vár északi, és még inkább a déli oldala erősen ki volt téve mind a tüzérségi, mind a gyalogsági akcióknak. Ennek megfelelően persze a védelem kiépítettsége is e két fronton a legjobb.

Buda, mint erődítmény, három részből állt.⁵⁰ Közülük legkevésbé védhető a Viziváros, amelyet az egész korszakon át mindössze egy vékony, egyszeres fal övezett.⁵¹ Ennek az alsó városrésznek az elfoglalása sosem járt különösebb nehézségekkel, birtoklása pusztán azért lényeges, mert az ostromló csak innen indíthatott közvetlen támadást az északi oldal ellen. A másik két védelmi egység a Várhegyen található, északi felén a várbeli város, a Felsőváros (középkori nevén a „középső vár”), a délin pedig a királyi palota, a „fellegvár”. Az elnevezés idézőjeles, hisz a paloták szintje jó tíz méterrel alacsonyabb a legkiemelkedőbb pont, az Esztergomi rondella (15) 167 m-es tengerszint feletti magasságánál. Ennek a védelem szempontjából mindaddig nincs jelentősége, amíg a Felsőváros az ostromlók kezébe nem került. Akkor azonban a palotákat a várbeli várostól elválasztó, egy-egy toronnyal (46, 54, 58) megerősített három középkori fal (43,

47 Károlyi példáját követve én is a Rabatta-féle (1. sz. térkép) budai térképet tekintem a Vár bemutatása alapjának, csak az eredeti számozást módosítottam a saját leírásom szükségleteinek megfelelően. A továbbiakban az 1. sz. térkép jelzőszámait önmagukban, () között adom meg, a másik két térkép esetében a (2/...), (3/...)formulát használtam.

48 Uo. 169–170. o., 192. o.

49 Uo. 174. o.; Domokos, 79. o. táblázat.

50 Szentneményi Béla: Budavár hadiépítészete. Budapest, 1950. 121. o. (a továbbiakban: Szentneményi).

51 Károlyi, 171–173. o.; Banfi, Florio: Buda és Pest erődítményei 1686-ban. Tanulmányok Budapest Múltjából. V. Különlenyomat. Budapest, 1937. 19–20. o. a továbbiakban: Banfi); Szentneményi, 119–120. o.

59, 63) és az árok (51) már korántsem elegendő a támadók hosszabb időn át való feltartóztatásához, bár a paloták elfoglalása még így is nagy véráldozatba kerülne.⁵² Ezen a ponton rátérek a védművek ellenállóképességének vizsgálatára.

1.4.3 A várfalak és az erődítmények (1. térkép, 14—15. o.)

1.4.3.1 A paloták

Véleményem szerint a Várhegy két védelmi egysége közül az imént említett magassági hátrány ellenére is a paloták rendelkeztek az ellenállás előnyösebb feltételeivel. Jóllehet, velük szemben a Gellérthegy és a Naphegy kitűnő ágyúállást biztosított, a gyalogsági támadásnak azonban komoly nehézségekkel kellett megküzdenie, ha nem is az előterepen, de a falaknál annál inkább. Ennek oka a védművek tagoltsága, bár a déli rész keleti és nyugati oldalának meredeksége sem lebecsülendő akadály.⁵³

Károlyi a paloták körül három védelmi övezetről beszél, úgy tűnik, a falközök száma alapján. A magam részéről inkább Szentneményi Bélával értek egyet annyiban, hogy talán célszerűbb a három oldalt külön értékelni, illetve a falak egymásutánisága alapján meghatározni az egyes védelmi vonalakat.⁵⁴

Nézetem szerint a védelem centrumát minden irányban a paloták képezték, labirintusként összekapcsolódó termeikkel, folyosóikkal és udvaraikkal, zegzugos elrendezésükkel.⁵⁵ A legerősebb a keleti oldal, egyrészt mondott természetes adottságai folytán, másrészt mivel mind a délről, mind az északról jövő támadást el tudta hárítani a keleti nagy zvingernek⁵⁶ (92) a Dunáig lenyúló, déli felén kettős fala (90), az azt lezáró hatalmas Vizi rondella (91.), valamint a vízfordást fedező fal (33). E védművek a meglehetősen magas várfal (29) ágyúival együtt oly erős kereszttüzet tudtak adni, hogy az kizárta a folyó felől partraszállással indított akciókat is. (A dunaparti védművek természetszerűleg a vízi utat is ellenőrizték.)⁵⁷

Hasonlóan jó kiépítettségű a nyugati front is. Ennek déli szakasza lényegében két zvingerből (75, 78) és a nyugati külső udvarból (70) állt. Végeredményben azonban ez utóbbi is zvingernek tekinthető, hisz szerkezetében megfelel annak, és a nyugati nagy zvingernél (75) magasabban helyezkedik el. E védművek a falak alatt húzódó árkokkal és a paloták szárnyával ötlépcsős, négy fallal megszakított rendszert alkottak. A paloták nyugati oldalának északi szakasza már csak háromlépcsős, illetve ha a török által az Arzenál téren (47) épített cavalier⁵⁸ (50) is hozzáveszem, akkor négy. A nyugati nagy zvinger (75) két sarkát a Karakas pasa tornya (76) és a Kis Frengi torony (77) biztosította.⁵⁹

⁵² Károlyi, 176. o., 188. o.; Szentneményi, 71—73. o. arra is megkísérelt magyarázatot adni, hogy mindez miért épp így alakult. L. még Banfi véleményét: Banfi, 4. o.

⁵³ Károlyi, 194—195. o.

⁵⁴ Uo. 189—194. o.; Szentneményi, 104—105. o.

⁵⁵ Károlyi, 189. o.

⁵⁶ A zvinger a várfal előtt emelt alacsonyabb kőfalat, és a közte és a várfal közti területet jelentette. Feladata az árok védelme volt. Meghatározását l.: Faeschen, Johann Rudolph: Kriegs-Ingenieur- und Artillerie-Lexicon. Nuernberg, 1726. 275. o. (a továbbiakban: Faeschen 1726); Faesch, Johann Fudolph: Kriegs-Ingenieur-Artillerie- und See-Lexicon. Dresden und Leipzig, 1735, 1039—1040. o. (a továbbiakban: Faesch 1735); Hoyer, J. G. von: Allgemeines Woerterbuch der Kriegsbaukunst, . . . I—III. k. Berlin, 1815. (a továbbiakban: Hoyer 1815) III. k. 266. o.; Rumpf, H. F.: Allgemeine Real-Encyclopaedie der gesammten Kriegs-kunst. I—II. k. Berlin, 1827. (a továbbiakban: Rumpf) II. k. 581. o.

⁵⁷ Károlyi, 173—174. o., 188—194. o.

⁵⁸ A cavalier a védművek eredeti szintje fölé emelt löállás. Meghatározását l.: Faesch, 1735, 164. o.; Sturm, Leonhard Christoph: Der Wahre Vauban, oder der von den Deutschen und Hollaender verbesserte franzoezische Ingenieur. . . Nuernberg, 1761. 85. o. (a továbbiakban: Sturm); Hoyer, 1815. II. k. 133—134. o.; Rumpf, I. k. 452. o.; Glossarium Artis. Wörterbuch zur Kunst. VII. k. Der Werhrbau nach einfühung der Feuerwaffen. Tübingen, 1979. 134. o. (a továbbiakban: Glossarium).

⁵⁹ Károlyi, 188—194. o.; Banfi, 10—11. o.

A három oldal közül egyértelműen a déli a leggyengébb. Itt található a Nagy Frengi torony (84), vagyis a déli Nagyrondelta. E védmű az egész korszakon át a belső vár neuralgikus pontja maradt, mivel oldalról nem lehetett kellően fedezni. Inkább csak felülről, a magas déli falról (80) oltalmazhatták. Ráadásul az esetleges, oldalról jövő fedező tűznek holtteret teremtett. Ez persze nem azt jelenti, hogy bevétele egyszerű lett volna. E front tagoltsága függőleges irányban nagyon erős: a várárok (88), a rondella zwingere (85),⁶⁰ a rondella fala, a cavalier a déli fal előtt (83), a magas déli fal (80), s végül itt is a palota következett. Összességében a rondella elhelyezkedéséből fakadó gyengeségét kissé ellensúlyozták a beljebb levő akadályok.⁶¹

Az elmondottak természetesen nem zárják ki, hogy Károlyi elgondolása szerint csoportosítsuk a védelmi övezeteket, de a paloták épülettömbjét, véleményem szerint, harcászatiilag önálló egységek, a védelem központjának kell tekinteni.

1.4.3.2 A Felsőváros

A Felsőváros jóval nagyobb területű, mint a belső vár, védművei azonban többségükben kevésbé bonyolultak, minthogy vele szemben az ostromló tűzérőségnek sem állt rendelkezésére az akkori ágyúk hatásos lőtávolságán belüli magaslat. Három oldala közül a keletit és a nyugatit is a természet, míg az északit főleg az ember erősítette meg. A keleti várfalszakasz (29) a már említett erős lejtőjével, a plató pereméhez igazodó sok kiszögellésével, jó oldalazást biztosító zezugos vonalával ostromlásra alkalmatlannak bizonyult. Hatásfokát növelte két kiugró védművének, a Híradás toronynak (30) és az Erdélyi bástyának (28) oldalazó tüze. Sőt, ez utóbbi még a tőle a Bécsi kapuig (26) terjedő kettős falat (16, 24) is oltalmazta.⁶² Ezen a szakaszon a hegyoldal még igen meredek, majd a Bécsi kapu (26) környékén ez valamelyest enyhül, hogy azután az Esztogomi rondella (15) felé ismét lejtősebbé váljon.

A felsőváros északi, a Bécsi kapu által kettéosztott frontját két, egyes források szerint három fal határolta.⁶³ A külső kurtinát (18) az Erdélyi bástya (28) és a Bécsi kapu (26) közt Mahmud pasa félrondellája (27), a Bécsi kapu és az Esztogomi rondella (15) közt pedig Murád pasa (21) és Sziauvus pasa félrondellája (20) szakítja meg. Az utóbbi három védmű érdekessége, hogy üreges belső szerkezetükkel elütöttek a korban megszokottól.⁶⁴ Ez megnehezítette az aknázást, mert az akna könnyen „lyukat kaphatott”, és az ilyen típusú rondellában a befészkelés is sokszorta körülményesebb. Igen erős akadálnak mutatkozott még ezen a részen az első két fal közötti mély és széles árok is (23).⁶⁵

A nyugati oldal rendkívül hosszú egyenes felszakaszokból (6) állt. Bár az ilyen típusú védőműszakaszok jól flankírozhatók,⁶⁶ ez esetben a kurtina részeinek hosszúsága folytán hatásos fedezése gondot jelentett a várórségnek. A nyugati oldal lejtője is elég meredek, s bizonytalannal ez a magyarázata annak, hogy itt csak egyetlen falból állt a védőöv, három rondellával (8, 10, 11) megerősítve.⁶⁷

⁶⁰ Illetve a Frengi kapu zwingere (87) a keleti, és az őrház (81) a nyugati oldalon.

⁶¹ Károlyi, 189–195. o.; Banfi, 12. o.

⁶² Károlyi, 187–188. o.

⁶³ Károlyi, 183–184. o.; Banfi 1937, 15–17. o.; Szentneményi, 106–109. o.

⁶⁴ Domokos, 49. o.

⁶⁵ Károlyi, 183–188. o.; Banfi, 15–18. o.

⁶⁶ Domokos, 107. o.

⁶⁷ Károlyi, 176–183. o.

1.4.4 Török építkezések Budán

A nyugati oldal esetében ki kell emelni két fontos védművet, amelyek feltehetően a török időkben keletkeztek. Az egyik a nyugati fal tövében húzódó fedett út (7), amely lényeges szerepet játszott az 1686-os ostromban is.

Károlyi nagy figyelmet szentelt a fedett útnak, hadtörténetileg pontosan meghatározta eredetét, szerkezetét, megállapította helyét a Vár alatt. Leglényegesebb észrevétele az, hogy bár a források csaknem mindenütt *fausse braie*-ről⁶⁸ beszélnek, az semmiképp sem lehetett.⁶⁹ A *fausse braie* ugyanis a várárkon belül helyezkedett el, így abból meglepetésszerű kitoréseket végrehajtani nem lehetett. Márpedig a fedett út harcászati jelentősége épp ebben rejlett.

Egy ponton szeretnék hozzászólni Károlyi rendkívül alapos leírásához. Úgy vélem, hogy a budai fedett út csak formai szempontból tekinthető fejletlennek, és ezt a terepviszonyokhoz való kényszerű alkalmazkodással indokolnám. Egyrészt a Vár nyugati oldalán, a kurtina alatt, a hely szűkösége és a lejtő meredeksége miatt nem nyílt lehetőség terjedelmesebb létesítmény kialakítására. Ezért hiányoznak pl. a korszerű fedett utat jellemző nagy méretű fegyverterek. Ezek szerepét viszont, az ostrom tanúsága szerint, a budai fedett út szárazárka kiválóan ellátta. Másrészt természetes, hogy ezen a meredek lejtőn a modern elveknek megfelelő *glacis*-t sem lehetett kialakítani. (Kérdés, hogy ez szándékában állt-e valaha is a törököknek?) Összességében azonban a budai fedett út, minden helyi konklávozottsága ellenére, teljes mértékben megfelelt a törökök aktív védelmi taktikájának.

A fedett úthoz kapcsolódott a másik, viszonylag korszerű védmű, az Esztergomi (15) és a Veli bég rondella (11) közé épített, 30 m oldalhosszú, ravelin-szerű földsánc (12.). Ennek szerkezetét feltehetően szintén a helyszűke szabta meg. Károlyi azzal indokolta létrejöttét, hogy a két említett rondella közti hosszabb falszakasz fedezését kellett ellátnia, megvédenie a Kis-Svábhegy útegeitől, végül tűzével a kitoréseket is támogatni tudta.⁷⁰

Az elmondottakhoz két gondolatot szeretnék hozzáfűzni. Egyfelől a Kis Svábhegyen, a faltól kb. 1 km-re felállított üteg (2/8) valószínűleg már kívül volt a falrombolás hatásos lőtávolságán, hisz nem véletlenül hozták létre szinte ugyanazon tűzvezetési vonalon a Városmajor utcai üteget (2/6).⁷¹ Másfelől véleményem szerint e ravelin az említett feladatokon túlmenően legfőképpen az északi hármas védelmi vonalat oltalmazta a hátbatámadás ellen. Ezt az ostrom eseményei mellett a *Journaux* és a *Hadinapló* bejegyzései is igazolják. Eszerint Lotharingiai Károlynak először szét kellett lövetnie e védművet, nehogy a majdani rohamozókat oldalba foghassa. Ezután bontathatta csak el a fedett út (7) *glacis*-jának

⁶⁸ A *fausse braie* a *zwinger* továbbfejlesztése. Ennél a korábbi kőfal helyett földsáncot alkalmaztak, amely nemcsak az árok védelmét látta el, hanem a fal lábát is fedezte az ágyútűztől. Meghatározását l.: *Foeschen*, 1726, 95. o.; *Foesch*, 1735, 716. o.; *Sturm*, 89. o.; *Hoyer*, 1815, II. k. 4-6. o.; *Rumpf*, I. k. 270-271. o.; *Glossarium*, 166. o.

⁶⁹ Károlyi, 178-182. o.

⁷⁰ Uo. 178. o.

⁷¹ Károlyi, 365. o. is azt írja, hogy a Kis-Svábhegyen levő ütegben Gonzales spanyol tüzemester láncosgolyókat lövő ágyú sorakoztak, márpedig azok faltörésre elege alkalmatlanok. L. még: *Journaux*, júl. 3. „...l'on travailla a une batterie sur la montagne, on campent les Suabes pour battre en flanc tout ce qui peut defendre le trois tuors que l'on attaque...”.

a ravelin és az Esztergomi rondella (15) közé eső szakaszát, hogy a nyugati kurtina (6) e részéhez hozzáférhessen.⁷²

Az itt leírt két védművön a török, másfélszáz évig tartó uralmának hosszúságához képest, vajmi keveset tett a Vár korszerűsítésére. Bizonyos jelek arra mutatnak, hogy a franciákkal való jó kapcsolat nemcsak a politika, hanem a haditechnika terén is gyümölcsözőt. Mindazonáltal inkább csak kiegészítették a már meglévőt, illetve befejezték a folyamatban volt átalakításokat, nevezetesen pl. a középkori tornyok helyére többhelyütt rondellákat építettek. Károlyi szerint ilyen az északi oldal három üres rondellája (15, 20, 21), valamint Karakas pasa tornya (76), a Kászim pasa tornya (8), a Víziváros falát a Dunánál lezáró Kakas rondella. Az 1684-es ostrom tapasztalatai alapján épült meg a vízhordást fedező fal (33), a nyugati kurtina megerősítésére a Karakas pasa tornya mögötti reduit (44), valamint az Arzenál terén (47) Sziavus aga téglabástyája (49) és egy cavalier (50).

A felsoroltak mellett a bajor Diarium szól még egy, mások által nem említett védműről, egy szarvműről⁷³: "... zwischen den zwei Rundellen zu Pest, welche gegen dem Wasser herauf stehen, mittelst einer starken Brustwehr die Communication gemacht und diesser Ort gegen dem Land hinauf mit einem Hornwerk, worauf bis in 700 Personen halten können, befestigt worden, ...".⁷⁴ A formai hasonlóság okán megfontolandó, hogy a Rabatta térképén (1. sz. térkép) a Vizi rondella (91) mellett jelzett, a hidat is fedező védmű azonos-e a szarvművel.

Ezeken túlmenően a török már csak javítgatta a falakat és földtöltésekkel erősítette meg.⁷⁵

1.5 1684 tapasztalatai

Az 1686-os ostrom közvetlen és legfontosabb előzményének az 1684-es ostrom tekinthető. Ennek negatív tapasztalatai a várívás minél korszerűbb elveinek és eszközeinek alkalmazására serkentették a vezéreket, minthogy a kudarcban nagy szerepet játszottak az elavult harcászati megoldások, valamint az előkészítetlenség. A felmerült problémákat a következő pontokban lehet összefoglalni:

1. a felvonulás a Vár alá elég késői (júl. 12.);
2. az amúgy is elégtelen létszámú erőt négy különböző támadási irányban forgácsolták szét;
3. az ostromárkok sem méreteikben, sem kialakításukban nem feleltek meg a követelményeknek, s contrevallation sem készült;

⁷² „Az elmúlt éjjel az új úteg mellett még egy 4 ágyúból álló másikat kezdtünk el, amelynek az lesz a feladata, hogy a nagy sarokrondellától jobb kéz felől rést nyisson és az ellenséget a résnél oldalba kapja. Az öreg nagy úteggel pedig megkíséreltük, hogy az ellenséges résnél még megmaradt falszakaszt, amely megakadályozza, hogy az ellenséget jobb oldalról pásztázzuk, szétlőjük.” *Hadinapló*, 188. o. aug. 24., ... on travailla fort á l'attaque der Lorraine a combler le fossé ou on fil un nouveau logement assez grand et hors de la ville, ou ouvris la fausse braye a l'endroit du retranchement des ennemis pour battre au pied la muraille qui les couvre de ce corté lá.” *Journaux*, aug. 22.; *Károlyi*, 350. o.

⁷³ Az elővédművek egy viszonylag gyakori fajtája, amely két félbástyából és igen hosszú szárnyakból áll. Meghatározását l.: *Faeschen*, 1726, 201. o.; *Faesch*, 1735, 715. o.; *Hoyer* 1815. II. k. 103–106. o.; *Rumpf*, I. k. 510. o.; *Glossarium*, 82. o.

⁷⁴ ... a Pest felé levő két rondella között, amelyek a vízre néznek erős mellvéddel összeköttetést létesítettek, és ezt a helyet a part felől egy 700 főt befogadni képes szarvművel erősítették meg, ...”. *Diarium*, jún. 22.

⁷⁵ *Szentneményi*, 116–120. o.

4. az aknaharc teljes mértékben hatástalan maradt;
5. a felvonultatott lövegek száma kevésnek, minőségük, illetve elhelyezésük felettlébb gyengének bizonyult;
6. az egész sereg abba a pszichológiai hibába esett, hogy a kezdeti gyors sikerek hatására alábecsülte a törököket.⁷⁶

A felsorolt hiányosságokból fakadó nehézségeket tovább súlyosbította a kitűnően felszerelt és keményen védekező török őrség, illetve a jól vezetett felmentő sereg aktivitása, amelyek együttesen mihamarabb magukhoz ragadták a kezdeményezést, teljesen megbénítva az ostromlók tevékenységét.⁷⁷ Véleményem szerint a keresztény sereg harcászata az 1684-es hadjárat idején még sokkal inkább a korábbi nemetalföldi mintát követte, amelyet a védelem a legtöbb esetben fölülmúlt.⁷⁸

Végül 1684 kapcsán nem hagyható figyelmen kívül, hogy az utánpótlási vonal hátában még ott állt a török kézen levő Érsekújvár, melynek őrsége bármikor elvághatta a dunai vízi-, és a mellette vezető szárazföldi felvonulási utat, de legalábbis veszélyeztetni tudta a császár hadainak összeköttetését hazai bázisaival. Így, ha a siker reményében akarták Buda visszavételét megkísérelni, elsőnek ezt az akadályt kellett fől számolni. Ez 1685-ben meg is történt. Hogy az egyéb tapasztalatokat miként tudják majd hasznosítani, az már csak 1686-ban, a gyakorlatban dölhetett el.

II. A VÁR KÖRÜLZÁRÁSA

2.1 A körülzárás kezdete

1686 stratégiai jellegű újítása, hogy már csak két ponton kezdték vívni a várat, megszüntetve ezáltal az erők fölösleges elaprózását. A terep ismeretében az előzetes tanácskozásokon eldöntötték, hogy az északi oldal, illetve a paloták déli homlokzata ellen fognak támadni.⁷⁹ E fontos döntés, azzal a körülménnyel párosulva, hogy a Buda alatt felsorakozott sereg létszáma a két évvel korábbinak mintegy kétszeresét tette ki.⁸⁰ jelentősen megnövelte a keresztény had potenciális erejét.

Mint minden ostromban, így Buda esetében is nagyon lényeges volt, hogy a csapatok a gyülekezést és a felvonulást lehetőleg gyorsan végrehajtsák, s így a Várat minél előbb és hermetikusan elzárják a külső segítségtől. Ennek érdekében Lotharingiai Károly előreküldött lovasságával és szekerekre ültetett gyalogságával már június 18-án elvágta a Várba vezető utakat.⁸¹ Így már a harcok kezdete előtt jelentős eredményt értek el azzal, hogy a Vár körülzárása minden addigi ostromkísérletnél korábban, június 21-én megtörtént.⁸²

⁷⁶ *Károlyi*, 224—226. o.; *Fekete*, 42—48. o.; *Angeli*: *Der Feldzug gegen die Türken im Jahre 1684*. MKA 1884. 377—428. o. Az utóbbi kettő tartalmazza az ostrom leírását is.

⁷⁷ *Fekete*, 46. o.

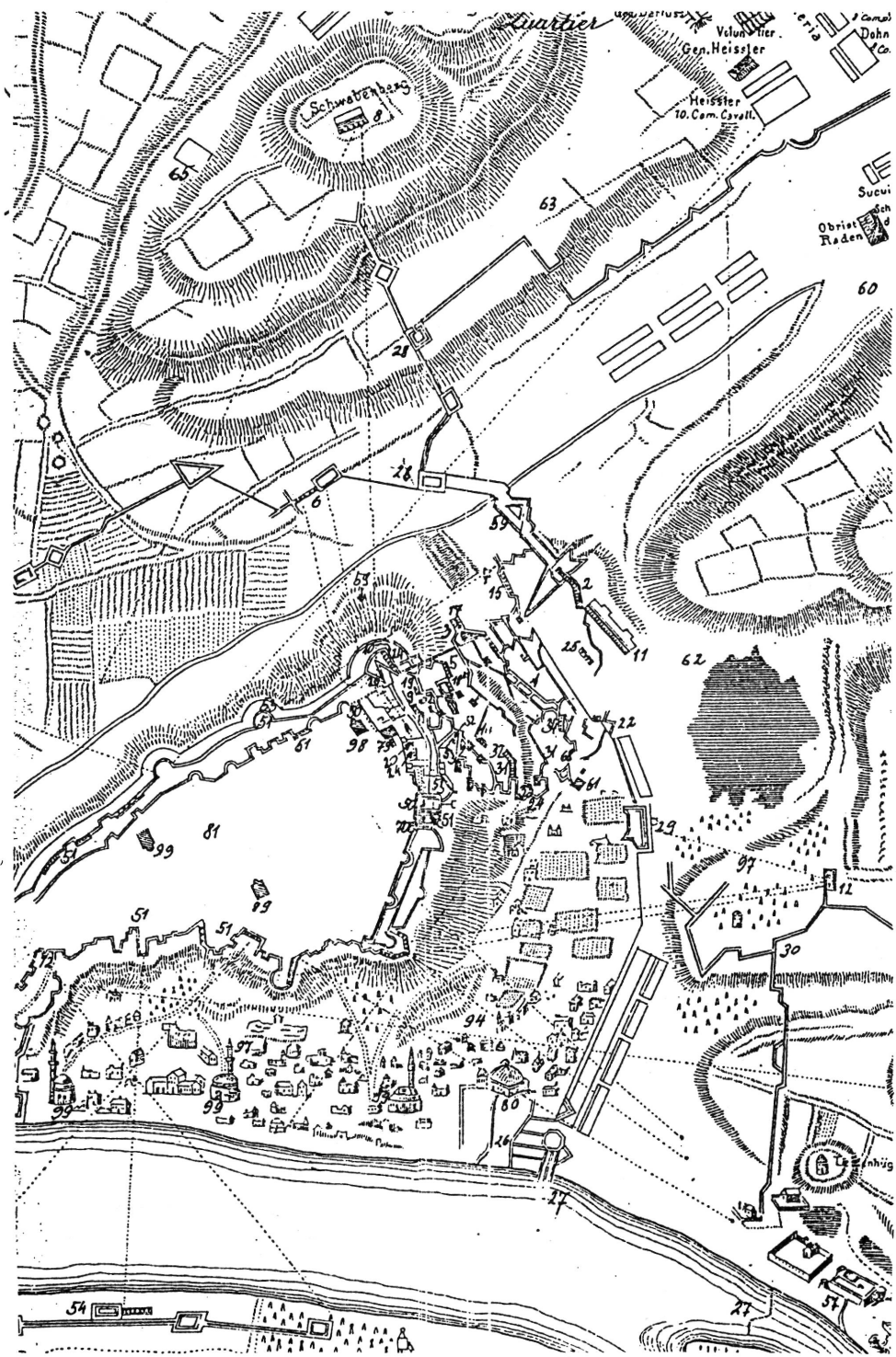
⁷⁸ L. erre nézve: *Mallet, Alain Manesson*: *Der Kriegs-Arbeit, oder der Kriegs-Kunst* . . . I—III. k. Amsterdam, 1687.

⁷⁹ *Zenarolla*, 103—104. o. jún. 17.; *Károlyi*, 226. o.

⁸⁰ *Röder*, 171—172. o.; *Hadinapló*, 108—112. o.; *Károlyi*, 105—120. o.; l. még: MKA, 26—30. o.

⁸¹ 1686/12. jún. 18.; *Deák*, 20. o. jún. 20.; *Hadinapló*, 124. o. jún. 18.; *Zenarolla*, 104—105. o. jún. 18.

⁸² Bár az északi hadkerületben már jún. 20-án hozzáfogtak a Víziváros elleni üteg építéséhez, a bajor hadtest csak 21-én szállt táborba a déli oldalon, így e dátumot kell a körülzárás befejezésének időpontjaként figyelembe venni. *Diarium*, jún. 21.; *Károlyi*, 229—230. o.

A táborbaszállás és az árkolás megkezdése azonban két okból is késedelmet szenvedett. Miksa bajor fejedelem ugyanis, miután az 1686-os hadjáratban való részvételre csak úgy mutatott hajlandóságot, ha önálló parancsnoki hatáskört kap,⁸³ Buda alatt választhatott a két kijelölt irány között.⁸⁴ Ezek után Zenarolla június 20-án megjegyzi, hogy „a választó öfelsége még nem döntötte el, melyik harcvonalat válassza.”⁸⁵ Miksa Emánuel tétovázása tehát három értékes napba került, holott a már június 17-én megegyeztek a kétirányú támadásban. A bajor fejedelem csak aznap este, a tábornokaival folytatott tanácskozás után határozta el, hogy a déli oldal ellen foglalnak állást, mondván, hogy az északi front ellen „wohl ein mehrere Anzahl Fußvolk, als sie bei sich haben von Nöthen sein würde.”⁸⁶ A bajorok tábora szállását az is hátráltatta, hogy új hajóhidat kellett építeniök a pesti oldalról a budaira történő átkeléshez. A késedelem másik oka „technikai” jellegű, mivel a biztonságos körülzáráshoz a császáriaknak be kellett venni a Vizivárost. E feladatot akkurátus előkészítést követően, négy nap után végezték el.

2.2 A contrevallation (2. térkép, 22—23. o.)

Már a XVII. század elején fontos, Vaubannál pedig döntő szerepet kapott a contrevallation, amelyet, hogy fedező-záró funkcióját elláthassa, gyorsan, 1—2 nap alatt kellett megépíteni. Buda esetében ez korántsem jelentett egyszerű feladatot. Egyfelől a rendkívül egyenletlen, mesterséges akadályoktól is szabdaltságot teremtő terep miatt az első parallel, amely rendszerint a contrevallationnal azonos, többhelyütt, főként az északi oldalon, nem esett egybe az utóbbival. Az északi oldalon ugyanis a Retek utcai üteghez (2/2) kapcsolódó fedező- és összekötő árkok, illetve meghosszabbításuk a Vérmező és a Kis-Svábhegy felé képezték a védvonalat. Felhasználták erre a célra a városfalat (1) is (a tulajdonképpeni első parallel azon belül húzódott).⁸⁷ A contrevallationhoz sorolható még a korábban a városfal elleni támadáshoz a Rózsadombon létesített árokrendszer (2/30) is. E háromrészes sáncot a déli fronton egy többé-kevésbé szabályos, a Dunától a Naphegy északi lejtőjéig érő szakasz egészítette ki.⁸⁸

Ami az elkészítéshez szükséges időt illeti, az északi oldalon — a rózsadombi árkokról az imént mondtak ellenére — a kezdet napjának a Viziváros bevételeinek dátumát, június 24-ét tekintem, mivel a Vár elleni tényleges támadás csak ekkor indult meg.⁸⁹ Az építés meglehetősen elhúzódott, mivel a Retek utcai üteg (2/2) befejezéséig, július 1-ig⁹⁰ csak az azt biztosító árkokat, valamint az első parallelból kivezető összekötő árkokat ásták meg.⁹¹ A Dél felé vezető szakasz munkálatait csak július 1. után folytatták a svábok.⁹² A bajor hadtest, miután július 2-ra első paralleljével a naphegyi redoute-ot (2/44) a Dunával össze-

⁸³ Károlyi, 51—52. o.; 125—132. o.; Glassl, 118. o.

⁸⁴ Diarium, jún. 20.

⁸⁵ Zenarolla, 105. o. jún. 20.; még: Glassl, 122. o.

⁸⁶ ... nagyobb létszámú gyalogságra lenne szükség. mint amennyivel rendelkeznek.” Uo. és Diarium, jún. 20.

⁸⁷ Állításomat főként Juvigny, De la Vigne, illetve Marsigli térképeire alapozom. L. a 6. sz. jegyzetet.

⁸⁸ Diarium, jún. 24. Érdekes, hogy a Diarium írója e vonalat a jún. 26-i bejegyzésénél „Circumvallationslinie”-nek nevezi.

⁸⁹ Deák, 24. o.

⁹⁰ Richárd, 253. o.; Deák, 31. o.; Károlyi, 241. o.

⁹¹ Richárd, 251. o. jún. 26., 252. o. jún. 28.; Deák, 28. o. jún. 28.

⁹² Zenarolla, 119. o. júl. 10.; Károlyi, 243. o.

kötötte.⁹³ „auch schon über 600 Schritt weit mit derjenige Linie avancirt, welche von der linken Seiten der großen Redouten nach längst der Stadt hinab gezogen worden, damit man vor den Ausfallen desto sicherer sein möge”,⁹⁴ ám a térképek tanúsága szerint a Naphegy északi lejtőjén tovább nem jutottak vele.⁹⁵ Ennek ellentmondani látszik, hogy a bajor Diarium szerint parancsot adtak: „Contrevallations-Linie gegen den vordern Theil der Stadt noch länger zu machen, so das selbige nunmehr bis an diejenige Linie gehen solien, mit welchen man uns von der andern Attaque entgegen kom[m]t”.⁹⁶ Ugyancsak a Diarium július 15-i bejegyzése határozottan jelzi a munkák folytatását,⁹⁷ ám hogy meddig jutottak vele, arra nézve nem találtam további adatokat. A svábok is csak a mai Déli pályaudvar helyéig értek el, így a hiányzó részt lovas őrsök felállításával pótolták.⁹⁸

Egészébe véve ez a kissé szabálytalan contrevallation mindvégig betöltötte szerepét, mert a törökök belülről egyszer sem tudták áttörni. Bár nem zárt hermetikusan, és építése is elhúzódott, a jól szervezett biztosító rendszer mindig képes volt a kitörésekkel szemben előfőlényt létrehozni.

III. A FALAK MEGKÖZELÍTÉSE

3.1 Az ostromárok kiépítése

Buda ostromának kezdeti szakaszában a tüzérség felállítása mellett a legfontosabb feladatot a vívóárkok jól működő rendszerének kiépítése jelentette. Elhelyezkedésüket, mint mindenütt, itt is főként a terepadottságok határozták meg. Így külön kell vizsgálni a két seregtest ebbeli tevékenységét.

3.1.1 A paralelek

Az 1684. évi ostromkísérlet kudarcában, miként ezt fentebb már említettem, komoly szerepet játszottak az árokrendszer gyengeségei. Az itt szerzett rossz tapasztalatok már a következő évben alapvető változásokat kényszerítettek ki ezen a téren. Érsekújvár visszavételekor már szabályos parallel-rendszert alkalmaztak. Ezt azonban nagymértékben megkönnyítette az a körülmény, hogy maga Érsekújvár is szabályos hatszögű erőd volt. Természetesen az ostromlók Buda alatt is a bevált módszert követték. Ennek bizonyítékait az alábbiakban ismertetem.

A különböző térképekre tekintve, a korábban bemutatott sémákhoz viszonyítva csak kusza vonalak láthatók.⁹⁹ Ennek ellenére nézetem szerint az új-típusú ostromárokrendszer sajátosságai pontosan megfigyelhetők.¹⁰⁰ Az árkok

⁹³ *Diarium*, júl. 2.

⁹⁴ „... már 600 lépésnél is messzebbre jutottak azzal az árokkal, amelyet a nagy redoute jobb oldalától a várossal párhuzamosan húztak, hogy a kitörésektől inkább biztonságban legyenek.” *Uo.*, júl. 3.

⁹⁵ L. Juvigny és De la Vigne térképeit (1.: a 6. sz. jegyzetet).

⁹⁶ „... a contrevallationt a város innenső része felé kell hosszabbítani, úgy, hogy ennek addig az árokiig kell érnie, amellyel a másik frontszakasz felől közelednek felénk.” *Diarium*, júl. 13.

⁹⁷ *Uo.*, júl. 15.

⁹⁸ *Bubics*, 190. o. *Grimani* júl. 16-i levele; *Károlyi*, 269. o.

⁹⁹ L. Juvigny, Hallart, De la Vigne, valamint Marsigli térképeit (1.: a 6. sz. jegyzetet).

¹⁰⁰ Itt jegyzem meg, hogy a sok ellentmondó, nehezen értelmezhető és lokalizálható leírásból nem lehet pontosan megállapítani, hol húzódtak 1686-ban az ostromárkok. Epp ezért meg sem kíséreltem ennek tisztázását, hanem az említett térképek alapján az árokrendszer összképéből igyekszem következtetéseket levonni.

ugyanis jól elkülöníthetően sorakoznak egymás mögött, egymással és a megtámadott falszakasszal párhuzamosan, mely utóbbit mindkét részen szorosan körülzárják. Látható továbbá, hogy az összekötő árok hossza sokszorosán meghaladja a közelítőárkokét. Műdezt maguk a források is döntően igazolják azáltal, hogy a hangsúlyt mindenütt a várfalakkal párhuzamos árkokra helyezik. Ezek egy része azonban egyáltalán nem beszél paralelekről, még az ostromtechnika területén oly szakszerű bajor Diarium sem nevezi így azokat. Ugyanakkor több más naplóval együtt például Lotharingiai Károly Hadinaplója is határozottan ezt az elnevezést használja, illetéknéppen: „... állást foglaltunk egy fal mentén és több mint ötven lépésnyit haladtunk előre egy párhuzamos árok építésében”: vagy a Journaux eképp: „... on poussa de nouvelles lignes en forma de paralele s'approches de la ville”.¹⁰¹ Sok tudósítás a „keresztárok”, „keresztvonal”. „Communications-Linie” kifejezéseket használja, de szövegkörnyezetük és az események menete alapján minden bizonnyal „paralel” értelemben. A Deák-féle napló ismeretlen szerzője többek között eképp számolt be a bajorok harmadik paralleljének elkészültéről: „Sánczaikat száz lépéssel vitték előbbre, három kereszt vonalat (cross Lines) készítettek...”¹⁰²

A két fronton létesített ostromművek között jelentős eltérés figyelhető meg. Az északi oldal esetében eleve adott volt egy, a város- és várfalak által behatárolt terület. Ez egyrészt megkönnyítette a munkálatokat, mert a városfal (1) oldal- és hátvédként, valamint kiindulópontként szolgált, s ezért a kívül fekvő paraleleket nem kellett a belsőknél hosszabbra méretezni. Másrészt viszont a városfalnak az Esztergomi rondella (15) és a Mészáros kapu (a városfal sarkán, a Retek utcai úteggel szemben) közé eső szakasza magában rejtette annak veszélyét, hogy a törökök a fedett útból (7) kitorve és megkerülve azt, az ostromlók táborához fénykózhettek. Ennek elhárítása végett e falat többhelyütt átvágták,¹⁰³ fedezésére pedig kívül sáncokat és lövegállásokat telepítettek, vagyis „egy másik vonal... a fal sarkától és oldalától akkép hosszabbíttatott meg, hogy minden a nyugati kapuból vagy a Sz. Pál völgyi kapuból [Bécsi kapu (26)] jöhető kirohanást szemmel tartson és oldalba vegyen”.¹⁰⁴

Ugyancsak a terepadottságokból folyó hátrányt jelentett a támadás balján az árkolásra alkalmatlan, meredek hegyoldal, illetve a Víziváros leégett házai. Emiatt itt egy külön, oldalvédként a Vízivárosra néző zezugos árkot kellett létesíteni, a házak közé pedig állandó őrséget helyezni a törökök beszivárgásának megakadályozására, valamint a Bécsi kapuból (26) jövő kitorvések elhárítására.¹⁰⁵ Az elmondottak mellett feltűnő még, hogy itt az árokhalózat jóval sürűbb, mint a déli részen,¹⁰⁶ bár a kettő volumene nagyjából azonosnak tűnik. Ennek okát a vár- és városfalak által közrezárt tér szűkösségében, illetve a bajorénál mintegy kétszeresre számosabb császári seregest mozgatásához szükséges nagyobb helyigényben látom.

A bajor hadkerület árkait tehát sokkal levegősebben húzták meg, mivel ezt

101 „... az új vonalakat paralel formában tolták előre, megközelítendő a várost.” *Hadinapló*, 129. o. jún. 29.; *Journaux*, jún. 29. L. még: 1686 12. júl. 2.; *Röder*, 190. o.; *Richard*s, 255. o.; júl. 5.; *Jelentések*, 722. o. júl. 5.; *Zenarolla*, 110. o. jún. 27.; *Önkéntes*, 264. o. júl. 8.

102 *Deák*, 26. o. jún. 26., 1. még pl.: *Zenarolla*, 109. o. jún. 25., jún. 27.

103 *Diarium*, jún. 29.

104 *Richard*s, 252. o. jún. 28., illetve 251. o. jún. 26., 1. még: *Jelentések*, 716. o. jún. 22.; *Károlyi*, 240–241. o.

105 *Károlyi*, 245. o.

106 „Egész éjszakát s egész napot arra fordítottak, hogy előrehaladjanak az ostromművekben, melyek oly számosak, hogy egyiket a másiktól alig lehet megkülönböztetni.” *Deák*, 30. o. jún. 30.

a rendelkezésre álló területet kiterjedése megengedte, illetve a kitörések elleni védekezés harcászati igénye is indokolta. Ezek az árkok már szemre is jobban hasonlítottak a parallel-rendszer elméleti sémájához.¹⁰⁷ Itt a belső árkokat mindenütt körülzárják a külsők: amíg az első parallel (a contrevallation) a Duna partjától a Naphegyig ért, addig a negyedik már a déli Nagyrondellát (84) sem fogta teljesen körül.¹⁰⁸

Nem foglalkozom ehelyütt a paralelleknek a Várhoz és egymáshoz viszonyított távolságával, mert nézetem szerint ez túl sok helyi körülménytől függött (pl. a Víziváros fala már eleve kijelölte az első parallel helyét és vonalvezetését). Bár a források utalnak rá, és különböző mértékegységekben megadnak ilyen távolságokat, ezek megbízhatatlansága azonban nem teszi lehetővé az effajta adatok értékelését. Annál figyelemreméltóbbak viszont a párhuzamos árkok kiépítésének időhatárai, amelyek a következőképp alakultak (érdekességképpen Vauban elméleti terminusaival összevetve:¹⁰⁹

Vauban sémája (nap)	Császári hadtest (kezdés: jún. 25.)	Bajor hadtest (kezdés: jún. 23.)
1. parallel 1—2.	jún. 25—27. — 2. nap	jún. 23—27. — 5. nap
2. parallel 4.	jún. 28—29. — 4. nap	jún. 28—júl. 2. — 10. nap
3. parallel 9.	júl. 1— 3. — 9. nap	júl. 4—6. — 14. nap
4. parallel 13.	júl. 4— 8. — 14. nap	júl. 6—7. — 15. nap

Látható, hogy Lotharingiai Károly csapatai becsületre méltó teljesítményt nyújtottak, hisz az ismertetett nehézségek ellenére rövid idő alatt végeztek e hatalmas munkával. Eredményükből mit sem von le, hogy ez az egybeesés bizonyosan nem tudatos tervezés következménye volt. A bajor hadtesttől sem tagadható meg az elismerés, bár feltűnő, hogy az első és a második parallel elég lassan készült el. Külön ki kell emelnem még a brandenburgi gyalogság szereplését. Ők csak július 4-én érkeztek Buda alá, de még aznap este munkához láttak, s bár a császáriak az első két parallelt már elkészítették helyettük, a harmadikat és a negyediket két éjszaka alatt megásták a Nagy Választó katonái, az oldalsó fedező árkokkal együtt.¹¹⁰

3.1.2 Az árkok szerkezete

Gondot jelent az árkok belső méreteinek meghatározása, erről ugyanis a források adatszerű tájékoztatást nem, csak általános leírást nyújtanak. Egy valami biztosra vehető: az 1684-es kudarc keserű tapasztalatai nyomán 1686-ban sokkal gondosabban készítették el az árokrendszert, így annak belső kialakítása is jobban megfelelt a kívánalmaknak. A munkálatokat egyébiránt erősen megnehezítette, „hogy a talaj nehéz volt, tele kövel és viskók romjaival,”¹¹¹ ráadásul a nyílt terepen a dolgosok nem találtak fedezéket. Ezért „elhatározták,

¹⁰⁷ Domokos, 102. o.

¹⁰⁸ L. N. von Hallart "Esplicazione del castelli di Buda" című, a palotákat ábrázoló alaprajzán ez a kis, a rondella árkanak ivéhez igazodó árok kitűnően megfigyelhető: *Károlyi*, 335. o.

¹⁰⁹ A császári hadtest esetében főként Károlyira hagyatkoztam, míg a bajoroknál mindenekelőtt a *Diariumot* vettem alapul. Ez erősen ellent mond Károlyinak.

¹¹⁰ *Károlyi*, 245. o.

¹¹¹ *Journaux*, jún. 26., vagy: *Richards*, 249. o. jún. 21.: Némely helyen a föld olyan rossz, hogy kénytelenek voltak a felhányást (parapett) fasínakkal és földdel töltött kosarakkal csinálni." L. még: *Deák*, 24—25. o. jún. 25., 26.

hogy mindenütt gátkosarak segítségével hatolnak előre”.¹¹² Ezen okok folytán feltételezhető, hogy eleinte csak egy „alapárkot” készítettek, később pedig — Richards szerint — „meghagyatott a tiszteknek és katonáknak, hogy szokott módjuk szerint végezzék el a mellvéd felhányásokat és megtágítsák a víárkokat”,¹¹³ „hogy több embert fogadhassanak be.”¹¹⁴ Néhól a közlekedés megkönnyítése végett „hat man in den Laufgraben, weilen selbe sehr tief einen Antritt oder Staffel verfertigt, ...”.¹¹⁵ Általánosságban megfigyelhető, s erre többek között a bajor Diarium szolgáltatót számtalan bizonyítékot, hogy az ostromlók egy percre sem szüntek meg az árkokat és ostromműveket tökéletesíteni. Jó példa erre a bajorok június 27-én befejezett 3. parallelje, amelynél még július 3-án is „die Brustwehr in etwas erhöhet”.¹¹⁶

Problémák persze továbbra is akadtak, melyekről Richards például eképp tudósít: „Parancs adatott, hogy a rés közelében az ostromárok megtágíttassanak, a tapasztalás mutatván, hogy azok igen szűkek voltak a [július 13-i] rohamnál, és sok zavart okoztak.”¹¹⁷ Biztosra vehető, hogy a többhelyütt említett esők, zivatarok is megrongálták az ostromműveket.¹¹⁸ A legnagyobb károkat persze a védők okozták, részben kitöréseik alkalmával,¹¹⁹ részben aknarobbantásaikkal.¹²⁰ Ez utóbbi tekintetében azonban a keresztény aknászok alig-alig maradtak le török „kollégáik” mögött. Jellemző persze, hogy míg az esetet szépítő Hadinapló szerint az egyébként igen eredményes július 29-i robbantás a brandenburgiaknak csak „némi kárt” okozott, addig valójában mintegy 80 ember veszett oda.¹²¹

Az árkok szerkezetére vonatkozóan fontos adatokkal szolgál Grimani július 17-i jelentése, melyben így ír: „A gerendákat várvívóárkok készítésére fordították, míg mellvédeiket nem lehetett másképpen megszilárdítani, ... Néhány másokat rőzsekévék fednek. Elég tágak, de nem olyan tökéletesek, mint az érsekújváriak, és ennek oka valószínűleg a talaj emelkedése és minősége... Miután tehát a várvívóárkok megfelelően el vannak rendezve, és a gyülekező helyek az alsó város mögött tartalékkal kellőképpen el vannak látva, nincs ok kirohanástól tartani.”¹²² A kitörések elleni védelmet szolgálták még az árkok bejáratainál felállított spanyollosasok is.¹²³

3.1.3 A redoute-ok

Az ostromárkok szerves részét képezték a stratégiailag fontos pontokat őrző redoute-ok. Orániai Móric elképzeléseiben ezek a közelítő árkok kiszögellé-

¹¹² Eubics, 197. o. Grimani júl. 17-i levele; l. még: Richards, 251. o. jún. 25.; Deák, 25. o. jún. 26.; Zenarolla, 109. o. jún. 25.

¹¹³ Richards, 254. o. júl. 4. L. még: Diarium, júl. 9.: „So seind auch die Laufgraben besser perfectionirt ...”; Zenarolla, 109. o. jún. 27.

¹¹⁴ Deák, 27. o. jún. 27., l. még: Zenarolla, 109. o. jún. 27.

¹¹⁵ „... az árkokban, mivel azok igen mélyek, lejáratot, illetve lépcsőt készítettek, ...”. Diarium, jún. 27.

¹¹⁶ „... a mellvédeket valamivel tovább magasították.” Uo. júl. 3.; Deák, 56. o. júl. 26.

¹¹⁷ Richards, 258. o. júl. 15.

¹¹⁸ Pl.: 1686/11. aug. 18.; 1686/12. júl. 10.; Journaux, aug. 2.

¹¹⁹ Pl.: 1686/11. júl. 25.; 1686/12. júl. 9.; Diarium, júl. 22.; Zenarolla, 118. o. júl. 9.; Önkéntes, 264. o. júl. 9.

¹²⁰ Pl.: 1686/11. júl. 25.; Önkéntes, 274. o. júl. 25., 277. o. aug. 1.

¹²¹ Henrik szász herceg és brandenburgi lovas ezredes naplója Buda 1686-ki ostromáról. (Közl.: Károlyi Árpád). Történelmi Tár, 1886. 503—520., 695—710. o. (a továbbiakban: Henrik), 519—520. o.; Hadinapló, 155. o.; Zenarolla, 132. o. L. még: 1686/11. júl. 24.; Journaux, aug. 16.

¹²² Eubics, 197. o. Grimani júl. 17-i levele uo. 189—190. o. júl. 16.

¹²³ 1686/12. júl. 2. o.; Röder, 189. o.; Bádeni Lajos júl. 9-i levele. A spanyollosas keresztben egymáshoz és sorban egymás mellé rögzített rövid gyalogsági szálfegyverekből (Kurzgewehr, Springstöckh) állt.

seinél, vagy pedig az előbbieik között helyezkedtek el, befogadva a tüzérség jelentős részét is. A későbbiekben azonban már inkább az árkok oldalait fedezték, a belső fedező-biztosító funkciót a paralelek vették át. A Buda alatt létesített árokrendszerben a redoute-ok telepítésénél mindkét módszer alkalmazása megfigyelhető.

A térképeket vizsgálva elsőként az tűnt fel, hogy mind a déli, mind az északi támadás szárnyain, főképp a contrevallationban több nagyméretű földerőd épült. Feladatuk a bajor Diarium szerint „die Ausfall zu verhindern und wie auch unsere Laufgraben sicher zu halten”.¹²⁴ Némelyikben tüzérség is helyet kapott.¹²⁵ Ugyanakkor az árkok között is szép számmal találhatók redoute-ok, ám sokszor nem a közelítő árkok könyökeinél, hanem a paralelekhez kapcsolódva. Ennek egyik oka az lehetett, hogy a szűk hely és a nehéz terep miatt feltehetően egyszerűbb megoldást jelentett ílymódon növelni az árkok befogadó-képességét, s egyúttal a közelítő árkok rövidege ellenére egyenletesebben lehetett szétosztani az őrködő, vagy rohamra készült gyalogságot. A másik okra szintén a Diariumban található magyarázat: „... ist die Com[m]unikationslinie, welche mittelst aufgeworfenen Redutten und anderer Werke, deren eines das andere defendiren sollte, bis an die Donau erstreckt worden.”¹²⁶

A redoute-ok kiépítése, az árkokkal való szoros összeköttetés folytán, hasonlóképpen árkásmódszerekkel és eszközökkel történt. A redoute-okat, hogy védetségüket fokozzák, palliszádokkal vették körül.¹²⁷

3.1.4 Az ütegek építése

Az ütegek megépítése tulajdonképpen az árkásműveletekhez kapcsolható, minthogy a feladat jellege alig különbözött az utóbbtól, s mert a lövegek védelmére az árkok és ütegek között jól működő összeköttetést kellett létrehozni.¹²⁸ Bár a források keveset mondanak a lövegállások szerkezetéről és formájáról, az mégis biztosra vehető, hogy a hozzájuk szükséges eszközök és felhasználásuk nagyjából az árkokéval azonos.¹²⁹ Így a lövegeket is vastag földtöltés védte, amelyet még sánckosarakkal is megerősítettek. A földet a megcsúszás és lemosódás ellen karózáttal támasztották meg. Az ágyúk alatt „die Erde eben gemacht worden, um darauf die Brücken für die Artillerie zu bauen”,¹³⁰ így azokat könnyebben lehetett mozgatni. Ez az alapzat egyben meggátolna, hogy esős időben a lövegek a sárba ragadjanak. A lőport a robbanólövedékekkel együtt többnyire az üteg mögött ásott mély gödörben tárolták, mivel ott — a mozsarak célzási hiányosságai miatt — a közvetlen találat veszélye igen csekély volt.¹³¹

3.2 A gyalogság harca az árokrendszerben

A jól működő ostromárok-rendszer hármas funkciót töltött be: egyrészt hermetikusan elzárta a védőket a külső segítségtől, másrészt a különféle akciók,

¹²⁴ Diarium, júl. 23.

¹²⁵ „... hogy a kirohanásokat megakadályozzák, és hogy az árkaikat biztosítsák.” Uo. jún. 28.

¹²⁶ „... az összekötő árkokat, amelyeket felhánt redouteokkal és más védművekkel [biztosítottak], amelyeknek egymást kellene védelmezni, egészen a Dunáig kiterjesztették.” Uo. jún. 27.

¹²⁷ Uo. júl. 3., Röder, 184. o. Bädeni Lajos jún. 30-i levele.

¹²⁸ 1686/12. jún. 28.; Diarium, júl. 9.

¹²⁹ Richards, 251. o. jún. 26.

¹³⁰ „... a földet elsimították, hogy arra alapzatot építsenek az ágyúk számára.” Diarium, júl. 3.

¹³¹ Domokos, 83. o.

főként a rohamok idején biztosította a várfalak fedetten történő megközelítését, harmadrészt állandóan védte a táborn, az ott levő élelmiszert és muníciót, az ostromtechnikai eszközöket, s leginkább magát a katonaságot. A védők legfőbb célja tehát az első pillanattól kezdve a fojtogató gyűrű rombolása, lehetőleg áttörése volt. Ugyanígy az ostromlók minden eszközzel igyekeztek ezt megakadályozni. A két fél összecsapásai ezért legtöbbször, a rohamokat leszámítva, az árokrendszer frontján zajlottak. A védők azonban, létszámbeli hátrányuk miatt, csak akkor számíthattak bizonyos sikerre, ha kívülről egy nagyobb erejű felmentő sereg támogatást nyújtott nekik. Egy összehangolt, közös akció esetén már mód nyílt volna arra, hogy az ostromgyűrűt áttörve segítséget juttassanak be a várba, vagy támadókat a harc feladására kényszerítsék. Erre nézve a törökök 1684-ben iskolapéldát mutattak, jóllehet sikerükben a szövetséges hadvezetés hibái is lényeges szerepet játszottak.

3.2.1 A kitörések

Buda visszavívása során az aktívan védekező törökök oly gyakran hajtottak végre ilyen rajtaütéseket, hogy azok, mondhatnánk, szinte hozzátartoztak az ostrom hétköznapijaihoz. Ennek megfelelően a források is lépten-nyomon megemlékeznek róluk, sokszor igen terjedősen. Ám, mint azt megszokhattuk már, nem minden esetben egységesek a kitörések körülményeinek előadásában. A tudósítások értékét sok esetben rontja, hogy nagyobb figyelmet szentelnek egy elesett hercegnek, mint az akció pontos és részletes bemutatásának. A leírások közelítőleg egybehangzóan ismertetik a nagyobb kitöréseket. Főként a kisebb jelentőségű rajtaütések esetében azonban eltérések tapasztalhatók a tények előadásában.

3.2.2 Kitörések az északi fronton¹³²

Összességében az északi front eseményeiről kapunk átfogóbb képet. Elsőként azokat a kitöréseket veszem sorra, amelyekről több forrás is megemlékezik, s amelyekről ezek értékelhető információt szolgáltatnak:

1. Időpont: június 26-án, valamikor a késő délután, vagy este, „nach der Ablösung”;¹³³

Cél: a Kakas-rondella és a Kakas-kapu körül épült logement.¹³⁴

Események: „... az ellenség a folyó mentén, a toronynál [Kakas rondella ?] kitörést kísérelt meg,¹³⁵ de az ott állomásozó őrség feltartóztatta, majd többszöri kísérlet után,¹³⁶ a helyszínre érkező tartalék segítségével, visszaverte őket.

¹³² A kitörések ilyenén való részletes leírását azért érzem szükségesnek, mert egyfelől az elmondottak sok helyen eltérnek az eddigi leírásoktól, másfelől itt csak az események harcászatiilag fontos részletei szerepelnek, harmadrészt az elemzés utalásai is jobban követhetők.

¹³³ „... őrségváltás után.” 1686/12. jún. 26.; *Journaux*, jún. 26.; *Richards*, 261. o.; *Deák*, 26. o. *Jelentések*, 716. o.; *Zenarotta*, 109. o.; *Hadnapló*, 128. o.; *Károlyi*, 237. o. Az *Önkéntes* által 25-én estére tett kitörés valószínűleg a 26-ival azonos, miként hasonló módon a 26-ára jelzett akció a 27-ivel. Véleményemet azzal indokolnám, hogy egyrészt a törökök 26-ára megadott létszáma, két-ezer fő, s a cél, „hogy a császáriakat kiszorítsák állásaikból”, nagyjából megfelel a többi, 25-éről szóló leírásnak; másrészt — bár ez csak közvetett igazolás — az *Önkéntes* naplójában még egy hasonló csúszás előfordul, mégpedig a júl. 22-i. bajorok elleni rajtaütést említ egy nappal korábban: *Önkéntes*, 259. o. jún. 25., jún. 26., 271. o. júl. 21.

¹³⁴ *Deák*, 26. o.; *Hadnapló*, 128. o., valamint erre lehet következtetni az *Önkéntes*, 259. o. és a *Jelentések*, 716. o. alapján; az előbbi „az Alsóvárosban elhelyezett lövészek ellen” indított támadásról szól, márpedig akkor még csak itt, a Kakas rondellánál, illetve a városfalon tört rész logementjában települt őrség; az utóbbi pedig egy mecsét mellett álló katonaság megrohanásáról tudósít, s a Kakas rondellától nem messze valóban ott volt egy, az Oszmán bég nevét viselő dzsámi.

¹³⁵ *Hadnapló*, 128. o.

¹³⁶ 1686/12. jún. 26.; *Jelentések*, 716. o. jún. 26.

Veszteség: A keresztények vesztesége 10 fő körüli halott és sebesült volt a törökök 20—40 főnyi veszteségével szemben, akciójukat a források sikertelennek tekintik.

Értékelés: a gyalogság sáncainak fedezetében feltartotta, majd a tartalék segítségével visszaverte a támadást.

2. Időpont: június 27-én dél tájban.¹³⁷

Cél: a törökök a készülő ostromműveket akarták megsemmisíteni, mégpedig kétirányú támadással.

Események: A fedett útból (7) előtörő lovasság a városfalon kívül levő Retek utcai üteg (2/2) ellen fordult, a gyalogság pedig az 1. parallel ellen indult.¹³⁸ Az árkokban elhelyezkedett lövészek sortüze azonban valószínűleg megállította a janicsárokat, miként az ütegre rontó lovasságot is. Ezzel „időt hagyott az árok végében levő lovas őrségnek”,¹³⁹ hogy odaérjen és ellenlökésével visszavonulásra kényszerítse a törököket,¹⁴⁰ akik semmiféle eredményt nem tudtak elérni.

Értékelés: a gyalogság sáncainak fedezetében, tűzfegyvereivel feltartotta, majd a tartalék segítségével visszaverte a támadást.

3. Időpont: július 5-én kora hajnalban.¹⁴¹

Cél: a frissen érkezett brandenburgiak „méltó fogadása”.¹⁴²

Események: A kevés számú forrás jóformán csak a kitörés tényét közli. Károlyi szerint a brandenburgiak a kezdeti zavar után árkaiknál megállították a törököt, majd keményen visszaverték őket.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézifegyvertűz verte vissza a törököket.

4. Időpont: július 9-én kora hajnalban.¹⁴³

Cél: a brandenburgiak (netán az egész frontszakasz?) ostrommunkálatainak megakadályozása.¹⁴⁴

Létszám: kb. 4—600 fő, feltehetően gyalogos.¹⁴⁵

¹³⁷ 1686/12. jún. 27.; *Journaux*, jún. 27.; *Richards*, 251—252. o.; *Deák*, 27. o.; *Zenarolla*, 109—110. o.; *Hadinapló*, 128. o.; *Károlyi*, 239—240. o. *Cornaro* tudósítását csak az időpontok egyeztetése igazolja. *Bubics*, 176. o. *Cornaro* jún. 30-i jelentése (jún. 27-re vonatkozóan).

¹³⁸ A kétirányú akció ténye a *Journaux*, *Richards*, a *Hadinapló*, illetve *Károlyi* leírásával szemben nem egyértelmű a *Deák*-féle naplóban, sem *Zenarollánál*, s főként nem az az *Önkéntesnél*; *Richards* más jellegű célt jelöl meg.

¹³⁹ *Journaux*, jún. 27.

¹⁴⁰ *Richards* leírása szerint a török gyalogság a lovasság támogatására később rohant ki, a többi forrás alapján viszont egyidejű hadmozdulatra lehet következtetni. További zavaró tényező, hogy a *Deák*-féle napló, szemben *Zenarollával*, illetve *Károlyival*, a lovasorség parancsnokaként nem báró Falkenstein kapitányt nevezi meg, hanem gróf Hofkirchent.

¹⁴¹ 1686/12. júl. 5.; *Jelentések*, 721. o.; *Önkéntes*, 263. o.; *Károlyi*, 249—250. o.

¹⁴² *Deák*, 35. o. ugyan a bajorokkal szemben végrehajtott akcióként idézi a történeteket, ám ennek ellene szól maga az időpont, és annak említése, hogy ekkor esett el Derfflinger (brandenburgi) tábornok kisebbik fia. Ez utóbbi tény az *Önkéntesnél* és *Károlynál* szerepel. *Schmettau* jelentéseinek melléklete is szól erről, de nem a kitöréssel kapcsolatban. Az 1686/12. sz. napló is említi Derfflinger fiának elesését, de kitörés helyett arról tudósít, hogy török orvlövészek tüzeltek a brandenburgiakra a Viziváros házaik közül.

¹⁴³ 1686/12. júl. 7.; *Journaux*, júl. 7.; HL T. 11. 1686/44. „Diarium, Waß hinder den 6. April 1686. alß die Chur Sachßl. nach Ungarn destinirten Vöcker von dresden abgemarchiret und was ferner bey der Belagerung von Ofen bis dato vorgegangen und tentiret worden.” (a továbbiakban: 1686/44.) júl. 9.; *Pöder*, 190. o. *Bádeni Lajos* levele, júl. 9.; *Richards*, 256. o.; *Deák*, 38—39. o.; *Henrik*, 510. o.; *Jelentések*, 724—725. o.; *Zenarolla*, 118. o.; *Önkéntes*, 264. o.; *Hadinapló*, 131. o.; *Károlyi*, 250—251. o.

¹⁴⁴ L. a 146. sz. jegyzetet.

¹⁴⁵ *Richards* és *Henrik* herceg naplója 400 főt említ, *Zenarolla* 600-at, *Schmettau* jelentéseinek melléklete néhány százat, ezzel szemben az *Önkéntes* kétezer oszmánról tud (bár erősen kétem, hogy lett volna alkalma bárkinek is megszámolni őket).

Események: A kitörésről bőséges, de egymásnak ellentmondó információk állnak rendelkezésünkre. Az akció egy figyelemelterelő, de az ostromlók ott levő aknáját is betemető aknarobbantással kezdődött, valahol Sziavus pasa rondellája (20) előtt. A törökök ezután váratlanul rácsaptak a 4. parallelre, ahonnan brandenburgiakat a 3. parallelbe szorították vissza, és beékelődtek azok és a császáriak közé. Ezután oldalba támadták a 4. parallelben őrködő (dolgozó?) császári gyalogságot is, amelynek figyelmét a rés tetején gyülekező törökök kötötték le. Ezek az oldaltámadástól megzavarodva szintén visszaszorultak a 3. parallelbe. Ekkorra azonban a helyszínre érkező tartalék is beavatkozott a harcba, és visszaszorította a törököket.¹⁴⁶

Veszteségek: A keresztények az egybehangzó vélemények szerint mintegy 50 halottat és 100 sebesültet vesztek, a törökök összesen csak kb. 50-et,¹⁴⁷ így tehát az akciót, figyelembe véve az ostromművekben keletkezett tetemes károkat, az ő győzelműkként kell értékelni.

Értékelés: a kitörő csapatok a meglepetés előnyeit kihasználva áttörték az árkok frontját és csak a tartalék beavatkozása szorította vissza őket.

5. Időpont: a július 13-i roham idején.¹⁴⁸

Cél: feltehetően a védekező csapatok támogatása egy elterelő hadmozdulattal, éspedig a brandenburgiak elleni kirohanással.

Események: A törökök annak láttán, hogy a császári csapatok a harcot bezüntetve megkezdték a visszavonulást, kitértek a roham balszárnyát fedező brandenburgiakra, bár lehetséges, hogy a visszavonulók útját akarták elvágni.¹⁴⁹ A brandenburgiak azonban felkészülten várták, és visszaverték a kísérletet.

Veszteségek: A törökök mintegy 20 halottat hagytak hátra.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézfegyvertűz verte vissza a törököket.

6. Időpont: július 25-én délután 3—4 óra körül.¹⁵⁰

Cél: a források nem közlik, de a törökök minden bizonnyal az ostromműveket akarták szétrombolni, illetve a keresztényeket a falak közelébe csalogatni, hogy tűzfegyvereikkel minél nagyobb személyi veszteségeket okozzanak nekik (több helyütt kiemelik a török tűzéréség szerepét).

Létszám: az ellentmondó adatokból nem állapítható meg, de valamennyi szemtanú erős török csapatokat említ, Grimani és az Önkéntes pl. ezernél nagyobbra tette számukat.

¹⁴⁶ Henrik naplója szerint a kitörés a császáriakat érte, amit Károlyi vitat. Mégis valószínűnek tartom, hogy van valami igazság állításában. A *Journaux* és *Zenarolla* ugyanis arról tudósít, hogy a császáriakat ért oldaltámadással egyidőben a törökök frontálisan is megrohanták azokat. Továbbá több forrás egyáltalán nem állítja, hogy elsőként a brandenburgiakra törtek volna. csak annyit mondanak, hogy a két seregrész közé ékeltek be magukat (*Röder*, *Richards*, *Deák*, *Henrik* herceg). Így végül is elképzelhető, hogy az egész 4. parallel egyszerre támadták meg, és amikor a brandenburgiak meghátráltak, akkor fordultak az oszmánok a császáriak oldalába, két tűz közé fogva őket.

¹⁴⁷ Károlyi csak 10 fő veszteségről ír, ám a források csaknem egyöntetűen többről beszélnek.

¹⁴⁸ *Journaux*, júl. 13.; *Diarium*, júl. 13.; *Richards*, 258. o.; *Deák*, 44. o.; *Jelentések*, 729. o. *Bubics*, 192. o.; *Zenarolla*, 121. o.; *Önkéntes*, 267. o.; *Hadnapló*, 135. o.

¹⁴⁹ *Önkéntes*, 267. o.

¹⁵⁰ *1686/11*, júl. 25.; *Journaux*, júl. 25.; *1686/44*, júl. 26.; *Richards*, 261. o.; *Deák*, 55—56. o.; *Henrik*, 517. o.; *Jelentések*, 742. o. júl. 26. (25-ére vonatkozóan); *Bubics*, 232. o. *Grimani* júl. 26-i levele (25-re vonatkozóan); *Zenarolla*, 129. o.; *Önkéntes*, 273—274. o.; *Hadnapló*, 146—147. o.; *Károlyi*, 297—298. o.

Eredmények: Az egész ostrom talán legnagyobb és legtovább tartó összecsapása ismét figyelemterelő aknarobbantással kezdődött az Esztergomi rondella (15) tövénél. Elsőként a jobb oldalon a fedett útból (7)¹⁵¹ indítottak támadást, amely az ott levő ütegek ellen irányulhatott.¹⁵² Ezt a császáriak még könnyűszerrel visszaverték. Ezzel egyidőben azonban (vagy röviddel utána) a törökök baloldalt az előbbinél nagyobb számú csapatral a brandenburiakra törtek rá, akik szintén megfutamtították, majd üldözőbe vették az oszmánokat. Azok menekülést színélve¹⁵³ egészen a Vár faláig futottak, ahol azonban újabb kitörő csapatokkal megerősödvé megfordultak, és szétzilálták, majd visszazorították az utánuk nyomulókat. Látva a brandenburiak nehézségeit, Károly herceg segítségükre küldte az Alsóváros falánál álló tartalék zászlóaljkat, melyek immár másodszer is hátrálásra kényszerítették a törököt,¹⁵⁴ miközben azok megrohanták a Duna mellett elhelyezett hajdúkat is.¹⁵⁵ Forrásaim szerint a harc még többször ide-oda hullámozott, végül több órás küzdelem után az oszmánok visszahúzódtak a Várba.

Veszteségek: Míndkét részen nagy volt az elesettek száma,¹⁵⁶ bár a pontos számokat nem lehet megállapítani, az mégis bizonyosnak látszik, hogy a törökök szenvedtek nagyobb veszteségeket, a kitörés illetéknéppen sikertelenné tekinthető.

Értékelés: az erős török csapatok első rohama nem tudta áttörni az árkok frontját; ezután megpróbálták kimozdítani, és a várfalak tűzfegyverei elé csalni az ostromlókat, de az összekeveredve harcolókra a törökök nem tudtak löni; a küzdelmet a keresztények túlereje döntötte el.

7. Időpont: augusztus 16-án, dél tájban (?).¹⁵⁷

Események: A törökök egy szóróakna-robbantás figyelemterelő hatása alatt kirohantak a brandenburiakra, akik azonban keményen visszaverték őket.

Értékelés: feltehetően az árkok védelméből jövő kézfegyvertűz verte vissza a törököket.

8. Időpont: az augusztus 29-én lezajlott segítségnyújtási kísérlet alatt.

Cél: a segítségnyújtási kísérlet támogatása.

Események: A várbeliek az Alsóvárosban állomásozó hajdúkra támadtak,¹⁵⁸ akik visszaverték őket.¹⁵⁹

Az északi fronton végrehajtott török akciók egy részének megítélése adatok hiányában, vagy azok végtelen ellentmondásossága miatt meglehetősen bizonytalan. E kitöréseket csupán egy-két forrás említi. Érdekeség, hogy ezek a tudó-

151 A *Hadinapló*, 146. o. szerint „auß seiner Fausse Braye”, vagyis a fedett útból.

152 *Zenarolla*, 129. o. szerint a törököknek sikerült előrehatolniuk az ütegek ellen irányított (?) aknáknak sikertelenségét akarták korrigálni.

153 Ezt csak *Grimani* mondja ki, de az események lefolyása igazolni látszik állítását. *Bubics*, 232. o.

154 A törökök második, váratlan visszacsapását, illetve a főparancsnok által indított ellenakciót minden forrás megemlíti.

155 *Richards*, 261. o.; *Bubics*, 232. o.; *Önkéntes*, 273. o.; *Hadinapló*, 146. o.

156 *Richards* egyenlő veszteségekről (100–100 fő) ír, a többi forrás azonban nagyobb számú török halottat említi: a *Deák*-féle napló 100 keresztény halotról tud, a törököké ennél több; *Henrik* hercegnél 150 török halott szerepel: *Schmettau* jelentéseinek melléklete szerint „Wir werden gegen 60 todté und blessirte dabey bekommen, der Feind aber ein weit mehrers dabey verlohren haben, . . .”; a 1686/II. sz. napló és *Grimani* 200 halott és sebesült keresztényt, az utóbbi még ennél is több török veszteséget említi.

157 *Journaur*, aug. 16.; *Bubics*, 284. o.; *Önkéntes*, 284. o.; *Hadinapló*, 184. o.

158 *Henrik*, 707. o.; *Károlyi*, 361. o. is erre hivatkozik.

159 *Bubics*, 310. o. *Grimani* aug. 29-i levele szerint az akciót a báró d’Asti által kiküldött huszárok állították meg.

sítások általában nem holmi csetepatékról, hanem komolyabb méretű összecsapásokról szólnak. További furcsaság, hogy néhányukat közvetlenül a nagyobb rajtaütések utáni napra teszi leírójuk. Minthogy a róluk kapott információkat egyéb adatok hiányában nem áll módomban ellenőrizni, így csak az időpontokat közlöm: június 18., június 20., június 28., július 7., július 14., július 26., augusztus 13.¹⁶⁰

3.2.3 Kitörések a déli fronton

A déli oldalon lezajlott kitörésekkel kapcsolatban nem csak az a probléma, hogy viszonylag kevesebb adat áll rendelkezésemre, de ez a kevés is igen sok ellentmondást tartalmaz. Elsőként itt is a pontosabban behatárolható akciókat veszem sorba:

1. Időpont: június 20.¹⁶¹

Cél: az ostromló sereg felvonulásának zavarása.

Események: A kitörő lovasságot (Károlyi szerint gyalogságot is) a Károly herceg által odavezényelt horvát könnyűlovasok (?) visszaszorították a várba.

Értékelés: az időben beavatkozó tartalék hiúsította meg az akciót.

2. Időpont: június 26.¹⁶²

Cél: a készülő első parallel (a *Diarium circumvallatio*s vonalnak nevezi).

Események: a kitörő törökök az „elővároson” keresztül rontottak az árkokra, de a rájuk irányított muskéta- és ágyútűz visszaverte őket.

Veszteségek: néhány keresztény sebesült mellett ismeretlen számú török.

Értékelés: az árkok védelméből jövő kézfegyvertű visszaverte a törököket.

3. Időpont: június 29.¹⁶³

Cél: Károlyi szerint a készülő naphegyi redoute-ot (2/44), illetve az ostrom-árkokat akarták elfoglalni, és szétrombolni (az általam használt források csak ez utóbbit erősítik meg.)

Létszám: pontosabban meg nem határozható, de 1000 főnél bizonyosan nagyobb számú lovas és gyalogos tört ki.¹⁶⁴

Események: A törökök a Fehérvári kapun (9) rohantak ki, és (feltehetően) a futóárkok bal oldalát fedező, a Naphegy lábánál álló őrségre (tartalékra ?) vetették magukat, amely nem tudta feltartani őket, hátrálni kényszerült, s így a janicsároknak sikerült betörniük az árkok közé, és elkezdték a védművek pusztítását. Az ott tartózkodó napos tábornokok igyekeztek a gyalogságot együtt-tartani és sortűzekkel megállítani a törököket. Eközben a helyszínrre érkező

160 A források a felsorolás sorrendjében: *Önkéntes*, 237. o.; 1686/12.; *Zenarolla*, 106. o.; *Uo.*, 111. o.; *Uo.*, 116. o.; *Henrik*, 512–513. o.; *Deák*, 56. o.; *Önkéntes*, 287. o.

161 *Deák*, 21. o.; illetve *Károlyi*, 214. o. a Főjelentésre hivatkozik.

162 *Diarium*, jún. 26.; *Bubics*, 176. o. *Cornaro* jún. 30-i levele jún. 27-re vonatkozóan: *Önkéntes*, 260. o. jún. 27.

163 1686/12. jún. 29.; *Journaux*, jún. 29.; 1686/14. jún. 29.; *Diarium*, jún. 29.; *Röder*, 185–186. o. *Badeni Lajos* jún. 30-i levele (jún. 29-re vonatkozóan); *Richards*, 232. o.; *Deák*, 28–29. o.; *Zenarolla*, 111. o.; *Önkéntes*, 260. o.; *Bubics*, 177. o. *Cornaro* júl. 7-i levele (jún. 30-ra vonatkozóan) és a *Hadinapló*, 128–129. o. esetében az adatok egyeztetéséből lehet megállapítani, hogy valóban a 29-i kitörésről szól a tudósítás. Érdekes, hogy amíg az *Önkéntes*, a *Deák*-féle napló és a *Hadinapló* dn. 5 óra körülre teszi a török hadmozdulatát, addig *Zenarolla* délre, a *Diarium* és *Richards* pedig du. 2 órára.

164 *Károlyi*, a *Röder* által közölt *Badeni Lajos*-féle levélre (l. az előző jegyzetet) hivatkozva 4–500 lovasról és 6–700 janicsárról beszél; az 1686/12. sz. naplóban 400 lovas és sok gyalogos, a *Diarium*-ban 300 lovas és 5–600 janicsár, a *Hadinapló*-ban 500 lovas és 1000 gyalogos, a *Deák*-féle naplóban 200 lovas és gyalogos, az *Önkéntes*-nél pedig 3000 ember szerepel.

bajor lovas őrség (talán a Károlyi által említett Bilbis kapitány csapata ?¹⁶⁵) is összecsapott a török lovassággal, de szintén hátrálni kényszerült. Rövidesen a helyszínen termett Badeni Lajos és Savoyai Jenő némi lovassággal, akiket gróf Hoffkirchen követett egy császári lovas őrséggel, illetve az önkéntesek egy csapatával. Végül Miksa Emánuel testőrezredéből két zászlóalj beavatkozása döntötte el a küzdelmet. Közben a tüzérség is mindkét részről beleszólt a harcba, de addigra a felsorolt egységek ellenlökése már megállította a török rohamát, majd visszaszorította őket a várba.

Veszteségek: A számok ellentmondanak egymásnak, de elég valószínű, hogy a törököké volt a nagyobb.

Értékelés: a török lovasság megpróbálta lekötni a bajor lovas őrséget és teret biztosítani a janicsároknak az árkok elleni támadáshoz; a keresztény gyalogság fegyelmezett visszavonulása, majd az erősítések ellenlökése azonban megakadályozta az árkok áttörését, akciójuk tehát, az ostromművekben okozott károk ellenére összességében kudarcot vallott.

4. Időpont: július 22-én kora hajnalban.¹⁶⁶

Cél: a déli Nagyrondella (84) contrescarpe-ján levő, állványzatra helyezett négyágyús üteg (2/41).

Létszám: mintegy száz főnyi janicsár.

Események: Bár a keresztények értesültek a kitérés szándékáról és a Választó készenlétbe helyezte csapatait, megerősítve az őrséget is,¹⁶⁷ a hajnali szürkületben¹⁶⁸ a palota kapuján (86) és a falak mögül kirontó törökök oly váratlanul csaptak az árkokat őrző szászokra, hogy azok rendezetlenül futásnak eredtek. A fedezetlenül hagyott árokban levő csapatok is megzavarodtak, és időt hagytak a janicsároknak, hogy az ütegben három ágyú és egy (két?) mozsár gyűjtőlyukát beszögezzék, időlegesen használhatatlanná téve azokat. A támadókat a helyszínre érkező tartalék verte vissza.

Veszteségek, értékelés: Az időpont kitűnő megválasztásával és az akció váratlanságával magyarázható az elesett keresztények nagy, 80—150 fő közé tett száma, szemben a mindössze 30 török halottal. A Diarium viszont a szász előőrsök tapasztalanságát okolja a nagy veszteséget.

5. Időpont: augusztus 13.¹⁶⁹

5. Cél: talán a felmentő sereg hadmozdulatainak támogatása.

Események: Ezen a napon a védők kétszer is kitértek a bajorok lovas őrségeire, de mindkétszer megfutamtították őket.

6. Időpont: augusztus 14.¹⁷⁰

Cél: a felmentő sereg hadmozdulatainak támogatása.

¹⁶⁵ Károlyi forrásai Badeni Lajos id. levele, a bajor napló, a Főjelentés, a Journaux és a Foglletto Straordinario. Károlyi, 270. o. 2. sz. jegyzet.

¹⁶⁶ 1686/44. júl. 22.; Diarium, júl. 22.; Röder, 200. o. Badeni Lajos júl. 22-i levele; Richards, 260. o.; Deák, 50. o.; Henrik, 516. o.; Jelentések, 737. o.; két jelentés júl. 24-ről (22-re vonatkozóan); Bubits, 226—227. o.; Grimani júl. 23-i levele; Zenarolla, 126—127. o.; Önkéntes, 271. o. júl. 21. (!); Hadnapló, 142—143. o.

¹⁶⁷ Diarium.

¹⁶⁸ Károlyi szavai. Az időpont illetően való megválasztása mindenesetre a török jó helyzet-felismerését dicséri, és az eredmény sem maradt el.

¹⁶⁹ 1686/11. aug. 13.; Journaux, aug. 13.; 1686/44. aug. 13.; Diarium, aug. 13.; Henrik, 700. o.; Hadnapló, 172. o.; Károlyi, 338. o. A források állításai meglehetősen ellentmondóak.

¹⁷⁰ 1686/11. aug. 14.; Diarium, aug. 14.; Deák, 82. o.; Zenarolla, 142. o.; Önkéntes, 283. o. Érdekes, hogy a Diarium erre a napra tesz két kitérést, az előzőn pedig csak egyet említ.

Események: A kirohanókat az árkok őrsége felkészülten fogadta, ráadásul a segítségül érkező Badeni- és Aspremont-ezredek elvágta a visszavonulás útját, és nagy pusztítást vittek véghez az oszmánok között.

Értékelés: Az árkok tűzereje és a tartalék gyors reagálása hozta meg a sikert.

7. Időpont: augusztus 23-án (estefelé?).¹⁷¹

Cél: ezen a napon feltehetően két kitörés is történt: az egyiknél az István-tornyot (69) akarták visszafoglalni a törökök, a másikon pedig a bajoroknak a völgyben legelésző jószágait akarták elhajtani.

Események: A török lovasság a Fehérvári kapun (9) jött ki, Pletze alezredes azonban a szász Trautmannsdorf-ezredbeli őrséggel megállította és egészen a falakig üldözte őket, ahol azonban Pletze halálos lövést kapott. Az István-torony (69) ellen támadók is sikertelenül jártak.¹⁷²

8. Időpont: augusztus 25. és 26.¹⁷³

Cél: az István-torony (69) visszafoglalása.

Események: Az akciók leírása a forrásokban teljesen ellentmondó, csak a cél egyértelmű.

9. Időpont: augusztus 29-én, a segítségnyújtási kísérlet alatt.¹⁷⁴

Cél: a segítségnyújtási kísérlet támogatása.

Események: A bajor őrség felkészülten fogadta és hamar visszaverte a törökök akcióját.

A déli frontszakaszon történt kitörések leírásánál is akadnak — a felsoroltakon túlmenően — nehezen értékelhető tudósítások. Ezek összességükben olyan általánosságokat tartalmaznak, amelyek alapján lehetetlen a tényekre következtetni. Így most is csupán az időpontok közlésére szorítokozom: június 28., július 24., augusztus 9., augusztus 15—16., augusztus 21. A Károlyi által augusztus 25-re tett kitöréséről forrásaim nem tesznek említést.¹⁷⁵

3.2.4 A kitörések elhárítása

Az ostrom során forrásaim harminchárom kitörést említenek, közülük húszról van valamilyen értékelhető adat, s azokat több forrás is megerősít. A két fronton nagyjából azonos számú akció zajlott le,¹⁷⁶ s a császáriak és a bajorok ellen bevetett török csapatok erejében sem figyelhető meg nagyobb eltérés, annál inkább az időbeni megoszlásban. Ez egyértelműen az ostrom eseményeiből és a terepadottságokból következett.

¹⁷¹ 1686 II. aug. 23.; 1868 44. aug. 23.; *Deák*, 89. o.; *Henrik*, 705. o.; *Zenarolla*, 150. o.; *Önkéntes*, 288. o.; *Károlyi*, 353—354. o. valamint *Zenarolla*, 149. o. aug. 22. is. Az egyezést az ellenlökést végrehajtó Pletze alezredes nevének említése igazolja.

¹⁷² 1686 II. aug. 23. *Károlyi* egyébként a két kitörés lezajlásának egyidejűségéről szól, a források viszont erről nem tudnak, sőt egyik sem beszél két rajtaütésről, kivéve *Zenarollát*, aki viszont a lovasság akcióját 22-re, a gyalogságot 23-ra teszi.

¹⁷³ 1686 II. aug. 26.; *Diarium*, aug. 25.; *Henrik*, 705. o. aug. 26.; *Bubics*, 306. o. *Grimani* aug. 27-i levele; *Zenarolla*, 152. o. aug. 25.; *Károlyi*, 354. o.

¹⁷⁴ *Diarium*, aug. 29.; *Deák*, 94. o.; *Zenarolla*, 155. o.; *Önkéntes*, 290. o.

¹⁷⁵ *Zenarolla*, 110—111. o. jún. 28.; *Önkéntes*, 273. o. júl. 24., 280. o. aug. 9.; 1686 44. aug. 10.; *Bubics*, 279. o., 284. o. *Grimani* aug. 16-i levele (15—16-ra vonatkozóan); *Diarium*, aug. 21.; *Önkéntes*, 186. o. aug. 21.

¹⁷⁶ Minthogy nem áll módomban ellenőrizni a csak egy-két forrás által említett, és így bizonytalannak tetsző kitörések megtörténtét, ezeket is beleszámítom az értékelésbe, feltételezve, hogy valami alapjának kell lennie a közlésnek. Más kérdés, hogy ezek figyelmen kívül hagyása sem módosítja a következtetéseket.

Az északi fronton a kitörések helyét eleve behatárolta a városfal és a meredek keleti oldal. A városfalra (1) támaszkodva előrenyomuló árokrendszer is fokozatosan csökkentette a kirontó törökök mozgásterét. Ez gyakorlatilag akkor tűnt el, amikor az árkok elérték a falak tövét, lezárva ezzel a Bécsi kapu (26), illetve a július 27-i roham után, amikor a keresztények állást foglaltak a külső várfalon (18). Ezt követően csak a nyugati kurtina (6) alatti fedett útból (7) lehetett valóban váratlan támadást indítani az egyébként már jóelőre ennek megfelelően kialakított árkok ellen.¹⁷⁷ A városfalon belül ugyanis már csak az egyes paraleleken keresztül, majd azok között áttörve tudták volna az ostromlókat támadni. Így érthető, hogy az északi fronton az akciók többsége július 27-ét megelőzően zajlott le.

A déli oldalon egészen más volt a helyzet. Az itteni, tágasabb térségen csak az árkok álltak a törökök útjában, s a Fehérvári kapu (9) felől elvileg mindvégig lehetőségük nyílt, már ha a lovas őrségen át tudtak volna törni, a bajor paralelek oldalába kerülni, ám mégis kevesebb kitörés történt július 16. előtt.¹⁷⁸ Ennek magyarázata talán az, hogy az előterep itt kevésbé adott módot meglepetésszerű akcióra, mivel a Fehérvári kapu (9) elég messze esett az árkoktól, a fedett utat (7) és a Nagyrondella kapuját (86) is jól szemmel tarthatták, s általában az egész területet könnyen tűz alá vehették az ostromlók. Gyökeresen megváltozott a helyzet, amikor a bajorok betörték a Vár területére. Ekkor már a paloták zezugos épületegyüttese, s az ellenfelek közt minimálisra csökkent távolság megfelelő körülményeket biztosított a váratlan rajtaütésekhez. Épp emiatt a tüzérség sem tudott eredményesen beavatkozni az elhárításba. A szűk hely megnövelte a török tüzerejének koncentráltóságát (kézigránát, lőporos zsák), a magassági fölény pedig lendületet adott a gyalogsági támadáshoz. Más szempontból vizsgálva az eseményeket, úgy vélem, hogy itt és ekkor már nem is lehet a klasszikus értelemben vett kitörésről, árokharcról, vagy rohamról beszélni, mivel a romok közt folyamatos küzdelem folyt minden kórakásért.

A törökök akcióit, céljuk és a bevethető erő tekintetében, a fentebb elmondottak mellett más tényezők is korlátozták. Egyrészt a védősereg létszáma, ellentétben 1684-gyel, eleve kevés volt egy olyan, komolyabb méretű kitöréshez, amely az ostromgyűrű áttörésével is megpróbálkozhatott volna. Ezért csak és kizárólag az ostromműveletek lassítására, az ellenfél folytonos zaklatására gondolhattak. A viszonylag gyengébb csapatok kirohanásait azonban az ostromlók könnyebben vissza tudták verni. Másrészt a Vár védműveinek szerkezete, valamint az előbb említett helyi tényezők, még egy erős várórség számára sem tették volna lehetővé nagy létszámú különítmény rejtett összegyűjtését, illetve gyors és váratlan harcba vetését. E tekintetben csak a kisebb egységek érthettek el sikereket.

A kitörések elhárításakor a császári gyalogság a paralelekre támaszkodva, szilárd, védett pozícióban várhatta a rárontó török csapatokat, hogy koncentrált tüzcsapással megállítsa azokat. A hűs értékelhető akcióból tizenöt irányult közvetlenül az árkok ellen, s ebből öt esetben bizonyosan, ötször pedig való-

¹⁷⁷ E célból vágták át a városfalat, valamint ezért húztak több összekötő árkot a Retek utcai üteghez, illetve a contravallationhoz.

¹⁷⁸ Jul. 16. fordulópont a déli fronton, mivel ott ekkor történt meg a glacis megkoronázása.

szinüleg így zajlott le a harc.¹⁷⁹ Több alkalommal a lövészek fedezékeiket elhagyva, ellenlökéssel, kézitusában szorították vissza a törököket a Várba.¹⁸⁰ Az oszmánok azonban a lendületesen előtörő keresztényeket néhányszor maguk után, a falakon felállított tűzfegyverek elé csalogatták, s ezzel tetemes veszteségeket okoztak nekik.¹⁸¹ Emellett a védőknek sikerült mindkét oldalon egyszeregyszer (július 9., július 22.) a váratlanság erejétől segítve, egy alkalommal pedig (június 29.) a keresztény erők megosztása révén áttörniük a legkülső parallelen, és egészen a következő vonaláig hatolniuk. Főként ekkor, de lényegében valamennyi esetben megmutatkozott, miért nevezte Vauban a paralelleket „place” d’armes”-nak, s hogy ezek az árkok valóban megfeleltek a magas szintű elvárásoknak. Az áttörési pont környékén levő egységekből ugyanis mindig át tudták csoportosítani a szükséges létszámú erőket az oszmánok visszaszorítására.¹⁸²

A készülő árkok ellen, és az árokrendszeren kívül végrehajtott kitérések visszaverése többnyire a keresztény lovasság feladata volt. Ezért a harcászatiilag fontos pontokon álló lovas őrsök jól szervezett láncát hozták létre. Elhelyezkedésükből fakadóan többnyire csak második lépcsőben csaptak össze az ellenséggel.¹⁸³ Előfordultak ugyan kisebb megingások, ám mivel a török lovasságnál jóval nagyobb lövéserővel rendelkeztek, meg tudták akadályozni azok áttörését, amíg az újabb lövészegységek megteremtették a szükséges előfőlényt az ellenség visszaszorításához.

3.3 Az ütegek telepítése és annak időrendje a megközelítés fázisában

A tüzérség elhelyezkedése, miként az árokrendszeré, első látásra ötletszerűnek tűnik. Ám amíg az utóbbi esetben a tervezés a meghatározó tényező, addig az előbbire döntő befolyást gyakoroltak a terepadottságok, minthogy a lövegek számára csak a magaslatok nyújtottak megfelelő pozíciót.

A tüzérség telepítése az árokrendszer kiépítésével egyidejűleg kezdődött, ám ez utóbbi befejeztével még korántsem zárult le, sőt, az ütegállítás a korábbiakhoz hasonlóan nagy intenzitással folyt. Ennek első fázisaként az árokással párhuzamosan létrehozták a legfontosabb fedező és réstörő ütegeket, ezt követően pedig oly mértékben fokozták mind a telepek, mind a lövegek számát, hogy azok megfelelő támogatást nyújthattak a július 27-i roham előkészítéséhez és sikeres végrehajtásához egyaránt. A küzdelem végső szakaszában a már elfoglalt pozíciók megerősítése, a további térnyerés elősegítése és főként a döntő roham tüzérségi feltételeinek biztosítása történt meg.

Az ütegepítés kezdetben az árkok előrenyomulását követte. A kétféle munkálat között néhány napos csúszás figyelhető meg. Ez azonban nyilvánvalóan

179 A források ilyen jellegű megnyilvánulásaiából, mint az itt elősoroltak, következtek erre: „megállították és nagyon erőlyesen visszaverték”, „crötelyesen visszaverték”, „épp akkora szilárdsággal visszaverték”, stb. De hivatkozhatnák a *Diarium*, jún. 29-i bejegyzésére, mely szerint a bajor árokország „auf den Feind etliche Salve gegeben, auch dadurch selbe insoweit aufgehalten haben, daß intzwischen auch unsere Cavallerie herbei geruckt...”: hasonló adat olvasható *Richardsnál* a lovasság ilyen jellegű működéséről a jún. 27-i kitéréskor: „vagy 50 főből álló lovas csapat... , bevárta a törököket, és midőn ezek egy pisztolylövés távolságra jöttek, a csapat előrohant és karabinjaikkal közéjük lött...”. *Richards*, 251–252. o.

180 L. pl. a júl. 25-i kitérés eseményeit.

181 L. uo., illetve az aug. 23-i kitérést.

182 L. pl. a júl. 9-i, vagy a júl. 22-i kitéréseket.

183 L. pl. a jún. 27-i, vagy a jún. 29-i kitéréseket.

azzal az előnnyel járt, hogy a már kész árkok fedezni tudták az ütegépítkezéseket.¹⁸⁴

3.3.1 A tüzérség telepítése az északi fronton

A paraleleket az északi fronton július 8-ra ásták meg.¹⁸⁵ Addig, leszámítva a Víziváros ostromára felállított, és

1. június 23-tól a Rózsadombról a Víziváros falát (1) törő 6 db 24 fontos (2/12), valamint

2. az azokat fedező tábori ágyúkat, közvetlenül a Vár elleni támadáshoz elkészült:

3. június 29-re a városfal (1) ellen emelt lövegállásban egy 6 db tábori ágyúból álló üteg a kitörések elhárítására;

4. július 1-re a Retek utcai 5, 2-ától 12 db feles Karthaunéból álló üteg az Esztergomi rondella (15) és környéke (17) töretésére (2/2, 3/8); továbbá

5. július 6-ra a Kis-Svábhegyen levő 6 db feles Karthaunéból álló üteg az északi fal (17, 18, 24) védelmének oldalba fogására (2/8), illetve

6. június 29-re a Retek utcai 4, július 2-től 8 (Fontana szerint 6 — 3/14. a) mozsaras teknő a török ütegek és a Vár belterületének bombázására (2/15), végül pedig

7. július 6-ra a 2. és 3. parallel közti 6 (Fontanánál 4 — 3/14. b) mozsaras teknő (2/18)¹⁸⁶

Az árkok befejezéséig Károly herceg csapatai a tüzérség telepítésében kétség-telenül előnyösebb helyzetbe kerültek, és a Jelentések írója szerint „Unsere Sachen gehen kayserl. Seits besser, als Chur-Bayerischer von statten, einestheils weilen wir mehrer Vortheil zu approachen und andertheils keine so grosse feindl. -Gegen-Defension haben, auch wir auss Unserer schwehren Stücke besser, als Sie bedienen können.”¹⁸⁷ A császáriak lendülete a későbbiekben sem csökkentek. Elsőként július 8-án, annak következtében, „hogy a svábhegyi üteg nem működik a várt sikerrel, . . . hogy az ágyúk nem lőnek be a városba, elrendeltetett, hogy 5 ágyú, a spanyol főtüzér találmánya, állíttassék a hegyre és amazok véssenek el, . . .”¹⁸⁸ Ezt követően a július 27-ig terjedő időszakban már a Vár falai alatt állították fel lövegeiket, így

8. július 10-re a 3. parallelben a brandenburgiak üteget 6 db, július 12-től 9 db, július 18-tól 12 db feles Karthaunéval (Juvigny, 2/32 is így jelöli: Fontana, 3/20 8 db-ot tüntet fel) a Murád pasa (21) és Sziauvus pasa rondellái (20) közti kurtina (18) ellen;

9. július 11-re a 4. parallelben a császáriak üteget az Esztergomi rondella (15) és annak kurtinája (17) ellen 9 db feles Karthaunéval;

¹⁸⁴ L. pl. az északi oldalon jún. 27-én végrehajtott kitörést. L. *Diarium*, jún. 27.

¹⁸⁵ L. a 27. oldalt.

¹⁸⁶ A felsorolt és az alább következő terminusok és darabszámok részben a tüzérség telepítését összefoglaló táblázat egyértelműnek tekinthető adatain, részben saját következtéseimen alapulnak. A tételes felsorolásban eltekintek a hivatkozástól, mivel a forráshelyek a dátumok ismeretében visszakereshetők.

¹⁸⁷ „Dolgaink itt a császári oldalon jobban mennek, mint a bajor választófedelemieknél, mivel nekünk nagyobb előnyünk van az árkolásban, másrészt az ellenség védelme nem túl erős velünk szemben, ráadásul nagy ágyúinkkal jobban lövünk, mint ők (ti. a bajorok). *Jelentések*. 720–721. o. júl. 6.

¹⁸⁸ *Richards*, 255. o. júl. 8.; *Károlyi*, 252. o.; *Juvigny* (2/8) is már 5 ágyúval jelzi ezt az üteget.

10. ugyancsak július 11-re a brandenburgiaknak a városra tüzes golyókat lövő 22 db (?) 3 fontosát (2/11, 3/31), és

11. a mellettük sorakozó 4 db (?), gyújtóbombákat lövő haubicot (2 25 ?);

12. július 17-re a Víziváros falán (1) kívül álló, az Esztergomi rondella (15) külső oldalát lövő (Gonzalez-féle ?) üteget 3 db feles Karthaunéval (2/3, Fontanánál, 3/13, 2 db), illetve

13. július 21-re (?) a Víziváros falán (1) kívül álló 3 ágyú melletti (a térképek szerint mögötti) 4 mozsaras teknőt (2/17, 3/14 c) hozták tűzkész állapotba.

Néhány, csak a források, illetve csak Károlyi által leírt objektum helyének, céljának és lövegei számának megítélése bizonytalan, így többek között:

a) A fentebb 8-as, illetve 9-es számmal jelzett üteget ilyen formában csak a Journaux, az Önkéntes naplója (?) és Károlyi említette.¹⁸⁹ Feltűnő azonban, hogy egyesek 2 háromágyús ütegről beszélnek,¹⁹⁰ mások viszont egy hatágyús császári.¹⁹¹ és egy ugyancsak hatágyús brandenburgi ütegről.¹⁹² A császári ütegnél nem tudom eldönteni, vajon hat, avagy kilenc löveg a helyes adat? A másik ütegről Richards július 10-i leírása közli, hogy „a brandenburgiak egy hat 24 fontosból és bal felől egy három 24 fontosból álló ágyúüteget állítottak viárkaikba, melyek most keresztüzet tartanak fenn a karózatra”.¹⁹³ Ezek szerint ez a nagy üteg két részből tevődött össze, amit az ütegállás tört vonalú ábrázolásával Juvigny (2/32) és Fontana (3/20) térképe is jelez.¹⁹⁴ Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy július 12-én és 17—18-án több — bár mindkét esetben más és más — forrás határozottan utal az üteg újbóli kiegészítésére.¹⁹⁵

b) A július 11-én többek által említett 5 db ágyú és 2 db mozsár (ezekhez másnap 1 db ágyú és 2 db mozsár csatlakozott)¹⁹⁶ helye, célja is bizonytalan.¹⁹⁷ Némi eligazítást ad a Jelentések bejegyzése, amely ugyanaznap az előbbiekkal nagy valószínűséggel azonos 5 db ágyú és 4 db mozsár felállításáról tudósít, ezek egy vonalban sorakoznak egymás mellett, 50 lépésnyire a réstől.¹⁹⁸ Juvigny (2/5, 2/18) és Fontana (3/13, 3/14 d) térképein egyetlen ilyen pont lehető fel, éspedig a 3. és 4. parallel között, a várofsfal (1) belső oldalától nem messze. Továbbá bizonytalan még

c) a július 15-én Károlyi szerint¹⁹⁹ a 4. parallelben létesült 4 ágyús brandenburgi üteg egészében, minthogy sem a források, sem a térképek nem tudnak róla ;valamint

d) a július 15-én, majd július 19-én Zenarolla által leírt 3 ágyús üteg,²⁰⁰ amely valahol az Esztergomi rondella alatt helyezkedett el (erről Grimani is

189 Journaux, júl. 10. 11.; Önkéntes, 265. o. júl. 10.; Károlyi, 252—254. o.

190 Deák, 37. o. júl. 8.; Zenarolla, 117. o. júl. 7.; Önkéntes, 264. o. júl. 8.

191 Jelentések, 724. o. júl. 8.; Zenarolla, 117. o. júl. 8., 118—119. o. júl. 9.

192 Uo., 1686/12. júl. 9.

193 Richards, 256. o. júl. 10.

194 Az már szinte „természetes” velejárója az efféle problémáknak, hogy Juvignynél a 9 db ágyú 5:4 arányban oszlik meg, Fontanánál pedig csak 8 db ágyú szerepel 4—4-es felállításban. Erdekes, hogy a térképek sem tudnak a 9 ágyús császári ütegről.

195 1696/12. júl. 12.; Hadinapló, 131. o. júl. 12.; Zenarolla, 120. o. júl. 12., illetve Deák, 47. o. júl. 12., illetve Deák, 47. o. júl. 18.; Önkéntes, 270. o. júl. 17.

196 1686/12. júl. 12.; Zenarolla, 120. o. júl. 12.; Hadinapló, 131. o. júl. 12.

197 1686/12. júl. 12.; Deák, 40. o. júl. 11.; Henrik, 510—511. o. júl. 11.; Zenarolla, 119. o. júl. 11. Hadinapló, 131. o. júl. 11.

198 Jelentések, 726. o. júl. 11.

199 Károlyi, 291. o.

200 Zenarolla, 122. o. júl. 15., 125. o. júl. 19.

beszél²⁰¹), s amely esetleg a Deák-féle napló által július 16-án említett két üteg egyikével azonos.²⁰²

3.3.2 A tüzérség telepítése a déli fronton

A déli oldalon július 7-re fejeződtek be a legfontosabb földmunkák.²⁰³ Bár itt az adatok száma ismét meglehetősen csekély és megint sok az ellentmondás közöttük, mégis megállapítható, hogy

16. július 1-re a gellérthegyi, 7 db 24 fontosból álló, a Nagyrondeλλάt (84) lövő üteg (2/39), majd miután az hatástalannak bizonyult,²⁰⁴

17. július 6-ra (7-re ?) az azt föl váltó Bérc utcai másik, 7 db (Fontanánál, 3/48 6 db, Juvignynél, 2/46 8 db) 24 fontos ágyúból álló üteg;

18. július 3-ra a Döbrentei u. közepe táján egy 4 db 12 fontos ágyúból álló, a Vízi rondella (91) ellen irányzott üteg; továbbá

19. július 3-ra a tabáni templom melletti teknő 5 db 60 fontos mozsárral, majd 4-től további 1 db 140 és 1 db 200 fontos mozsárral (Fontanánál 5 — 3/47) tűzkész állapotba került.

20. Július 5-re befejezték ugyan Nagyrondeλλα és a paloták oldalát lövő naphegyi 10 db (2/44, Fontanánál, 3/46, 6 db) 24 fontos ágyúból álló üteget, ez azonban „einem sehr grossen Feuer des Feindes exponirt ist, . . . grossen Schaden gelitten, und zweifelt man, dass selbige [ti. az üteggállás] conservirt werden kann.”²⁰⁵

A forrásokban megemlített többi üteg telepítési ideje és helye bizonytalan. Felteszem, hogy még legalább két üteg létesült. Egyfelől Schmettau jelentéseinek melléklete szerint

e) június 26-án (?) „6 Stück auf Höhe dass Gerhardt-Berges gepflanzt worden, womit man auf dess Schloss-Rondell canoniren und die Schantz Arbeiter secundiren kan, . . .”²⁰⁶ (a térképek csak 3 ágyúról tudnak). Másfelől De la Vigné nyomán következtetni lehet

f) egy másik, talán mozsarakból álló, fedezőüteg meglétére.

Az árkolás befejezésétől a július 27-i rohamig, minden nehézségük ellenére, a bajorok sem lankadtak. Jóllehet a török tüzérség ez idő alatt két üteget is elnémította,²⁰⁷ mégis, a rendkívül jól megszervezett és sikeres július 16-i akciójukkal, amellyel tulajdonképpen végrehajtották a glacis megkoronázását, állást tudtak foglalni a rondella (84) contrescarpe-ján. Az eredmény értékét tovább növeli, hogy mindezt csekély emberáldozattal, valamint komolyabb tüzérségi előkészítés és tűztámogatás nélkül vitték véghez. A mondott időszakban tehát elkészült:

21. július 8-ra az Orom utca végétől északra egy, a Nagyrondeλλάt lövő 5, 9-től 10 (Juvigny, 2/38, 12, Fontana, 3/43, 6) ágyús üteg;

201 Bubits, 202. o. Grimani júl. 19-i levele.

202 Deák, 45. o. júl. 16.

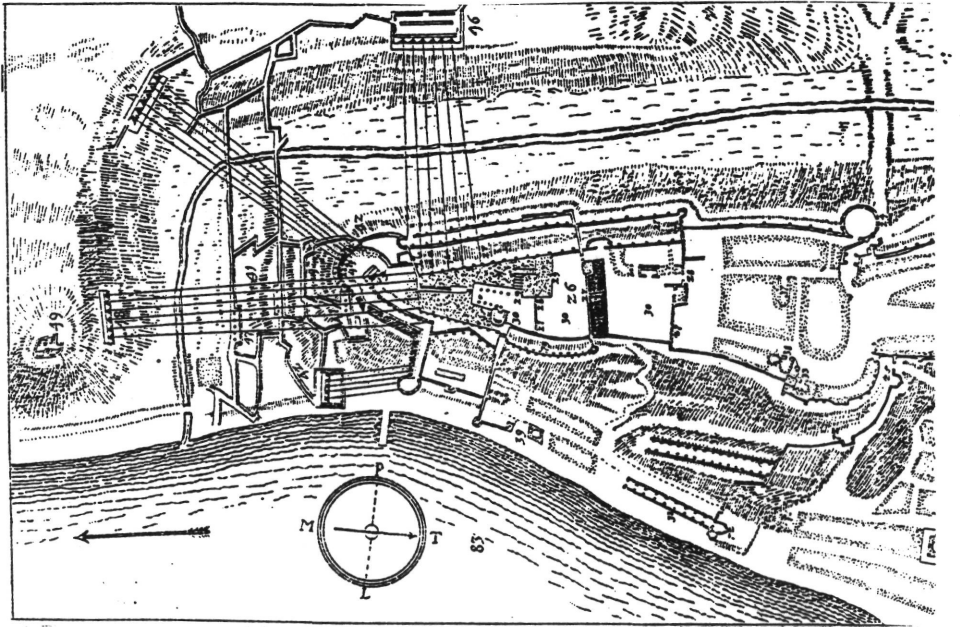
203 L. a 27. oldal.

204 Károlyi, 277. o.

205 „... nagyon erős ellenséges tűznek van kitéve... nagy károkat szenvedett, és kétséges, hogy meg tudják tartani.” *Jelentések*, 724. o. júl. 8.; 1. még uo. 723. o. júl. 7.; Richards, 253. o. júl. 6-7.; Zenarolla, 116. o. júl. 6.; Károlyi, 272-273. o.

206 „... 6 ágyút telepítettek a Gellért-hegy tetejére, amikkel a Palota-rondella [ti. a déli Nagyrondeλλάt] ágyúzhatják, és az árkásokat támogathatják, . . .” *Jelentések*, 717. o. jún. 26.

207 Bár Károlyi, 278. o. Cormailon bajor szolgálatban álló francia tiszt levelére hivatkozva öt leszerelt ütegről beszél, állítását végül is csak az első gellérthegyi és a naphegyi üteggel kapcsolatban fejti ki.

3. sz.

22. július 17-re a contrescarpe-on állványra helyezett 4 db 24 fontos ágyúból álló üteg, ezt azonban a török szétrombolta, így csak július 21-re tudták valóban használható állapotba hozni (2/41);

23. július 15-re a Lisznyai utca 19. sz. feletti, a kitorések elhárítására létesített, Juvigny szerint (2/45) 3 db táborigyűvel felszerelt üteg;

24. július 21-re az Ybl Miklós téren egy azonos célú és erejű üteg (Fontanánál 5 ágyús. Juvigny, 2/47, szerint pedig itt ostromágyúk álltak), illetve

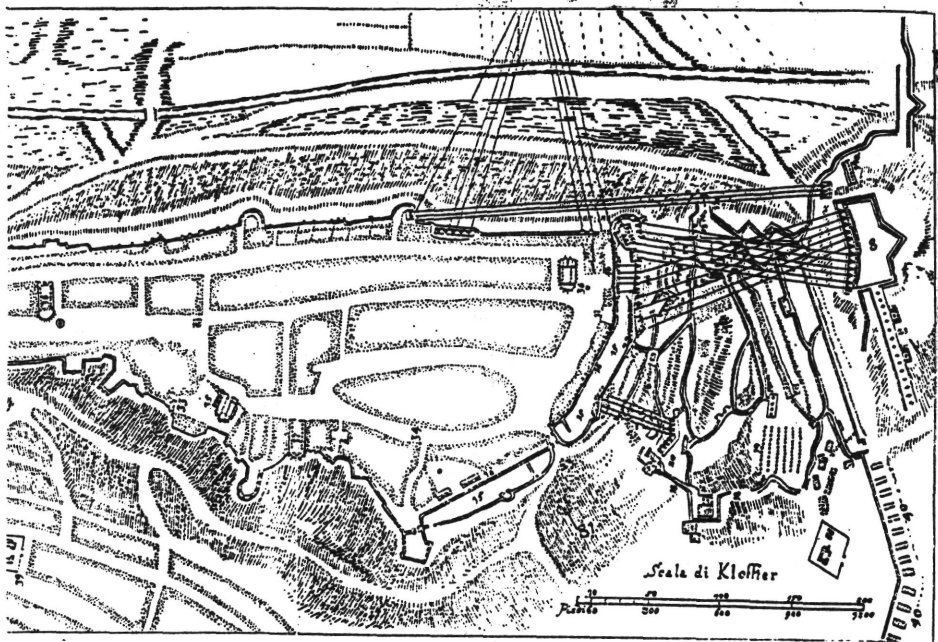
25. július 11-re a Szebenyi Antal tér közepén egy 3 mozsaras (Fontanánál 4) teknő, és

26. július 21-re a contrescarpe-on az ágyúk mellett egy 4 mozsaras teknő (?) (3/47).

3.3.3 A tüzérség telepítésének rendszere

A Vár ellen felállított ütegek a térképek²⁰⁸ és a források imént ismertett adatai szerint négy csoportban tömörültek: az első az északi front feletti kiemelkedő pontokon (1, 2, 3, 5), a második az ottani paralelekben (7, 8, 9, 12, 13, 15. b. d), vagy azokhoz szorosan kapcsolódva (4, 6, 10, 11, 14) épült ki; a harmadik a déli oldalon a Várat körülvevő magaslatokon félkörben (16, 17, 20, 21, e), a negyedik pedig az ottani árokrendszerben (18, 19, 22, 23, 24, 26, f [?]) helyezkedett el. Az egyes csoportokban levő ütegek számában jelentős eltérések figyelhetők meg. A császári oldalon, csak a közvetlenül a Várra irányított lövegeket figyelembe véve, az ütegek döntő többsége az árokrendszerhez kötődött (14-ből 13), míg a bajoroknál csak alig több mint a fele (8[7?]-ből 5) található a paralelek közt. Ez egyrészt nyilvánvalóan következett a földrajzi környezetből. Másrészt viszont, nézetem szerint, a védművek szerkezete is szükségessé tette

²⁰⁸ Juvigny. De la Vigne és Fontana térképei.

térkép

ezt a megoldást, mivel délen a front szintkülönbsége, a védelem lépcsőzottsége jóval nagyobb, mint Északon.

A leírásokból kitűnik, hogy az ütegcsoportok feladatai is eltértek egymástól. Az északi oldalon a contrevallationban, vagy azon belül álló összes ágyúüteg a falakat rombolta, vagy a mellettük települt mozsarakkal együtt közvetlenül a falak mögötti területet lőtte. A déli részen viszont a paloták alatt elhelyezkedő ágyúütegek csak a Nagyrondellát (84) és a magas déli falat (8) törték, a mellettük álló mozsarak a szorosán vett mögöttes területet lőtték, a Gellért-, és a Naphegy lövegei pedig kezdetben főként az árkázműveleteket fedezték a kitörések ellen,²⁰⁹ a későbbiekben pedig a paloták magasabban fekvő céljaira tüzeltek (pl. az István-toronyra).

Nem érdektelen megvizsgálni a lövegek számát, jóllehet az ütegtelepítésnél említett bizonytalanságok miatt azt csak közelítőleg tudom meghatározni. Így több jel mutat arra, hogy az ostrom előrehaladtával a falaktól távolabb eső ütegektől előbbre telepítették a lövegeket, illetve problematikus a kilőtt lövegek számának és pótlásának megítélése.

A császári tüzérség esetében 42 db feles Karthaune, illetve 9 db ismeretlen típusú, de valószínűleg szintén ostromágyú, 28 db táborigyű és 30 db mozsár, a bajoroknál pedig 31 db feles Karthaune, 13 db táborigyű és 14 db mozsár beállításáról van nagyjából biztosnak tekinthető adatunk. Ez összesen 158 db iöveg, ami az egész keresztény tüzérségnek kétharmada. Az említetteken túlmenően azonban feltételezhető nagyobb számú kiskaliberű ágyú elhelyezése az árokrendszer sáncaiban is. Mindebből látható, hogy a keresztények, korabeli mércével is, komoly tüzerőt összpontosítottak a védelem feltörésére, s a július 27-i roham sikere is jelentős részben a tüzérség teljesítményének köszönhető.

209 Röder, 184. o. Bádeni Lajos jún. 30-i levele; Jelentések, 717. o. jún. 26.

I. A BUDA OSTROMÁRA FELVONULTATOTT

Lotharingiai Károly

Ezred ¹	Károlyi ²	MKA ³	Hadinapló ⁴
császáriak			
Starhemberg	1500	1500	1500
Mansfeld	1500	1500	1500
Croy	1500	1500	1500
Souches	1500	1500	1500
Diepenthal	1500	1500	1500
Thüngen	1500	1500	1500
Neuburg	1500	1500	1500
Lothringen	1500	1500	1500
Salm 5 század	750	750	750
Kaiserstein 4 század	600	600	600
Leslie			
Heissler			
horvátok			
magyarok			
	13350	13350	13350
brandenburgiak			
Leibgarde	2000 ⁵	? ⁶	1151 ⁷
Churfürstin	578	?	578
Churprinz	578	?	578
Prinz Philipp	578	?	
Derflinger	578	?	578
Prinz Anhalt	578	?	578
Barfuss	578	?	578
Dönhoff	578	?	578
Kurland	578	?	578
Gránátosok 2 század			36
	[6624]		[5233]
svábok			
Öttingen	—		?
Baden-Durlach	—		?
	2000		
frankok			
Köth	—		?
	1000		

1 A jegyzékben szereplő nevek írásmódja alapvetően *Károlyi* névalakjait követi. Amennyiben az adott név nála nem fordul elő, úgy a forrásban található alak szerepel.

— = a forrás név szerint nem említi az ezredet, de az adott csapatrestre van összesített adat.
? = a forrás név szerint említi az ezredet, de nincs létszámadat.

() = valószínűsíthető létszám.

[] = a forrás hibás összeadása esetén a helyes végösszeg (a forrás adata mellett), vagy saját összesítés (önállóan áll); az „ÖSSZESÍTÉS”-ben az első zárójel a hiányzó összesítést, a második a korábbi rossz összeadások korrigálását jelenti.

2 *Károlyi*, 116–118. o.

3 *MKA*, 26–30. o.

4 *Hadinapló*, 108–112. o.

5 *Károlyi*, 244. o. A brandenburgiak létszámával kapcsolatos problémákra nézze l. a szövegben a 15. jegyzetet.

6 *MKA*, 28. o.

7 *Hadinapló*, 95–96. o. külön felsorolja a brandenburgi csapatokat.

SEREGEK LÉTSZÁMA ÉS BEOSZTÁSA

hadteste — gyalogság

1686/40.	Önkéntes ⁸	Deák ⁹	1686/15. ⁹
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
1500	1500	1500	1500
750	750	1500	750
600	600	1500	600
	1500		
	1500		
	3000		
	4000		
13350	23350		
1157			
1156			
570			
578			
578			
578			
578			
5195			
?			
?			
2000			
?			
1000			

⁸ Önkéntes, 252—255. o.

⁹ Deák, 128—130. o. Ennél a forrásnál, illetve a 1686/15. sz. listában (HL T. 11. 1686/15. „Stand: vnd Starkhe Jhrer Kayl: Armata, wie auch der Hungarn, vnd Reichs: oder Teüttschen Auxillar Völkher, wie man vermaint selbige dises 1686te Jahr in dass feld zu bringen, ...” (a továbbiakban: 1686/15.) az ezredek nem seregtestekbe osztva szerepelnek, hanem egyszerű felsorolásban, így a beosztás szerinti helyen csak beírtam a fenti két forrásban talált adatokat. Ezért hiányzik az alábbiakban e két forrásnál az egyes seregtesteknél a létszámok összesítése.

Lotharingiai Károly hadteste — lovasság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császári vértések							
Caprara	800	800	800	800	800	800	800
Dünnewald	800	800	800	800	800	800	800
Pálffy	800	800	800	800	800	800	800
Gondola	800	800	800	800	800	800	800
Taaffe	800	800	800	800	800	800	800
Mercy	800	800	800	800	800	800	800
Neuburg	800	800	800	800	800	800	800
Hannover	800	800	800	800	800	800	800
Truchsess	800	800	800	800	800	800	800
Fürstenberg 6 század	480	480	480	480		800	480
Paze					800		
dragonyosok							
Schultz	800	800	800	800	800	800	800
Serau	800	800	800	800	800	800	800
Styrum	800	800	800	800	800	800	800
Lodron (horvátok)	800	800	800	800	1100		800
	10880	10880	11180	11180	11500		
brandenburgiak			[10880]	[10890]			
Prinz Heinrich zu Sachsen (vértés)	600	?	695	595			
Strauss (vértés)	600	?	695	695			
Leibgarde (dragonyos)		?	779	779			
	[1200]		[2169]	2069			
svábok							
Cronsfeld (vértés)	—		?	—			
Heustatt (vértés)	—		?	—			
	2000			2000			
frankok							
?	—			—			
	2000			2000			

Miksa Emánuel hadteste — gyalogság

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császáriak							
Baden	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Aspremont	1500	1500	1500				1500
Beck	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Fürstenberg	1500	1500	1500	1500		1500	1500
Metternich 5 század	750	750	750	750		1500	750
	6750	6750	[6750]	5250			
bajorok							
Leibgarde	?	—	—	—			
Steinau	?	—	—	—			
Rummel	?	—	—	—			
Gallenfels	?	—	—	—			
Seibolsdorf	?	—	—	—			
bajor kerületből 1 zászlóalj	?	—	—	—			
	5000	5000	5000	5000			
szászok							
Sachsen-Weissenfels	?	? ¹⁰	—	—			
Kuffer	?	?	—	—			
Löben	?	?	—	—			
	3000	3000	3000	3000			
						Baden Sereni De la Vergne 5 század Scherrffenberg Metternich 5 század Beck Aspremont Houchin Fürstenberg	
							12000

Scherffenberg hadteste

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686 '40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
gyalogság							
Scherffenberg	(1500)	? ¹¹	1500	1500	—	1500	1500
Sereni	(1500)	?	1500	1500	—	1500	750
Spinola	(1500)	?	1500	1500	—	1500	
	4500	4500	4500	4500			
lovasság							
Götz (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Piccolomini (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Sachsen-Lauenburg (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Sainte-Croix (vértés)	(800)	?	800	800	—		800
Verterani (vértés)	(800)	?	800	800	—	800	800
Tettwin (dragonyos)	(800)	?	800	800	—	800	800
Magni (dragonyos)	(800)	?	800	800	—	800	800
	5600	5600	5600	5600			
magyarok	2000	2000		2000			
összesen	12100	[12100]	10100	12000 [12100]	13000		

Caraffa hadteste

gyalogság							
De la Vergne	(1500)	5 szá. (750) ¹²	1500				
Metternich		5 szá. (750)		1500		1500	1500
	1500	(1500)	[1500]	[1500]			
lovasság							
Caraffa (vértés)	(800)	? (800)	800	800		800	
Heißler (vértés)	(800)	? (800)	800	800			800
Castell (dragonyos)	(800)	? (800)	800	800		800	800
	2400	(2400)	[2400]	2400			
magyarok	6000	2000	8000	6000			
összesen	[9900]	(5900)	[11900]	9900			

11 MKA, 13. o. 1. jegyzet.
12 MKA, 25. o. 1. jegyzet.

Schultz hadteste

Ezred	Károlyi	MKA	Hadinapló	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
gyalogság							
Leslie		1500	1500	1500		1500	1500
Heister		1500	1500	1500		1500	1500
		3000	3000	3000			
lovasság							
Montecuccoli (vértés)		800	800	800		800	800
Herbeville (dragonyos)		800	800	800		800	800
		1600	1600	1600			
Felső rajnaiak	1500	1500	1500	1500			
magyarok, horvátok, szlavónok							
	?	?	?				
összesen	6100	6100	6100	6100			
	+magyarok	+magyarok	+magyarok				

LOTHARINGIAI KÁROLY HADTESTE ÖSSZESEN

	Károlyi ¹³	MKA	Hadinapló ¹⁴	1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
császári gyalogság	13350		13350	13350		23350	
brand. gyalogság	5195 [6624]			5195 [5233]			
sváb gyalogság	2000			2000			
frank gyalogság	1000			1000			
császári lovasság	10880	10880	11180 [10880]	11180 [10880]		11500	
brand. lovasság	2089 [1200]			2089 [2169]			
sváb lovasság	2000			2000			
frank lovasság	2000			2000			
brand.-iak összesen	7264 [7824]	8200	8200 [7685]	7346 [7264]		8200	
svábok összesen	4000	4000	4000			4000	
frankok összesen	3000	1500	1500			1000	
svédek összesen		1300	1300			1300	
szászok összesen						4700	
rajnaiak összesen						1500	
magyarok		3000	3000				
császáriak összesen	[24230]	[24230]	[24530] [24230]	24530 [24230]		[34850]	
segédcsapatok összesen	[14264] [14824]	[18000]	[18000] [17485]	16348 [14264]		20700	
mindösszesen	38494 [39054]	42230	42530 [41715]	40878 [38494]		55550	

MIKSA EMÁNUEL HADTESTE ÖSSZESEN

császári gyalogság	6750	6750	[6750]	5250		12000	
bajor gyalogság	5000	5000	5000	5000			
szász gyalogság	3000	3000	3000	3000			
császári lovasság	1600	1600	[1600]	1600		9280	
bajor lovasság	3000	3000	3000	3000			
szász lovasság	1700	1700	1700	1700			
bajorok összesen						8000	
magyarok		800	800			6000	
császáriak összesen	8350	8350	[8350]	8350 [6850]		[21280]	
segédcsapatok összesen	12700	[13500]	[13500]	12700		14000	
mindösszesen	21050	21850	21850	21500 [19550]		35280	

13 A brandenbúrgiak létszámával kapcsolatos problémákra nézve I. a 15. jegyzetet.
 14 Hadinapló, 106. o. összesítésként 8200 brandenbúrgi katonára szerepel, no. 86. o. tételes fel-
 sorolásuk végösszegeként 8289 fő, helyesen összesedve 7885 fő.

ÖSSZESÍTÉS

	Károlyi	MKA	Hadinapló
Lotharingiai Károly hadteste			
császári gyalogság	13350	13350	13350
császári lovasság	10880	10880	11180 [10880]
birodalmi gyalogság	8195 [9624]	15000	15000 [14485]
birodalmi lovasság	6069 [5200]		
magyarok		3000	3000
összesen	38494 [39054]	42230	42530 [41715]
Miksa Emánuel hadteste			
császári gyalogság	6750	6750	[6750]
császári lovasság	1600	1600	[1600]
birodalmi gyalogság	8000	8000	[8000]
birodalmi lovasság	4700	4700	[4700]
bajorok			
magyarok		800	800
összesen	21050	21850	21850
magyarok	8000		
Scherffenberg hadteste			
császári gyalogság	4500	4500	4500
császári lovasság	5600	5600	5600
magyarok	2000	2000	
összesen	[12100]		
Caraffa hadteste			
császári gyalogság	1500	(1500)	1500
császári lovasság	2400	(2400)	[2400]
magyarok	6000	2000	8000
összesen	[9900]	(5900)	[11900]
Schultz hadteste			
császári gyalogság	(3000)	3000	3000
császári lovasság	(1600)	1600	1600
felső rajnaiak	1500	1500	1500
magyarok	?	?	?
összesen	6100+?	6100+?	6100+?
császári gyalogság	[29100]	[29100]	[29100]
császári lovasság	[22080]	[22080]	[22380] [22080]
császáriak összesen	[51180]	[51180]	[51480] [51180]
birodalmi gyalogság	[17695] [19124]		
birodalmi lovasság	[10769] [9900]		
összesen	[28464] [29024]	[29200]	[29200] [28685]
magyarok	[16000+ ?]	[7800+ ?]	[11800+ ?]
horvátok			
mindösszesen	[95644+ ?] [96204+ ?]	[88180+ ?]	[92480+ ?] [91665+ ?]

1686/40.	Önkéntes	Deák	1686/15.
13350	23350		
11180 [10880]	11500		
9979 [8195]	20700		
6369 [6069]		3000	
40878 [38494]	55550		
5250	12000		
1600	9280		
8000			
4700	8000		
	6000	2500	
21500 [19550]	35280		
4500			
5600			
2000			
12000 [12100]	13000*		
1500			
2400			
6000		3000	
9900			
3000			
1600			
1500		2500	
6100			
29250 [27600]	[35350]	39000	28350
22400 [22080]	[20780]	[20800]	22080 [21280]
51650 [49680]	[56130]	[59800]	50430 [49630]
[20600] [17695]			
[8800] [10769]			
[29400] [28464]	[28700]	[31100]	28000
12000 [8000]	6000		11000
12000	13000*		
105050 [86114]	103830	90900	89430 [88630]

**II. A BUDA OSTROMÁRA FELVONULTATOTT
KERESZTÉNY TŰZÉRSÉGRŐL KÉSZÜLT
KIMUTATÁSOK TÁBLÁZATOS ÖSSZEJÉZÉSE***

Forrás	Zenarolla ¹		Röder ²	Hadinapló ³		Deák ⁴		1686/31. ⁵
	lista ⁶	össz. ⁷		tétel ⁸	tétel ⁹			
ágyúk/darab								
45f	2	2	2	e.K.	12	12	12	12
40f	11	11	11	f.K.	50	50	50	50
36f	1	1	1	n.K.	36	35	36	36
24f	44	49	49	Fn.	36	Ft. 36	36	36
16f	3	3	3	eá.	80	80	80	80
12f	4	10	10					
6f	10	16	16					
3f	3	56	55					
össz.	78	148	147		214	213		214
haubic/darab								
12f		4	15f 4	16f	12	12	12	12
30f		2	2					
össz.		6	6		12	12		12
mozsár/darab								
200f		7	7	400f	8	4.0 m 8	8	8
150f		4	4	300f	8	3.0 m 8	8	8
100f		10	10	200f	12	2.0 m 12	12	12
70f		2	2	150f	12	1.5 m 12	12	12
60f		8	8					
30f		2	2					
össz.		33	33		40	40		40
lőpor/mázsa, font								
		245.75						
		2978						
		5175.75						
		730						
össz.		9407.80	9497		12000	12000		12000
		[9129.50] ⁹						

* Rövidítések:
e. K. = egész Karthaune, f. K. = feles Karthaune, n. K. = negyed Karthaune, Fn. = Falkaun, Ft. = Falkonett, eá. = ezredágyú, f = font, m = mázsa.
1 Zenarolla, 162—172. o.
2 Röder, 180. o.
3 Hadinapló, 101—105. o., 112—113. o., 317—320. o., 327—328. o.
4 Deák, 131—133. o.
5 HL T. 12. 1686/31. „Specification des jenigen Geschützes, der Munition u. Zeugs-Requistien so für dieses Jahr 1686 zu der Operation und Kais. Feld-Artillerie parat stehet, ...”. (a továbbiakban: 1686/31.)
6 Zenarolla a különféle anyagokat és eszközöket először tételenként részletezve közli.
7 Zenarolla az egyes tételek összesítését is megadja, ennek eredményei azonban többnyire eltérnek az előbbi listától.
8 A Hadinapló, a Deák-féle napló és az 1686/31. sz. jegyzék tételei eltérnek az előző két forrástól.
9 A [] között az általam elvégzett összesítés található.

Forrás	Zenarolla		Röder	Hadinapló	Deák	1686/31.
	lista	össz.		tétel	tétel	
kanóc/mázsa, font						
		400 175 300 1989.90				
össz.		2872.90 [2864]	2872	3800	800	3800
ólom (golyó)/mázsa (Centner)						
		364 836 450 685 10		öntött 800 öntetlen 4000	2800 409	800 4000
össz.		2345	2345	4800	3209	4800
láncos golyó/darab						
24f		175				
12f		228				
6f		38				
össz.		441	441	4000	4000	4000
vas ágyugolyók/darab						
45f	?	600		e.K. 10000	10000	10000
40f	3750	5250		f.K. 60000	60000	60000
36f	3150	3150		n.K. 30000	30000	30000
34f	1042	1042		Fn. 36000	Ft. 36000	36000
32f	1019	1019		ea. 80000	80000	80000
24f	53672	53672				
22f	200	200				
20f	904	904				
16f	3948	13948				
12f	15977	16177				
6f	9888	10038				
3f	16394	16394				
össz.	109944	110144 [122394]	122264	216000	216000	216000
kartács/darab						
24f		110				
12f		164				
6f		200				
3f		429				
össz.		903	893		12000	12000

Forrás	Zenarolla		Röder	Hadinapló		Deák		1686/31. Granat ¹²
	lista	össz.		tétel	tétel	tétel		
	tarackgránát ¹⁰		Haubitz gránát		pattantyú ¹¹			
darab								
					12000 6000			12000 6000
össz.	200		200		18000		6000	18000
bombák/darab								
200f	948	948		400f	3000	4.0m	3000	3000
150f	1389	1380		300f	3000	3.0m	3000	3000
100f	6316	6316		200f	4000	2.0m	4000	4000
60f	6325	6325		150f	5000	1.5m	5000	5000
50f	1201	1201						
25f	1653	1650						
16f	1380	1380						
össz.	19212	19212 [19200]	19412		15000		15000	15000
	robbanógolyó ¹³		Carkossen		gyújtó lövet ¹⁴			
darab								
100f	530	500			12000			
60f	1774	1774			2000			
össz.	2304	2304 [2274]	2204		14000		2000	2000
	tűzesgolyó ¹⁵		Feurballen	Mord- und Brandkugeln	robbanó és tűzes-golyók			
darab								
100f		595						
60f		555						
össz.		1150	1150		2000		2000	2000
kézigránát/darab								
	26146 25936	26146 27960						
össz.	52082	54106	54106		84000		84000	84000

10 Az eredetiben feltehetően itt is „Haubitzgranat” szerepelt, minthogy többnyire a „Haubitz”-ot szokták — hibásan — „tarack”-ként magyarra fordítani.

11 A „gránát”-ot fordítottan így Deák.

12 Az eredetiben „Ein ganz neue Art von Granaten 6000” szerepel.

13 Az azonosságra csak Röder megnevezése alapján, illetve a két egyfonma adat nyomán következtek.

14 Mellette zárójelben: Carcassen.

15 Ismét Röder nyomán egyeztetve.

III. TÁBLÁZAT A TÖRÖK TŰZÉRSÉG LÖVEGEINEK LÉTSZÁMÁRÓL
ÉS KALIBEREIRŐL A FORRÁSOK ALAPJÁN

Forrás ¹	1	2	3	4	5
Kaliber	Ágyúk				
10 lat	0	3	0	1	—
16 lat	0	2	4	3	—
24 lat	0	4	4	4	4
1 font	8+1 ²	8+1 ²	6	9	9
1,5 font	3+2	3+2	5	5	5
2 font	19+5	19+5	22+1 ³	24	24
2,5 font	4+1	4+1	1	4	—
3 font	7+6	20+6	22	23	—
4 font	2	2	2	2	2
5 font	1	1	1	1	1
6 font	6+3	6+3	10	9	9
7 font	0+1	0+1	0	1	1
8 font	4+4	4+4	7	8	8
9 font	1	1	0	1	1
10 font	2	2+1	4	3	—
12 font	4+1	4+1	5	5	5
16 font	1	1	0	1	1
20 font	2+1	2+1	3	3	3
24 font	4+1	5+1	5	6	—
30 font	3+4	5+4	6 ⁵	9	—
36 font	12+2	6+2	8	8	8
40 font	14+4	14+4	19	28	—
45 font	0	0	1	0	0
48 font	5+10	5+10	13	5	—
50 font	2	1	0	2	—
54 font	0	0	1	0	0
55 font	1+2	1+2	1	3	3
60 font	3	3	2	3	3
64 font	0	0	1	0	0
70 font	3+1	3+1	3	4	4
72 font	1	1	1	1	1
80 font	1	1	0	1	1
84 font	1	1	1	1	1
150 font	0	0	1	0	0
200 font	1	1	0	1	1
összesen	115+49	133+50	160	179	

Mozsarak⁵

5 font	0	4	4	5	—
8 font	0	2	2	2	2
30 font	2	2	0	1	—
34 font	1	1	1	1	1
35 font	4	4	4	4	4
40 font	1	1	1	1	1
60 font	5	5	3	5	5
65 font	1	1	1	1	1
66 font	0	1	1	1	1

1 A számmal jelölt források: 1 *Zenarolla*, 173–175. o.; 2 *Hadinapló*, 222–224. o., 400–403. o.; 3 *Römer*, 50–55. o.; 4 *MKA*, 117–120. o.; 5 A legvalószínűbb számadat.

2 *Zenarolla* és a *Hadinapló* külön közli a használhatatlanná vált lövegeket, ezeket „+” jellel választottam el az épek mondott példányok számától.

3 A forrásban „Egy török ezredi ágyú”-ként szerepel, de az *MKA* adataival összevetve valószínűleg egy 2 fontos volt.

4 A forrásban az egyik példány „taraczk török ágyú” néven fordul elő, megítélése bizonytalan.

5 A *Hadinapló* ezeket tarackoknak mondja, holott a német eredetiben „Pöller” olvasható, és a számbeli egyezésekből nyilvánvaló, hogy itt a mozsarakról van szó.

Forrás	1	2	3	4	5
Kaliber					
70 font	1	0	0	0	0
100 font	1	1	1	1	1
200 font	1	1	1	1	1
összesen	17	23	19	23	
Haubitzok⁶					
7 font	1	1	0	1	1
8 font	3	3	3	2	3
11 font	1	1	1	1	1
12 font	3	3	3	3	3
15 font	1	1	1	1 (?) ⁷	1
összesen	9	9	8	8	
Összesen					
ágyúk	164	183	160	179	
mozsarak	17	23	19	23	
haubitzok	9	9	8	8	
egyéb	8 ⁸	0	0	3 ⁹	
összesen	198	215	187	213	

6 *Zenarolla* naplójának fordításában ezek tarackként szerepelnek.

7 Ismeretlen kaliberű Haubitz.

8 Meg nem nevezett típusú és kaliberű ágyúk.

9 2 db „Bockstück” és 1 db „Regimentstück”, kaliberadat nélkül.

György Domokos

THE PROBLEMS OF SIEGE TECHNIC OF THE RECAPTURE OF BUDA

Summary

The recapture of Buda is one of the decisive events of the war of liberation against the Turks. This study proves that the siege technic of the Turkish and Imperial armies was in transition in the time of the aforementioned war: from the old methods to the news, originating in the activity of Vauban. The infantry completed and used the system of parallels in full extent but the arrangement of the redoutes and batteries reflected the old ways. Because of the special terrain there was no possibility to arrange the artillery to fulfill the requirements of the indirect fire. These shortcomings, together with the difficulties which came from the natural features around the castle, the firm resistance of the defenders and the personal disagreements within the high command of the allied Christian army can explain why could last the siege for 75 days of severe fights before the liberation of the old capital of the Hungarian kings.

György Domokos

LES PROBLÈMES DE TECHNIQUE DE SIÈGE DE LA REPRISE DE BUDA

Résumé

La reprise de Buda est l'un des événements décisifs des guerres de libération menées contre les Turcs. Cet essai a démontré que la technique de siège des armées impériales était dans un état de transition: des méthodes des temps précédents aux procédés marqués par le nom de Vauban. L'infanterie a presque parfaitement construit et utilisé le nouveau système de parallèle, tandis que le placement des redoutes et des batteries s'est passé selon les principes anciens. L'artillerie, surtout à cause du terrain, ne pouvait pas installer ces batteries conformément aux principes du système de feu réparti. Ces imperfections, conjuguées avec les difficultés causées par la situation géographique du château, avec la résistance dure de la garnison turque, et avec les problèmes causés par les différends personnels du commandement chrétien expliquent, pourquoi l'une des meilleures armées de l'époque devait lutter pendant 75 jours avant de reprendre la ville de résidence séculaire des rois hongrois.

György Domokos

DIE BELAGERUNGSTECHNISCHEN PROBLEME DER RÜCKEROBERUNG DER BURG BUDA

Resümé

Die Rückeroberung der Burg Buda war ein ausschlaggebendes Ereignis der Befreiungskämpfe gegen die Türken. Wie aus diesem Aufsatz ersichtlich, befand sich die Belagerungstechnik der kaiserlichen und Reichsheere in einem Übergangszustand zwischen den Kampfmethoden früherer Zeiten sowie denen, welche vom Namen Vauban gekennzeichnet sind. Das neuartige Parallelsystem wurde von der Infanterie fast vollkommen ausgebaut und angewandt, doch die Anordnung der Redouten und der Batterien widerspiegelte noch die alten Prinzipien. Die Artillerie war — in erster Linie infolge der Gegebenheiten des Geländes — nicht umstande, ihre Batterien dem geteilten System entsprechend aufzustellen. Diese Mangelhaftigkeit zusammen mit den Schwierigkeiten, die sich aus der geographischen Lage der Burg ergaben, mit dem harten Widerstand der türkischen Verteidiger sowie den persönlichen Gegensätzen der christlichen Heerführung geben die Erklärung dafür, warum eines der größten Heere der Epoche die uralte Residenz der ungarischen Könige erst nach einer fünfundsechzigstägigen harten Belagerung zurückerobern konnte.

Дьёрдь Домокош

ПРОБЛЕМЫ ОСАДНОЙ ТЕХНИКИ ВО ВРЕМЯ ОБРАТНОГО ЗАВОЕВАНИЯ БУДЫ

Резюме

Отвоевание Буды от турок является одним из важных событий в ходе освободительных войн, которые велись против турок. Автор статьи доказывает, что осадная техника, которой располагали войско Королевской и Императорской армии, находилась в переходном состоянии, а именно происходил переход от методов предшествующего периода к методам ведения боевых действий, вошедших в историю под именем Вобана. Пехота почти в совершенстве создала и использовала параллельную систему нового типа, в то же время размещение редутов и батарей проводилось по старым принципам. Артиллерия, в первую очередь по причине характера местности не имела возможности дислоцировать свои батареи соответственно принципам разделенной системы огня. Эти недостатки в сочетании с трудностями, вытекающими из географического положения крепости, с твердым противостоянием упорно оборонявшейся турецкой армии, и проблемами, вызванными личными противоречиями христианского военного руководства, дают ответ на вопрос о том, почему одна из самых лучших армий того времени лишь после 75 дней тяжелых боев смогла отвоевать древнюю столицу венгерских королей.

A CS. ÉS KIR. HADSEREGFŐPARANCSNOKSÁG (AOK) HIVATALTÖRTÉNETE 1914—1918

A Hadtörténeti Levéltár megközelítően öt és félezer raktári egységet kitevő első világháborús gyűjteményének egyik jelentős fondja az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének központi irányító szerve, az Armeoberkommando iratanyaga.¹ A közelmúltban történt rendezés — a provenientia elve alapján — visszaállította a hivatal eredeti szervezetét és irattári rendjét, s ezáltal áttekinthetőbbé vált az iratanyag és könnyebbé a kutatás; ugyane cél kívánja szolgálni jelen ismertetésünk is.

Egy hónap telt el a trónörökös, Ferenc Ferdinánd meggyilkolása után és az Osztrák-Magyar Monarchia hadban állt Szerbiával. Az osztrák-magyar hadvezetés a német szövetséges haderővel egyeztetett kész haditervekkel kezdte a háborút. Ennek megfelelően a legfelső hadvezetés szervei is készen álltak a háború bekövetkeztére.

A vezérkar (der Generalstab für die gesamte bewaffnete Macht) békében is működő szervezetéből megalakult az Osztrák-Magyar Monarchia haderejének Hadsereg főparancsnoksága, az AOK. Élére Frigyes főherceg gyalogsági tábornok került.² (A trónörökös, Károly főherceg túl fiatal és tapasztalatlan volt erre a tisztségre.) A vezérkari főnök személye pedig adott volt: az uralkodó ragaszkodott az 1906 óta (rövid megszakítással) a vezérkar élén álló Franz Conrad gyalogsági tábornokhoz. Adott volt a legfelsőbb katonai vezetés szervezete is. Az uralkodónak, mint legfőbb hadúrnak, személyes rendelkezésére állt a Militär Kanzelei Seiner Majestät (MKSM), amelynek vezetője az uralkodó egyik főhadsegéde, Arthur Bolfras gyalogsági tábornok volt. Az iroda állományába 5 tiszt és 5 polgári hivatalnok tartozott.³ A Monarchia haderejének tényleges irányítása a vezérkari főnök kezében volt.⁴ A mozgósítás elrendelésekor a békebeli vezérkari irodák csekély szervezeti és személyi változással átalakultak és készen állt a legfelsőbb katonai vezetés szervezete, az AOK. Az érvényben

¹ A 60 doboznyi iratanyag többsége gépelt és hitelesített másolat, amely a bécsi Kriegsarchivból került Levéltárunkba a trianoni békeszerződés 178. cikkelyének végrehajtásaként Baden bei Wien-ben 1926. május 26-án aláírt osztrák-magyar egyezmény alapján.

² Frigyes gy. tbk. előzőleg hadseregfelügyelő és a k.k. Landwehr főparancsnoka volt. A vezérkar által 1914. július 8-án kiadott titkos ügyirattal nevezte ki az uralkodó „für die Führung des AOK-s im Kriege.” KAW (Kriegsarchiv Wien) MKSM 1914 70—1,110. (Nr. 1987.)

³ Az uralkodó katonai irodáját 1849-ben hozták létre, feladata a Legfelsőbb Hadúr szolgálati és hivatali ügyeinek intézése volt. Inventar des Kriegsarchivs Wien, Wien, 1953. 114—115. o.

⁴ A vezérkar hivatali szervezetének gyökerei a XVIII. század elejére nyúlnak vissza. (Persze tagabb értelemben vett előzményei már korábban is megvoltak: egy-egy háborúban a hadvezér közvetlen segítői, a különböző beosztású és rangú tisztek alkották az adott sereg „vezérkarát”.) Szervezetszerű, állandó hivatalként jelentkező jogelődje a főszállásmesteri hivatal volt, amelynek felállítása Savoyai Jenő nevéhez fűződik, aki a törökellenes háborúk fővezéréként a hadsereg megszervezésével is komolyan foglalkozott, amint azt számos reform, rendelkezés, szolgálati szabályzat bizonyítja.

A kezdetben használt „Chef des Generalquartiermeisterstabes” nevet a kiegészítés körüli években felváltja a „Chef des Generalstabes” megjelölés és 1895-től vált hivatalos névvé a „Chef des Generalstabes für die gesamte bewaffnete Macht” kifejezés.

A kiegészítést követően lényeges szervezeti változások ment át a vezérkari hivatal, majd a századelőn több osztállyal bővült. Az 1910-es években szilárdult meg az a szervezeti felépítés, amelyből a háborús vezérkar kialakult — az előzetesen elkészített mozgósítási tervnek megfelelően.

levő szolgálati szabályzat⁵ pontosan körülírta minden rendű és rangú parancsnok és beosztott hivatali hatáskörét, szolgálati viszonyait, feladatait, a munkavégzés módját.

Az AOK történetét két korszakra oszthatjuk: *Conrad* vezérkari főnöksége és *Arz* vezérkari főnöksége idejére. (A megkülönböztetés természetesen nem csak személyes jellegű, tartalmi különbséget is takar.)

Az 1914 augusztus és 1917 február közötti időszakban az ún. „*Erste AOK*” a következőképpen szerveződött:

Két főparancsnokság alakult:

— a működő hadsereg főparancsnoksága, *Operierendes Oberkommando*: OOK és

— a hadtápfőparancsnokság, *Etappenoberkommando*: EOK.

Az OOK-nak három osztálya volt:

- a hadműveleti osztály (*Operationsabteilung*),
- az igazgatási (vagy: elnöki) osztály (*Detailabteilung*),
- a hírszerző osztály (*Nachrichtenabteilung*).

Az EOK részei voltak:

- a vezérkari osztály (*Generalstabsabteilung*),
- a tábori táviróügyek főnöke (*Chef des Feldtelegraphenwesens*),
- a tábori szállítási ügyek főnöke (*Chef des Feldtransportwesens*),
- a hadbiztosság (*Intendantz*),
- az egészségügyi főnök (*Sanitätschef*),
- az igazságügyi előadó (*Justizreferent*) és
- a tábori posta főigazgatósága (*General-Feldpostdirektion*)⁶

Az Operierendes Oberkommando

I. *Operationsabteilung* („*der Mittelpunkt der militärischen Kriegsführung*”)⁷

Az osztály a vezérkari főnök legközvetlenebb vezetése alatt állt. Az osztály főnöke, *Josef Metzger* vezérkari ezredes, *Conrad* legközelebbi és legfontosabb munkatársa volt. Az *Op. Abt.* rendkívül sokrétű és szerteágazó tevékenységéből kiemeljük az alábbiakat:

- hadműveleti és harcászati jellegű ügyek és e vonatkozásban kapcsolattartás más osztályokkal,
- utasítások az EOK-nak, vele egyetértésben a hadseregkörletek kijelölése,
- a hadsereg főparancsnok által a magasabb parancsnokoknak átengedett hatáskörök megállapítása,
- saját és ellenséges helyzet nyilvántartása, helyzetjelentések és közlemények,
- hadrendek összeállítása, a teljes állomány nyilvántartása,
- katonaténképzési adatok, összeköttetések, műszaki ügyek,
- belpolitikai ügyek, kivételes rendelkezések, tábori csendőrség (vezetésük és alkalmazásuk az EOK-val egyetértésben) stb.

⁵ Dienstbuch E-53. (Ezen belül: *Vorschrift für die höheren Kommandos der Armee im Felde*) Wien, 1913.

⁶ A szervezési adatok vonatkozásában l.: *KAW Neue Feldakten AOK 674. és 3171. Fasc.* (nem teljes és rendszertelen gyűjtemény).

⁷ *Oskar Regele: Generalstabschefs aus 4 Jahrhunderten.* Wien—München, 1966. 80. o.

Mindezen feladatait az Op. Abt. 40—50 fő tiszti és 60—70 fő legénységi állományú munkatárssal látta el, akik közt 2—3 főtisztviselő, illetve tisztviselő és polgári állományú írnokok, küldöncök, gépírók is voltak.

Az osztály a feladatok szerint tagolódott csoportokra és azokon belül szükség szerint munkacsoportokra.

Legnagyobb csoportja a *Kriegsgruppe (hadicsoport)* volt, amelyen belül a „Gruppe R” az orosz hadszíntereken folyó hadműveleteket irányította. A balkáni hadműveletek irányítását a „Gruppe B” végezte. Mindegyik csoporton belül külön referensek foglalkoztak a hadművelési és harcászati helyzetjelentések, helyzetértékelések készítésével, a saját haderő hadrendjének készítésével és nyilvántartásával, a műszaki csapatok és anyagok, valamint a légierő és a légi felderítés ügyeivel, az ellenséges helyzet nyilvántartásával. Külön összekötők voltak a német csapatokkal való kapcsolattartásra. Mindegyik csoportnak volt rejtjelzője (Chiffreur).

Olaszországnak a központi hatalmak elleni háborúba lépése — 1915. május 23. — után szervezték meg a „Gruppe I”-et, Románia hadbalépése — 1916. augusztus 27. — után pedig a „Gruppe Ru”-t.

Az Op. Abt. másik fontos csoportja az *Organisationsgruppe (szervezési csoport) volt*. Emellett az *Artillerie Gruppe (tüzérségi csoport)* volt még nagyobb létszámú az osztályon belül. A technikai, műszaki ügyeket (*Technische Angelegenheiten*), a sajtóügyeket (*Presse-Angelegenheiten*) egy-egy előadó intézte. A híradó előadó (*Telegraphen-Referent*) általában a *Kriegsgruppe* szervezetén belül tevékenykedett.

A *haditengerészetnek* is önálló referenciája volt az Op. Abt.-on belül.⁸ A *légügyeknek* a háború kezdetekor csak referense volt, majd 1915 elején megszervezték a légi csapatok parancsnokságát (*Kommando der Luftfahrttruppen*).

II. Detailabteilung

Sokrétű tevékenysége elsősorban az AOK, mint hivatal belső életével, szervezetével függött össze. Ügykörébe tartoztak:

- a hadművelési tevékenységgel nem összefüggő személyi és szolgálati kérdések, állomány- és veszteséglisták,
- igazságügyi kérdések,
- az AOK parancsainak összeállítása és kiadása,
- az országos járművek felhasználása az OOK céljaira,
- tábori posta ügyek,
- hadifoglyok és hadizsákmány, amennyiben az OOK-t érinti,
- rejtjelzés és rejtjelmegfejtés,
- és minden, az OOK-val kapcsolatos belső ügy.

Az osztály hadiállománya (a békebeli vezérkari igazgatási osztályéhoz viszonyítva) kb. négyszeresére nőtt: 39 tiszt, 26 altiszt és 82 fő legénységi állományú tartozott az osztályhoz. (Ebben a létszámban az alárendelt Platzkommando és a Feldgendarmerie nincs benne.)

⁸ Erdemes megemlíteni erről, hogy míg békében a haditengerészet nem a vezérkarhoz tartozott, hanem a Reichskriegsministerium egy szekcióját alkotta, addig háborúban a haditengerészetnek a birodalom védelmében való részvételéről, a szárazföldi haderővel való együttműködéséről csak a vezérkar határozott.

Szervezetileg három csoportra oszlott:

a *Personalgruppe* (személyügyi csoport) a tisztek beosztásával, előléptetésével, szabadságolásával, vezénylésével stb. foglalkozott;

az *Auszeichnungsgruppe* (kitüntetési csoport) a különböző katonai kitüntések javaslatait gyűjtötte össze a csapatoktól, véleményezte azokat és továbbította a minisztériumba;

a *Hilfsamt* (segédhivatal) az egész AOK-nak dolgozó fogalmazókat, irodatisztekot, litográfusokat fogta össze, emellett az AOK rendelkezésére álló légénységi segéderő fölött is rendelkezett.

A Detailabteilung alárendeltségében (de nem szervezeti részeként) működtek azok a részlegek, amelyek az AOK, mint hivatal (összesen 800 fő!) szervezetszerű működését voltak hivatva biztosítani. Ezek közé sorolhatjuk a hadsereg-őparancsnok kíséretét (*Gefolge des Armeoberkommandant*), amely a szárnysegédek mellett a főherceg udvartartását is magában foglalta. Az *Ordonnanzorgane* a kb. 20 főnyi küldöncszervezetet jelentette. A *Feldgendarmarieabteilung* (tábori csendőrség) feladata a főparancsnokság rendjének biztosítása volt. A *Platzkommando* különböző csoportjai gondoskodtak az OOK teljes és mindenfajta ellátásáról (Stabskompagnie, Verpflegsdienst, Proviantdienst, Liquidierungsdienst, Traineskadronskommando, Feldpostamt).

III. A *Nachrichtenabteilung* ügyköre a következő volt:

— A felderítés, hírszerzés, közreműködés az ellenséges helyzet és haderő nyilvántartásában;

— a szövetséges haderő nyilvántartása;

— kapcsolattartás az ellenséggel, diplomáciai érintkezés, ezzel kapcsolatban utasítások a katonai attaséknak, valamint a sajtó-főhadiszállásnak és a haditudósítóknak.

A háború kitörésekor zökkenőmentesen, megszakítás nélkül folytatta munkáját a hírszerző szolgálat. Tiszti létszáma 25—30 fő, légénységi állománya 40 fő körül volt. Ezen kívül állományába számítottak néhány, a rendőrséghez tartozó detektívet, ügynököt, valamint szervezetileg ide tartoztak a diplomáciai testületnek azok a tagjai, akiket a cs. és kir. Külügyminisztérium képviselőként delegáltak az AOK-hoz (3—5 fő).

IV. Az OOK-n belül létrehoztak egy szűkebb törzset is: az „*Engerer Stab*”-ot, amely az AOK vezérkara funkcióját töltötte be. Ennek tagjai voltak: a hadsereg főparancsnok és kísérete, a vezérkari főnök és kísérete, az Op. Abt. vezetője a telefonelőadóval és a haditengerészeti tiszttel, a Det. Abt.-ből egy vezérkari tiszt, a Nachr. Abt.-ből két vezérkari tiszt. Ennek a szűkebb törzsnak a kijelölését indokolta, hogy az AOK viszonylag nagy hivatali szervezete nem volt alkalmas a gyors hadművelleti események követésére, azokkal kapcsolatos gyors döntések hozatalára. A gyakorlatban aztán még tovább szűkült — különösen a hadműveletek vonatkozásában — a döntésben résztvevők köre. S ennek kapcsán az a kissé paradox helyzet alakult ki, hogy míg egyfelől magas-

fokú szervezettség és mindenre kiterjedő szabályozás jellemezte az AOK hivatalt, másfelől az érdemi vezetés szinte egy kézben összpontosult: Conrad vezérkari főnök kezében.⁹

Az Etappenoberkommando

Feladata volt — röviden és egyszerűsítve — a hadsereg teljes ellátása, illetve annak legfelső szintű irányítása, szervezése. Élén a hadtápfőparancsnok állt. Ezt a posztot Franz Kanik vezérőrnagy töltötte be. Az EOK szervezete a következő volt:

I. Generalstabsabteilung

Ügkörébe tartozott a hadtápszolgálat legfelső vezetése és egységes szabályozása, a hadtápkörletek kijelölése, a hadseregek közti egyeztetés hadtápvonatkozásban, a különböző hátországi katonai és polgári hatóságokkal való kapcsolattartás szabályozása, utánpótlási kérdések, hadrendi nyilvántartás, hadifoglyok és hadizsákmány szállítása, a megszállt ellenséges területek igazgatása, kivételes intézkedést igénylő belpolitikai ügyek, tábori csendőrség koordinálása stb. Széleskörű feladatainak ellátását szakelőadók (*Spezialreferenten*) biztosították: *Artilleriereferent* (tüzérségi), *Sappeurreferent* (árkász), *Pionierreferent* (utász), *Automobilreferent* (autóelőadó). A szakelőadók sorához tartoztak a Monarchia belügyminisztériumainak közigazgatási tisztviselői (*Verwaltungsbeamte*), akiknek feladata volt a polgári hivatalokkal való kapcsolattartás, együttműködés pl. ilyen területeken: a polgári lakosság számára hozott tábori és egészségügyi rendészeti rendszabályok kidolgozása, az ország teljesítőképessége kikutatása és nyilvántartása, a segélyforrások felhasználása, az ellenséges területek közigazgatása. (E közigazgatási tisztviselők közvetlenül az EOK vezérkari főnökének voltak szolgálatilag alárendelve.)

Az EOK vezérkari osztálya alárendeltségébe tartoztak a következő *szolgálati ágak* is: *Ordonnanzorgane* (küldöncök), *Feldgendarmarie* (tábori csendőrség), *Platzkommando* (térparancsnokság az alárendelt élelmezési, felszámoló szolgálattal, tábori lelkésszel, vonatszakkasszal, tábori postahivatallal, a gyalogos és lovas törzscsapattal).

Az EOK-nál is alakítottak ki egy szűkebb törzset, amely mozgékonyan tudta követni a hadműveleti helyzetnek megfelelően az AOK vezérkarát.

II. A *Chef des Feldtelegraphenwesens* feladata általában a táviró-, telefon- és jelügyek legfelső szintű irányítása, egységes vezetése volt; különösen pedig

— a forgalomkorlátozás és ellenőrzése, a magán-táviróforgalom engedélyezése;

— az OOK és a hadseregparancsnokság, valamint a hadtápkörlet és a hátország összeköttetéseinek biztosítása;

⁹ Conrad korlátlan bizalmat kapott Frigyes főhercegtől, és élt is ezzel a lehetőséggel: a felelős vezetést saját személyében koncentrált. „A legkisebb jelentőségű parancs sem került ki anélkül, hogy ne láttam volna, jóvá ne hagytam volna. Semmit sem adhattak ki a parafálásom nélkül. Ehhez az AOK valamennyi állomáshelyén ragaszkodtam” — írta Aus meiner Dienstzeit c. könyve IV. kötetében (Wien—Leipzig—München, 1923. 235. o.). Conrad szigorúan ragaszkodott ahhoz is, hogy minden osztály, minden szolgálati ág — a szolgálati szabályzatban rögzített — feladatát önállóan és pontosan lássa el. Már a munkatársak kiválasztásánál ügyelt arra, hogy minden posztra a legalkalmasabb munkaerő kerüljön (szorgalmas munkaerő, gondolkodó elme, önálló egyéniség), aki a leghatékonyabban tud dolgozni, s ezáltal a közösség a jól szervezett csapatmunkával megfelelő alapot ad az egy személyi felelős vezető tevékenységéhez.

— a saját és az ellenséges területeken levő állandó hálózat nyilvántartása (szerelési anyagokkal);

— a tartalékok fölváltása az állami távirókkal.

III. A *Chef des Feldtransportwesens* a következő feladatokat látta el:

— az összes vasúti és hajóforgalom egységes szabályozása;

— az ellenséges ország vasútjai teherbíróképességének és állapotának felderítése;

— vasútvonalak építése, helyreállítása, üzemeltetése, új vasútigazgatóságok létesítése, tábori vasutak építése, a gőzhajózási vonalak kihasználása;

— a tábori szállítási vezetőségek (Feldtransportleitung) körzetének kijelölése, azok alárendeltsége;

— vasútbiztosítás, kiűritések, a vasúti hivatalok és a vasúti anyag mentése, szükség szerint pályamegcsakítások, rombolások;

— minden vasúti, tábori vasúti és gőzhajózási ügy, valamint a közvetlen alárendelt alakulatok és a tartalékok nyilvántartása.¹⁰

IV. *Intendantz*. Feladata az egész hadsereg vonatkozásában a következő volt:

— az élelmezés, vízellátás, ruházat, felszerelés, felfegyverzés, pénz és illeték-ügyek szükség szerinti egységes szabályozása;

— a közvetlen irányítás alatt álló intézetek, személyi és anyagi tartalékok (készletek) nyilvántartása és utasításokkal való ellátása;

— az ország teljesítőképességének (teherbírásiának) kipuhatolása, felderítése és nyilvántartása, a segédeszközök, tartalékok felhasználása a vezérkari osztály által megállapított szükségletek szerint — más osztályokkal és szervekkel egyetértésben. A katonai kormányzóságok (Militärgouvernement) segédforrásainak igénybevétele, felhasználása a harcászatra számára;

— a szükséges igények (Bedarfsanforderungen) kielégítése; gondoskodás a hadsereg téli ruházattal való ellátásáról, illetve annak bevonásáról;

— az AOK belső hadbiztosi ügyei.

A hadbiztosság közvetlen alárendeltségébe tartozott az ellátó szolgálat (Verpflegsdienst) és a pénzügyi szakelőadó.

V. *Sanitätschef*. Feladata volt az egészségügy és az egészségügyi rendszet (Gesundheitspolizei) egységes szabályozása; felügyelet az állategészségügyi rendszerre vonatkozó intézkedések kialakításában; továbbá

— a közvetlen alárendelt intézetek, alakulatok, személyi és anyagi tartalékok, a hátszág egészségügyi segédeszközeinek nyilvántartása és irányítása, felhasználása;

— a betegszállítások és betegelosztások szabályozása, irányítása;

— átfogó tájékoztatás a hadseregek egészségügyi helyzetéről, felszereléséről, a sebesültek és betegek számáról, az önkéntes egészségügyi szolgálatról, az ápolószemélyzetről.

VI. *Justizreferent*. Önálló szolgálati ágként, hadművelati vonatkozásban és szolgálati működése tekintetében az EOK vezérkari főnökének közvetlenül alárendelve dolgozott. Feladatai közé tartozott a hadseregek igazságügyi tevékenységének szabályozása és felügyelete, közreműködés a tábori csendőrség

¹⁰ E témában egyedülállóan érdekes Kéri Kálmán tanulmánya: *Az Osztrák—Magyar Monarchia vasúthálózata 1914-ben és felszabadulása az első világháborúban (Hadtörténelmi Közlemények, 1985. évi 2. szám, 225—293. o.)*.

és a kivételes intézkedések jogi természetű kérdéseiben és más jogi ügyben általában, valamint a hadseregfőparancsnok bíraskodási jogának gyakorlása.

VII. *General-Feldpostdirektion*. Feladata volt a tábori postaszolgálat egységes vezetése és ellenőrzése, a postaforgalom szabályozása, valamint az állami postával és a vasúttal való kapcsolat. Emellett természetesen nyilvánartotta a tábori és az állami postai berendezéseket, valamint gondoskodott a csapatok igényeinek, szükségleteinek kielégítéséről.

A főigazgatóságnak tiszti állománya nem volt, magas rangú állami tisztviselők töltötték be a felelős posztokat.

Az AOK fentiekben ismertetett hivatali szervezete békében megkonstruált szerkezet volt, amely nem minden vonatkozásban állta ki a gyakorlat próbáját. 1915 végére közel másfél év tapasztalata azt mutatta, hogy nem a legszerencsésebb egy katonai vezetésen belül két, viszonylag önálló főparancsnokság léte. Bár történtek szabályozások, de tulajdonképpen bizonyos párhuzamosságot nem tudtak kiküszöbölni, másrészt az EOK nem tudta kellő gyorsasággal, rugalmassággal követni az OOK hadművelleti intézkedéseit. S bár Conrad személyesen tartotta a kezében a hadműveletek irányítását és a hadtápfőparancsnok is neki volt alárendelve, gyakran fölösleges — olykor adminisztratív — késedelem, akadály merült fel. Ennek megszüntetésére, az AOK operatívabb működése elősegítésére átszervezték a hivatalt. Az EOK megszűnt, helyette megalakult a *Quartiermeisterabteilung*, és a korábban az EOK-nak alárendelt főnökségek részben önálló osztállyá alakultak, részben a Qu. Abt. csoportjaiként működtek tovább.

Az átszervezés 1916. január 1-től hozott változásokat a hivatal életében. Ennek alapján az AOK immár egységes szervezete a következő osztályokra tagolódott:

I. *Operationsabteilung*, amelynek belső csoportbeosztását, feladatát, ügykörét és személyi állományát nem érintette az átszervezés.

II. *Detailabteilung, illetve Präsidialabteilung*, amelynek az átszervezése csak 1916 végére fejeződött be. A két főparancsnokság megszűntével az osztály jelentősége megnövekedett, feladatköre és személyi állománya bővült.

III. *Nachrichtenabteilung*: belső szervezetét nem érintette az átszervezés.

IV. *Quartiermeisterabteilung* — szállásmesteri osztály —: ügyköre lényegesen szűkült, a hadművelleti fontosságú főnökségek kiváltak belőle, de belső szervezetében megőrizte az EOK felépítésének több elemét.

Vezérkari osztály megmaradt, de kiváltak belőle a szakelőadók, és munkacsoportjait — az elvégzendő feladatok arányainak megfelelően — átszervezték. (Különösen megnövekedett a megszállt területek katonai közigazgatásával foglalkozó csoport, a *Militärverwaltungsgruppe* munkája.) Az EOK korábbi szakreferenciái is munkacsoportok lettek.

A Qu. Abt. vezetőjének közvetlen alárendeltségében működtek az alábbiak: *Intendantz, Sanitätschef, Justizreferent, Kanzleidirektor* (aki az egész AOK-t el-látó segédhivatalokat működtette).

V. *Chef des Feldtransportwesens*: vezetőjét már az első hetek háborús tapasztalata (kudarca!) alapján 1914 végén közvetlenül a vezérkari főnöknek rendel-

ték alá, de a főnökség szervezeten belül maradt. Az átszervezés után neve és belső felépítése is megváltozott: a *Chef des Feldeisenbahnwesens* három csoportból állt: *Operative Gruppe (Generalstab)*, *Militär-technische Gruppe*, *Bahntechnische und Verkehrsgruppe*.

Közvetlen alárendeltségébe tartoztak a tábori szállításvezetőségek (*Feldtransportleitungen — FTL*) és a Bécsben székelő központi vasúti és hajózási szállításvezetőség (*Zentraltransportleitung — ZTL*).

(Az osztály jelentősége igen nagy volt, tevékenységével alapvetően hozzájárult a hadműveletek sikeréhez, vagy kudarcához.)

VI. *Chef des Feldtelegraphenwesens*: feladatköre bővült és az alábbi csoportjai működtek: *Operative Gruppe (Generalstab)*, *Telegraphentruppe*, *Kriegstelegraph*, *Feldpost*, *Manipulation*.¹¹

(Ez utóbbi az alárendelt állomány személyügyeivel, valamint a jelentőkutyákkal — *Meldehund* — és a postagalambokkal — *Brieftauben* — kapcsolatos teendőket látta el.)

A háború kitörésekor a legfelsőbb hadvezetés Bécsben volt. A MKSM természetesen Bécsben is maradt az agg uralkodó mellett, de az AOK-nak a front közelében volt a helye. Különböző szempontok, megfontolások eredményeként a fontosabbnak ítélt hadszíntérre ment a vezérkar, az orosz frontvonal közelébe.¹² Elég késedelmesen kelt útra a stáb: csak augusztus 16-án kezdték meg az utazást *Przemysl*-be.¹³ Az itteni tartózkodás rövid volt, ugyanis az augusztus 18-án kezdődött két irányú támadó hadművelet nem járt sikerrel és az AOK szeptember 11-én általános visszavonulást rendelt el, amelynek során neki is el kellett hagynia a várat.

Szeptember 12-én *Neu-Sandez*-be (*Przemysl*-től DNy-ra és légvonalban Kasától kb. 100 km-re É-ra fekvő kisebb település) utaztak. S míg *Przemysl*-ben táborszerű elhelyezést kapott az AOK, addig itt szétszórta, a különböző közintézményekben kellett elhelyezni az osztályokat és a tisztek szálláshelyei sem voltak egy helyen. (Conrad hivatali szobája a gimnáziumban volt.)

Az 1914 őszi hadműveleti helyzet alakulása, az orosz csapatok november eleji további előnyomulása ismét szükségessé tette a főhadiszállás megváltoztatását. November 13-tól a *Krakkótól* DNy-ra fekvő *Teschen* lett az AOK székhelye és maradt is az ún. „*Erste AOK*” időszakában. Itt ismét egységes elhelyezést nyert az AOK és a jó munkakörülmények könnyítettek valamelyest a nehéz „hivatali” szolgálaton.

Az „*Erste AOK*” időszaka Conrad felmentésével 1917. február 27-én ért véget. Ez azonban nem volt minden előzmény nélkül.

11 Külön említést érdemel az osztály egyik kiadványsorozata: *Feldpostadressen—und Feldpostämter—Verzeichnisse*, amely rendkívül értékes adatokat tartalmaz a hadsereg hadrendjére, a csapatok beosztására, mozgására. A kiadványok a HL I. vh. AOK 55. dobozában találhatóak.

12 A Balkánon harcoló erőknél egyébként is viszonylag önálló hatáskörrel rendelkező főparancsnoka volt, a K. u. k. Oberkommando der Balkanstreitkräfte élén álló Potiorek tábornagy személyében, aki közvetlenül az uralkodónak tartozott jelentéstétellel. (1914. december 22-én feloszlott a főparancsnokság.)

13 Az utazás alatt a vonaton találkozott először Conrad vezérkari főnök Károly főherceggel, a trónörökösrel.

I. Ferenc József 1916. november 21-én meghalt és utóda a trónon Károly főherceg lett. Nyilvánvaló volt, hogy a katonai vezetés legfelső szintjén személyi változások várhatók. Az ifjú uralkodó, aki a háború kezdetétől a fronton volt, különböző beosztásokban,¹⁴ saját maga akarta gyakorolni a legfőbb hadúri méltóságot, ezért Frigyes főherceget rendelkezési állományba helyezte, 1916. december 2-án felmentette öt tisztségéből és személyesen vette át az AOK vezetését. Conradot ekkor még biztosította bizalmáról és meghagyta pozíciójában, de „... ugyanakkor ezzel egy változási folyamat állt be, amely végülis felmentésemhez vezetett — írta Conrad. — Ehhez valószínűleg hozzájárult az is, hogy szokásomhoz hiven gátlások nélkül mondtam el ellenvéleményemet, amely közvetlen hangnem az ifjú uralkodó környezetében levő vezető funkcionáriusoknak nem igen tetszett.”¹⁵ Persze a személyi változásoknak nemcsak ilyen szubjektív oka volt. politikai nézetkülönbségek és a katonai vezetést érintő eltérések a mozgatórugói az eseményeknek.¹⁶

Az uralkodó lett tehát a hadsereg és a flotta főparancsnoka, vezérkari főnökül pedig 1917. március 2-án Arthur Arz von Straussenburg gyalogsági tábornokot¹⁷ nevezte ki — és ettől számítjuk az „AOK II.” időszakát.

Az a tény, hogy az uralkodó a főparancsnok, szükségessé tette, hogy a legfelsőbb katonai vezetés közel legyen az uralkodó székhelyéhez, hiszen a politikai hatalom ezt feltétlenül megkívánta. Így a főhadiszállás 1917. január 4-én Teschen-ből *Baden bei Wien*-be költözött, illetve a Qu.Abt. és alárendeltjei *Vöslau*-ba. Ez a lépés viszont nehezítette a hadvezetés munkáját, lassította a hadművelleti intézkedéseket, és lassanként bizonyos elszakadás jelei mutatkoztak a hadszíntéren harcoló hadsereg és felső vezetése között.

A személyi változások nemcsak a legfelső vezetést érintették, végiggyűrűztek az AOK egész hivatali apparátusán. Ugyancsak ekkor zajlott a hadsereg átszervezése: Károly az 1917. május 5-én aláírt hadparancsával elrendelte az egész haderő szervezeti felépítésének reformját, ami további visszahatással volt az AOK hivatali szervezetére. Az AOK-n belüli szervezési változásoknak alapvetően két oka volt: egyrészt törekvés a meglévő keretek tökéletesítésére (és e vonatkozásban még folytatódott az AOK és EOK egységesítési folyamata), másrészt az események adta új feladatok hivatali szabályozást igényeltek (pl. a hadifoglyok hazatérése).

A két hivataltörténeti korszak közti különbség lényege mégis az, hogy alapvetően megváltozott a vezérkari főnök helyzete. Erről Arz tábornok így írt: „A főparancsnokságnak a Legfelsőbb Hadúr, a császár és király által törént átvétele után a vezérkar főnökének helyzete más volt, mint azelőtt.

Az uralkodó mint ilyen és mint legfőbb parancsnok egyesítette kezében a legfelsőbb politikai és katonai hatalmat. En a háború műlkénti viselését érintő

¹⁴ A háború kitörésekor a cs. és kir. 39. gyalogezred őrnagya volt zászlóaljparancsnoki beosztásban. A háború kezdetén a hadseregfőparancsnok mellé volt beosztva, később önálló feladatokat kapott. 1916 nyaratól a k. u. k. 12. Armeé, majd a Heeresgruppen- ill. Heeresfrontkommando Erzherz. Karl elnevezésű magasabbegység parancsnoka vezérőrnagyi rangban a dél-tiroli fronton. L.: HL I. v. h. Magasabb parancsnokságok, II. doboz.

¹⁵ Conrad, i. m. k. IV. k. 232. o.

¹⁶ Ezek tárgyalása nem fér vállalt feladatunk keretei közé, s különben is *Galántai József* monográfiája (Az első világháború. Bp., 1980.) választ ad mindezen kérdésekre, különösen I.: 359—376. o.

¹⁷ Arz tábornok ekkor a k. u. k. 1. Armeé parancsnoka. 1916 nyarán Erdély védelmét készítette elő, majd Románia hadbalépése (1916. augusztus 27.) után a német 9. hadsereggel együtt megvédte Erdélyt, visszavetette a román hadseregek támadását és megszállta Románia nagy részét. L.: Magyarország hadtörténete. II. k. Bp., 1985. 79—91. o.)

kérdésekben mint katonai tanácsadó álltam oldalán. Az én feladatomban volt a hadrakelt sereg hadműveleteinek a tőlem tervezett és javasolt, az uralkodótól jóváhagyott elhatározások szerinti vezetése s mindannak elrendelése, ami ezzel a működéssel együtt járt. A császár és király Legfőbb Hadúr és hadsereg-főparancsnok volt, de a felelősséget minden rendelkezésért és vállalkozásért nekem kellett viselnem. A dolog nem volt egyszerű, minthogy az uralkodói kötelességek háborúban nem mindig vághattak össze a fővezérével. Nekem viszont mindig a hadsereg érdekeit kellett védenem s mindent elhárítanom, ami a hadvezetés intézkedéseit károsan befolyásolhatta vagy zavarhatta volna. Elődöm helyzete könnyebb volt. Conrad tábornagy, hála a teljhatalomnak, melyet Ferenc József császár és király, valamint a belátásos, előkelően jószágos Frigyes főherceg ráruházott, illetve átengedett, — úgyszólván korlátlan legfőbb vezére volt az egész fegyveres erőnek, vezetője a szövetségesek hadvezetőségétől teljesen független hadsereg-főparancsnokságnak.”¹⁸

(A vezérkari főnökkel együtt változott helyettese is: Metzger altábornagy csapatszolgálatra kérte magát, a cs. és kir. 1. gyaloghadosztály parancsnoka lett. Utódjául Arz vezérezredes Alfred Waldstätten vezérkari ezredet választotta, aki korábban a k. u. k. Landesverteidigungskommando in Tirol vezérkari osztályának főnöke volt.)

Az átszervezések eredményeként 1918 tavaszára az AOK hat azonos alárendeltségű főcsoportból állt, majd a későbbiekben még két főcsoporttal egészült ki:

I. *Operationsabteilung*: alárendelt csoportjainak nagy része változatlan ügkörrel, de szinte teljesen új személyi állománnyal működött. Néhány korábbi munkacsoport önállósult, illetve 1918 tavaszán új szervezésű csoportként létrejött a *Heimkehrergruppe*.

II. *Quartiermeisterabteilung*: belső szervezete változott leginkább, csoportjai a következők voltak: *Kriegsgruppe* (több alcsoporttal és referenciával); *Militärverwaltungsgruppe*, az ebből kivált *Ukrainisch-rumänische Gruppe*, *Wirtschaftsgruppe* (mezőgazdasági, bányászati és kohászati referenciával) és *Politische Gruppe*; valamint a *Sanitätschef des AOK*, *Intendantz des AOK*, *Kanzleidirektor* (a segédhivatalokkal és a térparancsnoksággal). Az osztály közvetlen alárendeltségében különböző alakulások és intézetek működtek: tábori csendőrség, autósapatok, vonatsapatok, katonai bányák, fakitermelő üzemek, egészségügyi intézetek, tábori kórházak, anyagraktárak.

III. *Präsidialabteilung*: szervezeti felépítése a korábban ismertetthez képest keveset változott és személyi állományát is az állandóság jellemezte.

IV. A *Nachrichtenabteilung* volt az az osztály, amely a háború előtti vezérkari irodák közül legtovább megőrizte 1914 előtti szervezeti felépítését. Átszervezése 1916 végén kezdődött el és tulajdonképpen csak Arz vezérkari főnöksége idején fejeződött be átalakítása.

Az osztály két önálló részből állt:

— a *Nachrichtenabteilung des AOK* Baden bei Wien-ben székel és feladata az idegen országok katonai felderítése volt,

¹⁸ Báró Arz Arthur vezérezredes: 1914—1918. A központi monarchiák harca és összeomlása (Fordította: Kisfaludy Péter Elemér) Bp., 1942. 145—146. o.

— az *Evidenzbureau des Gstbs* pedig Bécsbe települt és általános feladata a kémelhárítás volt.

Feladatai ellátásához a két iroda különböző munkacsoportjaiban nagy létszámú tiszti (50—55 fő) és legénységi (60—65 fő) állományú dolgozott, akik mellett a Külügyminisztérium és a diplomáciai testület képviselői is az osztály rendelkezésére álltak. A szövetséges államok képviselői is itt nyertek elhelyezést.¹⁹ (Az iroda felügyelte a Bécsben működő tolmácsiskolát is, ahol nyelvtanárok oktatták a hírszerzés területén foglalkoztatottakat.)

V. A *Chef des Feldeisenbahnwesens* korábban kialakított szervezete alapjaiban nem változott, de az AOK hivatali rendjében — a hadiforgalmi helyzet megkívánta megnövekedett követelmények függvényében — nőtt a szerepe. A háború kiteljesedésével, a harcokba bevont tömegek számának megnövekedésével fokozódott a vasúthálózat igénybevétele, egyre nagyobb erőfeszítéseket követelve a vasútügyi szakemberektől. (A főnökség irányító tevékenységét segítette, hogy a Monarchia haderejében volt önálló vasútezred — k. u. k. Eisenbahnregiment, amely békében 3 zászlóaljából állt és a Bécs melletti Korneuburgban állomásozott. Az általános mozgósításkor az ezred 28 vasútépítő századot állított fel.)

A háború végén az egységes központi irányítás megszűnése legjobban a vasúti hálózat működésében érződött: a szállítási rend felbomlott, zűrzavar, fejtelenség uralkodott — de ez nem írható már a főnökség számlájára, amelynek irányításával a háború éve alatt a katonavasutasok, polgári vasutasok és a vasúti végrehajtó szervek a háború okozta ellátási nehézségek és a vasúti eszközök leromlott állapota ellenére is rendkívüli teljesítményt nyújtottak.

VI. *Chef des Feldtelegraphenwesens*: szervezetében nem, csak személyi állományában történtek változások. A főnökség teljes létszáma — az alárendelt telefonszakasszal és építőosztaggal együtt 40 fő tiszt, illetve tisztviselő és kb. 300 fő legénység volt. Hadrendileg az alábbi alakulások voltak közvetlen alárendeltségben: a tábori távíróúgyek főnökének megbízottjai, távíró építőosztályok (pl.: West-Craiova, Ost-Bukarest), raktárak, távíró építési vezetőségek, posta- és távíróigazgatóságok stb. és volt két táboriposta-tanfolyam (Feldpost-Lehrkurse) Krakóban, illetve Belgrádban.

VII. *Ukraineabteilung*: a Qu.Abt. Militärverwaltungsgruppe szervezeti kereteiből nőtt ki és a cs. és kir. Külügyminisztérium árucseré osztályával egyesítve lett önálló osztállyá 1918 júniusában. Öt csoportja alakult: *katonai és politikai ügyek* (Ukrajna gazdasági kihasználásának általános szervezési kérdései), *import ügyek, export és szállítási ügyek*, *Ukrajna gazdasági vonatkozású felderítése, nyilvántartási ügyek*. Két utóbbi csoport később megszűnt, helyettük alakult a Romániával és a Fekete-tenger ügyeivel foglalkozó új csoport. Az osztály túlélte a Monarchiát, 1919—1920-ban még működött, Liquidierungsgruppe für die Ukraine névvel.

VIII. *Chef des Luftfahrwesens*: egészen rövid ideig működő osztály volt. 1918. október 1-jén önállósult, kiválva az Op.Abt.-ból. Csoportjai a tábori és hátsországi légiárócsapatok szervezésével, kiképzésével, védelmi kérdéseivel és technikai kérdésekkel foglalkoztak.

¹⁹ HL I. vh. AOK 47. és 49. doboz.

1918. október 4.: a központi hatalmak jegyzéke Wilsonhoz az azonnali fegyverszünetről és a béketárgyalások megkezdéséről; október 16.: IV. Károly manifesztuma a Monarchia föderatív állammá való alakításáról; november 3.: az antant hatalmak és a Monarchia közötti fegyverszünet aláírása Padovában — ezek a háború befejezésének és a Monarchia felbomlásának végső állomásai. És ezek az AOK hivatali működésének végét jelentő események is. November 3-án Arz vezérezredest felváltotta Kövess Hermann tábornagy, már mint hadseregfőparancsnok, és ő kezdte meg az AOK felszámolását. December 20-tól Theodor Konopický altábornagy vezette a hivatalt — ő az utolsó hadseregfőparancsnok. Az AOK felszámolása 1919 május végén fejeződött be.

A hivattörténeti krónika végén illenék valamiféle értékelést adni a szervezetről. Az AOK esetében a végső és egyedül érvényes értékelést a történelem elvégezte. S amit a krónikás hozzátehetne, az vagy paradox megközelítés, vagy szubjektív megítélés lehetne. Annyit sommázatként le kell szögeznünk, hogy mint *hivatal*, az AOK célszerűen megszervezett, jól kiépített — és főleg Conrad vezérkari főnöksége idején — hatékonyan működtetett apparátus volt. De hogy a cél, amelynek eszköze volt, hova sorolhatjuk a történelmi értékrendben — annak taglalása túlnő témánk keretein.

Jolán Szijj

THE HISTORY OF THE ORGANIZATION OF THE
GENERAL HEADQUARTERS OF THE IMPERIAL AND ROYAL ARMY (AOK)
1914—1918

Summary

The material of the General Headquarters of the Imperial and Royal Army is one of the most important fonds of the Archives of War History. The author of this study contributes to the scientific cognition of the period of the Great War within the frames of a seldom practiced way of approach: the history of organization. On the basis of profound archival researches the study deals with the formation, sphere of authority and organizational system of the General Headquarters of the Army of the Austro—Hungarian Monarchy and treats the competence of its departments together with the questions of management and controlling as well as with the problems of personnel during the activity of the two chiefs of the General Staff Conrad and Arz.

Jolán Szijj

L'HISTORIE BUREAUCRATIQUE DU GRAND QUARTIER GÉNÉRAL (AOK)
IMPÉRIAL ET ROYAL, 1914—1918

Résumé

Les dossiers du Grand Quartier Général impérial et royal — orange de direction central de la force armée de la Monarchie Austro—Hongroise — composent l'un des fonds les plus importants des Archives d'Historie Militaire. L'auteur contribue à la connaissance d'une période également importante du point de vue de l'histoire militaire universelle et hongroise, dans les cadres d'un genre spécifique, peu cultivé dans l'historiographie de nos jours. L'essai, reposant sur des recherches archivistiques

et présentant de nouveaux résultats des recherches, s'occupe de la formation, de la sphère d'activité, de la construction organique de l'organe militaire, l'auteur s'occupe également du ressort de ses classes, des questions personnelles et des questions de direction du bureau etc., en divisant l'histoire de bureau en deux périodes, bien séparables l'une de l'autre: celle du chef d'étatmajor Conrad et celle d'Arz.

Jolán Szijj

DIE AMTSGESCHICHTE DES K.U.K. ARMEEOVERKOMMANDOS
1914—1918

Resümee

Einen bedeutenden Fonds des Archivs für Militärgeschichte bilden die Dokumente des k. u. k. Armeeeoberkommandos, des zentralen Führungsorgans der Kriegsmacht der Österreichisch—Ungarischen Monarchie. Durch eine eigenartige, in der modernen Historiographie kaum noch gepflegte Gattung trägt die Autorin dieses Aufsatzes zur Erkennung einer vom Gesichtspunkt der Menschheitsgeschichte sowie der ungarischen Geschichte aus sehr wichtigen historischen Epoche bei. Der Aufsatz, der auf eingehenden Archivforschungen beruht und den Leser mit den neuesten Ergebnissen der Forschung bekanntmacht, befaßt sich mit der Entwicklung der Armeeeorganisation, ihrem Wirkungskreis, ihrem organisatorischen Aufbau, dem Ressort der einzelnen Abteilungen sowie Fragen der Leitung und des Personals. Dabei wird die Amtsgeschichte in zwei, sowohl zeitlich als auch ihrem Charakter nach gut abgrenzbare Period aufgeteilt: in die Amtszeiten der Generalstabschefs Conrad bzw. Arz.

Йолан Сий

ИСТОРИЯ ДЕЛОПРОИЗВОДИТЕЛЬСКОГО ВЕДОМСТВА
ГЛАВНОКОМАНДОВАНИЯ КОРОЛЕВСКОЙ И ИМПЕРАТОРСКОЙ АРМИИ
1914—1918 гг.

Резюме

Один из значительных фондов материалов Военно-исторического Архива — архив документов Главного Командования Императорской и Королевской Армии, центрального органа управления вооруженных сил Австро-Венгерской Монархии. В рамках работы, написанной в едва культивирующемся в современной историографии жанре, автор вносит существенный вклад в ознакомление с важным историческим периодом как всемирной, так и венгерской военной истории. Основанная на глубокий архивный исследования статья анализирует результаты новых исследований, рассматривает вопросы, связанные с образованием военной организации, её компетенцией, организационной структурой, компетенцией осдельных отделов, с управлением ведомства и кадрами, и пр. Анализ осуществляется в разбивке истории ведомства на два хорошо отделяемых друг от друга периода, как по времени, так и по характеру: периоды, прошедшие под главенством двух начальников генерального штава — Конрада и Арца.

KÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS

A MAGYAR KATONAI EJTŐERNYŐZÉS FÉNYKORA 1942—1944

A magyar katonai ejtőernyőzés 1938 szeptemberében indult hét kiválóan sportoló fiatal tisztből álló kísérleti kerettel Szombathelyen, a repülőtéren. A kis csapat vezetője vitéz Bertalan Árpád százados, a Mária Terézia Rend lovagkeresztjének tulajdonosa volt.

Bár csak első világháborús, külföldi gyártmányú ejtőernyők álltak — korlátozott számban — a rendelkezésükre, rövid időn belül sikerült kitapasztalniuk az ugrás fortélyait. Ezután altisztekkel és tisztesekkel bővítették a keretet. eredményesen kísérleteztek a zuhanóugrással, s színvonalas harci kiképzést folytattak.

Komoly fejlődési lehetőséget biztosított számukra, hogy Hehs Ákos repülőmérnök megalkotta az első magyar ejtőernyőt, majd megkezdődött ennek a gyártása. Ez újabb létszámnövelést tett lehetővé.

1939. október 1-jén a kísérleti keret Pápára költözött, s hivatalosan is katonai kötelékké, ejtőernyős századdá alakult, mely szervezetileg a III. hadtesthez tartozott. Bár állandó gond volt a szállítógépek hiánya, a kiképzés eredményesen folyt, s a különböző katonai alakulatoktól ide jelentkezőkkel egyre nőtt a létszám. 1940-ben a keret három lövészszázadból álló zászlóaljja szerveződött s átkerült a m. kir. Légierők állományába.

Először az elavult, de átmenetileg mégis használható, stabil Caproni Ca-101-es gépekből folyt az ugrás. Később Savoya 75-ös óriás szállítógépeket kapott az alakulat. Ezek rendszeres, zavartalan használatát előbb pilótahiány, majd a katonai célra történő átalakítás munkái, végül az időjárás viszontagságai miatt megrongálódott fékszárnyak javítása akadályozta.

1941 tavaszára mindez megoldódott, így április 12-én kísérlet történnhetett arra, hogy a magyar ejtőernyős zászlóalj a Veszprém melletti jutasi repülőtérrel kiindulva végrehajtsa első deszant bevetését. Az indulás során a vezérgép lezuhant, s 16 ejtőernyős, köztük a zászlóalj parancsnoka és a gép négyfőnyi személyzete életét veszítette. A feladatot végül 60 katona hajtotta végre Kiss Zoltán ejtőernyős főhadnagy vezetésével.

1941 második felében új parancsnokot kapott az alakulat, vitéz Szügyi Zoltán vezérkari alezredes személyében, akit a tisztikar elfogadott, s nagy létszámnövekedés következett be a zászlóaljnál mind a parancsnoki karban, mind a legénység körében.

Így indult a zászlóalj történetének következő szakasza, mely egyértelműen komoly fejlődést hozott.

A zászlóavatás éve

1942 a zászlóalj kifejlesztésének esztendeje volt. A lövészszázadok mellett ez év folyamán alakult meg a géppuskás, a távbeszélő, az árkász és a nehéz-

fegyver század, valamint egy 60 főből álló kerékpáros alegység két tiszttel. Minden bizonnyal ekkor jött létre a kísérleti szakasz is, melynek a parancsnoka Ajtay főhadnagy lett.¹

Míndez lehetővé tette, hogy a szakképzés jelentősen fejlődjön. A távbeszélők parancsnoka, Ugron főhadnagy a zászlóaljhoz kerülve különösen színvonalasá tette a rádiósok kiképzését. Oktatótermet rendezett be számukra, mely egyúttal kultúrszoba céljait is szolgálta asztalokkal, könyvekkel, térképekkel. A többi újonnan alakult század is rövid időn belül összeforrott közösséggé vált.²

Míndez azt is mutatja, hogy a zászlóalj létszáma jelentősen gyarapodott. Az 1943-as esztendőben a szervezési táblázatok szerint 1880 főnek kellett lennie a katonák összlétszámának, a szállító repülőket is figyelembe véve. Nagyon valószínű, hogy már 1942-ben is megközelítette ezt a számot.³

Nem csodálhatjuk tehát, hogy 1942-ben halaszthatatlanná vált új kaszárnyaépületek létesítése. Miután a repülőtér mellett bőven volt szabad terület, ide kívántak építkezni olyan formában, hogy idővel az ezredé fejlesztett zászlóalj teljes egészében itt nyerhessen elhelyezést.⁴

A teljes megértés érdekében tekintsük át a repülőtér építéstörténetét!

1937. május 1-jén, a pápai katonai repülőtér átadása alkalmával csupán két hangár állt itt a hozzá csatlakozó műszaki helyiségekkel, s egy háromszintes, tágas, lapostetejű épület a Szombathelyről ide költöző két könnyűbombázó század irodái és személyi államánya számára.⁵

Miután azonnal kiderült, hogy az egyetlen kaszárnyaépület nem elegendő a parancsnokság és a repülő legénység elhelyezésére, 1937 második felében megkezdtek a második, az elsőhöz teljesen hasonló épület alapozását. Ezt 1938-ban átadta Sorg Antal országos hírnévnek örvendő cége, mely az első ütem munkálatait is végezte.⁶

Ilyen állapotokat talált itt az ejtőernyős alakulat 1939 őszén. ideérkezése alkalmával. Ezen a repülőtéren alakult meg hónapokkal később az ejtőernyős szállító század, mely több mint egy évig társbérletben élt a bombázókkal. Az ejtőernyős katonáknak az első időkben a városban levő huszárlaktanya nyújtott kényelmes otthont.⁷

A könnyűbombázó századok 1941 tavaszán Kecskemétre távoztak. Ekkor az egyik laktanyaépületben a szállító repülőszázad és az akkor létrejövő repülő üzemi század helyezkedett el, a másikat az ejtőernyősök foglalták el. Ez egy ideig megoldotta a gondokat, a bekövetkezett létszámgyarapítás azonban 1942-ben feltétlenül szükségessé tette a legénység elhelyezésére szolgáló épületek számának növelését. A helyzetet felmérve a Honvédelmi Minisztérium

1 *Domonkos József* egykori ejtőernyős százados (Pápa, Korona u. 14.) emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.

2 *Ugron István* egykori ejtőernyős százados, zászlóaljparancsnok (Solymár, Tersztyánszky u. 45.) szóbeli közlése.

3 Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL) HM 43 000/eln. 37—1943.

4 *Bonc József* egykori ejtőernyős őrmester (Pápa, Bástya utca 14.) emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.

5 *Klement Rudolf* hajózó szerelő őrmester (Pápa, Wesselényi u. 3.) szóbeli közlése. Előbb a könnyű bombázóknál teljesített szolgálatot, majd azok távozása után átkerült az ejtőernyős szállító repülőszázadhoz.

6 *Németh József* ny. építőipari szakember (Pápa, Koltói Anna u. 1.) írásban lejegyzett emlékezése, melyet aláírásával hitelesített. Az 1942-ben kezdődő repülőtéri építkezésekben végig részt vett munkavezetőként.

7 *Ferencz Gyula* volt ejtőernyős zászlós emlékezése, a szerző birtokában. (Pápa, Ferenc utca 51. szám alatt lakik.)

biztosította a fejlesztés anyagi fedezetét, bár ekkor már Magyarország is hadviselő fél volt.⁸

1942 tavaszán a repülőtér város felőli oldalán, a Darza pataktól balra nagyszabású építkezés kezdődött. A Vaszarra vezető országútra merőlegesen két tágas, kétszintes legénységi épület készült, mellette egy nagy konyha, ételkészítőkkel és egy újabb legénységi épület, mely — az első kettőhöz hasonlóan — szintén egy század befogadására volt méretezve.

A munka sürgősségét jelzi, hogy az építési területen, a pápaiak nagy megbotránkozására, harminc holdnyi búzát zölden arattak le, hogy az alapozás mielőbb megkezdődhessen. A terület a Pátkai uraságé volt, aki a levágott gabonát takarmánnyként hasznosította.⁹

A munkát ott Márovics Antal építési vállalkozó végeztette. Ennek a cégnek a telephelye Pécssett volt. Az irányítást Fa László pápai építészmérnök vállalta, aki ugyan ebben az évben adta át az új református templomot megbízójának, a pápai református egyháznak. A felelősség mindvégig az ő vállain nyugodott.

A munka erős tempóban folyt, 1943-ban fokozatosan használatba lehetett venni a kaszárnyákat. Ezután a hangárok közelében folyt tovább a munka. Hamarosan elkészült a zászlóaljparancsnokság kisebb épülete, melyre emeletet is húztak, a szerényebb földszintes tisztai étkezde és a kísérleti szakasz elhelyezésére szolgáló körlet.

Csak ezután fogott hozzá a patak város felőli oldalán, az országúttól távolabb eső részen, a kialakuló kaszárnyaváros központjában a Márovics cég egy nagy csarnok felépítéséhez, melyben ejtőernyőhajtogató helyiséget, ejtőernyőszárogatót és raktárt alakítottak ki. 1944-ben az építkezés fokozatosan leállt, nem folytatódott tovább.¹⁰

Az építkezés ütemének megfelelően a három lövészszázad kikerült az új kaszárnyákba. Az egykori huszárlaktanyában a nehézfegyver, a géppuskás az árkász század és a zászlóaljtrózs egy részlege maradt. Az őrség, a fogda, a híradósok, a kerékpárosok az eltávozott bombázók által kiürített régi épületbe kerültek.¹¹

Az új legénységi épületek egyenként egy-egy század befogadására voltak alkalmasak. A bővítés lehetőségét mindegyiknél fenntartották, a padlástérben is tudtak később a legénység számára szobákat kialakítani.

Ezekbe az épületekbe belépve szép, tágas hallba jutott a látogató, mely modern szállodák előcsarnokához volt hasonlatos, csak itt a portás helyett a napos tizedes igazította el az érkezőket. De nem hiányzott a nagyméretű tükör, a nagy falóra, s az emeletre vivő szép, széles lépcső sem.¹²

Az 1942-es esztendő legnagyobb eseménye a zászlóavatás volt, mellyel kapcsolatban ma is élnek legendák nemcsak Pápán, de az egész országban. Ezek szerint igen közel kerültek egymáshoz a Perutz-gyár dolgozói, főként a szövönők és katonák, barátságok, romantikus szerelmek szövődtek. Így született

⁸ Domonkos József közlése.

⁹ Németh József közlése.

¹⁰ Uo.

¹¹ Ugron István közlése.

¹² Szakács Ferenc volt karpaszományos ejtőernyős honvéd szóbeli közlése. (Pápa, Damjanich u. 3.)

a gondolat, hogy ez az üzem adományozzon csapatzászlót az ejtőernyős zászlóaljnak. A kezdeményezéssel a gyár tulajdonosai egyetértettek. A csapatzászlót munkásnők hímezték, s egy sokgyermekes munkásasszony, aki legtöbbet dolgozott a zászlón, lett a zászlóanya. Ezt a megoldást a minisztérium illetékesei is elfogadták.¹³

Érdekes módon Veszényi János a magyar légierőkről készített munkájában ezt a változatot rögzítette:

„A pápai textilgyár munkásai még 1940-ben csapatzászlót szerettek volna ajándékozni az ejtőernyős zászlóaljnak. Zászlóanyának a gyár legtöbb gyermekes munkásnőjét jelölték ki. Bürokratikus nehézségek és Bertalan őrnagy halála miatt az avatás még 1941 júliusában sem történhetett meg. Ez a gyár munkásai között elégedetlenséget váltott ki.”¹⁴

A valóság jóval kevésbé volt romantikus.

Papp László, a gyár intelligens, tevékeny üzemvezetője igen jó kapcsolatot tartott fenn az ejtőernyős tisztekkel és a szállító repülőszázad hajózoival, gyakran találkoztak névnapokon, rendezvényeken. Egy ilyen társas összejövetelen született a gondolat, melyet a munkásság képviselői is helyesléssel fogadtak. A nagyon szép zászlót Budapesten, az egyik híres belvárosi szaküzletben készítették háromezer pengőért, ami abban az időben nagyon komoly összeg, egy szerény házacskára árá volt. A pénzt erre a gyári munkások és tisztviselők körében gyűjtötték össze. A zászlóanya Papp László üzemvezető felesége, egy jó megjelenésű, társaságbeli hölgy lett, akinek a számára nem jelentett problémát egy nagy tömeget megmozgató ünnepélyen díszmagyarban szerepelni, magas rangú tisztekkel, vezető emberekkel társalogni.¹⁵

1942. január 24-én a III. hadtest parancsnoksága a következő terjedelmes táviratot küldte a Honvédelmi Minisztériumba:

„Jelentem, hogy az 1. ejtőernyős zászlóalj részére a Pápa hadiüzemi munkásság még 1941. évben csapatzászlót adományozott. Ennek felszentelése az 1941. év tavaszára volt tervbe véve, azonban azt a közbejött események, valamint azon körülmény miatt, hogy a zászlószenteléssel kapcsolatos bemutatón szereplő szállítógépek Oroszországban voltak, a mai napig megtartani nem lehetett. Az új szervezés szerint az eje. zlj. csapattest jellege megszűnt, és így a csapatzászló használatára nem jogosult. A zászlószentelés elhalasztása a hazafias érzelmű munkásságban csalódást és lehangoltságot keltett. Nemzetvédelmi szempontból a zászlószentelésnek mielőbbi megtartását a fenti szervezési változás dacára szükségesnek tartom, hogy a hadiüzemi munkásság, mely bérének e célra felajánlott hányadából szerezte be a zászlót, ne érezze mellőzöttnek magát.”¹⁶

A kezdeményezés ezzel megindult a megvalósulás útján. Csakhamar kiderült, hogy az ejtőernyős alakulat önálló csapattest jellege nem szűnt meg, így jókora késéssel, 1942. május 25-én megtörtént a zászlóavatás. Ennek tervezete teljes egészében fennmaradt. Mivel a kormányzói kabinetirodában rögzítet-

13 Dr. Balogh Ferencné osztályvezető (Pápa, Kossuth utca 14.) szóbeli közlése.

14 HL Tgy. 2787. Veszényi János: A magyar katonai repülés története. 143. o.

15 Dr. Balogh Ferencné közlése

16 HL 305 ein. VKO 1942.

tek pontról pontra megvalósultak, érdemes ezzel a terjedelmes dokumentummal teljes egészében megismerkedni:

„A m. kir. »vitéz Bertalan Árpád« 1. honv. ejtőernyős zászlóalj csapatzászlójának felavatási ünnepsége Pápán, 1942. évi május 25-én, hétfőn d.e. 10 órakor.

9 óra 10' A Kormányzóhelyettes Úr Ó Főméltósága és kíséretében vitéz Szabó László vezérőrnagy (esetleg), Littke István titkár és báró Rohonczy Imre főhadnagy a budaörsi repülőtérré gépkocsin érkeznek.

Ő Főméltóságát a repülőtéren a gép előtt (JU 52 gép) Kekszer Edgar alezredes, a repülőtér katonai parancsnoka és Szemes István százados segédtiszt várják és érkezéskor jelentkeznek.

Az Ó Főméltóságát és kíséretét vivő gép 9 óra 20 perckor indul. 10 óra 00' Kormányzóhelyettes Úr Ó Főméltósága és kíséretének érkezése a pápai repülőtérré. A gép megállási helyét a betonkifutópályán beintéssel jelzik.

A kiszállásnál a következő katonai személyiségek jelentkeznek Ő Főméltóságánál:

Rákossy Béla altábornagy, a légierők parancsnoka,

Vörös Géza vezérkari ezredes, vk. főnök,

vitéz Magyarossy Sándor vezérőrnagy, HM légügyi főcsoportfőnök,

Széchy Jenő vezérőrnagy, a 3. honvédkerület parancsnoka,

Vályi Sándor vezérkari alezredes, vk. főnök,

Gyiresy Sándor ezredes, az 1. kivonuló repülőezred parancsnoka,

Bózók Gy. Tasziló ezredes, állomásparancsnok,

Martsa Dániel ezredes, a pápai hadiüzemek parancsnoka.

A kivonult zászlóalj jobb szárnyán jelentkezik vitéz Szügyi Zoltán alezredes, az ejtőernyős zászlóalj parancsnoka.

Ő Főméltósága a zászlóalj arcéle előtt ellép, majd a balszárnyhoz érve a parancsnok lejelentkezése után a dísztribün felé indul.

Ő Főméltóságát a kiszállástól kezdve a jelentkezések alatt, a kivonult csapat előtt és végig az egész fogadáson Törzsök Lajos hadnagy, a zászlóaljparancsnok segédtisztje vezeti.

A diszermelvény előtt Ő Főméltósága a következő előkelőségek tisztelgését fogadja:

Dr. Antal István m. kir. miniszter, Pápa képviselője,

Mesterházy Ferenc, Veszprém vm. főispánja,

Dr. Czapi Gyula veszprémi rk. megyéspüspök,

Medgyasszay Vince pápai ref. püspök,

Berkó Miklós Veszprém vm. alispánja,

Dr. Hamuth János, Pápa város polgármestere és

vitéz Simon István rendőrkapitány.

Az üdvözlések után Ő Főméltósága fellép a diszermelvényre, ahol Papp Lászlóné, üzemvezető neje, a zászlóanya várja. A hölgyet Ő Főméltóságának Martsa Dániel ezredes mutatja be.

Mialatt Ő Főméltósága a repülőgéptől a diszermelvényig halad, a zene a Himnuszot játssza.

A Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága helyét elfoglalván kezdetét veszi az ávatási ünnepség.

1. A munkásság szónoka beszéd keretében átadja a csapatnak a zászlót. (Szószék.)
2. A zászlót, mely eddig a díszemlévény előtti asztalon volt, a zászlóánya elé viszik, aki felköti a zászlószalagot. Ezután visszaviszik a zászlót az asztalra, ahol az adományozó munkásság képviselője ráerősíti a zászló szalagját.
3. Kürtjelre a kijelölt tisztek és legénységi állománybeliek elfoglalják a zászlóavatáshoz kijelölt helyeiket.
4. A római katolikus tábori lelkész avató beszédet mond és megáldja a zászlót. (Szószék. Mindenki ülve marad.)
5. A református tábori lelkész avatóbeszédet mond és megáldja a zászlót. (Szószék. Mindenki ülve marad.)
6. Tisztelgés a zászló előtt. A zenekar a magyar „Hiszekegy”-et játssza. (Mindenki áll.)
7. Az egyházak képviselői után a *Kormányzóhelyettes Úr az asztalnál beveri a Kormányzó úr Ő Főméltósága, valamint saját zászlószögét.*
8. Újabb tisztelgés a magasra emelt zászló előtt. Himnusz. (Mindenki áll.)
9. A zászlóaljparancsnok rövid beszédben megköszöni a zászlót, majd háromszori „vigyázz” kürtjel után a zászlóaljhoz beszédet intéz.
10. A zászlóalj felesküszik a zászlóra. (Mindenki áll.)
11. A zászlót elviszik beosztási helyére, a zászlóaljparancsnok Ő Főméltósága elé lép és kikéri további parancsait. Ő Főméltósága erre:
„Díszmenetben felállni”-t rendel.

Mialatt a kivonult csapat a díszmenetbe alakul, a repülőtér erre berendezett részén (a díszemlévénytől balra) s annak légtérében megkezdődnek a bemutató gyakorlatok, melynek kezdetét egy-egy zöld rakéta felszállása jelzi.

A bemutató gyakorlatok után díszmenet.

A díszmenetet a Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága a díszemlévényen fogadja.

A díszmenet sorrendje:

1. Az ejtőernyős zászlóalj és a beosztott repülőszázad.
2. A gyakorlaton szerepelt egyéb alakulatok.
3. Magyarruhás munkás- és munkásnéosztag.
4. A gyakorlaton résztvevő repülőgépek díszmenete a levegőben.

A díszmenet után Ő Főméltósága a díszemlévényen elbúcsúzik a polgári előkelőségektől és kísérve a katonai személyiségek által az időközben előállt repülőgéphez indul. (Előtte, mint érkezésnél, a zászlóalj segédtszjtje halad.)

A beszállás előtt lejelentkezés ugyanabban a sorrendben mint az érkezésnél. Végén a zászlóalj parancsnoka is lejelentkezik.

A Kormányzóhelyettes Úr Ő Főméltósága és kísérete beszállnak és elindulnak.

Kb. 13 óra Érkezés a Budaörs-repülőtérre. A leszállt gépnél a repülőtér parancsnoka és segédtsztje jelentkeznek, ezután Ő Főméltósága és kísérete a repülőgép elé hajtott gépkocsikba szállnak és a Királyi Várba hajtатnak.

Öltözet:

Katonáknak: soron és renden kívüli dísz.

Polgáriak: sötét ruha.

A felavatási ünnepség időtartama 1 óra 20 perc.

A bemutató gyakorlat időtartama körülbelül 50 perc.

A díszmenet időtartama körülbelül 10 perc.

Elhelyezkedés az ünnepség alatt vázrajz szerint.

Budapest, 1942. évi május hó 21. napjár.¹⁷

Kiegészítésül legfeljebb annyit tehetünk hozzá a szépen összeállított és kitűnően megvalósított tervezethez, hogy a gyári munkásság részéről Markovics László művezető beszélt, a zászlót pedig három acélsisakos katona vette át a gvár három legjobb vitorlázó repülőjétől.

Az ünnepély lefolyása tökéletesen megfelelt a forgatókönyvnek. Gyönyörű, napsütéses idő volt, így a tervezett ejtőernyős bemutatót és díszmenetet is ideális körülmények között tarthatták meg.

Az ötvenperces bemutatón deszantakciót játszottak le az ejtőernyős zászlóalj katonái a repülőtérnek a közönség által jól látható részén. A képzelt ellenséget először magyar zuhanóbombázók támadták, majd hárommotoros szállítógépek jelentek meg, s ezekből egy ejtőernyős alegység ereszkedett le nagy gyorsasággal, majd támadásba lendült. A gyalogsági fegyverek minden fajtáját bevetve, számtalan vaktöltényt felhasználva káprázatos tűzijátékot producerkáltak. A bemutató nagy tetszést aratott a megjelentek körében.

Sikere volt még az ejtőernyős katonák feszes díszmenetének, a magyarruhás fiatal munkásnök felvonulásának, s az ünnepélyen részt vett gépek kötelék-repülésének.

Ez az ünnepély felejthetetlen élményt jelentett a pápaiak számára, emléke még évtizedek múlva is frissen élt az emberekben.¹⁸

A szervezőmunka alaposságát bizonyítja, hogy az illetékesek felkészültek arra az eshetőségre is, ha kellemetlen, esős, viharos idő tenné lehetetlenné az ünnepély megtartását a szabadban.

Érdemes ezt a változatot is idézni!

„*Kedvezőtlen időjárás esetén* (melynek fennforgását a Légügyi Hivatal, illetve repülőtérparancsnokság) 6 óra 30 perckor az érdekelteknek:

I. Főméltóságú Úr inasa 160-008/70 mellék,

II. vitéz Szabó László vörge. Hotel Gellért,

III. Littke István titkár: 364-397,

IV. br. Rohonczy Imre fhdgy. 160-008/88 mellék.

V. Testőrgyeletes tiszt 160—008/15 mellék
távbeszélőn közölni fogja.

¹⁷ Forgatókönyv Magyarország kormányzójának katonai irodájától. HL 29 484/ein. 1.

¹⁸ *Bíró Imre* egykori pápai fiatalember (Pápa, Csillag u. 44.) emlékezése, aki számos fénykép-felvételt készített a zászlóavatási ünnepélyről. Mint KIE ifjúnak számos ejtőernyős barátja volt.

7 óra 30' Indulás a Királyi Várból gépkocsikon.

10 óra érkezés a pápai repülőtérré. (A megállás helyét egy felszállított ember jelzi.)

Ő Főméltósága gépkocsiját a város szélén egy katonai motoros várja és vezeti a repülőtérré.

A zászlóavatási ünnepség az egyik nagy hangárban a megállapított sorrendben zajlik le.

Az ünnepség után Ő Főméltósága és kísérete gépkocsiba szállnak és visszahajtatnak Budapestre.

(A bemutató gyakorlatot kis esőben megtartják ugyan, egyébként a gyakorlat megtartása a felhőplafond magasságától függ.)

Budapest, 1942. évi május hó 21. napján.¹⁹

A zászlóátadás utáni vasárnap emlékművek avatására sorakozott fel a pápai ejtőernyős zászlóalj. Ezek rövid története a következő:

A gyász, a fájdalom az elmúlt évben elvesztett parancsnokért, vitéz Bertalan Árpád őrnagyért s a bajtársakért frissen élt minden katonában. Már 1941-ben foglalkozni kezdtek azzal, hogy a veszprémi szerencsétlenség áldozatainak emlékét a pápai repülőtéren méltó formában megörökítsék. A megbeszélések során megállapodtak abban, hogy a hangárok bejáratánál külön építmény készül a repülő katonáknak s külön az ejtőernyősöknek.

Így is történt!

A repülők emlékművén a lezuhant gép négyfőnyi személyzetének a neve szerepelt. Az ejtőernyősök köépítményén elhelyezett nagy méretű emléktáblára a veszprémi és délvidéki áldozatokon kívül mindazok nevét felvésték, akik Pápán ejtőernyős baleset áldozatai lettek, tehát a magyar katonai ejtőernyősök sikeréért adták életüket.

Mindkét emlékmű mészkőből épült, a repülőké szerényebb volt, s egy szárnyaít kiterjesztő sas díszítette. Az ejtőernyősökét nagyobbra méretezték, s a fekete márványtáblán kívül az ejtőernyős csapatjelvény nagyított mását helyezték el rajta.

Az emlékművek a katonák munkájával készültek, s a felmerült költségeket is ők vállalták.²⁰

A felavatásra 1942. május 31-én, a hősök vasárnapjának reggelén nyolc órakor került sor a teljes létszámban felsorakozott zászlóalj előtt. Az ejtőernyősök részéről Majthényi Imre százados mondott szép beszédet az elhunyt parancsnok és katonái érdemeit méltatva, a repülők képviselőjében Gerencsér Ferenc századparancsnok emlékeztetett arra, hogy a hősök példája nem hiábavaló. A rendezvényt a pápai leventezenekar szereplése tette ünnepélyesebbé.²¹

1942 a halálos ejtőernyős balesetek éve volt, májustól novemberig hatan váltak Pápán a katonai ejtőernyőzés áldozatává:

Május 24. Hornok Ambrus őrzvezető — koponyaalapi, gerinc- és lábszárcsonttörés.

¹⁹ HL 29 484/eln. 1.

²⁰ Pápai Hírlap, 1942. június 7.

²¹ Uo.

Június 12. Szabó Nándor honvéd — Ada — koponyaalapi törés és alszár-törés.

Augusztus 3. Kósa Albert — Csíkszentmihály — lezuhanás következtében beálló gerinctörés.

Augusztus 18. (10 óra). Kincses Gyula őrmester — Okány — ejtőernyős ugrás közben koponyaalapi törés.

Augusztus 18. (11 óra). Tóth János honvéd — Mindszent — Ugrás közben lezuhant, koponyaalapi törés.

November 3. Agócs László őrzető — Tiszafüred — Agyrázkódás, szívbénulás.²²

1942-től kezdve az alakulat tisztjeit és altisztjeit rendszeresen három-három hónapra a hadművelleti területre küldték harci tapasztalatok szerzése céljából.

Szügyi Zoltán 1942 késő őszén került ki a frontra. Helyettese Egyedi Béla alezredes lett, akit más alakulattól helyeztek ide. Az új parancsnok azonnal felismerte, hogy itt csak akkor lesz becsülete, ha maga is igazi ejtőernyőssé válik. Rövid időn belül teljesítette a négy ugrást, így jogos szerzett a megkülönböztető csapatjelvény viselésére. Ez nem volt kis dolog, hiszen Egyedi Béla, akit 1918-ban avattak hadnaggyá, ekkor már elmúlt 43 éves.

Szügyi Zoltánt a Don-kanyarban érte a szovjet csapatok támadása. A visszavonulás során rendkívül bátor, emberséges, körültekintő parancsnoknak bizonyult, így 1943 tavaszán magas kitüntetésekkel tért vissza Pápará. Ez természetesen emelte tekintélyét.

Egyedi alezredesest rokonszenves embernek ismerték meg tisztjei és katonái, sokan sajnálták, mikor megbízatása lejártával Páparól eltávozott.²³

Az ejtőernyős alakulatnál mindig törekedtek arra, hogy valódi harchelyzetekhez szoktassák a katonákat, megismertessék velük a veszély érzetét. Erre elsősorban a harcszerű lőtéren kínálkozott lehetőség, mely Nagytevelen túl, a Bakony szélén volt. Itt 1942-ben kialakult az a gyakorlat, hogy amíg egyik szakasz éles tölténnyel lőtt az ellenséges katonákat jelképező bádogg céltáblákra, addig a másik szakasz a céltáblák körül helyezkedett el mélyedésekben, tereptárgyak védelmében, úgy hallgatta a lövedékek süvítését, becsapódását, a lepattanó golyók különleges hangját. A zászlóalj katonái itt át is estek a tűzkeresztségen, később a bevetések alkalmával a harci zaj már nem gyakorolt rájuk különösebb hatást.²⁴

Az első években hiába kerestünk adatokat az ejtőernyős zászlóalj történetében az ünnepélyes eskütételre. Pedig erre minden alakulatnál sor került a hat-hetes kemény újonckiképzés befejezésével, november végén, december elején. Az ejtőernyős zászlóaljnál még 1941 őszén sem voltak újoncok, az utánpótlást a különböző alakulatoktól ide jelentkező kiképzett, esküt tett katonák alkották.

A Légierők Parancsnoksága és a Honvédelmi Minisztérium 1941 tavaszán lefektette az ejtőernyős utánpótlás alapelveit. Ennek megfelelően megindult az ejtőernyős előképzés a leventemozgalom, a minden fiatalra kiterjedő ifjúsági szervezet révén. 1941 őszén a fővárosban és a jelentősebb településeken meg-

²² Pápa város halotti anyakönyve: 150/1942., 172/1942., 206/1942., 219/1942., 220/1942., 287/1942.

²³ Bartos Sándor főhadnagy, zászlóalj-segédtsz (Várpalota, Kulich Gyula u. 38.) írásbeli emlékezése.

²⁴ Magyar Szárnyak, 1988. 116. o. Vitéz Ladányi Domonkos volt ejtőernyős főhadnagy cikke: Ejtőernyős élet címmel. In Memoriam v. Remete Imre.

alakultak az ejtőernyős leventeszakaszok, melyekbe az önként jelentkezők írásbeli szülői engedéllyel, szigorú orvosi vizsgálat után kerülhettek. Itt év közben a fegyvernem sajátosságaival ismerkedtek, erőteljes sportmunkát végeztek, ejtőernyőt hajtogattak. A nyári szünetben táborozásra hívták be őket Rákosra, ahol egy lengyel tervek alapján készült ugrótoronyból, rögzített ernyő segítségével, ugrási előgyakorlatokat végeztek.²⁵

Így történt, hogy 1942 októberében már nem a különböző alakulatoktól érkező honvédek, hanem a rendes katonai szolgálatra bevonuló ejtőernyős leventék alkották az utánpótlást. Ez azt is jelentette, hogy fennállása óta ebben az évben volt először hathetes újonckiképzés a pápai ejtőernyős alakulatnál.

Az eskütételre 1942. december 6-án, az ország kormányzójának névnapján került sor. A délelőtti órákban a legénység felekezetek szerint istentiszteleten vett részt, majd felsorakozott a Fő téren, a Nagytemplom nyugati oldalánál. A Hungária Szálló előtt felállított díszemlévényen helyezkedtek el a város katonai, polgári vezetői, valamint a rendezvényt irányító tisztek és szónokok.

Az ünnepély 10 óra 45 perckor kezdődött. Borbándy János, a Légierők vezető lelkésze beszélt először, majd megtörtént az ünnepélyes eskütétel. Az alakulat parancsnoksága részéről Petneházy százados, az egykori kiváló öttusázó szólt a fiatalokhoz, fegyelmezettségre, a suttogó propaganda elleni harcra figyelmeztette őket.²⁶

Mint ez az ünnepély is bizonyította, az alakulat nem élt elszigetelten a város lakóitól, rendezvényeikre többször kértek az iskoláktól szerepelni diákokat, egy-egy csoporttal részt vettek színházi előadásokon, úrnapi körmeneteken diszszázzal vonultak fel. A honvédelmi nevelés jelszavával az iskolák tanulói évenként ellátogattak a repülőtérré, ahol egy-egy ugrási gyakorlatot is megtekintettek.

Másféle kapcsolatok is kialakultak. Egyre több olyan házasságra került sor, mikor pápai lányt vettek el ejtőernyős tisztek, továbbszolgáló szakaszvezetők és őrmesterek. Érdekes módon a parancsnokok még a tisztetek és sorkatonák nősülését sem akadályozták, számukra többnyire kintlakást biztosítottak.²⁷

Az ejtőernyős zászlóalj belső élete

Az ejtőernyősök érzés- és gondolatvilágára legjobban az egykori katonák írásai világítanak rá.

Az egyik ilyen dokumentum Táboros szakaszvezető verseskönyve, mely Pá-pán jelent meg színes borítólapal 1942-ben, a szerző kiadásában, a másik La-kat Ferenc szakaszvezető emlékezése. Ez 1967-ben készült. A harmadik Bárczy János százados Zuhanóugrás című műve. Ez a nyolcvanas évek elején nyom-tatásban látott napvilágot, sőt második kiadást is megért.

Táboros verseiből árad az öröm, a büszkeség. Boldog, hogy olyan katonai alakulatban szolgálhat, amelyikben napról napra bizonyosságot kell tennie sze-

²⁵ Urbán László szakaszvezető (Budapest, Arasz utca 2.), ejtőernyős leventeoktató emlékezése. (Levél, a szerző birtokában); Bobják Zoltán ejtőernyős honvéd (Pápa, Jókai utca 13.) egykori ejtőernyős levente emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.

²⁶ Pápai Hírlap, 1942. december 12.

²⁷ A szerző — volt karpaszományos ejtőernyős honvéd — személyes emlékei és a Pápai Hírlap 1942-es évfordulójának anyakönyvi hírei.

mélyes bátorságáról. Nem hiányzik azonban a hazafiság érzése sem ennek a fiatal katonának a Boldogság című költeményéből:

„Életemre emlékezek, arra visszanézek,
Most vagyok a legboldogabb, amióta élek.
Ejtőernyős lett belőlem, büszke vagyok rája.
Mert száz közül csak egy kerül ilyen beosztásba.
Legvakmerőbb katonája leszek a hazának,
Meg akarok jól fizetni, aki miránk támad.”²⁸

Szavakkal nehéz elmondani, mennyire ragaszkodtak ezek a bátor legények első parancsnokukhoz, vitéz Bertalan Árpád őrnagyhoz. Táboros Negyedik ugrás című verse erről tanúskodik:

„Mai nap folyamán ért kiképzésünk véget,
Leugrottuk legtöbbszörre mindnyájan a négyet.
Bőségesen jutott a legszebb kitüntetésből,
Őrnagy úrral ugorhattam közvetlen egy gépből.
Örökített emlék gyanánt a szívembe vésem,
A negyedik ugrásban van minden büszkeségem.”²⁹

Kedves háryjánoskodás is mutatkozik egyik-másik költeményben. Ilyen a Mennysországi őrszolgálat című bájos, négy soros vers is:

„Láttam már a menyországot ugrás alkalmával,
Ejtőernyős áll őrséget díszes kapujában.
Visszajöttem megmondani ezt a büszkeséget,
Mennysországból ejtőernyős adja az őrséget.”³⁰

Lakat Ferenc kéziratában egész katonai pályafutása szerepel. Leírja, hogy a soproni gyalogsági laktányában milyen brutális volt a bánásmód, mennyivel emberségesebb, demokratikusabb légkör uralkodott Pápan az ejtőernyős alakulatnál. Erdemes visszaemlékezéséből azokat a mondatokat kiragadni, melyekben szakaszparancsnokára emlékezik:

„Keserű őrmester szakaszába kerültem. Nagyon rendes ember volt, ha mertük volna, úgy szolítottuk volna, hogy EDESAPÁM. Persze a katona ezt nem mondhatja a parancsnokának. Mindig azt lestük, mivel kedveskedhetnénk neki. Ha a zsebébe nyúlt cigarettáért, már tizen ugrottunk, hogy tüzet adjunk, bár ő ezt sohasem várta. Egy alkalommal a rohamkését úgy kifényesítettük, hogy nem ismert rá.

— Az ejtőernyős elit katona, annak erősnek, ügyesnek, és nem utolsó sorban bátornak kell lennie — szokta mondani.”³¹

Táboros verseskötetében számos olyan költemény van, melyben parancsnokairól ír. Különösen kedves az a portré, melyet közvetlen feletteséről készített:

„Juhász Andor hadnagy urat
Kiismerni nem lehet,
Szigorúan bánik velünk
Pedig talpig szeretet.”³²

²⁸ Katonaversék az ejtőernyősök világából. Írta Táboros József ejtőernyős szakaszvezető. Pápa, 1942. A szerző kiadása. Keresztény Nemzeti Nyomdávalal R. T., Pápa, 6. o.

²⁹ Uo. 8. o.

³⁰ Uo.

³¹ Lakat Ferenc Katonadolog című emlékezése. A kézirat gépelt másolata a szerző birtokában.

³² Katonaversék az ejtőernyősök világából. I. m. 30. o.

Külön köszöntő vers készült a századparancsnok névnapjára, melyet lehetetlen meghatottság nélkül olvasni:

„Jó Istent a mai napon csupán arra kérem,
Hadnagy úrnak egészséget nagyon bőven mérjen,
Örömben és boldogságban legyen mindig része,
Jó Isten a századával sokáig éltesse!”³³

A zászlóaljnál rendszeressé vált, hogy nyáron bakonyi falvakba kerültek kihelyezésre, ahol hozzászoktak a mostohább körülményekhez, megtanultak erdőben, hegyek között tájékozódni, a változatos terepviszonyokhoz alkalmazkodni. Bakonyjácón, Bakonyszücsön, Fenyőfőn voltak a legtöbbször kihelyezésen az ejtőernyős századok. Bár itt nehezebb élet várt a katonákra, romantikája miatt mégis jól érezték magukat. Az esti órákban a Pápán szokásos kimenő helyett itt tábortűz mellett szórakoztak, történelmi eseményekről hallgatták meg az emlékezéseket, anekdotákat meséltek, népdalokat énekeltek. A daltanításban Pálos (Paikert) Imre főhadnagy, a későbbi Liszt-díjas operaénekes volt a legtekintélyesebb szakember. Táboros József szakaszvezető is mint nagy élményről számol be a tábortüzekről:

„Valahol a Dunántúlon
Tábori tűz pislog,
Körülötte vidámak az
Ejtőernyős arcok.
Köztük ül a hadnagy úr is,
Szeretettel látja,
Milyen tréfás, vidám kedvű
Minden katonája.
Régi, ősi magyar nóták
Hasítják az éjet!
Ki tudja, hogy valaha még
Érünk-e ily szépet?”³⁴

Táboros Takarodó című verse arról tanúskodik, hogy az ejtőernyős katonák maguk is szerették a rendet, a fegyelmet, belátták ezek szükségességét, nem lázadtak ellene. Az öntudatos fegyelem szép megnyilatkozásaként értékelhető már az első két versszak is:

„Gyors vetkezés, egyéb semmi
Tisztán mindent helyre tenni.
Fényes bakancs, tiszta kapca,
Láda előtt sorba rakva.
Nadrág, zubbony összehajtva,
Tetejére jön a sapka.
Együttvéve minden tiszta,
Kályhában a tűz kioltva.”³⁵

Érdekelte-e az ejtőernyősöket a tudás, a kultúra, az irodalom?
Igen, ennek számos jele is volt.

³³ Uo. 65. o.

³⁴ Uo. 17. o.

³⁵ Uo. 10. o.

Gyakran jelentek meg ezek a katonák műkedvelő előadásokon. Egyik alkalommal, mikor a „Néma levente” került színpadra, száznál is többen nézték végig rendkívül fegyelemezetten, bár csak állóhelyet kaptak.

Barátságok szövődtek pápai fiúkkal, akiknek a segítségével az ifjúsági egyesületek kultúrmunkájában is részt vettek. Különösen a Katolikus Legényegylet és a református Keresztyén Ifjúsági Egyesület volt kedvelt hely számukra.³⁶

Pápán két nagy befogadóképességű filmszínház nyújtott szórakozást elsősorban magyar filmekkel az esti kimenő alkalmával a katonáknak. Az egyik a Jókai Mozgó, a másik a Corso Mozi volt. A Jókai Mozgóban nemcsak filmet vetítettek, ennek a 400 férőhelyes, tágas színpaddal ellátott nagyterme töltötte be Pápán a negyvenes években a kultúrház és színház szerepét.

A győri színtársulat évenként több hétig vendégszerepelt Pápán, az ő előadásaiakon gyakori vendégek voltak az ejtőernyősök.

Ők maguk is vállaltak rendezvényeket a Jókai Mozgó nagytermében. 1939-től, a kormányzó névnapján, december 6-án, rendszeresen tartottak itt a katonák műsoros esteket. Ezek látogatottak voltak, miután a szervezők színes, érdekes programot biztosítottak. A bevételt mindig jótékony célra fordították. Több alkalommal a veszprémi légikatasztrófa áldozatainak hozzátartozóit segítették belőle. Ugyanez történt a bevétellel akkor is, ha a sportpályán rendeztek bemutatót lovas akadályversennyel, sportvetélkedővel, harci jelenettel.³⁷

A negyvenes évek első felében a Római Katolikus Polgári Fiúiskolában esti tanfolyamot nyitottak azok számára, akik a középiskola alsó négy osztályát akarták elvégezni. A továbbszolgáló szakaszvezetők és őrmesterek többsége jelentkezett ide. Bár a követelmények kemények voltak, sokan jeles eredménnyel fejezték be tanulmányaikat.³⁸

Ezeknek az éveknek jellemző vonása volt az antiszemitizmus.

Az ejtőernyősöknél ennek egy ideig nem volt semmi táptalaja. Csak 1941-ben, mikor nagyszámú sokat tapasztalt pesti fiatal került az alakulathoz, akkor változott meg a helyzet. Az ő kezdeményezésükre vagánykodából már fordultak elő incidensek a zsidók által lakott városnegyedben, mely útjába esett az egykori huszárlaktanyából a kimenő alkalmával a sétáló utcába igyekvő katonáknak.³⁹

Egy alkalommal súlyosabb eset is előfordult. Arra a híresztelésre, hogy féltékenységből egy zsidó fiatalember késsel súlyosan megsebesített egy ejtőernyőst, a bajtársi összetartozásukra büszke katonák felbőszültek, s számos zsidó ház ablakát beverték. Szinte bizonyos, hogy a kéréselt csupán kitalálták, mert mind a mai napig senki sem tudta sem a megkéselt ejtőernyőst, sem a merénylőt megnevezni. Az is bizonyos, hogy ennél az esetnél az indulatok elszabadulásában a háttérben bujkáló uszítók mellett nagy része volt a Jud Süss című német filmnek, melyet ezekben a napokban vetítettek a városban.⁴⁰

Egyszer éjszaka ismeretlen tettesek kézigránátot dobtak a zsinagógába. Az épület üres volt, így sebesülés nem történt, de az esetből nagy botrány lett. A megindított vizsgálat nem tudta kideríteni, kik voltak az elkövetők. A pá-

³⁶ *Bíró Imre emlékezése*

³⁷ *A szerző személyes emlékei.*

³⁸ *Andó József egykori polgári iskolai tanár emlékezése. (Pápa, Ságvári u. 34.).*

³⁹ *Ferencz Gyula emlékezése.*

⁴⁰ *Dr. Farkas Pálné (Pápa, Fő tér 25.) emlékezése hangszalagon, a szerző birtokában.*

paiak, akiket erősen foglalkoztatott az eset, az ejtőernyős katonákra és a városban erősen szerveződő nyilas párt tagjaira gyanakodtak.⁴¹

A parancsnokság nem tűrte ezeket a kilengéseket, megtorlást alkalmazott, s az okozott kárt az elkövetőkkel megfizettette. Egyébként a zászlóalj legnépszerűbb ugró orvosának a nagyanyja zsidó volt. A másik, Farkas Pál orvos főhadnagy zsidó lánynak udvarolt, s a legnehezebb körülmények között is kitarzott mellette. 1944—45-ben az egész tisztikar tudtával rejtegette, a háború után pedig feleségül vette. Ugyanez történt Vári Nagy László főhadnaggyal is.⁴²

Néhány hetes síkiképzésre minden évben sor került 1940-től kezdve Erdélyben. Ezt nagyon szerették a katonák. A tisztek is, miután itt jobban megismerhették embereiket, azok jellemét, érzés- és gondolatvilágát. Ilyen szempontból igen tanulságosnak bizonyult az 1943 legelején tartott sítanfolyam.

Ezen a télen különösen vastag volt a hóréteg a Kárpátokban, sikeresen folyt a kiképzés, mégsem uralkodott jó hangulat sem a tisztek, sem a legénység között. A külföldi adókon és a szájról szájra terjedő híreken keresztül a legtöbben értesültek a doni áttörésről; mélységesen együttéreztek a 2. magyar hadsereg katonáival, akik a hideggel, a hóval, a támadó ellenség technikai fölényével küzdve iszonyú szenvedések között vonultak vissza a hósvataggá vált orosz mezőkön keresztül. S volt szégyenérzet is a katonákban, amiért nem lehettek ott a bajtársak között.⁴³

Ezt a különös állapotot igen jól érzékeltette Bárczy János, a síkiképzés irányítója, önéletrajzi írásában. Érdemes könyvből azt a részt idézni, mikor egyik napon jeges szélben, vad téli viharban nekivágott a katonákkal a közeli hatalmas hegy, a Fekete Rez hófedte csúcsának, hogy átélje embereivel a fronton küzdők szenvedéseit:

„... tartoztunk ennyivel... barátainknak, akik ugyanilyen hóviharban nemcsak a téllal, a hóval, fagyhalállal küzdenek az életükért... Nem titok senki előtt az, ami most folyik a fronton. Elég az emberekre nézni, elég látni, tudni, érezni, hogy a szégyenkezés nemcsak engem sebzett meg.

— Induljunk emberek — szorosán mögöttem... a nyomot elhagyni nem szabad...

Irgalmatlan nehéz elől taposni a nyomot, viaskodni a bömbölő széllel... csak azért is előre... és mindig fölfelé... Ha ott kibírják... akkor mi csak nem fogunk meghátrálni... megfutamodni?...

A Rez csúcsán ránk szakadt a pokol. Dermesztő orkán korbácsolta a csoportokban guggoló, félénken összebújó borókafenyőket, a tűhegyes jégkristályok átláthatatlan és áthatolhatatlan falat alkottak... Néhányan a kimerültség következtében... térdreerogytak, elfeküdtek.”⁴⁴

A lefelé vezető út már könnyebb volt, a kimerülés, eltévedés, fagyás veszélye lényegesen csökkent:

„... A vihar ereje alábbhagyott amint egyre lejjebb és lejjebb ereszkedtünk, és fejünk felett zúgott, harsonázott a természet csodálatos, százezertagú zenekara.”⁴⁵

41 Ugron István emlékezése.

42 Dr. Farkas Pálné és Bartos Sándor emlékezései.

43 Bartos Sándor emlékezése.

44 Bárczy János: Zuhanóugrás. Tények és tanúk. Budapest, 2. kiadás, 1981. 345. o.

45 Uo. 346. o.

S mikor az önkínzó túra este véget ért, akkor a sötétben valaki megszólalt a létszámmellenőrzésnél, s kimondta azt, amit mindnyájan érezték:

„Nálunk, fiúk, tudjátok az a szokás, hogy halálos zuhanás után, ahányan csak kint vagyunk a reptéren, szó és minden utasítás nélkül mindenki azonnal beöltözik, ernyőt csatol, és ahány üzemképes gépünk van: mind felszáll, hogy egy tiszteletkörrrel, egy ugrással megadjuk a halott cimborának a végtiszteséget... Most tudjátok, sok barát, rokon, bajtárs halt meg kint Voronyezsnél. Ezek emlékére tisztelegtünk a mai túrával.”⁴⁶

Ez az epizód mindennél jobban megmutatta azt a szellemet, amely az alakulaton belül uralkodott.

A zászlóalj teljes kiépülésének éve

Az 1943-ra készített szervezési táblázat szerint az alakulat ebben az évben egészen kiépült, a zászlóaljtorzs és a három lövészsorozat mellett feltöltődtek az előző évben kialakult nehézfegyver, géppuskás, árkász és távbeszélő század keretei. Ez utóbbit a mindennapi nyelvhasználatban a katonák híradós századnak nevezték.⁴⁷

A 66 fős szállító repülőszázad mellett ebben az évben öltött végleges formát a szállító repülő üzemi század 176 fővel, melynek feladata a karbantartás, a javítás, a repülés zavartalanságának biztosítása volt.⁴⁸

Tudnunk kell, hogy a szakirányú századok jóval kisebb létszámmal rendelkeztek, mint a 204 fős lövészsorozatok. Az 1943-as szervezési és állománytáblázat szerint elméletben a géppuskás század létszáma 111 fő, kizárólag ugrólegénységből áll, s rendkívül jó fegyverzettel rendelkezik. Minden katonának van pisztolya, puskája, s a 12 géppuskán kívül 77 a géppisztolyok száma.⁴⁹

Ez a valóságban nem így volt. Egy-egy lőfegyver minden katonának jutott, de géppisztollyal sohasem tudták megfelelő mértékben ellátni az alakulatot. Géppisztoly lövész- és géppuskás rajonként 2—2 volt. A távbeszélő, árkász, nehézfegyver századnál minden raj 1—1 géppisztolyt kapott. Pisztollyal a gyakorlatban csak a parancsnokok és a géppuskák irányzói rendelkeztek.⁵⁰

1943-ra alakult ki teljesen a 266 fős zászlóaljtorzs szervezete. Ennek tagjai többségükben nem tartoztak a harcos állományhoz: írnokok, számvevők, küldöncök, épületkezelők, távirászkok, anyagkezelők és mesteremberek voltak köztük.

Legnépesebb a kimutatásban az iparosok csoportja, szabó és cipész 22—22 fővel szerepel, szakács 30 fővel. 6 asztalos, 3 lakatos és 1 patkolókovács tartozott még ide. Kovács azért kellett, mert volt a zászlóaljtorzsnek 29 háta- és 10 hámos lova, valamint 5 országos járműve, ami alatt közönséges lovaskocsit kell értenünk.

Mindezek a nem ugró legénységhez tartoztak a parancsnok, a segédtsízt és még 26 fő kivételével, akiknek a beosztásával együtt járt az ejtőernyős ugrás.

46 Uo. 348. o.

47 HIL HM 43 000/ain. 37 — 1943.

48 Uo.

49 Uo.

50 Ugron István emlékezése.

Egy esetleges deszantbevetés alkalmával tehát a zászlóaljtörzs 90%-a Pápán maradt volna mint úgynevezett „visszamaradó különítmény”⁵¹

Az 1943-as szervezési iratok között megtalálhatjuk a magyar királyi ejtőernyős gépkocsizó vonalosztály szervezési és állománytáblázatát. Ebben imponáló számokat láthatunk.

Ezek szerint az egység 23 darab háromtonnás tehergépkocsival rendelkezik, 8 személygépkocsival, 6 oktatókocsival, 8 motorkerékpárral, 3 terepjáróval, két nagy autóbusszal stb. Összesen 54 jármű tartozott volna hozzá, az alakulat létszáma pedig 97 fő lett volna.⁵²

A valóságban mindebből semmi sem lett, a doni katasztrófa, az ott elszenvedett nagy veszteségek, az ország kedvezőtlen anyagi helyzete lehetetlenné tették a vonalosztály felállítását.⁵³

A magyar ejtőernyőzés fejlődése 1943 elejére jutott el olyan fokra, hogy nem okozott gondot a nehéz gyalogsági fegyverek földre juttatása. Elsősorban aknavetőkről és kisebb méretű páncéltörő ágyúkról volt szó. Ez év nyarán már több alkalommal végeztek harcserű körülmények között ilyen fegyverekkel deszantgyakorlatokat Bakonyszűcs község mellett. Az aknavetőknél külön ejtőernyő vitte a talpat és a csövet. A páncéltörő ágyú is két darabban ereszkedett a földre, ott történt meg a gyors összeszerelés. Ez a fejlesztés a kiváló érzékű Domokos századosnak, a nehézfegyver század parancsnokának és Ajtay Ferenc főhadnagynak, a kísérleti szakasz parancsnokának nevéhez fűződik.⁵⁴

Az ejtőernyős fegyvernem megkívánta, hogy minden katona rendelkezék bizonyos árkász ismeretekkel. Főként a robbantásokkal kapcsolatban igyekeztek a parancsnokok megfelelő képzést biztosítani.

A 172 fős árkász század megalakulása után tovább emelkedett ennek a munkának a színvonala, miután ide új fiatal és tehetséges műszaki tisztek kerültek, akik igényes kiképzést biztosítottak a legénységnek. De nem elégedtek meg azzal, amit itt nyújtani tudtak, azért elérték, hogy az oktatás kiegészüljön a győri árkászszárnyában vízi kiképzéssel. Ez minden évben hetekig tartott.⁵⁵

Miután a második világháború hadműveletei során egyre gyakrabban alkalmazták az ejtőernyővel ledobott deszantalakulatok mellett óriás vitorlázó gépeken szállított légi gyalogságot, a magyar hadvezetőség is lépést tett ebben az irányban. Igyekezett gondoskodni arról, hogy legyenek olyan pilótái, akik jól ismerik a vitorlázó repülés fortélyait. Sági László repülő főhadnagy, az egykori ejtőernyős szállító század pilótája, később parancsnoka így emlékezik a vitorlázó kiképzés kezdeteire:

„1943 tavaszán kezdődött a vitorlázó kiképzés, amely a század alapfeladatának ellátása (ejtőernyős ugró kiképzés) függvényében 1944 augusztusáig folytatódott.

A légierők parancsnokságának döntése alapján 1943-ban az esztergomi Aero Evert-nél megkezdték egy 15 személyes vitorlázógép tervezését majd építését. Ezzel párhuzamosan rendelték el az ejtőernyős szállító századnál a vitorlázóre-

51 HL HM 43 000/el. 37 — 1943.

52 Uo.

53 Bartos Sándor emlékezése.

54 Domonkos József emlékezése.

55 Bartos Sándor emlékezése.

pülógép-vezető kiképzés beindítását. Ehhez — emlékezetem szerint — a következő vitorlázógép-állományt szállították: 1 db „Tücsök”, 2 db „Vöcsök”, 3 db „Pilis”, 1 db „Cimbora”, 2 db „Kevély” és 1 db „M—22”. Kaptunk 1 csőr-lőfelszereléssel ellátott Chevrolet személygépkocsit is.”⁵⁶

Oktatóért nem kellett messzire menni. A pápai Perutz-gyár vitorlázó szakosztálya által fenntartott repülőtéren, Dátka község mellett a hétvégeken fel-szállások százait hajtották végre az üzem sportolói. Az ő kiváló oktatójukat, Mehlhoffer Albertet hívták meg a kiképzés lebonyolítására. A baráti kapcsolatot egyébként is megvolt a gyári egyesülettel. 1942-ben az ünnepélyen a csapatzászlót a három legkiválóbb vitorlázó repülő adta át feszesen, katonásan az ejtőernyős zászlóvivőknek.

A kiképzés két csoporttal indult. Az egyikben a szállító század nagy gyakorlattal rendelkező pilótáit ismertették meg a vitorlázással, a másikban 9 sorkatonát képeztek ki erre.⁵⁷

A gyakorlott repülőgép-vezetőknel gyors volt a haladás tempója. Ez a csoport először csörléssel „Vöcsök” gépeken gyakorolt, majd hamarosan „A” és „B” vizsgát tett. Ezután kétüléses „Cimbora” gépen ismerték meg Mehlhoffer Albert oktatóval a vontatásban való repülést. Ez különösen nagy fontossággal bírt, hiszen az ejtőernyős kiképzésben nem részesült deszantosokat bevetés-kor motoros gépekkel vontatott óriásvitorlázókkal szállították volna az ellen-séges arcvonala mögé. A következő lépés a vontatás gyakorlása volt. Ezt a feladatot minden előzetes oktatás nélkül sikerrel végrehajtották. A „C” vizsgákra „Pilis” gépeken került sor, melyeket vontatással vittek fel a kellő magasságra. Végül teljesítménygépekkel, „Kevély”-jel és „M—22”-vel is repültek. A pilóták mindannyian kitűnően vizsgáztak, a kiképzés során egyetlen baleset sem fordult elő.⁵⁸

Egészen más oktatásban részesültek a kezdők, s náluk balesetek is történtek. Erről Sági László főhadnagy emlékezésében a következőket találjuk:

„A gyorsítás érdekében először Búcker Bü—131-es gépeken kétkormányos oktatásban részesültek. Emlékezetem szerint 1944 nyarán a többség már »C« vizsgával rendelkezett, és vontatásban is repült egyedül. Egyik szakaszvezető növendék »Pilis« géppel túlhúzott forduló miatt földre ütközött, de combcsont-töréssel megúszta a balesetet. A továbbiakban még három gép tört össze kisebb személyi sérüléssel: egy »Tücsök«, egy »Kevély« és egy »M—22« vitorlázó repülő.”⁵⁹

Tartozunk az igazságnak azzal, hogy közöljük, az „M—22”-es teljesítmény-gépet nem növendékek törték össze. Tassonyi Edömér, a vakmerőségéről híres ejtőernyős tiszt, ezüstkoszorús vitorlázó repülő kieszközölte, hogy repülhessen vele. A továbbiakról Sági László nagyon tárgyyszerűen ezt írja:

„Nyári kánikulában repült, Szijjártó Ferenc rep. szertári százados vontat-ta Heinkel HD—22-es géppel. Az erősen dobálós időben leoldotta a vitorlázó-gépet; Tassonyi elmulasztotta a kötelet leoldani, mely egy szántóföldön vég-zett leszállás közben a szántás hantjaiba akadt, a gép összetört, a pilóta fejsé-rülést szenvedett.”⁶⁰

⁵⁶ Magyar Szárnyak, 1990. Vitorlázórepülő kiképzés Pápán 1943—44-ben. Sági László repülő főhadnagynak, az ejtőernyős szállító század egykori parancsnokának a cikke a 129. oldalon.

⁵⁷ Uo.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.

Bizonyos, hogy ennek az ügynek lett folytatása, de erről nem szólnak az emlékezések.

A vitorlázó kiképzés gyakorlatban történő hasznosítására sohasem került sor. Az Esztergomban megrendelt 15 személyes vitorlázógép sorsáról senki sem tud. Voltak hírek arról, hogy egy drezdai német cég több óriás vitorlázógépet szállított le a pápai ejtőernyős alakulatnak 1944 nyarán. Egyesek szerint öt darabot. Ezeket az állításokat az egykori szállító század ma élő vezetői közül senki sem erősítette meg.⁶¹

A délvidéki ejtőernyős vállalkozásról nem nagy számban, de jelentek meg publikációk 1941 áprilisában. Akkor senki sem gondolt arra, hogy két évvel az események után a magyar diákok számára megtanulandó anyag lesz az első magyar deszant bevetés. Íme két részlet a középiskolák számára 1943-ban megjelent „Honvédelmi ismeretek” című tankönyvből:

„A magyar ejtőernyősöket először 1941 tavaszán vetették harcba... Minden feladatukat kiválóan oldották meg... Bajtársias szellemüknek pedig csodálatos bizonyítékát adták egy alkalommal. Így az az ejtőernyős orvos is, aki súlyosan sebesült bajtársát két kísérővel az ellenségtől zsákmányolt gépkocsin a közeli kórházba vitte. Míg társai a vakmerő fellépéstől megdermedt ellenséget fegyvereikkel sakkban tartották, a sebesültet sikeresen megoperálta, s vissza is vitte bajtársaihoz.”

„Kiss Zoltán főhadnagy, aki — midőn az újvenbászi hidfő biztosítására induló ejtőernyős osztag parancsnoka lezuhant — mint alantas tiszt az osztag felett a parancsnokságot igen nehéz körülmények között, a legválságosabb pillanatban átvette.

Előrenyomulásuk során a Ferenc-csatornát teljes felszereléssel, Kiss főhadnagy személyes példamutatásával átúszták.

Újvidéken, az utcai harcok során, midőn a tőle 15—20 lépés távolságra levő golyószórót fejlövés érte, halált megvető bátorsággal, igen erős ellenséges géppuska- és puskatűzben odafutva, sebesült alárendeltjét fedezék mögé vitte, majd újból visszakúszva a golyószórót is visszahozta.”⁶²

Pápán egyébként is nagy megbecsülésnek örvendtek az ejtőernyősök a lakosság körében. Tankönyvben történő szerepeltetésük főként a diákok között emelte tekintélyüket. Sok fiatalember határozta el ekkor a városban, hogy katonai szolgálatra az ejtőernyős alakulathoz fogja kérni magát.⁶³

Az év utolsó katonai rendezvénye az eskütétel volt, melyre november végén került sor a Főtéren. Az erről tudósító helyi lap munkatársa szerint ezen ezernél több ejtőernyős és repülő újonc vett részt. A magasabb parancsnokság részéről megjelent a repülőhadosztály parancsnoka, vitéz Bánfalvy István vezérőrnagy is. A zenét a Magyar Légierők fúvószenekara szolgáltatta. A Nagytemplom mögött négyszögben sorakozott fel az alakulat. Az ünnepélyességet fokozta, hogy fegyverekből kiállítás rendeztek az eskütétel helyén. Itt a hozzártartozók és a város lakói megszemlélhették a nehézfegyver század aknavetőit, páncéltörő ágyúit, a híradósok adó-vevő készülékeit, sőt vitorlázórepülőgépet is láthattak az érdeklődők.⁶⁴

61 A szerző személyes emlékei; *Pápai Hírlap*, 1942. évf., anyakönyvi hírek.

62 „Honvédelmi Ismeretek” tankönyv a középiskolák 7—8. osztály számára, 1943. 89. és 187. o. 157. o.

63 A szerző személyes emlékei; *Pápai Hírlap*, 1942. évf., anyakönyvi hírek.

64 *Pápai Hírlap*, 1943. november 21.

Az 1944-es év első felének eseményei

A doni katasztrófa nem múlt el hatás nélkül. Bár a veszteség nagyságát csak a legfelsőbb körökben ismerték, a vereség nyomasztóan hatott az egész honvédségre, s ezt a rossz érzést még fokozták a szovjet csapatok előnyomulásával s a „tervszerű” visszavonulással kapcsolatos hírek.

Ebben a légkörben folyt pápán az ejtőernyős zászlóalj két laktanyájában az élet. A repülőtéren az építkezések leálltak, másra kellett az anyagi erő, a pénz, a kiképzés azonban folyt rendszeresen.⁶⁵

Állandó és fontos feladat volt az alakulat számára a megfelelő alsófokú vezetők, rajparancsnokok, rajparancsnok-helyettesek képzése. Ez tisztesképző tanfolyamok segítségével történt. Megszervezésükre évente egyszer került sor. Időtartamuk három—öt hónap volt. 1942-től kezdve októberben bevonultak az ejtőernyős-leventeként felkészített regruták, akik közül az újonckiképzés során kitűnt fiatalokból kiválasztva a legjobbakat, eskütétel után századonként megindították a tanfolyamot. Ennek hallgatói önálló alegységet, külön szakaszt alkottak. A tanfolyamra vezényeltek csak időnként vettek részt a század mindennapos foglalkozásán, őrszolgálatot nem adtak, konyhai vagy egyéb munkában nem vettek részt. Az oktatógárdát a század legjobb tiszthelyettesei képezték, de rajtuk kívül a századparancsnok és más tisztek is tartottak előadásokat, foglalkozásokat.

Az utolsó tisztesképző iskola 1943. december 15-én kezdődött, s 1944. március 24-én ért véget. Ekkor különösen sikeresnek bizonyult a harmadik lövészs század tanfolyama, melynek parancsnoka Kiss Zoltán százados, két legjobb oktatója pedig Banda István és Ferencz Gyula törzsőrmester volt, s 26 fő vett részt benne.⁶⁶

Az alakulat katonái a városban és környékén gyakran nyújtottak segítséget katasztrófák, elemi csapások alkalmával.

1944 február első vasárnapján tűz támadt az egyik, Pápától 16 kilométerre fekvő sváb községben. A Pápai Hírlap tudósítója erről a következőket írta:

„Ganna községben vasárnap este borzalmas tűzvész pusztított. Hat óra tájban Rédling Ferenc pajtájából hatalmas lángnyelvek csaptak a magasba, és az orkánszerű szélben gyorsan tovaterjedtek a szomszédos gazdasági épületekre és lakóházakra... Két óráig dühöngött a veszedelmes tűz, amikor 13 lakóház, 36 gazdasági épület, rengeteg felszerelési tárgy és állat pusztult el... Pápáról három teherautóval ejtőernyős katonák siettek a helyszínre, és eredményes, bátor magatartásuknak köszönhető, hogy a falut teljesen el nem hamvasztotta a félelmetes tűz.”⁶⁷

Február 20-án rendkívüli hóvihár támadt a környéken. A Pápáról Budapestre induló vonat a hófúvástól még a szomszédos községig sem tudott eljutni, a repülőterétől nem nagy távolságra elakadt. Az ismételt mentési akciók sorra kudarcot vallottak, a szerelvényt újabb mozdonyok segítségével sem lehetett Pápará visszavontatni. Végül az ejtőernyős zászlóalj mentőosztagai segítségével az elgémberedett utasok átszálltak a kiküldött különvonatba, amely visszahozta őket a város vasútállomására.⁶⁸

⁶⁵ Domonkos József emlékezése.

⁶⁶ Ferencz Gyula emlékezése és egy tabló az utolsó tanfolyam résztvevőiről.

⁶⁷ Pápai Hírlap, 1944. február 13.

⁶⁸ Uo. február 28.

Pápán a március 15-e megünneplésének fél évszázados hagyománya volt már ekkor. A rendezést a Kollégium diáksága végezte, ők adták a szónokot és a szereplőket is, miután az ünneplés jogát az ő elődeik harcolták ki a múlt század végén. Bár nemzeti ünnepnek jelezte ezt a napot minden naptár, hétköznapi munkarend volt, csak az iskolákban szünetelt a tanítás. A mesteremberek dolgoztak, az üzletek nyitva tartottak, a Széchenyi térnél azonban Zrínyi sisakot viselő rendőrök terelték el a járműveket, miután itt, az ihási csata emlékművénél, Petőfi és Jókai szobránál kezdődött az ünnepély, s a Petőfi- és Jókai-háznál fejeződött be.

Soha nem volt példa arra, hogy a hivatalos államhatalom vagy a honvédség képviseltette volna magát az ifjúság ünnepén, 1944-ben azonban az úttesten díszoszlop-vonalban ott sorakozott több mint ezer katona, köpenyük ujján a megkülönböztető halálfejes ejtőernyős jelvénnel.

Nem állapítható meg, hogy helyi kezdeményezés volt-e a helyőrség felvonultatása, vagy pedig a végnapjait élő Kállay-kormány sugalmazta ezt, hogy óvatosan érzékeltesse fasisztaellenességét.

A demonstráció nem érte el a kívánt hatást, miután alig kezdődött meg az ünnepély, máris légiveszélyt jeleztek a szirénák. A tömeget feloszlatták. A katonák még rövid ideig zárt sorokban várakoztak, majd szakaszonként elvonultak.⁶⁹

Március 19-én Hitler csapatai megszállták az országot. Pápán a repülőteret is birtokba akarták venni. Miután az ott elhelyezett lövészsorozat teljes tűzkészültségben fogadták a bgrkező gépkocsioszlopot, a németek visszavonultak. Később felső parancsra a készenlélet megszüntették. Ettől kezdve a háború végéig mindig voltak kisebb-nagyobb német egységek a repülőter területén.⁷⁰

A városban, az egykori huszárlaktanyában Domonkos József ejtőernyős százados volt a parancsnok. Az ő utasítására a géppuskás és nehézfegyver század védelemre rendelkezett be. A tetőtérben géppuskafészeket alakítottak ki, az aknavetőkkel tüzelőállást foglaltak el, a páncéltörő ágyúk pedig az udvaron a kapuval szemben álltak fel lövésre készen. Összetűzésre azonban itt sem került sor, mert a németek, látva a helyzetet, nem próbáltak meg behatolni a kaszárnya területére.⁷¹

Néhány héttel a német megszállás után, mikor kiderült, hogy a németek nem fegyverzik le a magyar alakulatokat, hanem egymás után kiküldik a frontra, feszült várakozásban éltek a tisztek, de még a legénység is. Széles körben az a hír terjedt el, hogy a németek Franciaországba akarják szállítani a pápai ejtőernyős zászlóaljat.⁷²

Ez a híresztelés nem volt alaptalan.

A vezérkar hadműveleti naplója bizonyítja, hogy a német hadvezetőség 1944 májusának első napjaiban négy-öt magyar őrszázlőaljat kért Görögországba, esetleg Franciaországba, partvédelmi feladatokra. A magyar hadvezetőség ezt, sok más kívánsággal együtt, visszautasította.⁷³

1944. május 7-én Hans von Greiffenberg, a német Wehrmacht magyarországi megbízott tábornoka rövid, de határozott hangú levéllel fordult Csatay honvédelmi miniszterhez. Azt követelte, hogy a magyar hadvezetőség mozgó-

69 A szerző személyes emlékei: *Pápai Hírlap*, 1942. évt., anyakönyvi hírek.

70 *Ferencz Gyula* emlékezése.

71 *Domonkos József* emlékezése.

72 *Bartos Sándor* emlékezése.

73 Uo.

sítsa az I. magyar ejtőernyős zászlóaljat és bocsássa a német vezérkar rendelkezésére. A levél magyar fordítása a következő:

„A német főparancsnokság megbízott engem, közöljem Kegyelmességeddel, kérjük, hogy a magyar királyi I. ejtőernyős vadász zászlóalj mobilizálását rendelje! el. Felállításának befejezése után a hadsereg vezérkara rendelkezésére kell állnia. Kegyelmességednek nagyon hálás lennék, ha tájékoztatna, mikor lehet számolni a csapattest mozgósításának befejezésével.”⁷⁴

Nem késik sokáig a válasz, mely elutasító. Természetesen ez a levél is német nyelvű. Magyar fordítása a következő:

„Május 7-i keltezésű ... számú becses levelére hivatkozással Excellenciádat késedelem nélkül tájékoztatom, hogy az I. ejtőernyős vadász zászlóalj ... a hiányos felszerelés és részben a hiányos felkészültség miatt jelenleg nem ütőképes. (Hiányoznak pl. teljesen a szállító repülőgépek, a gépkocsik és nagyrészt az ejtőernyők, a ledobó hüvelyek, a nehézfegyverek, géppisztolyok.)

Ebből az okból a főparancsnokság már egy ideje tervezi a zászlóalj bevetését a partizánok elleni harcba a Kárpátok vidékén. Kérem ezt helyeslőleg tudomásul venni, mivel a Kárpátokban naponta növekedő partizánveszély, az ejtőernyővel ledobott partizánok számának emelkedése az ott átvezető és létfontosságú összekötő utak biztosítása a mi ejtőernyős vadász zászlóaljunk bevetését a Kárpátok vidéki partizánok megsemmisítésére elkerülhetetlenül szükségessé teszik.”

Ennyi a honvédelmi miniszter levelének érdemi része, melynek keltezése: 1944. május 13.⁷⁵

A Vezérkarfőnökség ugyanezen a napon kérte a honvédelmi minisztertől az I. ejtőernyős zászlóalj mozgósítását a Kárpátokban fokozódó partizánveszély leküzdésére.⁷⁶

Pápán megtörtént a mozgósítás. A tartalékosokat behívták, sor került némi fegyvergyakorlatra, ejtőernyős tornára és még ugrásokra is. Valamennyi katona vadonatúj posztóruhát kapott. A legénység nagyobb részét pantallóval és nyersbőr árkászcsizmával látták el, melynél a torokbőséget bőrszíjjal lehetett szabályozni, kisebb része fűzős ugrócsizmát kapott.⁷⁷

A honvéd vezérkar naplójában június 3-án rögzítették, hogy az elvonulásra készülő ejtőernyős zászlóalj zöme elérte a menetkészültséget, s a Kárpátaljára szállításra megtörtént az intézkedés. Az indulásra június 5-én került sor a pápai vasútállomásról. A Molnár Lajos százados vezetése alatt elvonuló zászlóalj létszáma magasabb volt az átlagosnál, s igen jó harci morállal rendelkezett.⁷⁸

A zászlóalj Máramarosziget körzetében került elhelyezésre, ahol nem volt semmiféle partizántevékenység, a katonák június és július hónapban kényelmes életet éltek. Világossá vált mindannyiuk előtt, hogy a magyar hadvezetőség meg akarja menteni a felmorzsolódástól ezt a kiválóan képzett elitalakulatot, hogy a háború végén megfelelő pillanatban felhasználhassa.⁷⁹

Mi történt ezalatt Pápán?

Az itthon maradottakkal folyt tovább a kiképzés Szügyi Zoltán parancsnok

74 HL I. o. Nr. 113/44 g. K-dos. Titkos parancs.

75 HL 1560 M. Szsgd — 1944.

76 3521/M hdm. 1. vkf. — 1944.

77 *Boncz József* emlékezése.

78 HL 3719. M. hdm. 1. vkf. — 1944.

79 *Marosujvári Géza* ejtőernyős zászlós (Pécs, Ilona utca 12.) gépelt emlékirata a szerző birtokában.

irányítása alatt, melyet azonban az eddigénél sokkal rapszodikusabbá tették az angol—amerikai légiflotta berepülései, a gyakran ismétlődő légiriadók.

A nyár közepén néhány Ju—52-es szállítógéppel mintegy 30 fős német ejtőernyős csoport érkezett, tisztek és tiszthelyettesek, akik megkezdtek az itthon maradt magyar katonák átképzését német csapaternyőkre.

A magyar ejtőernyősök meglepődve tapasztalták, hogy a németek nem ismerik a mentőernyő fogalmát, gyakorlások alkalmával is egy ernyővel ugranak, s náluk majd minden esetben a géphez erősített kioldószinór nyitja az ernyőt.

És még egy fontos dolog!

A magyar katonák ugráskor minden alkalommal álló helyzetben igyekeztek földet érni. Így a lábukat maximális terhelés érte.

A német ejtőernyősöknél a test egésze fogta fel az ütődés erejét, miután a magyarából 45°-os szögben történő földetérésnél a kéz segítségével végrehajtott bukfencsel közömbösítették az ütődés erejét.⁸⁰

A kiképzés német nyelven folyt, a tolmács szerepét a német anyanyelvű magyar ejtőernyős fiúk töltötték be, kitűnően.

Az elméleti képzés mellett bőven volt gyakorlat is. Először álló gépből gyakorolták a kiugrást széttárt karokkal. Ez merőben különbözött a magyar előírástól, mely szerint a karokat és lábakat szigorúan zárni kellett.

Később sor került a Ju—52-es gépekből történő ugrásra, német csapaternyővel, természetesen bekötött formában.

A német módszer jónak bizonyult, baleset nem fordult elő, a magyar katonák mindegyike elismeréssel nyilatkozott a tapasztalatról.⁸¹

Kísérletképpen végeztek ugrásokat Ju—86-os bombázógépből is. Itt nem az ajtón, hanem a bombanyíláson keresztül lefelé hagyták el a gépet az ugrók, teljes fegyverzettel. Ezekben az esetekben mindenki maga nyitotta az ernyőjét, tehát önkieldős volt az ugrás.

Emberileg is közel kerültek a magyar ejtőernyősök a kitűnő fizikummal rendelkező német katonákhoz, akik jó bajtársként viselkedtek. A többségük részt vett a narviki csatában, a belga erődök elfoglalásában, Kréta megszállásában. Háborús élményeikről szívesen beszéltek. A pápai fiúk különösen érdekesnek találták azt, hogy Narviknál a német ejtőernyősök az egészen alacsonyon szálló repülőgépekből mintegy ötezren ernyő nélkül ugrottak ki a magas hóba komolyabb veszteség nélkül (?). Nem egészen egy hónap múlva az átképzés lezárult, a német katonák Ju—52-es gépeikkel és a magukkal hozott ernyőkészlettel eltávoztak.⁸²

1944 augusztusában a Luftwaffe 10 darab használt, de igen jó karban levő olasz gyármányú Fiat G—12-es gépet ajánlott fel a magyar légierőnek, melynek parancsnoksága ezeket az ejtőernyős szállító századnak utalta ki. Az átvételre augusztus 20-án, István király napján került sor Pápán.

Három gép szorosan a Vaszari út mellett állt, hét pedig a repülőtér délkeleti oldalán sorakozott fel. Szijjártó Ferenc százados, az üzemi század parancsnoka és Süle István őrmester végezték az átvételt. A németek részéről három—négy repülőtsiszt jelent meg.

A szép, homokszínű gépeket bizonyára a Rommel által vezetett hadműveletekben alkalmazhatták, miután a motorokat a gyártáskor homokszűrő torokkal látták el. Az utastérben a legtöbb gépnél kétoldalt padok voltak, egynek,

⁸⁰ Boncz József emlékezése.

⁸¹ Uo.

⁸² Ferencz Gyula emlékezése.

vagy kettőnek a belső terében találtak csak kényelmes, párnás székeket az átvéők.⁸³

Miután az átvizsgálás az első hét gépnél megtörtént, a két főből álló bizottság a Vaszari út mentén elhelyezett gépekhez ment át. Alig kezdték meg a vizsgáldást az első szállítógép belső terében, mikor az egyik német tiszt légiriadót jelezve gyorsan kiugrott. Követték őt a többiek is, s az országút árkában kerestek menedéket. Még el sem tudtak rejtőzni, mikor három angol, vagy amerikai vadászgép csapott le a repülőtérrre, végiggéppuskázva a hangárokat és a már átadott hét szállítógépet. A támadást még néhányszor megismételték, majd pillanatok alatt eltűntek, miután a repülőtér légvédelme nem tudott kárt tenni bennük.

A hét G—12-es gép már az első támadás után lángna lobbant és égni kezdett. Fekete füst árasztotta el a környéket. A szép repülőgépek pillanatok alatt hasznavehetetlen ronccsá váltak. Mire a bizottság fel akarta mérni a kárt, már csak vörösen izzó fémalkatrészeket, hamut és pernyét talált.

A még át nem vett három G—12-es sértetlen maradt, ezek azonban nem kerültek az ejtőernyős szállító század kötelékébe.⁸⁴

Ezalatt gyökeresen megváltozott a helyzet a Kárpátokba kivonult zászlóalj-nál.

Ugron százados emlékezése szerint augusztus első felére a Máramarosban pihenő zászlóaljat feltöltötték a Pápán maradtakkal. Így otthon a helyőrségben az ejtőernyősök közül csak azok maradtak, akik beosztást nyertek az októberben bevonuló újoncok kiképző keretébe. Az ily módon megerősített ejtőernyős csoport, melynek parancsnokságát Szügyi Zoltán ezredes vette át, a következő alegységeket foglalta magában: négy lövészszázad, árkász, távbeszélő, géppuskás, nehézfegyver század és zászlóaljközvetlen alakulatok.⁸⁵

Augusztusra a hadihelyzet annyira megromlott, hogy a hadvezetőség kénytelen volt az ejtőernyős alegységet is igénybe venni.

Ennek első lépésként a Vezérkarfőnökség augusztus 10-én hadseregközvetlen alakulatként az első hadseregnek alárendelte.⁸⁶

A továbbiakról M. Szabó Miklós vezérőrnagy, a hadtudományok doktora egyik tanulmányában a következőket írja:

„A légierő kötelékébe a pápai I. ejtőernyős zászlóaljat... melyet eddig a fővezérség »vastartalékként« kezeltek és óvtak, augusztus közepén kénytelenek voltak alkalmazni... mint első ejtőernyős csoport, Szügyi Zoltán parancsnoksága alatt 1944. augusztus 15-én útba indult Volóóra. Itt a csoport a 16. gyaloghadosztály parancsnokának az alárendeltségébe lépett azzal a feladattal, hogy részt vállal a Toronyai-hágó védelmében. Az alakulat 18-án érkezett Toronyára, 20-án pedig megkezdődött a hágón keresztüli előrevonása a vállalkozások végrehajtásához. Egyik század súlyos harcok után 22-ére lezárta az Ilenta patak völgyét a Poharecki patak torkolatától északkeletre. Másnap az I. ejtőernyős csoport Ludvíkovánál gyülekezett, majd 24-én Viszkovra irányították át, s innen került alkalmazásra augusztus 26-án a Mizunka völgyében.”⁸⁷

Ezzel kezdetét vette a magyar ejtőernyősök háborús szereplésének esemény-sorozata, mely már új fejezet a pápai helyőrség történetében.

⁸³ Süle István, az ejtőernyős szállító repülő műszaki század őrmestere emlékezése hangszalagon a szerző birtokában.

⁸⁴ Uo.

⁸⁵ Ugron István emlékezése.

⁸⁶ HL 4354 M. hdm. 1. vkf. 1944

⁸⁷ M. Szabó Miklós: A magyar királyi légierő a második világháborúban, Budapest, 1967. 240. o.

MAGYARORSZÁG NÉMETORSZÁG POLITIKAI ÉS KATONAI SZÁMÍTÁSAIBAN

A nemzetiszocialista hatalmi terjeszkedés az egyes európai régiókban különböző intenzitással és eltérő módon fejtette ki hatását. Míg ez a legtöbb esetben katonai erő nyomására ment végbe, addig a délkelet-európai térségben a Német Birodalomnak sikerült uralni pozícióit — legalábbis bizonyos ideig — erőszak nélkül, politikai és gazdasági eszközökkel elérni. A Hitler által gyakorolt külpolitikának kedvezett, hogy a Balkánon csak közepes és kis államok voltak, amelyek az első világháború következményeként, területi igények miatt, egymással többé-kevésbé vitás viszonyban álltak. Ennek megfelelően a nemzetiszocialista külpolitika Délkelet-Európában egy politikailag labilis helyzetet talált, amely a Német Birodalom hatalmi törekvéseinek kiválóan megfelelt.

A német-magyar viszony, 1933—1940

A Német Birodalomhoz hasonlóan Magyarország is az első világháború veszteseihez tartozott. A párizs környéki békeszerződések révén mindkettőnek területi veszteségeket és a katonai potenciál rendkívüli korlátozását kellett elszenvedni. Innen eredt az a Berlinben és Budapesten gyakorolt politika, melynek célja a békeszerződésben levő határozatok revíziója, és a régi hatalom, illetve területi nagyság visszaszerzése volt.

Magyarország külpolitikailag már röviddel Hitler hatalomra jutása után próbálkozásokat tett a Német Birodalomhoz való közeledésre. Budapest azonban még érdektelenségbe ütközött, mivel a Harmadik Birodalom cselekvési terét szorosabb kétoldalú kötődéssel ekkor még nem kívánta szűkíteni. Emiatt vallott kudarcot egy Magyarország által 1934 januárjában javasolt német-magyar konzultációs szerződés is. Bár német oldalról készek voltak a nemzetiszocialista külpolitika e szakaszában a magyar revíziós törekvések közvetlen támogatására, ám saját érdekeik miatt szerződésbeli kötöttségeket nem akartak vállalni.¹

A harmincas évek közepén Berlin a délkelet-európai országokkal intenzív külkereskedelmi és gazdasági politikát folytatott, melynek célja e szoros együttműködés révén erős politikai függés elérése volt. Ezért a német-magyar kapcsolatok súlypontja az 1935-től 1937-ig terjedő időszakban a gazdasági szektorra helyeződött.² A Budapesttel szembeni tartózkodó berlini politika ellenére a hadsereg vezérkari főnöke, Beck vezérezredes a honvédség vezetését 1935 nyarán egy Csehszlovákia elleni közös fellépéshez igyekezett megnyerni. A Beck-féle indítvány képezte a német-magyar titkos katonai diplomácia kezdetét.³

A Harmadik Birodalom politikai sikerei Európában 1935 és 1939 között, amelyre a Rajna-vidék megszállásában, a Saar-vidék visszacsatolásában, Auszt-

1 Förster, Jürgen: Die Gewinnung von Verbündeten in Südosteuropa. In: Boog, Horst — Hoffmann, Joachim — Klünk, Ernst-Müller — Rolf, Dieter — Ueberschär, Gerd R.: Der Angriff auf die Sowjetunion. Stuttgart, 1983. 547. o. (=Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. (Kiad.: Militärgeschichtliches Forschungsamt [MHFA] 4. k.).

2 Ehhez részletesebben: Volkman, Hans-Erich: Die NS-Wirtschaft in Vorbereitung des Kriegs. In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. (Kiad.: MHFA), 1. k., Stuttgart 1979, 339—348. o.; Vogel, Detlef: Deutschland und Südosteuropa. In: Der Zweite Weltkrieg. (Az MHFA megbízásából kiad.: Michalka) München, Zürich, 1989. 532—553. o., speciálisan Magyarországot illetően: Riemenschneider, Michael: Die deutsche Wirtschaftspolitik gegenüber Ungarn 1933—1944. Frankfurt/Main-Bern-New York-Paris, 1987, 59—130. o.

3 Förster: i. m. 348. o.

ria annexiójában, a müncheni szerződésben, valamint a maradék Csehország bekebelezésében nyilvánultak meg, erősítették Németország uralmi helyzetét Budapesttel szemben. Hitler politikája az európai erőviszonyokat jelentősen megváltoztatta, ami Délkelet-Európában gyakorlatilag a kisanant széthullásához vezetett és újra élte a magyar-román ellentétet. Amennyiben Budapest azt remélte, hogy területi igényeit Romániával szemben Berlin aktívan támogatni fogja, be kellett látnia, hogy erre — a szóbeli ígéreteken kívül — Németország nem hajlandó. A magyar vezetés politikai engedményekkel reagált, hogy a Harmadik Birodalom jóindulatát megőrizze. A német hegemonia végleges elismerését jelentette, amikor Budapest meghajlott az első bécsi döntés (1938. XI. 2.) előtt. Az Antikomintern paktumhoz való csatlakozással és a Népszövetségből való kiválással 1939 márciusában Magyarország abban az időpontban állt demonstratívan a tengelyhatalmak mellé, amikor a nyugati hatalmak a német expanziós törekvéseknek gátat ígézett vetni. Ezzel Budapest egyre inkább a Harmadik Birodalom politikai sodrába került. Csupán a német-lengyel háborúban vonta ki Magyarországot magát — a Lengyelország iránt érzett régi barátsága miatt — a német követelések teljesítése alól, és határozta meg saját helyzetét a fegyveres semlegességben.⁴

Az első világháború vége óta fennálló magyar-román ellentétek a Berlin-Budapest viszonyra is kihatottak. Magyarország első kísérletei a vitás határkérdés erőszakos megoldására zátonyra utottak a Lengyelország elleni német támadással, amikor is a nyugati hatalmak hadat üzentek Berlinnek, és így Budapestnek is brit-francia hadüzenettel kellett volna számolnia, amennyiben megtámadja Romániát. Egyidejűleg a Német Birodalom is nyomást gyakorolt Magyarországra, nehogy az a szomszédos ország ellen fegyveres agresszióba kezdjen, s így a Berlin által kívánatosnak tartott „balkáni nyugalom” megmaradhasson. Az agresszív magyar revíziós politika ellenére Németországnak a franciaországi hadjárat végéig, ügyes hintapolitikával, sikerült e problémát függőben tartani. Az Európában addig végbement területváltozások⁵ felébresztették Budapesten az Erdélyre vonatkozó követelések érvényesítésének igényét. Magyarország igyekezett, hogy minden német — különösen gazdasági — kívánságot a teljesíthetőség határáig kielégítsen, mivel az ország már nem volt hajlandó a kérdést tovább halogatni. Ezzel Berlin dilemma elé került, mivel Romániára a nélkülözhetetlen kőolaj miatt szüksége volt. Egyben annak veszélyét is látták, hogy a Szovjetunió egy magyar-román konfliktus esetén beavatkozhatna, és ezáltal a romániai olajbeszerzést megakadályozhatná. Berlin ezért a területi kérdés megoldása érdekében a tengely e két partnerét kétoldalú tárgyalásokra kényszerítette. Ezek kudarca után Németország és Olaszország a két országgal bizottsági döntést fogadtatott el.⁶ Mivel ettől kezdve Magyarország területi gyarapodását csak a tengelyhatalmak — és mindenekelőtt a Harmadik Birodalom — voltak képesek és hajlandóak garantálni, az ország az 1933-tól 1940-ig terjedő időszakban szinte teljesen függő helyzetbe került Németországtól.⁷

⁴ Hillgruber, Andreas: Deutschland und Ungarn 1933—1944. In: *Wehrwissenschaftliche Rundschau* 9 (1959) 653—658. o.; Broszat, Martin: Deutschland—Ungarn—Rumänien. In: Hitler, Deutschland und die Mächte. (Kiad.: M. Fruncke) Düsseldorf, 1976. 525—550. o.; Förster: i. m. 348—350. o.

⁵ Ezalatt az 1939/1940-es német és a baltikumi, illetve délkelet-európai szovjet katonai annexiók értendők.

⁶ A második bécsi döntés, 1940. aug. 30-án.

⁷ Nebelin, Manfred: Deutsche Ungarnpolitik 1939—1941. Opladen, 1989. 9—153. o.; Hillgruber: i. m. 651—660. o.; Förster: i. m. 347—353. o.; Broszat: i. m. 524—564. o.

A nemzetiszocialista érában a Német Birodalom viszonyát Magyarországhoz Hitlernek a kis- és középállamokkal szembeni hozzáállása határozta meg, noha rájuk programszerű megnyilatkozásaiban nem volt tekintettel, és amelyeket konkrét döntéseinél figyelmen kívül hagyott. „Hatalmának gyakorlása közvetlen, erőszakos és gátlástalan volt ... Ez érvényes a meg nem szállt, vagy szövetséges országokra is, amit a balkáni fejlemények is igazoltak...”⁸

A honvédség a német birodalom katonai számításában

A békeszerződés, amit Magyarország 1920-ban írt alá, csakúgy mint amit Németországgal kötött, katonai korlátozásokat tartalmazott. E határozatok alapján a Honvédségnek csupán 35 000 fős állományt engedélyeztek, páncélos, repülő és légvédelmi egységek felállítását megtiltották, mint ahogy a lövegek és aknavetők számát is korlátozták. Magyarország természetesen igyekezett ezeket a korlátozásokat kijátszani, így a Honvédség állományába 1928-ban már 40 800 fő tartozott, mely létszám a Népszövetségből való kilépésig 85 000 katonára növekedett. A személyi fejlesztés ellenére a gépesítettség és a fegyverzet színvonala — habár 1938-ban átfogó fejlesztési program is meghirdetésre került — 1939 szeptemberéig nem érte el az európai szintet. Ebből adódott, hogy a második világháború kezdetén Magyarország csupán korlátozottan ütőképes hadsereggel rendelkezett.⁹

Mivel e tény a német katonai vezetés előtt is ismert volt, a honvédség harcértékét nem becsülték túlságosan nagyra. A magyar csapatokat a Wehrmacht általában könnyű védelmi és mögöttes területeket biztosító feladatok ellátására tartotta alkalmasnak. Csupán az 1940. március 1-én felállított páncélos hadosztályt ítélték meg kedvezőbbben. A német katonai vezetés véleménye szerint a magyar hadsereg egy modern háborúra kiképzettségi szintje, elégtelen fegyverzete és technikai felszereltsége miatt nem volt felkészülve, és ezért bevetésre, a kivételektől eltekintve, csak feltételesen volt alkalmas.¹⁰

A magyar tényező a balkáni hadjáratban, 1941

Amikor 1941. (valójában 1940. — a Ford.) október 28-án olasz egységek Albániából Görögországot megtámadták, Hitler célja, hogy a Balkánt a háborúból távol tartsa, zátonyra futott. Olaszország önhatalmú lépése jelentős mértékben veszélyeztette a délkelet-európai német nyersanyagellátást és mindenek előtt az olajbeszerzést Romániából, mivel az olasz agresszióval Nagy-Britannia szövetségei kötelezettsége érvénybe lépett és így a harcokba beavatkozhatott. London számára megnyílt annak a lehetősége, hogy a délkelet-európai nyersanyaglelőhelyeket bombákkal megsemmisítse. A hamarosan nyilvánvalóvá váló olasz vereséggel felmerült annak a veszélye, hogy mind Nagy-Britannia, mind a Szovjetunió érvényesíteni igyekszik e régióhoz kötődő érdekeit a Német Birodalom kárára. Berlin ezért a balkáni országokat még szorosabban igyekezett

⁸ Krüger, Peter: Das Jahr 1941 in der deutschen Kriegs- und Aussenpolitik. (Kiad.: Karl Bosl) München-Wien, 1972. 14. o.

⁹ Gosztonyi, Péter: Ungarns militärische Rolle im Zweiten Weltkrieg. I. rész. In: *Wehrwissenschaftliche Rundschau*, 26 (1977), 158–160. o.

¹⁰ Erfurt, Waldemar: Militärische Gleichrichtung und Verbindung zwischen Deutschland und Ungarn. In: Müller-Hildebrand, B.: Die militärische Zusammenarbeit Deutschlands und seiner Verbündeten während des Zweiten Weltkrieges. Kézirat. 1963. MHFA, Foreign Military Studies (MFS) P-106/II, 376. o.; Förster: i. m. 335. o.

magához kötni, felszólította őket, hogy lépjenek be a háromhatalmi egyezménybe. A Harmadik Birodalom által megcélzott országok közül elsőként, 1940. november 20-án, Magyarország csatlakozott a szövetséghez. Ez logikus következménye volt Budapest addigi külpolitikai megtartásának, mert már a szerződés Olaszország, Japán és Németország általi aláírásakor puhatolódzások történtek a dunai államnak az egyezményhez való csatlakozása iránt.¹¹ 1940 novemberében és 1941 márciusában Görögország kivételével az összes délkelet-európai állam követte Magyarországot példáját.¹² Ezzel úgy tűnt, hogy Hitler koncepcióját a katonai konfliktusnak korlátok közötti tartásáról a Balkánon siker koronázta.¹³

Az olasz katonai kudarc a görögországi hadjáratban, s hogy a tengely tekintélyt helyreállítsa, balkáni beavatkozásra indította Hitlert. A Görögország elleni hadműveletek irányelveit a 20. számú utasítás tartalmazta, amelyben terveként egy Dél-Bulgáriából indított támadás szerepelt. A hadműveleti tervek Magyarországot csupán a Romániába és Bulgáriába irányuló katonai szállítmányok átvonulási területének tekintették.¹⁴ Új helyzet teremtődött azonban Magyarország számára is, amikor Jugoszlávia a Tengelyhez csatlakozott, és aminek következtében Belgrádban, a belépés ellen, államcsínyt hajtottak végre. Ennek hatására Hitler parancsot adott, hogy a Görögország ellen tervezett támadást Jugoszláviára is terjesszék ki.¹⁵ Az új, 25. számú utasítás most már Magyarország aktív háborús részvételével is számolt. Hitler az ország revíziós törekvéseire alapozott. „A Bánát visszanyerésének kilátása révén... megkísérelhető... Magyarországot a hadműveletekben való részvételhez megnyerni.”¹⁶ Ezzel egyidejűleg az OKH megbízást kapott egy, a budapesti katonai vezetéssel összekötő poszt létrehozására. Az OKH és a magyar vezérkar között már március 30-án tárgyalások folytak, amelyeken e német szolgálati helyet illetően szabályozásokat hoztak. A Himer vezérőrnagy által vezetett szolgálati hely a „magyar királyi Honvédség Főparancsnokságához beosztott német tábornok” elnevezést kapta, és munkáját április 4-én kezdte el Budapesten.¹⁷ Eme összekötő poszt feladatának lényegét Hitler 26. számú utasítása tartalmazta, amelyben az állt, hogy „e szolgálati hely biztosítja egyrészt az én kapcsolatomat a kormányzóval, másrészt a Wehrmacht összeköttetését a magyar Főparancsnoksággal.”¹⁸ Ez az utasítás, mely a délkelet-európai szövetségeseikkel való német együttműködéssel foglalkozott, egyben magában foglalta a Hitler által a Ju-

11 Nebelin: i. m. 151. o.

12 A háromhatalmi egyezményhez Románia (1940. nov. 23.), Szlovákia (1940. nov. 11.), Bulgária (1941. márc. 1.) és Jugoszlávia (1941. márc. 25.) csatlakozott.

13 Vogel, Detlef: Das Eingreifen Deutschlands auf dem Balkan. In: Vogel, Detlef—Schreiber, Gerhart—Stegemann, Bernd: Der Mittelmeerraum und Südosteuropa. Stuttgart, 1984. 417—441. o. (=Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. Kiad.: az MHFA. 3. k.); Olshausen, Klaus: Zwischenspiel auf dem Balkan. Der deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juni 1941. Stuttgart, 1973. 9—45. o.

14 Hubatsch, Walter: Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939—1945. 2., átnézett és átdolgozott kiadás. Koblenz, 1983. 82f. o. A 20. számú utasítást 1940. december 20-án adták ki.

15 Halder, Franz: Generaloberst Halder. Kriegstagebuch. Tägliche Aufzeichnungen des Chefs des Generalstabes des Heeres 1939—1942. (Kiad.: az Arbeitskreis für Wehrforschung, szerk.: H.—A. Jacobsen és A. Philippi) II. k. Stuttgart, 1963. 330f. o. (1941. március 27.); (a továbbiakban: KTB Halder).

Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtführungsstaab) 1940—1945. (H. Greiner és P. E. Schramm vezetésével az Arbeitskreis für Wehrforschung megbízásából kiadta P. E. Schramm, összeállította és magyarázattal ellátta H.—A. Jacobsen) I. k., Frankfurt/Main, 1965. 368. o. (1941. március 27.); (a továbbiakban: KTB OKW); Hitlers Weisungen, 106—108. o.

16 Hitlers Weisungen, 106. o.

17 Kriegstagebuch des Deutschen Generals beim Oberkommando der Königlich Ungarischen Wehrmacht. 1—3. o. (1941. márc. 30—ápr. 4.). Bundesarchiv-Militärarchiv, Freiburg. RH 31-V/1 (a továbbiakban: KTB Dt. Gen.); Hitlers Weisungen, 110. o.

18 Hitlers Weisungen, 100. o.

goszlávia elleni háborúban Magyarországnak szánt szerepet is. A Honvédség részei ennek megfelelően a Bácska elfoglalását kapták feladatuk, amelyet, mint szerzeményt, Budapestnek ítéltek. Ezen kívül a magyar csapatoknak a jugoszláv hadsereg szétverésében való részvételét is előirányozta.¹⁹ A szövetségest azonban csak annyiban kívánták igénybe venni, amennyire az a német hadvezetés számára még feltétlenül szükséges volt. Az ezzel kapcsolatos politikai és katonai megállapodások az jelentették, hogy Német Birodalom szövetségését az aktív háborús részvétellel még szorosabban a Tengelyhez szándékoztak kötni. Hitlernek nem volt kétsége afelől, hogy revíziós törekvései miatt Magyarország a német követeléseknek eleget fog tenni. Budapest pozitív válasza alátámasztotta e nézetét. A magyar csapatok jugoszláviai előrenyomulásának ígérete azonban Budapesten nem kis dilemmát okozott, mivel az ellentétben állt a magyar-jugoszláv örök barátsági szerződéssel.²⁰ Habár Magyarország ebben területi igényeiről nem mondott le, arra kötelezettséget vállalt, hogy a szomszédos ország ellen katonai akciókat nem hajt végre. A területi gyarapodás és a revíziós törekvések kielégíthetőségének fényében azonban a szerződészegés következményei már nem tűntek olyan fontosnak, különösen, hogy ezt a hozzáállást Berlin, saját érdekében, támogatta is. Az első eufória után a budapesti vezető körök mégis aggályok kezdtek gyötörni, hogy a katonai konfliktusban való részvétel nem fog-e brit hadüzenetet kiváltani.²¹ Ezért Magyarország az elkövetkező időszakban ígéreteit olyan mértékben korlátozta, hogy a fegyveres eseményekbe aktívan csak akkor avatkozik be, amennyiben „casus belli” adódik: jugoszláv provokáció, vagy a szomszédos ország összeomlásának esete. Budapest követelése és hozzájárulásának leszűkítése Berlinben jelentős elkedvetlenedéshez vezetett, ami a háború további menetében a német-magyar kapcsolatokra negatív hatott. A német hangulatváltozás és a kölcsönös elhidegülés ellenére Budapest a végsőkig kitarított álláspontja mellett.²²

A hadjárat kezdete után, április 6-án a 3. magyar hadsereg a jugoszláv határ menti állásaiban maradt. Még Hitler április 4-i üzenetét sem vették figyelembe, amelyben kérte, hogy a honvéd csapatok a szándékozottnál korábban induljanak támadásba, hogy a Drávától délre fekvő területet és a Duna északi partját elfoglalják. Magyarország számára a „casus belli” csak akkor teremődött meg, amikor április 11-én a „Független Horvát Állam” megalakult, s így Jugoszlávia, mint önálló állam, tovább már nem létezett. A 3. magyar hadsereg támadásának időpontjában, április 12-én az egyértelmű német győzelem már nyilvánvalóvá vált, s így a honvéd egységekre már nem volt olyan mértékben szükség, mint az az OKH terveiben eredetileg szerepelt. Ezért Hitler azzal a kérdéssel fordult Horthyhoz, hogy a magyar csapatok a Duna-Dráva vonalán álljanak meg. Csúpan egy gépesített hadtestnek kellett volna Halder kívánságára a további hadműveletekben Szarajevó irányában részt vennie. Bár a német kívánsághoz Budapest hozzájárult, ez a gyors német előrevonulás miatt már csak szimbolikus értelemmel bírt.²³ Így a Honvédség alkalmazása csak arra a területre korlátozódtott, amely 1918-ig Magyarországhoz tartozott, és az első világháború után Jugoszláviához került.

19 Uo. 108. o.

20 A szerződést a Német Birodalom szorgalmazására 1940. december 20-án kötötték meg.

21 Nebelin: i. m. 154–170. o.; Olshausen: i. m. 64–79. o.

22 Nebelin: i. m. 170–176. o.

23 Olshausen: i. m. 107–111. o.

Politikailag a balkáni hadjáratban való magyar részvétel azt jelentette, hogy az ország még inkább függő helyzetbe került a Német Birodalomtól és így annak a veszélynek tette ki magát, hogy a nemzetiszocialista vezetés már nem szövetségesnek, hanem vazallusnak fogja tekinteni. A Harmadik Birodalom politikai számításaiiban Magyarország biztos egységként szerepelt, amellyel bármikor saját belátása szerint rendelkezhetett.

Magyarország a Barbarossa-hadművelet német tervezésében

A Szovjetunió elleni katonai akció tervezési munkálatai német részről már 1940 nyarán megkezdődtek, amikor július 21-én Hitler megbízta a hadsereg főparancsnokát az orosz probléma kézbe vételével és a hadművelati vezetés és szervezet koncepciójának kidolgozásával.²⁴ Ennek hatására két hadművelati tanulmány készült,²⁵ amelyekben Magyarország is szerepelt, mint a német csapatok felvonulási területe.²⁶ A kidolgozott tanulmányokra alapozva a vezérkarban Paulus altábornagy, főszállásmester szeptember 3-án átvette a tervezési munkálatok koordinálását.²⁷ A főszállásmester munkájának eredményét Halder december 5-én terjesztette Hitler elé. Az OKH hadművelati elképzelései szerint a támadást három hadseregcsoporttal kell megindítani, amelyből kettő a Pripjaty-mocsaraktól északra, egy pedig azoktól délre kezdené meg működését. A terv szerint a középén támadó hadseregcsoport Varsó térségéből Minszken és Szmolenszken keresztül Moszkva irányába tör előre, míg az északi Kelet-Poroszból, a Baltikumon keresztül, Leningrád felé támad. A délen bevetett erők a szándék szerint a Lengyel Főköormányzóság déli részéből, Magyarországról és Romániából a Fekete-tenger mentén, súlyponttal a Pripjaty-mocsaraktól délre, Ukrajna felé, és tovább egészen a Donig törnének előre. Halder nézete szerint a földrajzi adottságok miatt a Dnyeper-Dvina vonal volt a legkeletibb rész, ahol a Vörös Hadsereg saját ipari területeit még védeni képes, így a német törekvésnek arra kell irányulnia, hogy meggátolja a szovjet védelmi vonal kiépítését e folyóktól nyugatra. A tervezett hadműveletek végcélja az Arhangelszk-Gorkij-Rosztov vonal elérése, és annak a Szovjetunió ázsiai részeiből indított támadások elleni biztosítása volt.²⁸ Halder fejtegetéseivel kapcsolatban Hitler — minden különösebb magyarázat nélkül — elrendelte, hogy Magyarországot a küszöbön álló hadjárat terveibe bevonni nem lehet.²⁹

A Hitlerrel folytatott megbeszélés alapján 1940. december 18-án jelent meg a 21. számú utasítás.³⁰ A Barbarossa fedőnév alatt az utasítás tartalmazta azt az általános szándékot, hogy „az orosz hadseregnek az Oroszországtól nyugatra levő tömegeit... merész hadműveletek révén, messze előretörő páncélos ékkel megsemmisíteni (kell, hogy — K. S.) a harcképes erőknek az orosz térség megszerzéseibe való visszavonását (meg lehessen akadályozni — K.S.). A hadművelet végcélja az ázsiai Oroszország elleni védelem kiépítése a Volga-Arhangelszk általános vonalon.³¹

24 KTB Halder II. k., 32f. o. (1940. szept. 22.).

25 A hadművelati tanulmányokról részletesebben l.: *Klink, Ernst: Die deutsche Kriegspolitik und die Sowjetunion. Die Landkriegsführung. In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg.* 4. k. 219—233. o.

26 *Klink: l. m. 221. és 224. o.; Nebelin: l. m. 194f. o.*

27 KTB Halder, II. k. 90. o. (1940. szept. 6.).

28 *Klink: l. m. 235—237. o.*

29 KTB Halder, 210. o. (1940. dec. 5.); *Nebelin: l. m. 40. o.*

30 *Hitlers Weisungen, 84—88. o.*

31 *Uo. 85. o.*

Az utasítások a hadműveleti vezetés számára a következő részleteket tartalmazták. „A Pripjaty-mocsarak által déli és északi félre osztott hadműveleti térségben a súlypontnak a területtől északra kell lennie. Itt két hadseregcsoport van előreírnyozva.”³² Az utasítás lényegében átvette az OKH hadműveleti tervének támadási célkitűzéseit. Az itt tárgyalt tematika szempontjából a harc-terület déli részén bevetendő hadseregcsoport a figyelemre méltó. A szándékok szerint „a Pripjaty-mocsaraktól délre alkalmazott hadseregcsoportnak ... összpontosított hadműveletekkel és erős szárnyakkal az Ukrajnában álló orosz erők teljes megsemmisítését még a Dnyepertől nyugatra el kell érnie. A súlypontot Lublin térségéből Kijev általános irányába kell képezni, mialatt a Romániában található erők az alsó Pruton átkelve messze kinyúló átkaroló szárnyat képeznek. A román hadsereg feladata a középen levő orosz erők lekötése lesz.”³³

A Dél hadseregcsoportnak a 21. számú utasítás, amely Hitler parancsa alapján Magyarországnak, illetve a magyar államterületnek a hadműveleti tervekből való kizárásáról rendelkezett, jelentős nehézségeket okozott. Ezzel ugyanis a magyar-szovjet határterületet érintő tervek, melyek célja az ott elhelyezkedő orosz elők lekötése és megsemmisítése lett volna, kiestek a számításból. Az így két támadó ékire szakadt hadseregcsoportot az a veszély fenyegette, hogy szárnyait támadás érheti, és a Vörös Hadsereg lehetőséget kap tartalékok képzésére a galíciai térségben, amelyeket viszonylag gyorsan áthelyezhetnek a belső vonalakra. Ezért a hadseregcsoportnak a szárnyak biztosításához erőkről kellene gondoskodnia, amelyek így viszont a gyors támadásnál hiányoznának. Így érthető, hogy — Hitler utasítása ellenére mind az OKH, mind a hadseregcsoport — nemcsak beillesztették Magyarországot, mint felvonulási területet a terveikbe, hanem a honvéd egységek bevetését is előirányozták.³⁴ Az OKH ezért az általa kiadott „Barbarossa felvonulási utasításban” egy, az AOK 17 területén a Kárpátokból támadó hadtest bevetését is tervezte. A „Magyarország” problémával Halder 1941. február 3-án ismét Hitlerhez fordult, és megemlítette, hogy „ha az (Magyarország — K.S.) a hadműveletekben személyesen nem is venne részt, legalább a saját területén csapatkirakodásokkal egyet kellene értenie.”³⁵ Hitler ezt a javaslatot nem fogadta el, viszont kijelentette, hogy „Magyarország megfelelő politikai biztosítékok ellenében minden német követelést teljesítene.”³⁶ Egy ilyen megállapodás azonban csak közvetlenül a támadás előtt történhetne meg, amikor is a német szándékok tovább már nem leplezhetőek. Mindazonáltal Hitler Magyarország közvetett segítségét, vagy akár aktív részvételét a „Barbarossa”-hadműveletben nem tartotta kizártnak.³⁷ Mivel azonban az OKH a Dél hadseregcsoportnak Hitler ellenvetését a magyar területeknek, vagy a magyar csapatoknak a tervekbe való bevonását illetően nem továbbította, a parancsnokság február végén bejelentette igényét a honvéd egységekre, hogy azok az AOK 17 mögöttes területeit a Vörös Hadsereg hátramaradt részeiktől megtisztítsák és Galiciát megszállják.³⁸ Halder így arra kényszerült, hogy a hadseregcsoport parancsnokságával közölje: a magyar csapatok alkalmazása csak a támadás után, vagy legkorábban annak megindításakor válik lehetségessé, és hogy

32 Uo. 85f. o.

33 Uo. 86f. o.

34 Förster: i. m. 355f. o.; Nebelin: i. m. 197—205. o.

35 KTB OKW, I. k.: 299. o. (1941. febr. 3.).

36 Uo.

37 Förster: i. m. 356. o.; Nebelin: i. m. 198. o.; KTB OKW, 299. o. (1941. febr. 3.) és 303. o. (1941. febr. 4.).

38 Förster: i. m. 356. o.

addig a német szándékokat leplezni kell.³⁹ Hitler álláspontja befolyásolta a március 22-én megjelenő módosított, 21. számú utasítást, melyben Magyarországot az előkészítő szakaszban nem tekintették résztvevő szövetségesnek.⁴⁰ Az idegen országok bevonását a Szovjetunió elleni támadás előkészítésében az OKW május 1-i rendelkezésében szabályozta. Eszerint Magyarország esetében a szükséges megbeszélések csak május végétől kezdődhetnek meg. E megbeszélések célja a megemelt katonai harci készség és adott esetben a magyar csapatok bevetésének elérése lenne.⁴¹ Habár Hitler a május végére tervezett tárgyalásokat június közepére halasztotta, Himer már május végén információs célzatú előkészítéseket folytatott a magyar főparancsnoksággal,⁴² amelyeken a Szovjetunió elleni lehetséges katonai konfliktusra is célzásokat tett.⁴³ A magyar vezérkari főnökkel, Werth tábornokkal folytatott tárgyalásokon Himer kijelentette, hogy német oldalról üdvözlőnk, ha előkészületek történének, hogy a honvédség 20 napos mozgósítási idejét lerövidítsék.⁴⁴ Habár Himer a Szovjetunió elleni háborúról szóló beszélgetéseiben utalt arra, hogy csak saját véleményét hangoztatja, joggal feltételezhető, hogy azt Halder megbízásából tette.

A Werthtel folytatott tárgyalásai során Himer a magyar kormány elutasító magatartása miatt nem kapott ígéreteket arra, hogy az ország a Szovjetunió elleni harcokba be fog avatkozni. Csak azt helyezték kilátásba, hogy a mozgósítási időt 12 napra rövidítik. A továbbiakban Himer megígérte, hogy tanulmányt állítat össze, amelyben a honvédség teendőit dolgoznák ki egy német-szovjet konfliktus esetére. A megbeszélések eredményei alapján látszólag Haldernak is kétségei kezdtek támadni a magyar háborús részvétel iránti készséggel kapcsolatban.⁴⁵ Az előkészítő tárgyalások és Himer utasításai ellenére a budapesti katonai vezetés csak abban az esetben volt kész a mozgósítást elrendelni, ha német részről hivatalos tájékoztatás kapnak a támadásról szóló határozatokról. Ennek alapján az OKH abból indult ki, hogy Magyarország háborús részvétele esetén a honvéd egységek legkorábban csak öt-hat nappal a támadás megkezdése után tudnának a harcokba beavatkozni.⁴⁶ Halder aggályai nem voltak alaptalanok, mivel a június 22-ét megelőző hetekben Budapesten a német-szovjet konfliktusban való részvételt illetően két különböző irányzat alakult ki. Az aktív részvételt mind a berlini nagykövet, mind a vezérkari főnök támogatta, míg Bárdossy miniszterelnök elutasította.⁴⁷ Habár Magyarországot csak június 22-én értesítették hivatalosan a „Barbarossa-vállalkozás” megkezdéséről, Halder június 19-én, egy köztes leszállás alkalmával, Hitler rendelkezését figyelmen kívül hagyva, tájékoztatta magyar kollégáját, Werthet a német szándékokról.⁴⁸ Annak ellenére, hogy Halder a budapesti katonai vezetést informálta, június 22-ig Magyarország nem tett lépéseket, hogy mint szövetséges, a konfliktusban részt vegyen.

39 Uo.: *Nebelín*: i. m. 199f. o.

40 *Förster*: i. m. 356. o.

41 *Hitlers Weisungen*, 92. o.

42 KTB OKW, I. k.: 400. o. (1941. jún. 3.) és 401. o. (1941. jún. 5.) „Ungarn nicht unterrichtet, soll nicht vor Mitte des Monats geschchen, hat Führer sich vorbehalten.”

43 KTB Dt. Gen., 16. o. (1941. máj. 27–29.).

44 KTB Halder, II. k., 422. o. (1941. máj. 20.).

45 *Nebelín*: i. m. 206f. o.

46 Uo. 207f. o.

47 Uo. 208–211. o.

48 Részletesebben: Allianz Hitler–Horthy–Mussolini. Dokumente zur ungarischen Aussenpolitik (1933–1944). Einleitende Studie und Vorbereitung des Akten zum Druck von *Magda Adám*. *Gyula Juhász*, *Lajos Kerekes*. (Red. v. *Lajos Kerekes*. Übers. v. *Johanna Till*) Bp., 1966. 106. dok., 313. o.

A „Barbarossa-hadművelet” előkészítő szakasza megmutatta, hogy az OKW és az OKH számolt Magyarország részvételével, és ez hadművelési tervekben is megnyilvánult. De politikai okokból a két hadsereg közötti megállapodásról ez időpontban még le kellett mondaniuk. Hitler rendelkezése, hogy Magyarországot a német-szovjet konfliktusban ne tekintsék szövetségesként, rávilágít arra, hogy ő a Tengely e partnerét illetően biztos lehetett a dolgában, és feleslegesnek tartotta, hogy Budapest kívánságának hivatalos felszólítással eleget tegyen. Mivel Magyarország külpolitikája révén szinte teljesen függő helyzetbe került a Tengelytől, a Harmadik Birodalomnak nem kellett tekintettel lennie Budapestre.⁴⁹

Magyarország katonai behálózása a Szovjetunió elleni háborúban, 1941

Június 22-én 3.15 óra körül a Német Birodalom megkezdte harctevékenységet a Szovjetunió ellen. Miközben a berlini magyar nagykövettel, Sztójayval Ribbentrop ezt 3.45-kor közölte, a kormányzót személyesen, levélben, Hitler értesítette a német támadásról.⁵⁰ Még ez írásában is kitartott Hitler amellelt, hogy Magyarországot nem kéri fel a háborúra való belépésre, habár ő a szövetséges háborús részvételével szemben nem áll elutasítóan, feltéve, hogy a kezdeményezés Budapestről indult ki.⁵¹ Hitler álláspontját Halder aképpen foglalta össze, hogy „politikailag Magyarország felkérése nem fog megtörténni. Ha a katonák részt akarnak venni, nekik kell saját politikusaikat erre ösztönözni.”⁵² Ezzel egyidejűleg az OKW Himernek megadta az engedélyt, hogy tárgyalásokat folytasson a budapesti katonai vezetéssel a honvédségnek a „Barbarossa-hadművelethez” való hozzájárulásáról.⁵³ Mivel Berlinből hivatalosan a magyar háborús részvételt illetően felkérés nem érkezett, Horthy a Szovjetunióhoz intézett hadüzenetet nem tartotta szükségesnek, a diplomáciai kapcsolatokat ellenben június 23-án megszakította Moszkvával.

Himer a magyar vezérkar hadművelési osztályának vezetőjén, László vezérőrnagyon keresztül közölte a katonai körökkel Jodl álláspontját, azaz hogy Magyarország bármilyen segítsége elfogadásra talál. „Semmit sem akarunk követelni, de minden önkéntes felajánlást hálásan veszünk. Szó sincs arról, hogy mi Magyarország esetleges részvételét nem akarnánk.”⁵⁴ Mindazonáltal Berlinben politikai okokból nem voltak hajlandóak arra, hogy Budapestet hivatalosan felkérjék, hogy a harccselekményekben aktívan részt vegyen, mivel a német kormány attól tartott, hogy a magyar vezetés ilyen előzmények alapján területi követelésekkel lépne fel, mint ahogy az addig mindig is történt.⁵⁵ Habár katonai téren e problémákról német-magyar megbeszéléseket folytattak, a politikai vezetés Budapesten június 26-ig tartózkodó állásponton maradt.

49 Uo. 107. dok., 313f. o.

50 Hitler levelét június 22-én 10.30 órakor a német követ, v. Erdmannsdorff adta át Horthynak. L.: Akten zur deutschen auswärtigen Politik 1918–1945. Aus dem Archiv des Auswärtigen Amtes (ADAP.) D sorozat: 1937–1945. 13. sz., Baden-Baden–Göttingen, 1950–1970. XII/2. k. 667. dok., 899. o.; Hitler levele uo., 661. dok., 892f. o.

51 KTB OKW, I. k., 409. o. (1941. jún. 25.) „Anordnung des Führers, alle Angebote fremder Staaten, an diesem Kreuzzug teilzunehmen, sollen mit Begeisterung angenommen werden.”

52 KTB Halder, III. k. 6. o. (1941. jún. 22.).

53 KBT Dt. Gen., 18. o. (1941. jún. 22.); Nebetin: i. m. 217f. o.

54 KTB Dt. Gen., 19. o. (1941. jún. 22.).

55 KTB Halder, III. k. 8. o. (1941. jún. 23.); KTB Dt. Gen., 20. o. (1941. jún. 23.).

A magyar politikusok vonakodó magatartása, valamint a Hitler és Bárdossy közötti nézetkülönbség a honvédség aktív részvételét illetően, amelyre a „Barbarossa-hadművelet” első napjaiban nem lehetett számítani, egyes magyar politikai körökét arra a gondolara vezették, hogy önkéntes egységet állítsanak fel, amely a Wehrmacht oldalán a Vörös Hadsereg ellen harcolna. Ez az elképzelés június 26-án már annyira megvalósulni látszott, hogy Himer az OKW-hez fordult és iránymutatást kért aziránt, hogy ebben a szituációban milyen magatartást tanúsítson. A német tábornok nem zárta ki annak a lehetőségét, hogy szolgálati helye az önkéntes egység szervezését és vezetését átvegye, ha az OKW ehhez beleegyezését adná.⁵⁶ A tervzet azonban hamar elveszítette aktualitását, mivel a magyar minisztertanács még ugyanazon a napon elrendelte a mozgósítást.⁵⁷ Június 27-én Magyarország hadat üzent a Szovjetunióknak, miután az előző napon Kassát bombatámadás érte.⁵⁸

A Vörös Hadsereg elleni német támadás — különösen a Dél hadseregcsoportnál — a hadjárat első napjaiban nem volt annyira gördülékeny, mint a hadműveleti tervekben előirányozták, mivel a szovjet ellenállás erősebbnek bizonyult, mint ahogy azt gyanították. Ebben a helyzetben a magyar fegyveres erők részvétele még nagyobb jelentőséget kapott. Habár a budapesti kormány június 26-ig nem mutatott hajlandóságot az aktív részvételre, a Dél hadseregcsoport mégis előkészületeket tett a honvéd egységek alkalmazására a német hadműveleti vezetés követelményeinek megfelelően.⁵⁹

Magyarország a légierő „megtorló” akciójával már június 27-én megkezdte harci tevékenységét. A bombatámadás a német légiattaséval, Fütterer tábornokkal folytatott egyeztetést követően Sztanyiszlav városát érte.⁶⁰ A szárazföldi hadműveletekhez Budapest egy gyorshadtestet (két gépkocsizó és lovasdandárral), valamint a már a Kárpátokban határőrizetre beosztott határvadász- és hegyvidandárt bocsájtott rendelkezésre. Az említett egységek a VIII. magyar hadtest vezénylő tábornoka, Szombathelyi altábornagy parancsnoksága alá kerültek és a „Kárpát-csoport” elnevezést kapták.⁶¹ Július 1-én a Kárpát-csoport Kolomea-Sztanyiszlav térségében lépett harci érintkezésbe, a Dél hadseregcsoport hadműveleti területén. A magyar csapatok kezdetben még nem tartoztak a hadseregcsoport alárendeltségébe. Hogy hadműveleti téren a zavart megelőzzék, a német parancsnokság kívánságait közvetlenül közölte a Kárpát-csoporttal, mivel ezt egyrészt általánosan a Hitler által is jóváhagyott útnak tekintették, másrészt mert Horthy saját csapatainak azt az utasítást adta, hogy az egységes és szoros vezetés érdekében teljesítsék a Wehrmacht kívánalmait.⁶²

A Kárpát-csoport alkalmazásával a hadseregcsoport-parancsnokságnak nehézségei is támadtak, amelyek a délkelet-európai szövetségesek közötti mély

⁵⁶ KTB Dt. Gen., 22. o. (1941. jún. 26.); Himer 1941. június 26-án 13.10 órakor érdeklődött táviratilag e kérdést illetően az OKW védelmi és hadműveleti osztályánál.

⁵⁷ Ránki, György: Ungarns Eintritt in den Zweiten Weltkrieg. Kiad.: Kommission der Historiker der DDR und der UdSSR. 3. k., Berlin (Ost-). 1962. 436. o.; KTB Dt. Gen., 22. o. (1941. jún. 25.); Nebelin: i. m. 225f. o.

⁵⁸ A kassai bombatámadáshoz bővebben: Borsányi, Julián: Das Rätsel des Bombenangriffes auf Kaschau, 26. Juni 1941. München, 1978.; Nebelin: i. m. 225. o. A 29. sz. jegyzetben járul hozzá c. kérdéskör vitájához.

⁵⁹ Klink: i. m. 472f. o.

⁶⁰ KTB Dt. Gen., 22. o. (1941. jún. 27.).

⁶¹ Förster, Jürgen: Der Krieg gegen die Sowjetunion bis zur Jahreswende 1941/1942. Die Entscheidungen der „Dreipakt-Staaten”. In: Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg. 4. k. 889f. o.; Gosztonyi, Péter: Ungarns militärische Rolle im Zweiten Weltkrieg. II. rész. In: Wehrwissenschaftliche Rundschau, 30 (1981), 153. o.; KTB Dt. Gen., 23. o. (1941. jún. 27.)

⁶² Förster: i. m. 890. o.

ellentétekből következtek. Így német oldalról el kellett kerülni, hogy a magyar csapatok román, vagy szlovák részekkel kerüljenek kapcsolatba. Ezért az OKW Himerrel folytatott megbeszélései után parancsot adott egy német csapatrész közbeiktatására⁶³ a Kárpát-csoport és a román egységek közé. A Dél hadsereg-csoport kívánására a magyar gyorshadtest július 9-én kivált a Kárpát-csoport szervezetéből és minden jelentős vonatkozásban a hadseregcsoporthoz alárendeltségébe került. Így a Kárpát-csoportot felosztották, törzse az elfoglalt területeken levő honvéd egységek parancsnokságát vette át.⁶⁴ A két dandár, amely a német hadvezetés számára a gépesítettség hiánya miatt nem volt eléggé mozgékony, megszálló feladatokra Galiciában maradt. Miután Galiciát beolvasztották a Lengyel Főkörmányzóságba, a hadseregcsoporthoz mindkét dandárt előrevonta és augusztus 13-án a már megszállt déli területek parancsnokának alárendeltségébe helyezte.⁶⁵

Nehézségeket okozott a hadseregcsoporthoz a bal szárny helyzete, amely a Pripjaty-mocsarak peremén harcolt. Mivel az úttalan területről szovjet egységek rajtaütésszerű támadásokat hajtottak végre a német csapatok ellen, a hadseregcsoporthoz északi szárnyvédelméhez jelentős erőkre volt szüksége, amelyek így viszont a keleti irányú előretörésnél hiányoztak, ami a hadművelet lefolyásában idővesztéshez vezetett. A támadás kudarcba fulladását elkerülendő az OKH parancsot adott a hadseregcsoporthoz, hogy a súlypontot délkeletre helyezze. Ennek alapján a 17. hadsereg Kirovgrád irányában támadott tovább az ellenség bekerítése céljából. Az elrendelt előretörés mindazonáltal a Vörös Hadsereg heves ellenállása miatt csak akadozva haladt.⁶⁶ Július 18-án a hadseregcsoporthoz parancsnokság a gyorshadtestet, amely ekkor Kamenyec-Podolszkij térségében állt, a 17. hadsereg parancsnoksága alá rendelte. Ez a honvéd egységet a jobb szárnyra helyezte, hogy az Kamenyec-Podolszkij térségéből Tulcsinon keresztül a déli Bug felé hajtson végre támadást. Mivel a nehéz útviszonyok az előrehaladást akadályozták, a magyar hadtest elővédje csak 22-én érte el Tulcsint. A további támadás során az AOK 17 (a 17. hadseregparancsnokság — a Ford.), amelynek első egységei július 24-én elérték a Bugot, a magyarokat a jobbszárny élén vetette be.⁶⁷ A Kirovgrád irányú előrenyomulás során a német és a magyar egységeknek augusztus 3-ig sikerült Umanytól keletre kilenc szovjet hadosztályt körülzárniuk.

A Dél hadseregcsoporthoz további tervei előirányozták az umanyi bekerítőgyűrűben résztvevő páncélos erők kivonását, hogy gyors előrenyomulással az ellenséget Kirovgrádnál megsemmisítsék. Ezzel szemben Hitler és Halder is követelte, hogy a páncélosok Umanynál maradjanak és vegyenek részt az ellenség szorosabb körülzárásában. Hábár a hadművelet a tervezetthez képest már eddig is jelentős késedelmet szenvedett, az umanyi ütközetet Hitler a Dél hadseregcsoporthoz elsődleges céljaként értékelte, és döntő győzelemnek tekintette.⁶⁸ Az umanyi hadművelet augusztus 7-i végével a Dél hadseregcsoporthoz, bár döntést csikart ki a Dnyepertől nyugatra, feladatát még nem teljesítette, hiszen a folyótól nyugatra levő összes szovjet erőt még nem sikerült megsemmisítenie. A had-

63 KTB Dt. Gen., 27. o. (1941. jún. 29—30.). Ezt az intézkedést az OKW már június 27-én fogadta el. L.: KTB OKW, I. k., 421. o. (1941. jún. 27.); *Klink*: i. m. 477. o., 103. jegyzet

64 KTB Dt. Gen., 28. o. (1941. júl. 8.).

65 Förster: i. m. 890. o.

66 *Klink*: i. m. 485. o.

67 KTB Dt. Gen., 30—32. o. (1941. júl. 16—24.).

68 *Klink*: i. m. 485. o.

műveleti fontosságú város, Kijev, még mindig orosz kézen volt, és a hadsereg-csoportnak még nem sikerült a Dnyeper keleti partján hídfőállásokat kiépítenie.⁶⁹

A Dnyeper elérésével az OKH és Hitler között jelentős nézeteltérés támadt a hadjárat további folytatását illetően. Míg az OKH a támadás súlypontját a Donyec-medencei szovjet iparvidék ellen szándékozott helyezni, Hitler azt szerette volna, hogy Dél hadseregcsoport, harapófogószerűen, Konotop irányába törjön előre, hogy így a Kijev térségben és a Deszna déli folyásánál álló ellenséget bekerítse. Hitler véleménye szerint csak a Kijevnél körülzárt ellenség megsemmisítése után folytatható a támadás délkeleti irányban, Harkovon keresztül a Donyec-medence felé.⁷⁰ A végleges hadműveleti célt az augusztus 12-én kiadott 34. számú utasítás határozta meg, amely szerint a Dél hadseregcsoport feladata egy, a Dnyeper mögötti ellenséges védelmi vonal kiépítésének megakadályozása, és a Donyec-medence gyors elfoglalása lett.

Az umanyi ütközet idején a magyar gyorshadtest a Bug menti biztosítást Pervomajszk térségében látta el (augusztus 3—9.). Az Umanynál levő ellenség megsemmisítése után a Dél hadseregcsoport-parancsnokság a Dnyepertől nyugatra levő erőkre szándékozott csapást mérni, és Zaporozsjénál, Dnyepropetrovsknál, vagy Cserkaszinnál — a súlypontképzéstől függően — hídfőket kiépíteni. A cél ezért a Dnyeper minél előbbi elérése volt. Hitler és Halder ezzel szemben az ellenség üldözése mellett foglalt állást, Pervomajszktól déli irányban, hogy azt még a Bugtól nyugatra lekössék, és hogy lehetőleg gyorsan előretörjenek a Fekete-tengerig.⁷¹

A helyzet végül úgy alakult, hogy a Dél hadseregcsoport északi szárnya a szovjet támadó tevékenység miatt megerősítésre szorult. Ezért a hadseregcsoport parancsnoka elrendelte az 1. páncéloscsoportból egy páncéloshadtest kivonását, hogy azzal a balszárnyon levő 6. hadsereget megerősítse. Hogy a páncéloscsoport feladatát teljesíteni tudja, olasz és magyar gépesített erőket osztottak be hozzá. A hadsereg főparancsnokának augusztus 12-i rendelkezésével a hadseregcsoport végül azt a feladatot kapta, hogy a Dnyeperen való átkelést előkészítse, az ellenséget a folyótorkolat és Zaporozsje között szétverje, valamint hogy hídfőket létesítsen a Krímbe való előrenyomulás céljából. Az 1. páncéloscsoportnak, amelyhez most már a magyar gyorshadtest is be volt osztva, a Dnyepert Zaporozsjénál és Kremencsugnál kellett elérnie és lehetőleg minél hamarabb elfoglalnia Dnyepropetrovskot. Az 1. páncéloscsoport egyik páncélos hadtestének Nyikolajev irányban kellett akcióba lépnie, hogy a feladat végrehajtása után Zaporozsje általános irányban előretörjön, megakadályozva az ellenséget abban, hogy délkelet felé kitérhessen.⁷²

A 16. páncélos- és a 16. gépesített lövészadosztállyal együttműködve a magyar gyorshadtest augusztus 12-től a Bug mentén déli irányban nyomult előre, két nappal később elérte Nyikolajev térségét. Feladatának megfelelően, a Dnyeper felé előretörő XXXXVIII. hadtest szárnyfedezeteként, a honvéd egység Nyikolajevtől északkeletre állást foglalt, majd augusztus 19-én Krivoj-Rog

69 Hauck, Friedrich W.: Die Operationen der deutschen Heeresgruppen an der Ostfront 1941 bis 1945. Südliches Gebiet. Teil 1. Die deutsche Offensive bis zur Mius-Donets-Stellung 22. Juni bis November 1941. Kézirat. 1953. MHFA MFS P-114c, 1. rész, 83f. o.

70 Uo. 90—94. c.

71 Klink: i. m. 508. o.

72 Uo. 508f. o.

felé vonult. Augusztus 23—28-ig e helyen maradt.⁷³ A hadseregcsoport parancsára a magyar gyorshadtest augusztus 29-én előrevonult a Dnyeperig, ahol leváltotta a XIV. hadtestet és átvette a Dnyeper nyugati partjának biztosítását a Dnyepropetrovszk-Zaporozsje szakaszon. Ekkor megszűnt az 1. páncéloscsoportnak való alárendeltsége is, amelyet északra irányítottak.⁷⁴

Augusztus végén a budapesti Főparancsnokság a gyorshadtest visszavonásának kérésével állt elő, hogy az Magyarországon anyagilag feltöltésre kerülhessen. Horthy és Hitler szeptember 7-i megbeszélésén a Kormányzó ismét felvette katonai vezetésének kívánságát. Azonban időközben mind az OKH, mind a hadseregcsoport-parancsnokság a honvéd egységek visszavonása ellen foglalt állást, mivel a magyar gyorshadtest a Dnyeperen túli hadműveleteket illetően mindkét parancsnokság terveiben szerepet kapott. Ezen előzmények után Hitler elutasította Budapest kérését.⁷⁵

Augusztus végétől október 7-ig a magyarok a Dnyepernél harcoltak, ahol szovjet ellentámadásokat hártottak el. Október elején a gyorshadtest első alkalommal kelt át a folyón, miután az 1. páncéloscsoport Kremencsug térségéből déli irányban támadást indított, hogy a Dnyepertől keletre területet nyerjen. Az említett időszakban a honvéd egység olasz és német egységekkel együtt a v. Roque-csoport alárendeltségébe tartozott, amelyet a Dél hadseregcsoport mögöttes területeinek parancsnoka vezetett.⁷⁶

Szeptember végén a hadseregcsoport az OKH-tól azt a feladatot kapta, hogy a balszárny fedezete alatt foglalja el Kelet-Ukrajnát és a Krímet. Ennek megfelelően az 1. páncéloscsoportnak Kremencsugtól déli irányban kellett támadást indítania a szovjet Dnyeper-menti védelem felgöngyölítése céljából. A 17. hadseregnek Krasznográd térségéből két támadási irányban, Harkov és Vorosilovgrád felé kellett előrenyomulnia, hogy a Donyecig terjedő területet birtokba vegye. Az AOK 17 megerősítésére a hadseregcsoport-parancsnokság a magyar gyorshadtestet kivonta a v. Roque-csoport alárendeltségéből. Október 7-én a gyorshadtestet Dnyepropetrovszk térségében összevonták, hogy október 10-én a 17. hadsereghez osszák be, melynek így ismét az alárendeltségébe került. Az AOK 17 a honvéd egységet a balszárnyon, a Donyec elleni támadásban vetette be. A folyót a magyarok október 28-án Izjumtól délre érték el.⁷⁷

A gyorshadtest kivonását Budapest szeptember végén ismét kérelmezte, azzal az ajánlattal kiegészítve, hogy kárpótlásként átadnak négy dandárt megszálló és biztosító feladatokra. A német vezetés ez alkalommal is rögtön elutasította a magyar kérést. Miután a magyar kormány november elején két dandárt megszálló feladatra végleg átadott a Wehrmachtnak, az OKH beleegyezett a gyorshadtest frontról való kivonásába. Habár a honvéd egység már november 20-án kikerült az AOK 17 parancsnoksága alól, a hiányzó szállítási lehetőségek miatt a hazaszállítás az év végéig késedelmet szenvedett.⁷⁸

A gyorshadtest kivonásával Magyarországon 1941 végén aktívan már egyetlen csapattal sem képviseltette magát a Keleti Fronton, katonai hozzájárulása kizárólag megszálló csapatokban mutatkozott meg. Így 1941 végén a szövetséges

73 KTB OKW, I. k., 564—597. o.; *Klink*: I. m. 509f. o.

74 KTB OKW, I. k., 598—609. o.

75 Förster: I. m. (I. 62. jegyzet) 891f. o.; KTB OKW, I. k., 482. o.

76 KTB OKW, I. k., 601—682. o.; *Hauck*: I. m. 142. o.; *Klink*: I. m. 515. o.

77 KTB OKW, I. k., 684—729. o.; *Klink*: I. m. 518., 520—522. o.; *Hauck*: I. m. 156., 161—167. o.

78 Förster: I. m. 892. o. (I. 62. jegyzet).

aktív részvétele a keleti hadjáratban a minimumra csökkent. Mivel ezzel egyidejűleg Budapesten a Szovjetunió elleni fegyveres konfliktusból való kivonulás szándéka egyre inkább kirajzolódni látszott, a magyar cselekményeket a berlini politikai és katonai vezetés szkepszissel és bizalmatlansággal figyelte. A honvédség katonai értéke a Német Birodalom katonai számításában 1941 végén a minimumra csökkent, kiváltképp, hogy az OKH a gyorshadtest teljesítményétől már 1941 őszén sem volt éppen elragadtatva.⁷⁹ Mindezek ellenére a Harmadik Birodalom fokozta politikai nyomását Budapestre, hogy a dunai államot arra kényszerítse, hogy az 1942-es hadjáratokhoz csapatait az előző évhez képest nagyobb mértékben bocsássa rendelkezésre.

Véggövetkeztetés

A németországi nemzetiszocialista kormányzás kezdetén a Magyarországhoz fűződő kapcsolat az első világháború két vesztesének közös alapjára épült. Habár mind a Harmadik Birodalom, mind Magyarország a Párizs környéki szerződések revíziójára törekedett, Budapest Berlin számára sohasem volt az a partner, ahogy azt a magyar kormány remélte és kívánta volna. A Német Birodalom politikai számításaiban a dunai állam csak középhatalom volt, amelynek megnyerése pusztán annyiban volt fontos, amennyire az a mindenkori — és az idő által korlátozott — külpolitikai koncepcióba beleillett. Kizárólag gazdasági téren bírt az ország bizonyos politikai jelentőséggel a berlini politika szemében. A Budapest által képviselt területrevíziós politika az országot egyre inkább a Német Birodalomtól való függéshez vezette. Még a magyar különutas próbálkozások — amelyek a lengyelországi és a balkáni hadjárat során bizonyos sikerrel jártak — sem változtattak egészében azon a tényen, hogy a Harmadik Birodalom e helyzetekben sem katonailag, sem politikailag nem volt Budapest hozzájárulására rászorulva. A Német Birodalom katonai számításaiban Magyarország csak alárendelt szerepet játszott. Ennek egyik fő oka a gyengén felszerelt és létszámát tekintve csekély fegyveres erő volt, amely modern hadművelati vezetésre a második világháborúban csak korlátozottan volt alkalmas. A honvédkontingensek részvétele a német hadjáratokban, legalább 1941 végéig, csak azt a célt szolgálta, hogy a szövetségest a Tengely hatalmi politikájához még szorosabban hozzákösse.

⁷⁹ Rabe von Pappenheim, *Friderich-Carl*: Erinnerungen des Soldaten und Diplomaten 1914—1946. Osnabrück, 1987. 159. o. Rabe von Pappenheim ezredes 1941. október 29-től 1943. október 30-ig német katonai attasé volt Budapesten.

BÁCSKAI SZÉKELY PARTIZÁNOK

„... gyászos lobogó volt ennek a székely népnek a balsors élete. Mert a vándorlás szomorú dolog, a sok vándorlás pedig még szomorúbb. Mi pedig azt a régi-régi vándorlást, a mádefalvi keserű füstöt, soha el nem felejtettük, mert annak a korma apáról fiúra kormozódott; mondom, azt még el sem felejtettük, amikor ezerkilencszáz és negyvenegyben ismét vándorútra buzgattak, hogy aztán Újvidék táján még hosszabbak legyenek az éjszakák. Hát hosszúak is voltak, teli s teli nyugtalansággal s gyakorta rémekkel, mind a négy esztendő. De hogy ne toldjam meg, amit kurtítani kéne, a negyedik évet már nem értük ottan, mert október elején, hirtelen szükségből és nagy harci zenebona között, ismét kerékre keltünk, hogy édes gyökerünkkel hazai földbe kapaszkodjunk, végre s valahára.”¹

Tamási Áron 1960-ban megjelent *Szirom és Boly* című regényéből kapjuk majdhogynem az első híradást a Magyarországra került bukovinai székelyekről. Az általa leírt sorok tömör összefoglalását adják történetüknek, mely máig élő, eleven emlékezet. Sorsuk azonban csak 1944 végéig közös, mert ekkor útjuk kettévált. Az egyik csoport, mely szekerekre ült, s így mentette magát és csekélyke javait, a dél-bácskai falvakból Zala megyéig jutott, s 1945 tavaszán került Tolna és Baranya megyébe. (Róluk írt Tamási Áron.)

A másik csoport Bács-Bodrog vármegyében telepedett meg, s történetük egészen más 1944 októberétől, mint az előzőeké. Azoké ismertebb, a Baja környéki községekbe kerültek kevésbé. A három faluról — Csátalja, Gara, Vaskút — kevés szó esett eddig, székely lakosságát a Dunántúl felé menekülők leszádkadt töredékének tartották.²

Csátaljára kerültek azok is, akik 1944 októberében beálltak a Tito vezette partizánok közé. Epizód ez a partizántörténet, de a bukovinai székelység közös történelmének mégis szerves része, mindvégig azok a közös mozgatórugók irányítják, mint a megelőző két évszázados időszakban. Ezért röviden idézzük fel sorsuk legfontosabb állomásait.

Már a múlt század végétől, a millenniumra készülő országban egyre többet foglalkoztak az öt bukovinai székely falu (Andrásfalva, Fogadjisten, Hadikfalva, Istensegíts, Józseffalva) lakóinak magyar területre történő telepítésével, mivel ők kis szigetet alkottak a soknemzetiségű Bukovinában. Sokféle terv született, volt olyan is, mely az ezeréves történelmünket szimbolizáló Pusztaszert jelölte ki számunkra új lakhelyül. Ez a romantikus hazafiság fűtötte elképzelés nem valósult meg, s csak a székelyek egy-egy csoportját sikerült a túlnépesedett falvakból más területre telepíteni. Kisebb-nagyobb létszámban kerültek Déva környékére, az Al-Duna mentén néhány faluba, s a huszadik század elején — jobb megélhetést keresve — többen választották a kivándorlást Kanadába.

A második világháború eseményei (a második bécsi döntés, Észak-Bukovinának a Szovjetunióhoz kerülése, a Bukovinában élő németek kitelepítése) újból,

¹ Tamási Áron: *Szirom és boly*. Budapest, 1974. 11. o.

² Osy—Oberding József: A bukovinai székelyek letelepítése a Dunántúlon. *Agrártörténeti Szemle*, 1967. 1—2. sz., 187. o.; Bodor György: Székely honfoglalás 1945-ben. *Forrás*, 1975. 3. sz. 79. o. E két tanulmányra hivatkozik A. Sajti Enikő: Székely letelepítés és nemzetiségpolitika a Bácskában. 1941. Budapest, 1984. 56. o.

már a végleges megoldás elérhető valóságaként vetették fel a székelyek áttelepítését. Számos terv közül azt fogadták el végül is, ami egy újabb mádéfalvi veszedelmet és ismételt otthonkeresést hordozott magában. A magyar kormány — már a háború utáni területrendezést tartva szem előtt — a bukovinai székelyeket az 1941 áprilisában Magyarországhoz visszakerült Délvidékre telepítette át. Arra használta fel őket, hogy a magyarság számára kedvezőbbé tegye e terület etnikai összetételét, és nem vette figyelembe azt, hogy így több ezer ember sorsával játszik.³ Hiába kérték maguk a székelyek, hogy egyetlen tömbben, a trianoni országterület belsejébe telepítsék őket, kérésüket nem hallgatták meg.

1941 májusában, meglepően gyorsan történt a Dél-Bácskába telepítés. Megelőzőleg semmi jel sem utalt arra, hogy éppen ezt a vitatott, sok-sok problémát magában hordozó peremterületet jelölik ki új otthonuknak. A „hazaérkezés” alig több mint három évig tartott. A háborús események elérték a dél-bácskai területeket. Október 6-án újabb nagy szovjet offenzíva indult, s a magyar kormány rádión keresztül menekülésre szólította fel a székelyeket. Elekes Dénes plébános, aki három dél-bácskai székely faluban (Istenáldás, Istenföldje, Székelytornyos) teljesített szolgálatot, így emlékszik: „Na aztán eljött kérem 1944, Magyarok Nagyszombatjának ünnepe, október 8. És kérem szólj a rádió: Bukovinai telepések meneküljenek! Mondta az útvonalat is, hogy merre. Bácska, Kossuthfalva, Pacsér. Mindjárt Baja felé. Aztán Zalaszentgrót, Sümeg, pacsai járásba meneküljenek!”⁴

A falvak népének — mostani tudásunk szerint — nagyobbik része elindult a megadott útvonalon.⁵ Azok azonban, akikhez nem jutott el a menekülésre szólító rádióüzenet, nem mozdultak, vagy ha tudtak is róla, késlekedtek, és már nem volt lehetőségük csatlakozni társaikhoz, s eljutni a Dunántúlra. A partizánok, vagy a szovjet csapatok fogságába kerültek. A későn mozdulók egy csoportja (a Magyarkanizsa, Topolya, Csantavér környéki kisebb-nagyobb falvak népe) Szabadka irányába indult, ahol már ott voltak az orosz csapatok, s menekülési útjuk elzáródott.⁶ A rádión történt felszólítás után tehát egy-két nap késlekedés elég volt ahhoz, hogy ne lehessen a trianoni országterületre menekülni. Szabadkáról visszairányították őket falvaikba.

A bukovinai székelyek története ezután kapcsolódott össze a jugoszláviai partizánmozgalommal, a Petőfi Sándor Népfelszabadító Rohamdandáréval, ismertebb nevén a Petőfi-brigáddal. Ezért igen vázlatosan tekintsük át ennek történetét is.

Az első magyar zászlóalj a Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztogok Parancsnoksága által kiadott utasításnak megfelelően 1943 augusztusában jött létre Szlavóniában. Felsőbb parancsra e zászlóaljat úgy hozták létre, hogy

3 A bácskai székely telepítésről részletesen A. Sajti Entikó: A katonai közigazgatás és nemzetiségpolitika a Délvidéken, 1941 április. In: Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica 3–32. o. Szeged, 1982. és uő.: Székely letelepítés és nemzetiségpolitika... I. m.

4 Türr István Múzeum (TIM) Adattár 1140. 89., Elekes Dénes plébános (Kalaznó, Tolna megye) visszaemlékezései.

5 A Dunántúlra menekült, később Tolnában, Baranyában letelepített székelyek számára vonatkozóan I.: Ósy-Oberding József, 1967. 188. o.; Bodor György, 1975. 3. sz. 79. o.; A Sajti Entikó, 1984. 58. o.

6 Kőhegyi Mihály—Tóth Agnes: A bukovinai székelyek letelepítése Észak-Bácskában. Dunatáj, 1989. 4. sz., 61. o.

minden harcoló magyar nemzetiségűt kivontak a különböző katonai alakulatokból, melyek a Népfelszabadító Hadseregbe tartoztak. A parancs kimondta:

„A fentebb említett csapattest létrehozásának elsődrendű politikai jelentősége van.”⁷ A magyar zászlóaljnak és a német századnak a magyar és német falvakban kellett kifejteniük olyan propagandát, mely a nemzetiségeket bevonta volna a fegyveres ellenállásba.⁸ A vezényleti nyelv (a magyar zászlóalj esetében) a magyar volt, a harcосoknak jogukban állt partizánsapkájukon az ötágú csillag mellé a nemzetiszínű kokárdát kitűzni.⁹

A nemzetiségi alakulatok, köztük a magyar is, azt a célt szolgálták, melyet a JKP igen fontosnak tartott. Nevezetesen: „... a nemzetiségi kérdés megoldását már a népfelszabadító háborúban.”¹⁰ Az elvek és utasítások már sokkal inkább a jövőre vonatkoztak, mintsem a jelenre. A JKP a zászlóalj létrehozásával a Jugoszláviában élő nemzetiségek támogatását szerette volna megnyerni a háború utáni hatalomátvételhez.

Az 1944 márciusában közzétett felhívás az egyes ember érdekeire hivatkozva, pontosan és egyértelműen fogalmaz: „Lépjetek be a nemzeti felszabadító hadsereg kötelékébe, a szerbekkel és horvátokkal testvéri közösségbe, mert önmagatokat, családokat és vagyonotokat csakis küzdelem árán őrizhetitek meg.”¹¹

A partizánalakulatokhoz azonban csak 1944 utolsó hónapjától kezdve csatlakoztak nagyobb számban magyarok, tehát akkor, amikor a szovjet csapatok már elérték a Délvidéket.

A terület (Bácska, Bánát, Baranya) 1944. október 17-én a Tito által aláírt rendelet értelmében katonai közigazgatás alá került, amit a következőképpen indokoltak: „Azok a rendkívüli körülmények, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, valamint annak szükségessége, hogy minél gyorsabban és teljesebben hárítsunk el minden olyan szerencsétlenséget, amelyet népünknek okoztak a megszállók és az *ide telepített idegen elemek* [...] megköveteli, hogy kezdetben minden hatalom a hadsereg kezében legyen.”¹²

A közigazgatást és a bírói hatalmat a hadsereg egységei gyakorolták. A rendkívüli helyzetre, a katonai közigazgatásra azért volt szükség — mint az az indoklásból kiderült, „mert így biztosítható a Bánát, a Bácska és Baranya jugoszláv jellege.”¹³ A rendelet és az indoklás az ott élő ellenséges, idegen elemek, a nemzetiségek ellen irányult: „Gyökeresen le kell számoljunk minden svábbal és mindazokkal a magyarokkal, akik bünteteket hajtottak végre.”¹⁴

7 A Horvátországi Népfelszabadító Hadsereg és Partizánosztagek parancsnokságának határozata, 1943. augusztus 9. Közli *Baki Ferenc—Vébel Lajos*: A Petőfi-brigád. Novi Sad, 1968. 27. o.

8 Uo. 34. o.

9 Uo. 30. o.: *Godó Agnes*: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban. In: *Gazsi József—Pintér István* (szerk.): Fegyverrel a fasiszmus ellen. Budapest, 1986. 259—260. o. A létrehozott nemzetiségi zászlóaljok politikai jelentőségét mutatja a II. hadtest törzsfőnöke és politikai biztosa által kiadott elvi utasítás is: „A méltó megjelenés és a sajátos feladat megköveteli, hogy ezek az elvtársak megfelelően legyenek öltözettel ellátva. Ezért sorakoztassák fel a századot és a zászlóaljat, állapítsák meg, hány pár cipőre, illetve katonai egyenruhára van szükség, és a saját elvtársaitoktól vegyék el a szükséges lábbelit és ruházatot, és öltöztessék fel a magyarokat és a németeket. Természetesen ezt, mint különös szükségyszerűséget, meg kell magyaráznotok elvtársaitoknak”.

10 *Baki Ferenc—Vébel Lajos*, 1986. 32. o.

11 Uo. 74. o. A szlavónia-vidéki Nemzeti Felszabadító Bizottság felhívása, 1944 március.

12 *A. Sajtó Enikő*: Délvidék 1941—1944. Budapest, 1987. 244. o.

13 Uo. 246. o.

14 Uo.

A megváltozott történelmi helyzetben nem a nemzetiségek megnyerésére (mint a nemzetiségi alakulatok létrehozásánál), hanem a leszámolásra kerül a hangsúly. Nem véletlen tehát, hogy a magyarok nagyobb számban csak 1944 végén csatlakoztak a partizánalakulatokhoz.

A székelyek — akikről külön is megemlékeznek a bűnösök felsorolásakor — igen veszélyeztetett helyzetbe kerültek. Első számú ellenségek lettek, sorsuk rendkívül bizonytalanná vált. Miután visszaérkeztek dél-bácskai falvaikba, a partizánok felügyelete mellett dolgoztak a határban, végezték a betakarítást, lakhelyüket nem hagyhatták el. Ebben a helyzetben érte őket a partizántoborzás, melynek vajdasági központja Bácsstopolya volt.

Civil ruhás magyarok vörös és nemzetiszínű zászlókkal járták be a környéket. A székelyek közül 28-an ekkor csatlakoztak hozzájuk a csantavéri vendéglőben, s írták alá belépésüket az alakuló vajdasági Petőfi Sándor zászlóaljba.¹⁵ Az agitátorok elmondták nekik, hogy táborkba fogják őket zárni. A munkatáborok felállítása (ahova főként németek és magyarok kerültek) már a katonai közigazgatás bevezetése előtt megkezdődött, több volt pusztá fenyegetésnél.

A toborzás, melynek során a 28 személy aláírta a partizánokhoz való csatlakozásról szóló nyilatkozatot, 1944. október 24-én történt Csantavéren. Minderre így emlékeznek: „Elmondták, hogy táborkba kerülünk. Jelentkezzen, aki akar. ... Két gyermek volt, szüleim.”¹⁶ — „De ez olyan érdekes volt. Mi odaálltunk melléjük, az ő oldalukra, mert már láttuk, hogy nincs mese és haza. És ha mégis ők győznek? Akkor maradunk talán, mert az ő érdekükbe harcolunk.”¹⁷ A toborzás körülményei, az agitálók érvei, a partizánok állás magyarázata a legegységesebben így hangzott: „Én megmondom, az úgy kezdődött el, hogy azt mondták: aki beáll partizán, annak a családját nem bántják.”¹⁸

A sokat hányódott székelyek igyekeztek megkeresni azt a lehetőséget, mely vándorlásuk végét jelenthette. A partizánok állás döntő mozzanata tehát ez lehetett, arra azonban önmagában nem magyarázatot, hogy miért csak 28-an látták a partizánokhoz való csatlakozásban a maguk és családjuk védelmére a biztosítékot, s miért csak egyetlen délvidéki telepés faluból, Istenesről álltak be a vajdasági Petőfi-zászlóaljba. Ennek megértéséhez fontossá válik egyetlen embernek, neveltetésének és családjának története is.

Illés Gábor apja még Bukovinából vándorolt ki 1906-ban — jobb megélhetést keresve — a túlnépesedett Istensegítről Kanadába. Itt került kapcsolatba a szakszervezeti mozgalommal. 1926-ban családjával visszatért Bukovinába, de

15 A 28 székely partizánról kevés szó esik a szakirodalomban. Godó Agnes munkáiban megemlíti őket, s amikor a jugoszláviai partizánalakulatokhoz került magyar nemzetiségűeket különböző csoportokra bontja, ezt írja róluk: „A Bukovinából a Bácskába telepített családok közt sokan voltak, akik megszöktek a horthysta közigazgatás által számukra kijelölt területről, és jelentkeztek a vajdasági alakulatokba. A legtöbbször a 36., illetve az 51. hadosztályok alakulataihoz kerültek, de néhányan átmentek a magyar zászlóaljokba, és a háború befejezéséig részt vettek a harcokban. Magyar állampolgárok csoportjának tekintendők, mivel többségük hazánkban él, főleg Bács-Kiskun megyében.” *Godó Agnes*, 1968. 271. o.

A vajdasági magyar zászlóalj megalakulására emlékező partizán, Cservenák Pál mint kuriózumot említi őket: „Jellemző, hogy a csantavéri önkéntesek között menetel 42 bukovinai csángó magyar is, a bajsalakkal pedig tizenhat muzsikós cigány. Mindannyian példásan megállták a helyüket.” (A székelyek számára rosszul emlékezik.) *Baki Ferenc—Vébel Lajos*, 1968. 124. o.

16 TIM Adattár 1235. 89. o. Illés Gábor visszaemlékezése. Megköszönöm *Kelemen Mártonnak* az interjú elkészítésében nyújtott segítséget.

17 TIM Adattár 1235. 89., *Buzás Imre* visszaemlékezése.

18 TIM Adattár 1235. 89., *Nagy Lajos* visszaemlékezése.

ott is figyelemmel kísérte a baloldali mozgalmakat. Hasonlóan a többi széke-lyekhez, őket is a Délvidékre telepítették, s már 1942-től kezdve kapcsolatot tartott — immár Istenes községben — a partizánokkal. Gyógyszert és élelmet juttattak el hozzájuk. Illés Gábor apja révén került kapcsolatba velük. Tanyán laktak, ezért kevésbé voltak a magyar csendőrök szeme előtt.¹⁹ Ő lépett be elsőként a partizánok közé, és őt követték falujának fiataljai.

Elhatározásukhoz minden bizonnyal hozzájárult — Illés Gábor személyes példáján túl — az is, hogy az agitálók azt mondták, mindössze rendfenntartó szerepük lesz az előrenyomuló orosz csapatok mögött.²⁰ Csantavérről Bácsstopolyára, onnan Zomborba vitték őket, innen pedig Magyarországra, a sellyei Draschkovich-kastélyba, ahol megkapták a kiképzést. Itt tartózkodtak addig, míg összevonták a jugoszláviai Népfelszabadító Hadsereg magyar alegységeit, a vajdaságiakat és a szlavóniakat (az 1943-ban alakult Petőfi-zászlóalj), és megalakult 1944. december 31-én, Csányoszró községben a 15. Petőfi Sándor Népfelszabadító Rohamdandár. 1200 fővel, ami négy zászlóalj, azon belül négy-négy századot jelentett.²¹

A felkészülés időszakát követően azonban a Petőfi-brigád, köztük a 28 széke-ly, nem pusztán rendfenntartó alakulatként működött. Részt vett a Verőce térségében folyó harcokban, felderítő feladatokat láttak el a Dráva menti védelmi állásokban, lényegében a Duna-Dráva torkolatától Barcsig húzódo terepszakaszon, s a 3. Ukrán front déli szárnyának biztosításában is szerepet kaptak, ami fontos volt a budapesti hadműveletek sikere érdekében.

A visszaemlékezők elbeszéléseiből kiderül, hogy felszerelésük, ellátásuk bizony igencsak hiányos volt. A nehéz körülmények között igyekeztek együtt maradni, együvé tartozásuk erős volt, ami történelmük egészére is jellemző. „Egy szakaszban voltunk, úgy igyekeztünk, hogy egymás mellett maradjunk, amikor bekvártélyoztak minket, mindig úgy, hogy szomszédok voltunk.”²² — „A széke-lyek egy helyen voltak. Általában úgy szerettük, ha egy helyen húzódtunk meg. Vagy két házhoz osztottuk be magunkat.”²³

Az októbertől februárig eltelt időszakban semmi hír sem érkezett családjuk-ról, akik 1944 novemberének elején a szabadkai és a szikcsi internáló táborba kerültek. Az első híradást akkor kapták róluk, amikor 1945 februárjában a jugoszláv hatóságok kiutasították őket, majd Szegedre szállították.²⁴ Ekkor a magyar dandár Pettenden (Baranya megye) tartózkodott, ahova rövid pihenőre vonultak. Itt adták elő sérelmüket Kis Ferencnek, a Petőfi-brigád parancsno-kának, aki azonban nem tudott választ adni kérdéseikre.²⁵

Az a reményük tehát, hogy családjukat megmenthetik, hogy nem kell újra otthont keresniük — ami a partizánok közé vezette őket —, semmivé foszlott. Emlékezéseikben még ma is visszatér fájdalmas megcsalottságuk, hiszen mi-közben harcoltak, szeretteik munkatáborba kerültek, majd kiutasították őket

19 TIM Adattár 1235. 89., *Bíró Boldizsár, Búzás Imre, Illés Gábor visszaemlékezései.*

20 TIM Adattár 1235. 89., *Bíró Boldizsár, Búzás Imre visszaemlékezése.*

21 *Godó Agnes: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban.* Budapest, 1972. 159. o.; *uő.: Magyarok a jugoszláv népfelszabadító háborúban.* In: *Tóth Sándor (szerk.): Magyarország had-története.* II. k. Budapest, 1986. 497. o.

22 TIM Adattár 1235. 89., *Bíró Boldizsár visszaemlékezése.*

23 TIM Adattár 1235. 89., *Búzás Imre visszaemlékezése.*

24 A széke-lyek Szegedre kerülésének körülményeiről *Kőhegyi Mihály—Merk Zsuzsa: Széke-lyek Szegeden.* (Kézirat) 1990.

25 TIM Adattár 1235. 89., *Búzás Imre, Illés Gábor visszaemlékezései.*

Jugoszláviából. Sérelmüket még az 1960-as évektől szervezett partizántalálkozókon is előadták: „Ott mondta a tábornok, ha valakinek van fájós pontja visszamenőleg, adja elő. Mondtuk neki, hogy nekünk székelyeknek fájós pontunk főleg van. Mondtam neki, hogy hogy történt az, hogy mi elmentünk a frontra önként, és szüleinket átrakták? Mi hozta ezt?” Választ nem kaptak, csak bocsánatkérést, mondván: „A háború olyan zavaros volt.”²⁶

A pettendi pihenő idején értesült a dandár az Ideiglenes Nemzeti Kormány toborzó felhívásáról, amit 1945. január 30-án tettek közzé. Közülük többen — a közeli bolgár alakulatok biztosságára és támogatásával — szerettek volna átállni a szervezendő magyar hadseregbe. Baranya megye, ahol tartózkodtak, még hadműveleti terület volt, s hogy szándékukat megvalósíthassák, át kellett volna jutniuk a Dunán. Átállási kísérletük kiderült, amit szökésnek minősítettek és meg is toroltak. A partizánbíróság két magyart halálra ítélt, akiket ki is végeztek.²⁷

A megtorlás ellenére mégis voltak olyanok, akiknek sikerült az átállás, köztük két székelynek is. Az egyikük Illés Gábor volt, aki erre így emlékezik:

„Mi a bolgárokkal voltunk együtt, ők azt mondták, hogy megalakult a magyar Vörös Hadsereg. Az átállt csantavérieriek közül kivégeztek kettőt. A bolgárok mondták, hogy: Mit kerestek ti a szerbeknél? Egyre inkább szerb parancsnokokat helyeztek át a Petőfi-brigádba. [...] Nem mertek a többiek átjönni a magyar hadseregbe, mert azt a két csantavérit kivégezték. Kajtár Vilmos velem együtt átállt.”²⁸

A többi székely, kettejük kivételével, részt vett a további harcokban. 1945. március 6-án kezdődött az utolsó nagy német offenzíva, melynek célja az volt, hogy a Dunántúlról kiszorítsa a szovjet csapatokat, és hogy a számukra igen fontos területet — a háború továbbfolytatása érdekében — elfoglalhassák. A németek délen átkeltek a Dráván, védelmi állást hoztak létre, így biztosítva a Balaton és a Velencei-tó közötti áttörési kísérletet. Bolmány (Bolman) falunál építettek ki hidfőt, amit váltakozóan sikerű, egészen március 21-ig tartó harcokban sikerült csak felszámolni. Itt vívta a Petőfi-brigád leghosszabb és egyben legvéresebb csatáját. Ötvenen meghaltak, közöttük öt székely is volt.²⁹ A bolmányi csata után a Petőfi-brigád meg is szűnt, életben maradt tagjait különböző alakulatokhoz osztották.

A május közepén befejeződött harcok után a székelyeknek meg kellett kereshük családjukat, akikről csak annyit tudtak, hogy valahol Magyarországon vannak. Újabb fejezet indult ekkor a székely partizánok életében. A harcok során szétszóródtak, sokan különböző kórházakban érték meg a háború végét. Más-más helyről indulva igyekeztek megtalálni hozzátartozóikat. Erre az időre így emlékeznek:

„Hát közben vége lett, most hova, hova? Jövünk haza. Elindultunk volna, de nincsenek ott a szülők. Át vannak telepítve. Ide s ide, Csátaljára, még azt sem tudtam, hogy merre létezik Csátalja. [...] Meg kellett valahogy a hozzátartozókat keresni. Nem tudtuk, hogy merre. A Mohácsi-szigeten keresztül jöttünk.”³⁰

²⁶ TIM Adattár 1235. 89., *Bűzös Imre* visszaemlékezése.

²⁷ *Godó Ágnes*, 1972. 174–177. o.

²⁸ TIM Adattár 1235. 89., *Illés Gábor* visszaemlékezése.

²⁹ *Baki Ferenc—Vébel Lajos*, 1968. 9., 21. o.

³⁰ TIM Adattár 1235. 89., *Biró Boldizsár* visszaemlékezése.

Egy másik székely a zombori kórházban érte meg a háború végét. Haza vezető útját érdemes hosszabban idézni: „Amikor Zomborban sétáltam az utcán, látom, jön velem szemben egy rendőr, ottani jugoszláv öltözkében. Mondom neki: Zdrávo! Ő is mondja: Zdrávo! Mondom neki: Tud magyarul? Az mondja: Az anyád szentségit, magyar vagyok. Kérdezi tőlem: Maga kicsoda? Mondom neki, hogy őszintén veszem, úgy néz ki, mint nyúl a bokorban. No hát hogyan? Mondom úgy, hogy a szüleimet áttelepítették Magyarországra, én a fronton megsebesültem, most kórházban vagyok. Sétálok és töröm a fejem, hogy találom meg a szüleimet. Azt mondja, majd én megkeresem. Hát én majdnem elsírtam magam.”³¹

Felmerült a Bácskában maradás lehetősége is. „Amikor akarok átmenni, akkor kérdeznak meg, hogy nem-e vagyok kíváncsi, ott maradni [Jugoszláviában], és vigyem vissza a szülőket. Hát én azt nem tudom, míg át nem jövök [Magyarországra], hogy vannak a szüleim ott. Ha ők beleegyeznek, akkor visszamegyünk. Ezt ígértem az ezredirodán. Szabadkán. Aztán mikor hazamentem, mondtam édesanyámnak. Mondta, hogy: Fiam nézd, itt az összes székely, majd csak lesz valahogy. Telik az idő, talán adnak földet. Ezt-azt, és akkor megkezdjük az életet.”³²

1945 nyarának végén hazaérkeztek mindazok, akik túléltek a háborút, de az újra. a székelység történetében nem először újrakezdett élet számunkra is újabb sérelmeket, nehézségeket hozott. Letelepítésük Bács-Bodrog megyében csak az ott élő németekkel való összeköltöztetéssel vált lehetővé, egy évig éltek egy fedél alatt, miközben a székelyek és a németek is érezték kiszolgáltatottságukat, s kényszerű összearzátságuk számtalan összeütközést eredményezett.

A politikai élet változásai az évek során átértékelték a háború alatti tetteiket. A „láncos kutya” időszakában nem volt tanácsos felemlíteni jugoszláviai partizán múltjukat. „A forradalom előtt abból, hogy Jugoszláviában voltunk partizánok, elég sok problémánk volt. Voltak sokan, akik a szemünkbe vágták, hogy menjünk Titóhoz. és ott követeljünk telepet. Saját népüktől is megkaptam ezt.”³³

Elismerésük, igazolásuk és kitüntetésük 1956 után történt meg. Magyarországon az utóbbi években s a napjainkban folyó változások, a rendszerváltás következtében felülvizsgálják, s újra átértékelik tetteiket. Önként vállalt, küzdelmekkel teli útkeresésük a megmaradásért, melynek a legtöbbjüknél semmilyen elvi, ideológiai vagy politikai indíttatása nem volt, így válik sajátos kelet-európai sorssá.

31 TIM Adattár 1235. 89., Búzás Imre visszaemlékezése.

32 Uo.

33 Uo.

A SZÉKELY PARTIZÁNOK NÉVSORA

Beréti István
Bertók István
Bíró Boldizsár
Bíró István*
Bíró Lázár
Búzás Ferenc
Búzás Imre
Curkan Vilmos
Gyórfi István*
Illés Gábor
Kajtár Lázár*
Kajtár Vilmos
Kovács Ambrus
Kurkó József

Lovász Jakab
Lovász Lázár
Lovász Menyhért
Molnár Ferenc
Nagy Lajos
Nyíresi Ferenc*
Muczi Adrás
Papp Ferenc*
Papp István
Papp Lajos
Percz Mátyás
Turbuk Menyhért
Varga József
Varga Pál

A székelyek között volt két délvidéki, csantavéri magyar is, Muczi András és Percz Mátyás, akik székely családba nősültek. A csillaggal jelöltek a bolmányi harcokban estek el.

VISSZAEMLEKEZÉSEK

JUHÁSZ BÁLINT

ATTÖRÉS SCSUCSJE ELŐTT 1943. január 14.

Tolna megyei katonákkal a Donnál

A 12. könnyű hadosztály harcai

A Don mentén folytatott hadműveleteket eddig a megjelent művek vagy a legfelsőbb vezetés hadászati szintjén, vagy az egyszerű katona és a csapattest szintjén mutatták be. Ez a munka a középső vezetés, a hadosztályparancsnokság látószögéből törekszik az események szemléltetésére, emellett, bár csak vázlatosan, a nagy hadászati összefüggésekre is kitér.

A név szerint említett résztvevők neve és rendfokozata az eseményekről fennmaradt harctudósításokból származik. Ezért ezek nem mindig teljesek és csak az adott időpontra vonatkoznak.

A magyar 2. hadsereg Don menti védőállásainak Scsucsje előtti szakaszán a Tolna megyei 12. könnyű hadosztály volt védelemben 1942. szeptember 16-tól kezdve az áttörés napjáig.

Hadosztályuk a 2. hadsereg többi 8 gyalog- és 1. páncélos hadosztályával 1942 nyarán vonult fel, majd részt vett a Don folyó melletti hadműveletekben.

Az 1942 április végén mozgósított hadosztály parancsnokául Illésházy Gábor vezérőrnagyot, a szekszárdi 12. vegyesdandár parancsnokát, vezérkari főnökéül engem rendeltek ki, aki addig, békebeosztásban, a pécsi IV. hadtestparancsnokság kötelékében anyagi vezérkari tiszt (I. c.) szolgálatot láttam el.

Hadosztályunk mozgósításának befejezése után a hadművelési területre a felvonulás vasúton kezdődött meg június 6-án és június 23-ig tartott. A Pinszk környéki mocsarak keleti széle közelében, Rjecsica községben rakodtunk ki, Gomel várostól kb. 50 km-re nyugatra. A kirakás helye mintegy 1000 km-re nyugatra esett az akkor folyó hadműveletek színhelyétől. Semmit sem tudtunk még arról, milyen tevékenységet szántak nekünk. Megszálló feladatban reménykedtünk, amit a kirakás helye is valószínűsített. A vasúti szállítást azonban a június 24-én kezdődő, 1100 km-es, gyalogmeneteléssel végrehajtott felvonulás követte. Ennek végén a hadseregpáncsnokság, egyik napról a másikra, harcba vetette hadosztályunkat a Don partjára épült Korotojak község visszafoglalása érdekében.

A község birtoklásáért folyó harcban a hadosztály augusztus 7-től 20-ig vett részt. E harcokról a Hadtörténelmi Közlemények 1989. évi 3. száma tartalmaz ismertetést.

Az augusztus 19-ig folytatott küzdelemben a hadosztály átlagban több mint 25⁰/₀-os veszteséget szenvedett, ami azonban a gyalogos alakulatoknál közel 40⁰/₀-ot tett ki. A nagy veszteségekkel járó súlyos harcokban kimerült hadosz-

tályt augusztus 21-től szeptember 15-ig Petrovszkaja (ahol a hadosztályparancsnokság is volt), továbbá Kovalenko, Miszevo, Melahino és Pudcsin községek területén tartalékba helyezték.

A gyalogság kötelekeit az igen nagy veszteségek miatt át kellett szervezni. Az eredetileg 6 zászlóaljból kettőt megszüntettünk. A 18. gyalogezred parancsnoka, (Matlary ezredes) parancsnoksága alatt megmaradt a 18/II. és a 18/III. zászlóalj, valamint a 48/I. és a 48/III. zászlóalj a 48. gyalogezred parancsnokának (Pulay alezredes) vezetése alatt. Így a könnyű hadosztályból már csak egy zászlóaljjal és tüzérséggel megerősített gyalogezred maradt valójában. A német hadvezetés (OKH) azonban továbbra is teljes értékű (9 zászlóalj + tüzérség) hadosztályként számolt velünk.

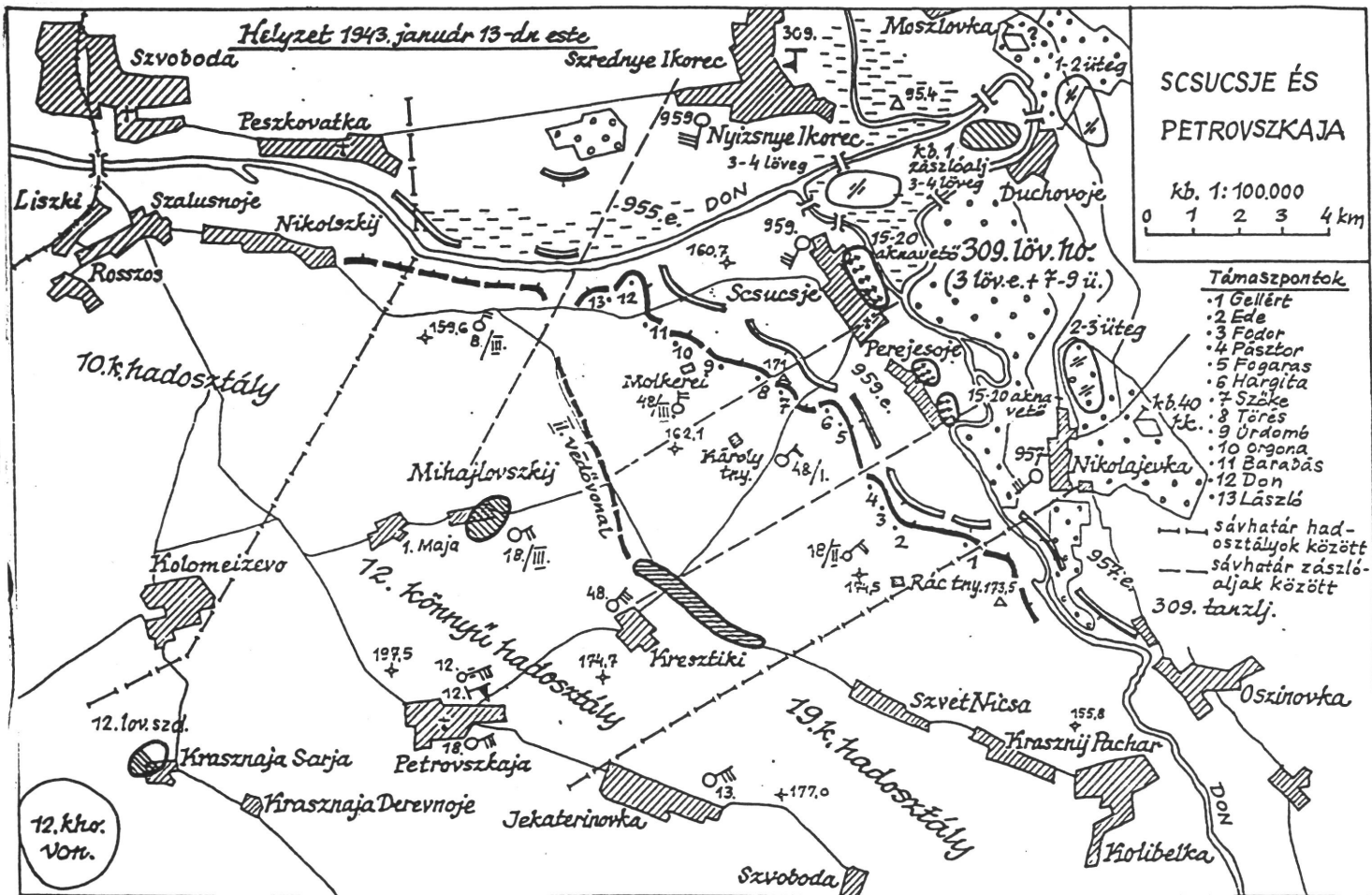
Szeptember 16-tól védelmi feladatot kapott a hadosztály. Az egész magyar hadsereg védelmi sávjában elfoglaltság nélkül a legnehezebben védhető szakaszon, Scsucyje községgel szemben kellett védelemre berendezkednünk. Itt a szovjet erőknek igen előnyös hídfőállásuk volt a Don felénk eső jobb partján.

A Don folyó éppen itt vesz föl nagyon erős kanyarral, hirtelenül déli irányt, a Korotojaktól eddig tartó nyugat-keleti irány után. Scsucyje éppen a kanyarban, a folyó felénk eső jobb partján fekszik. A községtől közvetlenül nyugatra, tehát a mi állásaink felé, a Don-kanyart mintegy hürként átszelő, a folyó szintjétől kb. 80 m magasságig emelkedő dombvonulat húzódik. Ennek a Scsucyje felé eső oldala meredeken lejt a községig, a felénk eső oldala viszont lankás.

A szovjet védőállások éppen ennek a vonulatnak a tetején épültek és állandóan tökéletesítették azokat. A mi védőállásaink az övékétől 200—300 m-re, a gyengén lejtő domboldalon húzódtak. Igen előnytelen volt ez a védőállás, mert az ő állásaikon túl semmit sem láthattunk, ellenben ők kitűnően megfigyelhették egész védőrendszerünk teljes mélységét. Az is nekik kedvezett, hogy a felénk eső terület mezőgazdaságilag művelt, alacsony növényzettel borított, vagy éppen tarló állapotban volt. Nagyon kevés volt a község, erdő pedig egyáltalán nem létezett ezen az arcvonalszakaszon. A kb. 9 km szélességben húzódó állások két végén volt csak egy-egy figyelőhely, ahonnan némi betekintés nyílott a szovjet állások mögé.

A védőállások elfoglalása után egy héttel, szeptember 23-án, új parancsnokot nevezett ki Jány vezérezredes, hadseregpáncsnok hadosztályunk élére Soly mossy Ulászló vezérkari ezredes személyében. Az eredetileg kinevezett hadosztályparancsnokot, Illésházy vezérőrnagyot ugyanis augusztus 6-án leváltotta Jány Gusztáv és engem is, a hadosztály vezérkari főnökét, és azóta, ideiglenesen, Sáska Elemér vezérkari ezredes mint parancsnok és Makay-Hollósy Ferenc vezérkari alezredes mint vezérkari főnök látták el a hadosztály vezetését. Őket most felmentették. A hadosztály vezérkari főnöke újra én lettem.

Soly mossy középtermetű, sovány testalkatú, ellentmondást nem tűrő, az engedelmisséget feltétlenül megkövetelő, mozgékony ember volt. Habár hadosztályparancsnokká történt kinevezéséig a III. hadtest vezérkari főnöke volt, akkor is, amikor Domaniczky Ódön altábornagy június 15-én felmentését kérte hadtestparancsnoki beosztása alól a hadtestnek szánt túlzott feladat elleni tiltakozásul, erről soha nem beszélt. Úgy tűnik, nem értett egyet parancsnokával. Illésházy vezérőrnagy és az én leváltásom sem került szóba közöttük, pedig biztosan tájékoztatták a történetekről. Új parancsnokomra a nem kevés fölényes-

séggel párosult magabiztosság volt a jellemző, inkább csak bírálta beosztott-jait, a véleményük nem volt fontos a számára. Igazi kölcsönös egyetértés nem alakult ki közöttünk az együtt végzett közös munkában töltött néhány hónap alatt, igaz, a munkát hátráltató ellentét sem.

Az állások kiépítettségének foka a mi hadosztályunk általi megszálláskor még igen kezdetleges volt. Három zászlóalj foglalt itt védőállást, egyenként kb. 3—3 km széles harcászóvban. A negyedik zászlóalj volt a tartalék Mihajlovszkij községben. Ez a zászlóalj kb. hónaponként cserélődött a védelmet ellátók egyikének a felváltása által. A túl nagy szélességi kiterjedés nem tette lehetővé a föltétlen szükséges mélységi tagozódást, elegendő tartalék képzését és az első vonalban harcolók gyakoribb váltását, ami fokozatos kifáradásukat eredményezte.

A védőállások elfoglalása után a legfontosabb teendő az állások minél tökéletesebb kiépítése volt a védelmi sáv egész szélességében, továbbá télen is használható óvóhelyek és figyelőállások létesítése. A gyalogos alakulatok kivül a munkásszázadok is állandóan dolgoztak az összefüggő árokrendszer létesítésén és fejlesztésén.

Az óvóhelyhez szükséges faanyagot, főleg vasúti talpfákat nem lehetett a helyszínen találni. Túl messziről kellett a hadosztály vonatalakulatainak előreszállítani, akárcsak a lőszert és az élelmet. A hadosztály vonatalakulatai ehhez nem voltak elegendőek, már csak azért sem, mert a lóállomány a megbetegedések és elhullások miatt gyorsan csökkent és a tehergépkocsikból is mind több vált használhatatlanná. Időnként segítséget kaptunk a hadtest- és a hadsereg-vonattól, de nem elegendőt.

Második védőállás kiépítésére is szükség volt, 4—5 km-rel az első mögött, amit a hadseregpáncsnokság el is rendelt, de nem volt hozzá munkaerő. Ezért csak egész kezdetleges lövészárók létesült, óvóhelyek nélkül.

A védőállások építése mellett a másik nélkülözhetetlenül fontos feladat a velünk szemben álló erők felderítése volt. A szovjet erők voltak az aktívabbak ezen a téren. Felderítő járőröket főleg éjszakánként, harcjárőröket, kisebb, majd mind nagyobb vállalkozásokat nappal, vagy szürkületkor indítottunk egymás védelmi rendszerének minél jobb megismerése érdekében. Igen fontos volt foglyok szerzése, akiknek vallomásai értékes adatokat szolgáltatottak. Vállalkozások alkalmával ellenséges figyelőhelyek és óvóhelyek robbantására is sor került.

A vállalkozások közül kiemelkedik a szovjet erők által 1943. január 2-án indított erőszakos felderítés. Fél órai tüzérségi előkészítés után, hajnalban, kb. 1 lövészezred támadta meg védőállásaink középső részét. A támadás saját tüzérségünk zárótüzében egy órán belül összeomlott.

A hadosztály 6 ütegből álló tüzérsége a gyalogság védőállásaival párhuzamosan, a 4—5 km-rel mögött húzódó völgyben foglalt tüzelőállást. Figyelőik a gyalogság állásaiban rendezték be figyelőhelyeiket. Tüzérségünk feladatául a védelemben levő zászlóaljak közvetlen támogatását rendelte el a hadosztályparancsnokság. A hadosztályunk előnytelen védelmi helyzetének a felsőbb parancsnokságoknál történt ismertetése után, a késő ős folyamán, tüzérségi megerősítésben részesültünk. A gyalogzászlóaljak védelmének támogatására fel-

vonult a német 248/V. különleges tüzérsztály 3. ütege és a 248/6. üteg, valamint a 618. tüzérezred parancsnokának vezetése alatt négy német üteg, amelyek, távolharccsoportként, a szovjet tüzérség leküzdésének feladatát kapták. Január 4-én még egy üteggel, a 151/I. számú hadseregeközvetlen nehéz (30,5-es) mozsár-üteggel is megerősítették tüzérségüket. Így összesen 15 ütegből álló, jelentős tüzérség támogatására számíthatott a túl kevés gyalogos egységgel rendelkező hadosztályunk.

A velünk szemben védelemben levő szovjet erők a gyalogságot tekintve főként lényben voltak. A háromezredes 309. lövészhadosztályból két lövészezred volt a védőállásokban, a harmadik tartalékban. Ezek harcát 30—40 aknavető és ismeretlen, de nagyobb számú sorozatvető (Sztálin-orgona) támogatta. Tüzérségük a támadás megindulásáig 7—8 ütegre volt tehető, tehát a mieinknél gyengébb. Felderítésünk az év vége felé kb. 40 harckocsi jelenlétét is megállapította a Don bal partján elterülő erdőparcellákban, Nyikolajevka, Duhovoje községek közelében. Ezek ellen a rendelkezésünkre álló 11 db 75 és 76 mm-es páncéltörő ágyú igen kevésnek bizonyult.

Sztálingrád körülrzése, továbbá a román és később az olasz hadseregek védelmének a szovjet erők által történt áttörése után gyorsan romlott a német haderők déli szárnyának helyzete. Emiatt december végén három német hadosztályt és egy német tüzérsztályt kivontak a magyar hadsereg védelmi sávjából és a déli arcvonalra irányították azokat. A hadsereg mögött ezután egyetlen seregtestként a Cramer-hadtestet alakították meg a tartalék szerepének ellátására. Alkalmazásához azonban a Heeresgruppe B parancsnokságának engedélyére volt szükség.

Ugyanekkor módosították a IV. és a VII. hadtestek védőállásai közötti sávhatárokat is. Ennek folytán december 18-tól a IV. hadtest kötelékéből a VII. hadtestparancsnokság alárendeltségébe került hadosztályunk. Gyimesy Frigyes altábornagy, hadtestparancsnok azonban december 30-án megbetegedett. Helyette Legeza János vezérőrnagy lett felettes parancsnokunk. A sávhatármódosítással a mi hadosztályunk védelmi sávja 6 km-rel szélesebb lett. A tőlünk nyugati irányban védelemben levő 10. hadosztálytól csatolták hozzánk ezt a védelmi szakaszt, amely a Don déli partján húzódó dombvonulatnak a folyó felé eső lejtőjén létesült és sokkal előnyösebb volt a mi zászlóaljaink védőállásainál. A védőállással együtt az itt védelemben levő 8 III. zászlóaljat is a mi hadosztályunk parancsnoksága alá rendelték. A parancsnoka Keserő István alezredes volt.

December végére az egész védőállás-rendszert mély, legalább térdig érő hó borította. A hőmérséklet állandóan csökkent, éjjelenként már a -25°C -ot is túllépte. Az utánpótlás mind nehezebbé vált. A kenyéradag szűkös, az étkezés nagyon egyhangú és kevés volt. A lótap hiánya miatt a lovak tömegesen hullottak. Az óvóhelyeket tüzelő hiányában alig, vagy egyáltalán nem tudtuk fűteni. Az emberek az óvóhelyeken a földön kényszerültek aludni. A téli ruházat és lábbeli kiszállítása akadozott. A meglevő elhasználódott, a fehérnemű elrongyolódott; a kiküldött nemezcsizmák szűknek bizonyultak. Cseppnyi vigasztalást az otthonról karácsonyra küldött, korlátozott súlyú élelem és meleg holmi nyújtott.

Az emberek erőállapotára nézve hadosztályunk vezető orvosának december közepén lefolytatott vizsgálata adott jellemző képet. Az orvos az emberek

általános legyengülését állapította meg. A 18/III. zászlóaljnál 20—30 ember már közel jutott a véglegyengüléshez. Intézkedni kellett az első vonalból való kivonásukra, mert számolni lehetett halálukkal. Az intézkedés január 5-ről 6-ra virradó éjjel történt meg, az addig tartalékban levő 48/I. zászlóaljjal váltották fel őket.

E szomorú helyzeten nem változtattak a kitartásra buzdító, sőt azt követelő szigorú hadparancsok sem. Hitler téli hadműveleti utasításában többek között az szerepelt, hogy: „A téli állásokat minden esetben meg kell tartani. . . . Az elszakított és körülzárt részek mindaddig védekezzenek, míg felszabadítják őket.”

Szombathelyi Ferenc vezérezredesnek, a Honvéd Vezérkar Főnökének hadparancsában is az állt, hogy: „. . . Legfőbb Hadurunk elrendeli, ellenséges támadás esetén a saját állásokat és támpontokat feltétlenül tartani kell. Visszamenni senkinek sem szabad. Nincs hátra, csak előre van.” Kemény szavak voltak ezek, akkor, amikor a 3. és 4. román hadsereg állásait már áttörték és a 8. olasz hadsereg, a 2. magyar hadsereg jobb szomszédja is megkezdte a visszavonulást. De felettes parancsnokságainknál még december végén is azon a véleményen voltak, hogy a közeli jövőben nem kell számolni ellenséges támadással.

A 12. hadosztály vesztesége a védelmi állások elfoglalásától 1942 végéig halottakban, eltűntekben és sebesültekben összesen 8 tiszt és 624 fő legénység volt. A betegek száma: 23 tiszt és 1141 fő legénység. Az elhullott lovak száma 1035, az állomány 20%-a. A tönkrement tehergépkocsik száma 33, az összes 60%-a. A velünk szemben álló szovjet erők veszteségét ez idő alatt több száz halottra és kb. 1000 sebesülte becsülték.

A 12. hadosztálynál történelekről december utolsó harmadától kezdve csak a Hadtörténelmi Levéltárban található harctudósítások alapján tudok beszámolni. A karácsonyi ünnepekre szabadságot kaptam és mire visszatértem a hadosztályhoz, már nem tudtam bevonulni. Nem kértem a szabadságot, de természetesen örömmel mentem. Helyettem Somoskúti Béla vezérkari százados, a hadosztály anyagi ellátásának (I. c.) a vezetője látta el a vezérkari főnök teendőit.

A magyar hadseregpárancsnok 1943. január 9-i helyzetmegítélése szerint az ellenség erősödött a Donon túl, a saját hadsereg helyzetét mégis változatlanak ítélte. Véleménye szerint az ellenség a keleti arcvonalon elért sikereit száz százalékig ki fogja használni; az elszakított erőket meg fogja semmisíteni. E megfontolás keretében, sajátos módon, a következő napi helyzetmegítélésben ez áll: „Most már nem tartom valószínűnek, hogy az ellenség a hadműveletek ezen szakaszában, a magyar hadsereg ellen nagyszabású támadást indítson. Támadó ereje a Tichaja Szosznától délre eső szakaszon fog fellépni és Urivnál csupán ennek részei működnek.”

A Heeresgruppe B-től Winter vezérkari ezredes is közölte véleményüket. Szerintük Urivnál és Szvobodánál, valamint attól délkeletre „helyi jellegű” támadásokkal kell számolni. „Ezekkel a saját erőinkkel is elbánunk” — közölte véleményét telefonon.

A magyar hadseregpárancsnoknál viszont azt jegyezték fel ezen a napon, hogy a német vezetés nem tájékoztatja őket kellő mértékben a helyzetről. Január 9-én még ennél is kiábrándítóbb közlés érkezett a Heeresgruppe B-től: a jövőben nem adnak naponta tájékoztatást, helyette csak 5—6 naponként,

írásban, összefoglaló módon. A megdöbbentő értesítésre Kovács Gyula vezérőrnagy, a hadsereg vezérkari főnöke személyesen kérte Witzleben tábornokot a megfelelő, naponkénti tájékoztatás megadására, kérése azonban eredménytelen maradt.

Szintén január 9-én sok emberveszteséget szenvedett hadosztályunk kiegészítést kapott. Védőkörletünkbe érkezett a 24. gyalogezred-parancsnokság néhány ezredközvetlen alakulattal és a 21/II. menetzászlóaljjal. Nehéz fegyvereket nem hoztak, csak (részben) személyi fegyvereket. A hadosztályparancsnok ezzel akarta felváltani a már legrégebben a védőállásban harcoló 48/III. zászlóaljat. A váltási előkészületek meg is kezdődtek, de Solymossy hadosztályparancsnok 12-én délben, az Urivnál történt áttörés hírére felfüggesztette és Lészay ezredparancsnok 23 órakor visszavonta az intézkedést. Erre később sem került sor. A 21/II. zászlóaljat a második védőállásba rendelték, ami igen kezdetlegesen volt kiépítve.

Utólagos harctudósításában Solymossy vezérőrnagy a következőket írja: „Január 10-e körül a hadosztályparancsnokság már nem zárkozhatott el ama benyomás elől, hogy az orosz előkészületek támadó jellegűek és kapcsolatosak azokkal a hasonló jellegű eseményekkel, melyek hasonló formában az Uriv-i hídfőben folytak.”

A január 12-ére forduló éjjel csendesen múlt a 12. hadosztály védőkörletében. Reggel, háromnegyed 9 körül ellenséges gyülekezést vettek észre a 48/III. zászlóalj körlete előtt az „Ürdomb” támaszponttal szemben. Lőni kezdték a területet aknavetővel, gránátvetővel és nehézpuskával, mire a mozgás megszűnt. Veszteséget is észleltek amit 7—8 halottra és több sebesültra becsültek.

Kb. 10 órától, nyugat felől heves ágyúzás dörejét lehetett hallani az egész hadosztály védőkörletében. Nem sokkal később az okát is megtudták a hadosztályparancsnokságon. Fél 11 óra körül támadás indult az Uriv melletti hídfőből a saját 7. hadosztály védőkörlete ellen, és annak a tüzérségi tüzelőkészítését hallották. Eleinte sikeresen védekeztek a támadás ellen, de délután fél kettő felé a harckocsikkal és lángszórókkal támadóknak sikerült betörniük a mieink állásaiba, ahonnan folytatták a támadást nyugati irányban. Habár — némi késedelemmel — német bombázók is támogatták a védelmet, az északi szomszéd 20. hadosztályunk déli szárnyára is áttért a szovjet erők térnyerése.

A támadók erejét harckocsidandárral támogatott lövészadosztályra becsülték akkor, de a hátsó lépcsőkben még 2—3 lövészadosztálynyi erővel számoltak. Az est beálltáig kb. 6 km-re növekedett az áttörés mélysége. A következő napra az áttörés további folytatására kellett számítani mind szélességben, mind mélységben.

A Scsucyje előtti hídfőben, a saját 12. hadosztályukkal szemben, szintén folytak a támadásra való előkészületek. Ennek erejét a VII. hadtest parancsnokságánál ekkor 6—7 zászlóaljra becsülték és korlátozott célú támadással számoltak.

Sötétedés után a „Törés” támaszpontunkkal szemben észlelt mozgolódást Fényi hadnagy lövette. Erre elcsendesedtek. Később „ne tüzelj” kiabálással 4 ukrán katona szökött át a 129/III. zászlóaljtól. E zászlóaljból szerintük a január 2-án visszavert támadás következtében 30 élő maradt. 1 géppisztolyt és 4 puskát

hoztak. Állásaink előtt 2 zászlóaljról tudtak, amihez még 1 vagy 2 zászlóaljat vártak a következő nap. Láttak 10 harcckocsit is. Ezek az alegységek támadáshoz készülődnek.

A bal szomszéd 10. hadosztályunk védőkörlete ellen e napon Szvoboda felől egy harccsoport hajtott végre rohamvállalkozást a Don jegén át, amit — páncélvonatból — tüzzel támogattak. A hadosztály védői gyalogsági és tüzérségi tüzzel támogatott ellenlökéssel 10 óra körül megállították a támadást, majd délig sikerült megsemmisíteniük az ellenségnek a folyó déli partján maradt részeit.

A jobb szomszéd 19. hadosztálynál saját járőr hajtott végre sikeres vállalkozást a hajnali órákban Kolibelkától délre. Egy földerőd felrobbantásáról és kb. 50 ellenséges halotról tettek jelentést.

E nap eseményeihez tartozik a hadseregparancsnokság intézkedése is, amellyel a német 618. távolharc tüzérsztyált mindhárom ütegével kivette a 12. hadosztály alárendeltségéből és a IV. hadtestparancsnokságnak rendelte alá, úgy azonban, hogy a 12. hadosztály védőkörlete elé is hatni tudjon.

Január 13-ára virradó éjjel szörványos tűz- és sűrű járőrtevékenység volt a jellemző mindkét fél részéről. A Don túlsó oldalán egész éjjel folytatódott a lőszer- és anyagszállítás kivilágított gépkocsikon, védőkörletünkől jól látható módon.

A Don jege már 30 cm vastag volt, a „hizlalt” részeken a harcckocsikat is elbirta. A hőmérséklet éjjel -30°C alá süllyedt, nappal -20°C körül járt és az óvóhelyeken is a fagypontra aludt.

Az oroszok hajnalra újra felépítették a tüzérségünk által már egyszer szétlőtt hófalakat a 177,4 háromszögletes pont két oldalán. Új előretolt állásokat, figyelőhelyeket is építettek és egyes lövegeket, illetve páncéltörő ágyúkat helyeztek tüzelőállásba az első vonalba. Ezek kétségtelen jelei voltak a közeli napokban várható támadásra való előkészületeknek, akárcsak a hóba leszúrt vékony, hosszú póznák, felül szalmacsutakkal, irányjelzési célból.

Dél előtt 11 órától az orosz tüzérség, elég szokatlan módon, a védőállások helyett a század-, zászlóalj- és ezredparancsnokságokat, továbbá a nehézfegyverek tüzelőállásait kezdte lőni. Sok zavart és néhány sebesülést idéztek elő ezzel a kb. délután fél háromig tartó célbalövessel. A tüzet a saját tüzérségünk viszonozta és a hófalakat is lőtte.

A magasabb parancsnokságok figyelme ezen a napon azonban főleg az Urivnál előző nap megindult események felé irányult. A 2. magyar hadsereg parancsnoksága ismételtlen kérte német felettesétől a Cramer-hadtest felhasználásának engedélyezését az Urivnál betört ellenség visszaverésére, de elutasították. Azt a benyomást keltette ez a magyar vezetésben, hogy a német vezetés nem tud elhatározásra jutni.

Az állásaikból kivetett magyar alakulatok a hófödte szabad területen éjjeleztek a dermesztő hidegben. Nehézfegyverek jelentős része a támadók kezébe került. A 20. hadosztályból összevont erők hajnalban észak felől ellenlökésre indultak, ami sikeresen kezdődött, de 9 órakor végleg elakadt. Dél felől a Cramer-hadtest állományába tartozó német 700. páncélos csoport végre mégis támadást indított, de túl későn. Szovjet harcckocsikötélékekkel keveredett harcba és majdnem teljesen felmorzsolódott. Nem volt bevethető tartaléka a magyar

hadseregnek. Az előző napi betörés áttöréssé növekedett, az eredeti állások visszaszerzésének minden reménye nélkül. Az áttörésben részt vett erőket 3 és fél lövész hadosztályra, valamint legalább 1 harckocsidandárra becsülték, amibe 15—25 tonnás harckocsik voltak beosztva.

A mi állásaink előtt már egy idő óta megfigyelt támadási előkészületek 13-án is folytatódtak és a támadás közeli napokban való megindulására engedtek következtetni. E napon déltájban érkezett meg Petrovcskaja területére a megígért és nagyon várt német 559/2. páncélvadász század, 6 db 75 mm-es páncéltörő ágyúval.

A néhány nap óta tartalékban levő 18/III. zászlóaljnak a hadosztályparancsnok előzetes parancsot adott: legyen készenlétben Mihajlovcskij községben a reteszállás gyors megszállására a 162,1 magassági ponttal jelölt magaslaton épült hátsó állásokban. A megszálló erők, 2 puskás század és 2 géppuskás raj, 14-én 6 órától legyenek riadókészültségben. Addig derítsék fel az árokrendszer állapotát. Készüljenek fel ellenlökés végrehajtására, a Károly-tanya irányában.

Dancs Elemér zászlóaljparancsnok Sári József főhadnagyot, a 7. század parancsnokát utasította járőrök kiküldésére. Ezek csakhamar megállapították az árkok használhatatlanságát és hogy nincsenek óvóhelyek. Mindent vastag hó borít.

A január 14-ére virradó éjjel szokatlanul csendesen telt. Néhány jelentéktelen vállalkozáson kívül nem jegyeztek fel harccselekményt hadosztályunk védőkörletében, pedig az éber figyelés és felcsigázott feszült várakozás általános volt az egész éj folyamán.

A hadosztály parancsnoka, a már említett harcjelentésében, a következőket írta elő:

„A vezetés és a csapatok ébersége és riadókészültsége már napok óta állandó volt! 1943. I. 14-én hajnalban egy bekísért fogoly azt vallotta, hogy újonnan megérkezett egysége hosszabb menet után, csak az éj folyamán került a hídfő állásba; tudta azt, hogy támadás készül, de nem tudta az időpontot! — Az egyidejűleg az egész arcvonal szélességében előlről visszatérő éjjeli harcjárőrök a megszokott helyzetről jelentettek; különös megfigyeléseket nem tettek! A néhány óra múlva bekövetkező nagy támadásra így közvetlenül még konkrét jelek nem mutatkoztak; mindazonáltal a várakozás szinte általános volt!”

A hadosztály parancsnokának kb. három hónappal az események után leírt helyzetmegítélése reálisnak tekinthető. Nincs okunk kételkedni benne. A saját helyzetről ezt olvashatjuk:

„1943. I. 14-én reggel, a hadosztály védőkörleténél légvonalban 15 km-es szélességű harcállásban 4 zászlóalj állott; a II. állást megszállva tartotta egy csak részben felfegyverzett új felváltó zászlóalj (21/II. menetzászlóalj). A hadosztály tartalék (1 zászlóalj = 18/III.) a balszárny mögött Mihajlovcskijon állott; Kolo-meizevon volt még 1 roham- és 1 puskás század: *mindössze* tehát kb. 6 1/2 zászlóalj.” (A felsorolásból kimaradt a 12. hadosztály lovasszázada, Krasznoj Sarja községben. A jobb szárnyon, Perejesoje előtt a 18/II., tőle balra, középen, Sesucsje előtt a 48/I., ettől balra a 48/III. és a balszárnyon a Don partján, a 8/III. zászlóalj állt védelemben. A hadosztálytartalék Mihajlovcskijban a 18/III.

zászlóalj. A csak kézi fegyverekkel, hiányosan felszerelt 21/II. menetzászlóalj a befejezetlen és behavazott II. védőállásban, a szabad ég alatt — J. B.)

A csapattestek parancsnokai az 1942 augusztus elején történt harcba lépés óta részben kicserélődtek. Január 14-én reggel a következők parancsnokoltak: 18. gyalogezred — Matlár Árpád ezredes; 18/II. zászlóalj — Hegedüs István százados; 18/III. zászlóalj — Dancs Elemér őrnagy; 48. gyalogezred — Lészay Ferenc ezredes (korábban a 3. gyalogezred parancsnoka); 48/I. zászlóalj — Pásztor Lajos alezredes; 48/III. zászlóalj — Horvay Gyula alezredes; 8/III. zászlóalj — Keserü István alezredes; 12. tüzérezred — Lehoczky Lajos alezredes; 12. hadosztály lovasszázad — Debreczeny Pál százados; 12. hadosztály híradószázad — Márton József főhadnagy.

A saját helyzet megítélése így folytatódik: „A hadosztály tüzérsége 7 magyar és 8 német, azaz összesen 15 ütegből állott. A páncélvédelmet összesen 4 db 37 mm, 14 db 50 mm, 11 db 75 mm, és 2 db 76 mm űrméretű (orosz) páncéltörő ágyú, valamint egy összefüggő 8-soros aknamező (T aknák) szolgáltatták.” (A felsorolásból hiányzik a 13-án Petrovszkaja községbe érkezett 559/2. páncélvadász század 6 ágyúja. — J. B.)

A felsorolt páncéltörő ágyúkból, a szovjet harcokcsik ellen csak a 75 és az orosz 76 mm-es űrméretűek voltak hatásosak. A helyzetmegítélés szerint: „A létszámok teljesek voltak. A tüzelőállásokban 2—2 1/2 lőszerjavadalmazás állott rendelkezésre, 3 javadalmazás a hadosztály vonat körletében. (1 javadalmazás 1 átlagos csapatnap lőszerzsükséglete minden fajta lőfegyverhez — J. B.) A védelmi készséget (. . .) igen jól működő figyelő és hírendszert, gondos tűzrendszer, célszerű védelmi terv és idejében elrendelt teljes riadókézsültség (. . .) biztosították.”

Az ellenséges helyzetről ismert volt:

„Védőállásban 5 zászlóalj a 12. hadosztály arcvonala előtt. Scsucsjében 1 munkás és 1 lövész zászlóalj, valószínű harccsoport tartalék. Scsucsje-től északkeletre a Don nyugati oldalán a 129-es páncélelhárító dandár 12-én beérkezett első lépcsője, a kb. 1 zászlóalj, összesen 8 zászlóalj.

Ismert tüzelőállásban 4 üteg, kb. 12—15 löveg. A 12. könnyű hadosztály arcvonala előtt levő ellenséges harcterületre I. 12-én és 13-án beérkezett 8 üteg (kb. 30 löveg) állásai ismeretlenek.

Duhovoje-től északra az erdőben kb. 40 harcokcsi. Sejtett erők: Sztalin-orgona fellépésével a hadosztály számolt. Nishne Ikorez és Szeden (Szrednye) Ikorez területén kb. 30—40 rejtett rakétalöveget jelentettek.

Az ellenség támadó szándéka és a támadás kb. időpontja ismeretes volt. Támadási célra és a bevetésre kerülő erőkre csak kb. lehetett következtetni. A hadosztályparancsnok ezeket az erőket 1 hadosztályra és 1 harcokcsi dandárra becsülte. Itt bizonytalanságot okozott, hogy az ellenség a múltban is többször kísérelt meg korlátozott feladattal felderítő és színlelt támadásokat. A támadás előkészületeit kiválóan leplezte és a végrehajtó erőket csak az utolsó pillanatban vonta előre.”

Bár az érdekelt 12. hadosztály parancsnoka hónapokkal később írta le így az 1943. január 14-i hajnali helyzetet, aligha lehetne hitelesebb képet rajzolni róla. A mellékelt vázlat is az akkor fennállt kölcsönös helyzetet szemlélteti. (132. o.)

Éppen január 14-én kellett megérkezniem a karácsonyi szabadságomról Petrovskajába. Meg is érkeztem volna a kellő időben a több napig tartó vonatkozás idejével megtoldott szabadságomról, ha menetrend szerint érkezünk a végállomásra. Osztrogozsszkba. A nagy vasúti torlódások miatt azonban sokat késett a vonatunk és ekkor még valahol Harkov és Nyikolajevka között dőcögtünk.

Osztrogozsszkba érve, 15-én este, a város kiürítésére készülődő alakulatokat és hátsóbb parancsnokságokat találtam. Tőlük nem kaptam használható felvilágosítást a helyzetről. Annyit mégis sikerült megtudni, hogy Petrovskaja már az oroszok kezén van, a 12. hadosztályt szétverték, a hadosztályparancsnokság helye ismeretlen. Karpenkovo felé, 30 km-re innen sincs már szállítási lehetőség, ahol a felettes VII. hadtestparancsnokságnál jelentkezhettem volna. Az útra magammal hozott élelem elfogyott. Egy almával teli kézi kofferrel a kezemben felszálltam a Nyikolajevka felé induló utolsó vonatra, ahol a magyar hadseregparancsnokságot tudtam. Az Osztrogozsszkból kimentett különböző anyagokat szállító vonat egyik fületlen tehervagonjában jutott hely, a vonatkísérőknél. A nagy hidegben a báránybőr szőrmével bélelt katonaköpenyem, a téli alsóruha és az egyenruhám mintha csak hálóing lett volna. Ugrándozva védekeztünk éjjel-nappal a megfagyás ellen. Az almám is megfagyott a kofferban, de más hiányában ezen éltem — lényegesen jobban, mint azok, akik az állásaikat elhagyni kénszerültek.

A magyar hadseregparancsnokságnál január 13-án Szvobodától délkeletre kevésbé jelentős erőkkel számoltak az Urivnál megállapított 5 különféle hadosztályhoz képest. Ott az arcvonaltörtése megtörtént és mint megállapították: „tovább folytatását a helyszínen rendelkezésre álló erőkkel megakadályozni nem lehetséges.” Ezért ismételten sürgették a Cramer-hadtest beavatkozását a Potudan folyócskától északra, mert számolni kellett azzal, hogy ezen átkelve Osztrogozsszk felé folytatják támadásukat az oroszok.

A Heeresgruppe B-től Sodenstern tábornok a sürgetésre Osztrogozsszkba rendelte a Cramer-hadtesttől a német 168. gyaloghadosztályt és az 1. gránátoszredet, anélkül azonban, hogy konkrét feladatot adtak volna nekik.

De mi történt valójában Scsucsjénál, a 12. hadosztály védőkörletében, a 14-ére virradó, aránylag csendesen telt éjjeli feszült várakozás után?

Mielőtt megvirradt, 6 óra előtt a szovjetek ismét irányjelző póznákat szúrtak le a hóba. Helyenként gyalogsági ágyúkat vontattak az első vonalba. Hordágyúkat hoztak előre, a „Törés” támponttól kb. 300 m-re tüzérségi löveget láttak lóval egész az első vonalba húzatni. Saját tüzérségünk zavaró tüzet irányított oda, de nem sok eredménnyel.

A viszonylagos csendet 6 óra 15 perckor hirtelen megindult fülsiketítő robaj, mindent megbénító pergőtűz váltotta fel. Dobpergésszerű sűrűséggel csapódtak állásainkra az oroszok egész tüzérségének, a Sztálin-orgonák (sorozatvetők), aknavetők és az első vonalba húzott gyalogsági ágyúk („csin-bum lövegek”) gránátjai és srapeljei, olyan szaporán, ahogy csak kezelőik újra tudták tölteni fegyvereiket — szünet nélkül. A hadosztályparancsnok becslése szerint 700 csőből áradt a pusztító ösztűz a Scsucsjével szemben védelmi állásokban levő három zászlóaljra, parancsnokságaikra és páncéltörő ágyúikra. Hátrább, tüzérségünk tüzelőállásai és figyelői, a balszárnyon védelemben levő 8/III. zászlóalj, a tartalékban levő 18/III. zászlóalj Mihajlovszkijban, az ezredparancsnokságok és Petrovskaján a hadosztályparancsnokság is bénító tűz alá kerültek.

A hajnali hőmérséklet —35 °C.

A zászlóaljparancsnokok az első robbanásokra riadót rendeltek el és az állások megszállását. Az emberek a lövészárokból előreugró löállásaikba húzódtak, ahol három oldalról az árok fala védte őket és a lőréseiken át igyekeznek tájékozódni, de tűzön és füstön kívül mást nem láttak. Az állások előtt telepített aknasorok tömegestül robbannak fel a becsapódó lövedékektől. A drótakadályok és spanyollosasok darabokra szakadtak szét. A gránátoktól felcsapódó, hóval keveredett agyagos törmelékből mind több hullt az árkokba és bokáig, sőt azon felül, sok helyen térdig, mi több néhol csipőig borította be az ott meghúzódókat, akik fagytól gémberedetten szorongatták kézi fegyvereiket.

A kiépített távbeszélő-vezetékek egymás után szakadtak meg és már csak rádióval, vagy küldönccel volt lehetséges a kapcsolattartás. Sebesülésről, vagy halálról legfeljebb a közvetlen szomszéd löállásában meghúzódó értesülhetett, de az állandó tűzben lehetetlen volt az elszállításuk.

A 8 III. zászlóalj védőkörletének jobb szárnyán, annak is a legvégén, ahol a szomszédos 48 III. zászlóalj védőkörlete kezdődött és ahol az első védőállások vonala hirtelen megtört és eltávolodva a Don partjától déli irányban folytatódtott, egy kiváló kilátással rendelkező magaslati pont volt. Itt húzódtak meg állásában egy 47 mm-es páncéltörő ágyús szakasz, melynek tagjai egész éjjel azon dolgoztak, hogy ne csak, mint eddig a Don felé, hanem a jobb szomszéd 48 III. zászlóalj védőállása elé is tudjanak löni. Biró József tartalékos hadnagy, a szakaszparancsnok innen látta a pergőtűzet. Így ír róla: „Egyetlen összefüggő tűzvonal lángolt. Meggyulladtak a bunkerek is. Jobbra és hátra minden lángolt, még a hó is. . . A tüzes füst mindent elborított.”

A megszakítás nélküli sorozatvető- és aknavetőtűzben egymás után omlottak össze a gyalogság nehéz fegyvereinek, géppuskáinak, aknavetőinek, gránátvetőinek tüzelőállásai és váltak használhatatlanná a fegyverek is. A védőállásokba mind több törmelék hullt, helyenkint csaknem teljesen betemette azokat.

6 óra 30-kor a hadosztályparancsnok jelentette a hadtestparancsnoknak, hogy védőállása pergőtűz alatt áll, mely a 177,4 háromszögelési pont környékén, kb. 3 km szélességben különösen erős. A nagy füst és por miatt a figyelés lehetetlen, a távbeszélő-összeköttetés a védelmi állásokban levőkkel megszakdt. A hadosztály- és az ezredparancsnokságok is tűz alatt vannak.

A küzdő zászlóaljparancsnokok tüzérségi zárótűzet kértek, és repülőtámogatást. Tüzérségünk a bénító tűz alatt csak nehezen és hiányosan tudott eleget tenni a védők kérésének. A nagy füst is akadályozta tevékenységüket. A megfigyelhető és a sejtett ellenséges gyülekezési helyeket vették tűz alá.

Koppány százados csoportja 7 üteggel a jobb védőkörlet, a 18 II. zászlóalj állásai elé tüzelt. Langhammer százados csoportja 8 üteggel, amelyben a 151/1. nehéz mozsárüteg, és 3 német üteg is részt vett, a két középső, a 48/I. és 48/III. zászlóalj védőkörlete elé lött. Hámori Ödön tartalékos főhadnagy csoportja pedig 6 üteggel a balszárnyon védekező 8/III. zászlóaljat támogatta. Rajtuk kívül Emil Cociancig német tüzérezredes parancsnoksága alatt a távolharccsoport 4 ütege az ellenséges tüzérség állásait vette tűz alá.

Lészay ezredes, a 48. ezred parancsnoka, ismételten biztatta és kitartásra buzdította az elől harcolókat. Lőszerutánpótlásra intézkedett és továbbította a neki megígért repülőtámogatás hírét.

A fűlsiketítő sűrű robbanások fél nyolcig folytatódtak, majd a tűzérési zárótűzet kissé hátrább helyezték és a szovjet gyalogság kötelei bukkantak fel a lassan ritkuló füst mögött, közvetlenül a már széttépett drótakadályok előtt, és pedig egy csoportjuk az „Ede” támaszpontunk előtt, a másik, a legnagyobb kötelek a „Hargita”, a „Szőke”, a „Törés” és az „Úrdomb” előtt, végül egy gyengébb egység az „Orgoná”-val szemben. A tűzérési tűzet igen erős gyalogsági tűz váltotta fel. Saját védőink kézi fegyvereikkel és a még működőképes géppuskákkal viszonozták a mind közelebb kúszó, szökellő szovjet harcosok tűzét, akik kítűnő géppisztolyaikkal, kézi- és ködgránátokkal, helyenként nagy távolságra ható lángszóróikkal harcolva megállíthatatlanul közelítettek védőállásainkhoz, a mi gyalogságunk tűzétől sebesült, vagy elesett társaik sorsától el nem riasztva. A drótakadályok még épen maradt részeit előre elkészített töltetekkel robbantották fel. Állásainkhoz egész közel érve kézigránátharccá, majd a géppisztoly mellett szuronnal és puskatussal vívott kegyetlen, ember-ember elleni kézitusává vált a harc. Egy csoportjuk vállra akasztott fegyverrel és feltartott kézzel közeledett, majd az árokba ugorva lekapták fegyvereiket és kíméletlen közelharcba kezdtek.

A VII. hadtest parancsnoka 7 óra 30-kor távbeszélőn felhatalmazást adott a nemrég tábornokká kinevezett Solymossy hadosztályparancsnoknak a 19. hadosztály tartalékának (Zenyd-csoport) közvetlen igénybevételére, arra az esetre, ha az összeköttetés megszakadna a hadtest felé és a helyzet alakulása szükségessé tenné. Ugyanakkor intézkedett a 19. és 23. hadosztálytól kivonható erőkből tartalék képzésére, továbbá hogy az összes légvédelmi gépágyús alegység és a Marki községbe előző nap érkezett német 559/3. páncélvadász század álljon készen észak felé való alkalmazásra.

A védőállásokért folyó kézítása a nagy számbeli többségben támadó szovjet lövészek fölényét eredményezte. Háromnegyed nyolc körül sikerült betörniök az árokba a 48/I. zászlóalj bal és a 48/III. zászlóalj jobbszárnyán. Mind a két zászlóaljparancsnok támadásra rendelte tartalékát a védőállások visszafoglalása érdekében. A jobbszárny 18/II. zászlóalj elhárító tűzével és a tűzérési támogatásával még meg tudta állítani az első rohamot.

Lészay ezredes kitartásra buzdított és az ezredtartalékot a Károly-tanyára, az első vonalhoz közelebb rendelte. Újra ígérte a repülő-támogatást is.

A hadosztályparancsnok ekkor a tartalékban Mihajlovszkij községben már előbb riadókézsültségbe helyezett 18/III. zászlóaljnak parancsot adott arra, vonuljon előre a Kresztikától északnyugati irányba vezető útig, ott készüljön fel ellenlökés végrehajtására. A zászlóalj gyülekezése közben tűzérési tűz érte a községet, aminek következménye lett 4 súlyos és 2 könnyebb sebesült. Az egyes részek, fedezéket keresve a tűz ellen, kezdtek szétfutni. Dancs őrnagy zászlóaljparancsnok, az utca közepén futás közben sorakoztatta újból embereit és rövid buzdító beszédet intézett hozzájuk, majd harci alakzatban indította el őket a kapott parancs végrehajtására. A Mihajlovszkijtól keletre induló út jobb oldalán a 7. század Sári József főhadnagy, a bal oldalán a 8. század Kiss Sándor százados parancsnoksága alatt rendezetten megindult. Mögöttük, második lépcsőben, a 2. század és a géppuskás század menetelt.

A első vonalban küzdők előtt nyolc óra körül tűntek fel az első harcokocsik, közöttük és rajtuk újabb lövészcsoportok. Solymossy vezérőrnagy 8 óra 10-kor

jelentette ezt hadtestparancsnokának, akkor még bizakodó hangulatban. Mint mondta: „Az ellenséget általában visszavertük, csak középen van egy kisebb betörés. Ez ellen a hadosztály tartalékát rendelem támadásra.” Eleinte a két középső zászlóalj előtt 4—4, a jobb védőkörlet felé is csak néhány harckocsit észleltek. Ezek a nehéz fegyvereinket lötték.

Az állásokért, az állásokban szünet nélkül folyt a közelharc. A már behatolt, illetve a közel férközött szovjet harcosok kézitusaival mind nagyobb szélességben vették birtokukba az árokrendszerünket. Újabb halottak és sebesültek. Az utóbbiak, ha járásképtelenek voltak, ott helyben megfagytak a nagy hidegben. A szovjet sebesültvívők jobb eséllyel tudtak sajátjaikon segíteni.

A magyar kézben maradt védőállás-részek igen erős aknavető és Sztálin-orgona tűz alatt álltak. Tüzérségük fél kilenc körül a mi útegeinkre, tartalékainkra és a parancsnokok harcálláspontjaira helyezte át tűzcspásait. Ekkor azt észlelték a 48/III. zászlóaljbéliek, hogy kb. 3 ellenséges lövészszázad hatolt be a „Halálvölgy”-nek elnevezett mélyedésen át, a nagy füst miatt addig észrevétlenül, és a „Molkerei” (a német térkép szerint) irányába nyomul előre. Ellenük Keserű alezredes saját 8/III. zászlóalja tartalékszázadát indította ellentámadásra.

Háromnegyed kilenc körül abbamaradt a védőállások első vonalaira irányított összűz. Helyette az állások mögötti összekötő utakat kezdték el löni, főleg srappnellet, az utánpótlás és a tartalékok mozgásának bénítása végett. Ugyanekkor megindult a második hullám, a sok harckocsival támogatott nagy támadás, a harckocsik között futó és rájuk kapaszkodó lövészek sűrű soraival. A 18/II. zászlóalj védőkörlete ellen kb. 2 zászlóalj 17 harckocsival, a 48/I. és a 48/III. középső zászlóaljak egymással érintkező szárnyai ellen, a „Károly-tanya” felé 7—9 lövészzászlóalj és 34 harckocsi, a 48/III. zászlóalj balszárnya ellen kb. 2 zászlóalj és 20 harckocsi fenyegető tömege nyomult előre. (A harckocsik itt közölt száma a 18/II. zászlóalj és a legjobb figyelőrendszerrel működő 12. tüzérezred parancsnokának a harctudósításából származik és a legvalószínűbb a más forrásokban található adatokkal szemben.) A harckocsik többsége T-34-es, de voltak nehezebb típusúak is.

A saját gyalogságunk tulajdonképpen először jutott abba a helyzetben, hogy harckocsitámadás érte őket. A rendelkezésre álló 13, a szovjet harckocsik ellen is hatásos páncéltörő ágyú, a széles védőkörletre elosztva olyan kevés volt, amivel nem lehetett eredményesen harcolni. Ennek elkerülhetetlen következménye a már kézitusában is hátrányos helyzetbe került emberek reményvesztése lett. Pásztor alezredes, a jobb középső zászlóalj parancsnoka, látva az állások tartáhatatlanságát, 9 órakor, hírvivők útján elrendelte a visszavonulást a „Károly-tanya” vonaláig. 6 harckocsi követte őket. A zászlóalj védőkörletében állásban levő páncéltörő ágyú kilőtt 3 harckocsit. A visszavonulás mégis nyomban megkezdődött, a halottak, a sebesültek és a kiépitett állások kényszerű otthagynása árán.

A bal középső 48/III. zászlóalj, amelynek a jobbszárnján a védőállásban egy idő óta kézitusa folyt és szemből közeledett felé a még veszélyesebb második hullám, jobb felől is fenyegetett helyzetbe került. És bár Lészay ezredparancsnok páncélvadász-alegységek küldését ígerte Kresztikiből, itt is megkezdődött a visszavonulás, ami hamarosan általánossá vált. A zászlóaljparancsnok saját

harcálláspontja vonalában igyekezett kitartásra bírni csapatait, de az ellenség lövészeinek harckocsikkal közös, ellenállhatatlan nyomása elől tovább hátráltak. Fél tízkor már csak a parancsnok küzdött megerősített álláspontján, a törzsébe beosztottakkal, az előrenyomulók ellen. Negyed óra múlva azonban ők is kénytelenek voltak visszavonulni az 50 méterrel hátrább levő légvédelmi ágyús üteg tüzelőállásaiba. Ezek, repülőgépek helyett, a közeledő harckocsikat lőtték, bizonyos eredménnyel, de nem győzték, olyan sok volt belőlük.

Itt sebesült meg Horvay Gyula zászlóaljparancsnok, nem sokkal 10 óra után. Beosztottjai vitték hátrafelé, de újabb — végzetes — lövés érte. Elesett, több száz zászlóaljbeli katonájával együtt és egy napon.

A zászlóalj balszárnyán ezután történtek a már idézett szemtanú, Bíró József hadnagy így látta: „Tüzelőállásunktól jobbra, a domb és a füst mögül kb. 12 harckocsi tűnt föl. T-34-ek voltak, sőt nagyobbak is. Fehérre voltak mind meszelve. Közöttük és mögöttük a gyalogság. Végeláthatatlan sötét tömeg. A sajátjainkból életben maradtak menekültek a mély hóban. Beérték őket. Összekeveredtek. A domb alján, 2—300 méterre így jöttek felénk. Géppuskáink lőtték őket, nem tudva megkülönböztetni a sajátot az ellenségtől. »Ne lőjete!« kiabálták a magyarok. Néhányan felbuktak, de a nagy tömeg tovább közeledett. Erre én szoltam oda »tüzet szüntess!« és elhallgattak. Parancsnokuk Tass zászlós fehérre válva feküdt a hóban. Majd újabb találat érte. Halálos volt. A harckocsik a tüzérség ütegállásai és a parancsnokságok harcálláspontjai felé fordultak el. A lövészek hozzánk közeledtek.”

Nemcsak itt, máshol is hasonlóan történt a visszavonulás. Aznap este a 48/III. zászlóalj segédtszjtje Popaszny elött 126 embert tudott a zászlóaljból összegyűjteni a kb. 1000 főből.

Végre három német bombázó is megjelent a betörési hely fölött, a korábban átvonuló felderítők után, és ideiglenesen kissé megfékeztek a támadás lendületét az áttörés helyén ledobott bombáikkal.

A Petrovskajakába érkezett 559/2. német páncélvadász századot a hadosztályparancsnok Kresztikibe rendelte előre és a 18. gyalogezred parancsnoka alárendeltségébe helyezte.

Mindez mit sem változtatott azon, hogy védőállásaink középső része teljesen szétnyílt. Az állandóan növekvő résen át szabadon jöttek be a szovjet erők harckocsikkal támogatott lövészei.

Solymossy vezérőrnagy 10 óra körül újból jelentette a helyzetet hadtestparancsnokunknak. Eszerint az ellenség elérte a két középső zászlóalj parancsnokának a harcálláspontját, sőt, részben túl is haladt azokon. A jobb szélső 18/II. és a bal védőkörlet 8/III. zászlóaljai még tartották védőállásaikat. A kb. 5 km széles betörés helyén folytatódott a harc. Az ellenség három irányban támadt: a zöm a „Károly-tanya” felől Petrovskaja és Mihajlovskij irányában, egy kisebb kötelék a Don mentén Nyikolszkij felé. A 12/2. ütegünk tüzelőállása már az ellenség kezébe került, de látni lehetett egyes visszafutó oroszokat is. A hadosztály a tartalékszázaljat ellenlökésre rendelte, a páncélvadász századot pedig Kresztikibe irányította, a harckocsik zöme ellen.

Kresztiki község harckocsitámadás elleni védelme érdekében azt a feladatot adták Zanyi hadnagnak, a 18. gyalogezred árkászszázada parancsnokának, hogy aknák telepítésével zárja le a községet kelet felől. Már a munka kezdetén

látta, és jelentette ezredparancsnokának, hogy a „Károly-tanya”-n orosz harc-
kocsik vannak.

A bal védőkörletet megszálló 8/III. zászlóalj a Don felől ekkor még nem érte támadás. Ugyanakkor jobb szélső 8/9. századát, amelynek jobb szélén Bíró József hadnagy páncéltörő ágyús szakasza állt harcban, a 48/III. zászlóalj általános visszavonulása miatt a szovjet lövészek délkeleti irányból már megközelítették és dél felől bekerítéssel fenyegették. A század parancsnoka távbeszélőn engedélyt kért a nyugat felé való visszavonulásra. Ennek birtokában a 159,6 magassági ponttal jelölt domb keleti lejtőjén foglaltak el új védőállást. A védelmet itt a 8/7. század parancsnoka szervezte és megállította a visszavonulókat. Közelharc árán visszaverték az ide betört szovjet alegységeket, sőt sikeres vállalkozásokat is végrehajtottak az elhagyott védőállásban maradt sebesültek kiszabadítására. Közöttük volt dr. Tass István tartalékos zászlós is, akinek a második sebesülése mégsem volt halálos, mint ahogy eredetileg gondolták.

A 8/III. zászlóalj jobb szárnya délután 4 óráig kitartott ebben a helyzetben. A zászlóalj bal szárnyát is támadás érte a Don jegén át Peszkovatka felől. Délután 2 órakor ezt még vissza tudták verni.

A jobb védőkörletben harcoló 18 II. zászlóalj ellen 10 óra körül kibontakozó támadás térnyerése gyorsabb volt. A 48 I. zászlóalj visszavonulása miatt a bal-szárnyon védekező 18/4. századot a bekerítés veszélye fenyegette és előlről is benyomták védővonalát. A század parancsnoka elrendelte a jobb felé való húzódást, majd a „Rác-tanya” irányában vonultak vissza. A mögötte tartalékban volt rohamszázad a zászlóaljparancsnok harcálláspontjához hátrált. Ezután a középen védekező 18/5. századot is visszavonulásra kényszerítette a támadás. Egy részük a jobb szárnyon védekező 18/6. század felé húzódott, de ott megállították őket. Nagyobb részük a szomszéd 19. hadosztály sávjába ment át, miután egy csoportjukat szovjet egységek elfogták.

Egy lövészzászlóalj — harcokocsik kíséretében — a 174,5 magassági pont közelében telepített zászlóaljparancsnokság felé tört előre és azt kb. 600 méterre megközelítette. Saját páncéltörő ágyúk kilőttek két harcokocsit, a többi onnan lőtte a zászlóaljparancsnok harcálláspontját. A három német bombázó repülő bombákat dobott rájuk, de csak átmenetileg zavarta gyülekezésüket.

A rohamszázad fél tizenegy körül foglalt állást a zászlóaljparancsnokság közelében. Egy órai ellenállás után Hegedűs százados jelentette az ezredparancsnoknak, hogy nem tudnak tovább kitartani, ezért Kresztiki felé kénytelen visszafordulni. Lészay ezredes ezt tudomásul vette. A zászlóalj egy másik csoportja Gyimesi százados vezetésével és Cseh főhadnagy közreműködésével, a „Rác-tanya”-tól kb. másfél kilométerrel hátrább tüzelőállásban levő 12/4. ütegálláshoz húzódott vissza. Itt az üteg tisztjeivel és legénységével visszavertek több gyalogsági támadást, egészen délután 3 óráig. Utána, a sötétedés beálltával, a Bouquet Kálmán tartalékos hadnagy, ütegparancsnok vezette tüzerekkel együtt a 19. hadosztály sávjába eső Jekatyerinovka felé kényszerültek visszavonulni. Egy harmadik csoport Mudrony százados, géppuskás századparancsnok és Rimanóczy főhadnagy vezetésével a „Rác-tanya”-ra vonult vissza. Itt 12

óráig ellenálltak, de ekkor lövészek 4 harckocsival támogatott támadása elől visszavonulásra kényszerültek, szintén Jekatyerinovka község felé.

Fél tizenkettőkor Solymossy vezérőrnagy újból jelentkezett távbeszélőn a hadtest parancsnokánál. Az oroszok, mint jelentette, már az ütegállásoknál harcoltak visszavonuló gyalogságunk és az ütegek legénységével. Előnyomulásuk, harckocsik támogatásával, tovább folytatódott. Egy orosz rádióadás szerint fél egykor egy második harckocsihullám indul támadásra, amely az elsőnél is erősebb lesz. (Ez a feltehetően csak ijesztésre szánt hír nem bizonyult igaznak. Nem jött a második hullám támadása. — J. B.) A hadosztályparancsnok korábbi bizakodó hangulata azonban teljesen eltűnt.

Legeza hadtestparancsnok azonnal tovább jelentette ezeket a hadseregparancsnokságnak, kérve máris a „Stuka” támogatást és a páncélosadosztály sűrűs rendelkezésre bocsátását ellentámadás céljából. Ott azt közölték vele, hogy a Heeresgruppe B magának tartotta fenn a páncélosadosztállyal való rendelkezést. Negyed óra múlva újból kérte az ellentámadást, mondván, ha ez elmarad, az ellenség estig Kamenyka körzetét is elérheti és ezzel a saját erőltelést lehetetlenné teheti. Javaslatát újból elutasításra találta.

A már korábban előre rendelt hadosztálytartalék, a 18/III. zászlóalj, 8 óra után elérte a Kresztikitől észak felé húzódó horhost. Páncéltörő ágyú megerősítést is kapott. Egy magyar üteg (a 12/3.) és két német löveg volt itt tüzelőállásban. A tartalékszázlój itt 9 óra körül ellentámadásra kapott parancsot a hadosztályparancsnokságtól, de nem kerülhetett rá sor, mert a szovjetek ekkor már a horhos oldaláról közeledtek. A támadókat gyalogsági és tüzérségi tüzellel megállították. 10 órakor a zászlóalj balszárnyát 6—8 harckocsi közelítette meg. Ezekből a páncéltörők hármát kilőtték, a többi gyorsan visszavonult. Felettük 3 Messerschmitt gép keringett. A küzdőket a hadosztálytól a hadtestparancsnokság által igényelt „Stuka” támogatás és páncélostartalék érkezésével biztatták kitartásra, de az ígéretet nem váltották be.

Dancs őrnagy, zászlóaljparancsnok a 48/III. zászlóalj visszavonuló katonáit is megállította és saját egységeibe osztotta be. Az ellenség 20—40 főből álló lövészcsoportokban támadott tovább, amiket tüzérség és két, Scsucsjé felől közeledő harckocsi támogatott. Ezek ütegeinek, Havasi tüzér zászlós lövegeit és páncéltörő ágyúinkat lőtték. Dél tájban robbanó lövedéktől megsebesült Dancs őrnagy, de még előre ment a küzdő századokhoz tájékozódásra. Újabb sebesülés után, ami az alkarját érte, átadta a parancsnokságot Kiss Sándor századosnak. Őt Mihajlovszkij községben szállították kötözésre. Tíz perc múlva Kiss százados is megsebesült. A parancsnokságot a zászlóalj-segédtszűnek, Pető Gyula főhadnagynak adta át. Utána őt is hátra szállították, több legénységi sebesülten együtt.

A 18/III. zászlóalj ezután harcolva vonult vissza Mihajlovszkij községig, ahol sötétedésig ki tudott tartani. A közelharcban sokak mellett Sári J. főhadnagy is sebet kapott és fogságba került, de százada kiszabadította. Itt esett el Havasi tüzérszászlós is, sok gyalogos és tüzér társával együtt.

A még lábon álló, magas napraforgóval sűrűn borított területen a szovjet lövészek szorosán követték a visszavonuló zászlóaljat. Közben, főleg a balszárnyon, rajtaütésekkel, a géppuska- és géppisztolytűzzel sok veszteséget okoztak a mieinknek.

A VII. hadtestparancsnokságtól rendelkezésre bocsátott két zászlóaljából az 54/II. zászlóaljat Solymossy vezérőrnagy ellenlökésre rendelte Kresztikiből a Scsucyje felé vezető út mentén. Támadásuk megindult, elérték a II. védővonalat, de onnan tovább támadva, az ott levő 21/II. zászlóaljjal együtt, felmorzsolódtak a harckocsikkal támogatott szovjet lövészek elleni egyenlőtlen harcban. Ezért a 12. hadosztály parancsnoka a 12/I. zászlóalj ellenlökését reménytelen vállalkozásnak ítélte és a hadtestparancsnok hozzájárulásával Jekatyerinovka községbe irányította vissza a zászlóaljat, a 19. hadosztály sávjába.

A kora délelőtti órákban még csak 5 km széles áttörés délutánra — a nagy fölényben támadó szovjet erők térnyerése elátal — 10 km-re tágult és tovább szélesedett. E súlyos harcokban hadosztályunk nem kapta meg a kért és remélt „Stuka” támogatást és elmaradt a Cramer vezette tartalékhadtest ellentámadása is. Az áttörés végleges lett.

A védőállások áttörése után a védőkörleten belül a hadosztály tüzérége is fokozatosan közelharcba került a támadó szovjet lövészekkel. Legelőször a gyalogság védőállásaiban, vagy azok közelében felállított tüzérfigyelőket érte támadás. A 12/2. üteg főfigyelője 9 óra után rádión jelentette parancsnokának, hogy 5 harckocsi és sok lövész támadja őket, akik ellen harcba bocsátkoztak. Rádiójuk akkor elhallgatott, harc közben megsemmisültek. Majdnem ugyanakkor a 12/3. üteg főfigyelője azt jelentette, hogy teljesen körül van zárva és kitörésre kér engedélyt. Az engedélyt megkapta, de nem tudott kitörni. A további sorsa ismeretlen. Mindkettő a 48/III. zászlóalj védőkörletében volt. A tüzéréség többi figyelője részben hasonló módon közelharcban semmisült meg, mások még idejében vissza tudtak vonulni, mint pl. a 12/7. ütege.

A szovjet lövészek harckocsikkal kísért támadása lendületesen haladt tovább. Kisebb csoportjaik az égő bunkereknel melegedtek. A többség úzte maga előtt a védőállásaikból kivetett gyalogságunkat, állandó géppuska- és géppisztolytűzet árasztva rájuk. A járóképtelen sebesült elvérzett, s ha nem, ott fagyott meg a nagy hidegben, ahol elesett. A szovjet harcosok közül is többen fölbuktak a végső erejüket és lélekjelenlétüket még el nem vesztett harcosaink kézifegyvereinek tüzétől. De ezekről a támadókat közvetlenül kísérő sebesültszállítók gondoskodni tudtak.

A visszavonulók ritkuló sorai és géppuskatűzet árasztó harckocsikkal kísért üldözőik sűrű tömegei gyorsan közeledtek tüzérégünk ütegállásai felé. Parancsnokaik, vagy ha elesetek, azok helyettesei vezetése alatt a még együtt harcoló kötelékek emberei az útba eső ütegállások fedezékeibe ugráltak be és ott a tüzerekkel együtt, gyakran valamelyik tüzértiszt irányításával folyt tovább az elkeseredett közelharc, elszántan, mintha nem is számítana már az élet. Az ágyúk, mozsarak kezelői közvetlen irányítással lötték a közeledő harckocsikat, azok pedig ágyúikkal a lövegeket, géppuskáikkal a gyalog harcolókat árasztották el tüzükkel. Sok harckocsit kilóttak bátor tüzereink, de nem győzték, annyi volt belőlük. Jöttek és jöttek mind közelebb, betörték az ütegállásokba, ahol kézitusával folyt tovább az öldöklés.

Elsőnek, fél tíz körül, a legelől tüzelőállásban levő 12/2. üteg esett áldozatul egy hirtelen támadásnak: csak néhány kezelője tudott kimenekülni a gyűrűből, a 12/3. ütegálláshoz. Tíz órakor már itt sem lehetett kitartani. Együtt vonultak

vissza a 12/7. üteg állásába. Amikor ott is tarthatatlanná vált a helyzet, Kresztiki felé tértek ki és annak védelmében vettek részt, miután az állásban maradt lövegeiket felrobbantották. A jobb védőkörlet sávjában állásban levő 12/6. üteg legénysége a kb. 50 főből álló sí- és rohamosztaggal megerősítve, valamint a hozzájuk visszavonult tűzérfigyelők, együtt vették fel a harcot a rájuk támadó harckocsikkal és lövészekkel, miután a védőállásait feladni kényszerült gyalogság többsége a „Rác-tanya” felé tért ki. Közvetlen irányzással kilöttek először 9, majd később 3 harckocsit, önfeláldozó harcban visszavertek két támadást. A harmadik támadás kivédésére már nem maradt ember. Négy kivételével mind elesetek. Igazi hősök voltak. A 12/5. üteg a balszárnyon védekező 8/III. zászlóalj védelmét támogatta, mialatt legalább 5 harckocsit kilőtt. Később, lövegeinek felrobbantása után, a gyalogsággal együtt harcolva vonult vissza.

A hadosztály saját, szervezetszerű tüzérsége így hallgatott el végleg. Lövön-tatású lévén, el sem lehetett vontatni a lövegeit, csak felrobbantani. A német tüzérség gépvontatású volt és hátrább is rendelkezett üteggállásokkal. Az áttörést követően egymás után vonultak el. Az áttörés szélességében, az üteggállásokban, az oda visszavetett két középső zászlóalj embereinek nagy része, az ütegek legénységével együtt, a betört szovjet erők ellen vívott súlyos kizúzásában elesett, megsebesült, vagy fogságba esett. Akik még mozgásképesek maradtak, eredeti egységeiktől elszakadva, összekeveredve, hátrafelé menekültek Kresztiki, Mihajlovszkij és Petrovszkaja felé, ott remélve menedéket. Az így keletkezett kb. 10 km széles hézagban nem volt többé parancsnok által vezetett harcegység; a vezetés lehetősége is megszűnt. A harckocsik elleni teljes védtelenség borzalma és iszonyata uralkodott el a még menekülni képeseken, ami hamarosan pánikba csapott át. Már csak a vak rémület, az életöztön hajtotta, űzte őket visszafelé a mély hóban; azokat akik hajnal óta az erős fagyban, minden étel és ivóvíz nélkül, még szinte percekkel korábban is bátran helytálltak a túlerő ellen, az ember-ember ellen vívott véres harcban. Nehézfegyverek legtöbbje az utolsó alkalmazási helyén maradt. Már csak a kézfegyvereket szorongatták fagytól gémberegett kezükben, sőt néhányan azt is elhagyták már.

Hogyan is szóltak a német Főparancsnokság (OKH) és a magyar Vezérkar Főnökének újév előtt kiadott szigorú parancsai? A legfontosabb követelmények: „Visszamenni senkinek sem szabad! Nincs hátra, csak előre van!” — így Szombathelyi. „Az elszakított és körbezárt részek mindaddig védekezzenek, tartsanak ki, míg felszabadítják őket!” — követelte Hitler. „Urvnál és Szvobodánál erős helyi jellegű támadásokkal kell számolni. Ezekkel saját erőinkkel is elbánunk” — jelentették ki ellenvéleményt nem tűrő fölényvel a 2. magyar hadsereg felettes német parancsnokságánál még január 6-án is, egy héttel az áttörés előtt. Mintha szavakkal, parancsokkal, követelmények elvárásával, tartalékok és repülőátmozgató nélkül csatát lehetne nyerni!

A támadó szovjet csapatok, ezekről a dörgedelmekről mit sem tudva, délig elérték azt a völgyet, amely Kresztiki és Mihajlovszkij községek vonalától néhány kilométerrel keletre, észak-dél irányában húzódott és ott kötelékeiket rendezték. Ezt követően újra támadásba lendültek a visszavonuló csapataink üldözésére. Délután 2 órára körülzárták Kresztiki községet. A 48. gyalogezred parancsnoka igyekezett a községet védeni az oda visszavonulókból szervezett kötelékekkel. Az összekeveredett tömeget azonban ilyen hirtelen már nem

lehetett harci alakulatokba szervezni és a nehézfegyverek is hiányoztak. Aki tudott, még a körülfárás előtt Petrovszkaja felé menekült. Lészai ezredes rádión kért engedélyt hadosztályparancsnokától a kitörésre és egy német páncéltörő ágyún jutott ki a gyűrűből a körülfártak egy csoportjával. Jekatyerinovka felé menekültek. Kresztiki, csekély ellenállás után, 3 óra körül a szovjet erők birtokába került.

A 12. könnyű hadosztály helyzete veszedelmesen romlott. A védelem mindenütt felbomlott, a jobbszárny 18/II. zászlóalj megmaradt részei, valamint a Lészai ezredessel Kresztiki községből kitört csapatok a jobb szomszéd 19. hadosztály védőkörletébe sodródtak át és automatikusan e hadosztály parancsnokának a vezetése alá kerültek. Hasonlóan alakult a balszárnyon a 8/III. zászlóalj alárendelési viszonya. Nyikolszkij felé való visszavonulásával a 10. hadosztály harcászójába került át és eredeti hadosztály kötelekébe került vissza.

A 12. hadosztály parancsnokának 2 óra után már csak a Petrovszkaja községben található parancsnokságok személyzete, a 12. lovasszázad és az ide menekült rendezetlen csapatrészek álltak rendelkezésére a 10 km széles, védelem nélkül maradt harcászóban.

A 12. lovasszázadot még délelőtt 10 órakor riadóztatta Solymossy vezérőrnagy és Petrovszkaja községben rendelte. A század 12 óra 15 perckor megérkezett és ettől fogva ott volt tartalék. A Debreczeny Pál huszárszázados parancsnoksága alatt eladdig tartalékban volt század emberállományának 80%-a és lóállományának 40%-a még harc képes volt. A lóhiány a silány takarmánytól, a vízhiánytól és egyéb okból elhullott, valamint a legyengülés miatt leadott állatokból eredt.

Ebben a helyzetben kapta a hadosztályparancsnok Legeza hadtestparancsnok utasítását negyed három körül: A Cramer-hadtest ellentámadásának sikere érdekében (amire a VII. hadtest parancsnoka, a kapott ígérek alapján, január 15-ére biztosan számított) a 12. hadosztálynak feltétlenül tartania kell Jekatyerinovka északi csücske és Mihajlovskij község keleti szegélye által meghatározott vonalat. Ugyanakkor a hadtestparancsnok a jobb szomszéd 19. hadosztály feladatául a helyzetében való végsőkig való kitartást rendelte el. Ennek érdekében az oda irányított tartalékokkal biztosítania kellett az északi szárnyát.

A feladat végrehajtása érdekében, Solymossy fél négykor Matlár ezredesnek adta azt a parancsot, hogy törzsének embereivel, a 12. lovasszázaddal és az összegyűjtött visszaözlőkből harci egységeket alakítva, tartóztassa fel az előnyomuló ellenséget a hadtestparancsnok által kijelölt vonalban. Túl erős nyomás elől zömével Krasznaja Sarja felé térjen ki.

Nem sok valósult meg a hadosztályparancsnok intézkedéséből. A lovasszázad parancsnoka, Debreczeny százados embereivel feltartóztatta a Kresztiki felől visszaözlő gyalogosokat és nagy eréllyel rögtönzött alegységeket alakított ki belőlük. Megrendült emberek, akiknek puskájukon kívül már nem volt más fegyverük. Matlár ezredes parancsára, Petrovszkaja körül körvédelmet hoztak létre a község és egyben a hadosztályparancsnokság védelmére.

A község keleti szélén, Markó huszárhadnagy, kb. 200, az északi oldalon Dr. Nánási gyalogos százados kb. 250 fős erős csoportja készült a község védelmére. Rajtuk kívül Gombos huszárszászlós vezetése alatt kb. 200 fő tartalék

állt a déli oldalon. A nyugati kijáratnál pedig, akiknek a lova használható volt, lóháton képeztek még egy tartalékot.

A 12. hadosztály parancsnoka egyetlen egysége felett sem rendelkezhetett már sokáig.

Sötétedéskor, kb. fél ötökör, rövid harc után, Mihajlovskij község is elesett. Petrovszkaja felé két felől is közeledett kb. 3 lövészszázalój és 3 harckocsi. A község körvédelmére rendelt erők elégtelenek voltak a hatékony ellenállásra. A támadás északi irányból indult meg és a lovasszázad harcjelentése szerint „mindent elsópró vakrémület tört ki” ami a „lovasszázadra is átragadt.” A támadók három oldalról közelítették meg a községet.

A hadosztályparancsnok jelentette a helyzetet a hadtest parancsnokának, aki a parancsnokság azonnali visszavonulását rendelte el Krutyec községbe. A hadosztály vezérkari főnöke, Somoskuti százados ugyanezt jelentette a hadtest vezérkari főnökének, miközben a támadók két felől már behatoltak a községbe és megkezdődött a helység-harc. Harcjelentésében ezt írta: „Mire befejeztem, a harc már közvetlenül a hadosztály parancsnokság épületének közelében folyt, úgyhogy az épület géppisztoly tűz alatt állott. Mikor a hadosztályparancsnok és én, kb. 17 órakor a parancsnokság épületéből kiléptünk és a részünkre visszamaradt Botond gépkocsiba akartunk beszállni, a gépkocsivezető jelentette, hogy géppisztolysorozat a gépkocsit üzemképtelenné tette. Így az I. b. (a hírszerző vezérkari tiszt a parancsnokságnál — J. B.) közepes személygépkocsijába szálltunk be, de kb. 40 m út után ez a gépkocsi is üzemképtelenné lett. Ekkor gyalog folytattuk utunkat az égő falun keresztül, majd a falu végén egy szánkóra szálltunk fel és azon Krutyecbe mentünk. A VII. hadtest parancsnoksága már kb. 16 órakor parancsot adott, hogy a hadosztályparancsnokság a vonatalakulatai körletébe változtasson állást. E parancs vételekor a hadosztály parancsnoksági törzs zöme hátra indult Krutyecbe; csak a vezetési rész: a hadosztály parancsnok, a vezérkari főnök, az Ia és Ib vezérkari tiszt maradt elől az eddigi állásponton.”

Ekkor tűnt el Hirth János tartalékos főhadnagy, a hadosztályparancsnokság irattárának őrzője, a parancsnokság összes irataival együtt. Somoskuti százados így folytatja harctudósítását:

„Krutezben a hadtest parancsnoksággal újból felvettük az érintkezést és azt a parancsot kaptuk, hogy a hadosztály parancsnokság menjen a 19. hadosztály parancsnokság álláspontjára. Oda, a hófúvások miatt, még terepjáró gépkocsin sem tudott a hadosztály parancsnok és én eljutni, úgyhogy január 15-én 16 óráig Rybalcsino községben a 12. k. hadosztály vonat parancsnokság eddigi álláspontján tartózkodtunk, mert itt voltunk a legközelebb (2 km-re) a 48/I. zászlóalj parancsnok parancsnoksága alatt gyülekezett és még harcoló saját egységünkhöz és a még harcoló lovas századunkhoz is innen volt vezetékes összeköttetés.”

A lovasszázad zöme, a Petrovszkaja megtámadásakor keletkezett pánik után, a községtől kb. 2 km-re délnyugatra a völgyben gyülekezett és parancsnokuk, Debreczeny százados erélyes fellépésére újra rendeződött. A sötétben, 6 óra körül támadást indítottak Petrovszkaja délnyugati része ellen, de a község közelébe érve, az igen heves géppisztoly-, golyószóró- és géppuskatűzben elakadt a támadásuk. Debreczeny 7 óra körül megállította a támadást és századát visszarendelte Krasznaja Sarja községbe.

Matlárý ezredes, a 18. ezred parancsnoka törzsével még a hadosztályparancsnok visszavonulása előtt, az ő parancsára, Krasznaja Sarja községbe vonult vissza. Itt akkor a 12. híradószázadot találta, amely parancsnoka, Márton főhadnagy vezetése alatt, hivatásától eltérően, reteszállásba rendezkedett be. A lovasszázad visszaérkezése után e két alegység védelmezte ezt a kis települést másnap délig. Akkor, a még 14-én este kapott parancs értelmében, az ellenséges harcokocsik támadása elől visszavonultak Krutyec községbe.

Legeza vezérőrnagy, hadtestparancsok a 19. hadosztály parancsnokával 14-én este 6 órakor közölte, hogy a 12. hadosztály tekintse megszüntnek, keressen összeköttetést a 10. hadosztály alakulataival Kolomeizevo községnél, vegye át a parancsnokságot Lóskay ezredes csoportja felett, azt a saját déli szárnyából kivont 1—2 üteggel erősítse meg és azokkal a következő nap akadályozza meg az oroszok térnyerését déli, délnyugati irányban a Cramer-hadtest által végrehajtásra kerülő ellentámadás biztosítása érdekében. A 12. hadosztályparancsnokság is értesítést kapott erről az intézkedésről Krutyecban.

Január 14-én késő estére tehát a 12. könnyű hadosztály mint hadműveleti-harci egység megszűnt. Solymossy hadosztályparancsnok a következőket írta a hadosztály összefoglaló történetében, 1943. február 20-án Kulikovkán:

„A hadosztály 10 órán át állott harcban több, mint 3-szoros, a főbetörési helyen 9-szeres túlerővel, nem számítva a 60 harcokocsit, mely a hatalmas tűz-előkészítés mellett elsősorban volt okozója a gyors orosz előnyomulásnak.

E 10 óra alatt a 12. könnyű hadosztály elvesztette harcos állományának 70⁰/₀-át és egész tüzérségét.

Ezekben a veszteségteljes harcokban a bevetett páncéltörő fegyverek, a tüzéség és a repülők összesen 25 ellenséges harcokocsit lőttek ki, tehát a megjelent összlétszámnak 42⁰/₀-át; az ellenség véres veszteségei óriásiak lehettek és határozottan túllépték átlagban a bevetett összerő 20⁰/₀-át.

A harcos állomány keretének 70⁰/₀-nyi elpusztulása bebizonyította, hogy a hadosztály a gyakorlati lehetőség határáig megtette a köteleességét.

A I. 14-i orosz támadás hatalmas ereje három irányban szorította vissza a 12. hadosztály roncsait:

A 8/III., a 18/III. és a 48/III. zászlóaljak részei Kolomeizevo-n át nyugat felé sodródtak. Karöltve a 10. könnyű hadosztály egységeivel I. 15-én Kolomeizevo-nál vívniak súlyos helység-harcot, majd annak eleste után ellenállást fejtenek ki Popassnij-nél és Puchvo-nál, I. 16-án Kriniza-nál. Innen kezdik folyamatos visszavonulásukat.

A 48/I. zászlóalj és a 21/II. zászlóalj részei a tüzérség zömével Krutez-en át Karpenkovo felé vesznek irányt.

Krassnaja Sarja, Krassnaja Derevnja vonalában a 12. lovas század és a 12. híradó század részei I. 15-én 10-ig tartják fel az oroszokat, majd visszavonulnak Krutez-ra. Itt 16-án egyesülnek a más kötelelékekből oda beérkezett maradványokkal és az ott védő német harccsoporttal. Krutez I. 17-én elesik.

A 18/II. zászlóalj maradványai és a 21/II. zászlóalj, valamint a tüzérség részei I. 15-én délig Jekatarinovka-n ellen állnak a 19. könnyű hadosztály egységeivel karöltve. Onnan Márki-ra vonulnak vissza, mely I. 16-án elesik.

A hadtest parancsnokság a 12. könnyű hadosztály maradványait Karpenkovo

délnyugati területén gyülekezteti. Ezzel a 12. k. hadosztály egyelőre, mint szerves harcegység megszűnt létezni. Maradványai teljesen szétporladtak; belőlük a harcterületen alosztálynál nagyobb harcegységet megalakítani többé már nem sikerült.”

Legeza vezérőrnagy, a VII. hadtest parancsnoka 1943. február 6-án kelt beszámolójában a következőket írta a hadosztályunk körletében lefolyt áttörésről:

„A 12. könnyű hadosztály csapatai, I. 14-én, az első orosz támadással szemben, amelyet gyalogság hajtott végre, férfiasan viselkedtek. A súlyos tűzérési és aknavető tüzélkészítést nyugodt idegzettel bírták. Ennek eredménye volt az első orosz gyalogsági támadás visszaverése, majd később a mélységi övben folytatott harc. Az orosz harckocsikkal szemben a gyalogság védtelennek érezte magát. Az állásainkat oldalozólag támadó harckocsik nyomán a gyalogság elhagyta állásait és ez okozta veszét. A bevetett tartalékok ellentámadásai csak a megközelítés fázisát érték el. Tulajdonképeni ellentámadásra már nem került sor, mert az ellenséges harckocsik hirtelen léptek fel és a gyenge páncél-elhárítás miatt kedvükre tevékenykedtek. Részben azért is, mert a visszaozónlók az ellentámadók egy részét magukkal ragadták. A gyalogságot elfogta a harckocsi-félelem és ez úgy terjedt, mint a futó tűz. Hathatós elhárító eszközök hiányában a hadosztály parancsnoknak nem állt módjában ezt a harckocsi-félelmet ellensúlyozni. A kevés páncéltörő fegyver tervszerű bevetését is erősen korlátozta a nagy hó, a köd és a füst.

Amikor az ellenséges harckocsik és nyomukban a gyalogság Petrovskaja-t megközelítették, 6 óra 27'-kor, a hadtest parancsnok megengedte a hadosztályparancsnoknak, hogy hirtengelye mentén hátrafelé harcálláspontot változtasson.” (Hirtengely = összefüggő vezetékes hírhálózat fő távbeszélő vezetéke, amihez a hálózatba tartozó távbeszélő állomások felé vezetékes csatlakozási lehetőség van. — J. B.)

Mindkét seregtestparancsnok (mai terminológiával: magasabbegységparancsnok — J. B.) elég reálisan értékelte hadosztályunk alakulatainak a magatartását a nagy fölényben támadó szovjet erők elleni egyenlőtlen harcban. Mégis szeretném hozzáfűzni a magam észrevételét, bár nem voltam jelen az áttörés napján, nem érkezvén még vissza karácsonyi szabadságomról. Harckocsikkal együtt támadó szovjet lövészek túlerejű támadása ellen ekkor kellett első alkalommal saját csapatainknak a harcban helytállnia.

A már hónapok óta, a rendkívüli hideg télben, nagy hóban és egyéb szokatlan körülmények között, hideg bunkerekben, nem megfelelő ruházatban és lábbeliben, kevés pihenés és elégtelen táplálkozás mellett testileg és lelkileg fáradtan helytállni kényszerültek harci értéke eleve nem lehetett magas és megközelítőleg sem volt elég a túlerőben támadó, harckocsikkal kísért ellenség visszaverésére. Az ilyen elvárás igen távol esik a realitástól. Különösen olyan nagy számú harckocsi megjelenése esetén, amelyek leküzdéséhez megközelítőleg sem volt elég a kilométerenkénti átlagban rendelkezésre álló 1 hatásos páncéltörő ágyú. (Az áttörés előtti utolsó napon Petrovskajára érkezett 559/2. német páncélvadász század ágyúit már csak Kresztiki és Petrovskaja védelménél lehetett felhasználni.)

A harckocsik, mint az egyik harctudósításból tudjuk, külön meglepetésként fehérre voltak meszelve, a reggeli félhomályban, a tűzérési tüzélkészítés

óriási füstjében túl későn voltak felismerhetők. A védőállás sem adott ellenük védelmet, főleg ha oldalról támadtak, hiszen a tüzelőkészítés során beomlott, félig, vagy méginkább telítődött bunkereket a „Sztálin-orgonák”, vagy lángszórók tüze felgyújtotta. Nem maradt árok, ahol kitarthattak volna. Mégis minden parancsnok, a századtól a hadosztályig, felettesétől kért engedélyt a visszavonulásra, legalábbis addig, míg a kötelékek együtt voltak, és csak engedéllyel vonult vissza.

A kudarc és a hatalmas veszteség oka a tartalékok és a páncéltörő fegyverek döntő hiánya mellett a legfelsőbb vezetésnek a merev védelemhez való görcsös ragaszkodása volt.

Az emberek hősként harcoltak az idegen érdekekért, tisztán katona-becsületből és engedelmességből, amíg némi reményük volt a szörnyű súlyos helyzet megváltoztatására. A hatékony légitámogatás és még inkább az ígért ellentámadás elmaradása azonban egyik óráról a másikra megsemmisítette a harc értelmét és eredményességének reményét. A kiszolgáltatottság és a kilátástalanság érzése lett rajtuk úrrá. Az életosztón kerekedett fölül, az pánikba csapott át, a menekülésben remélték a halálos veszedelemtől való szabadulást. Ez az állapot, a csapategységek fölbomlásával és összekeveredésével együtt, a vezetést teljesen megbénította.

Vajon miért maradt el a VII. hadtestparancsnok által ismételtén kért és hiába várt ellentámadás a Cramer-hadtest részéről? Mint tudjuk, az e hadtesthez tartozó 700. páncéloscsoportot ellentámadásra rendelték az Uriv közelében áttört erők ellen és ott majdnem teljesen felmorzsolódott. A hadtest többi részének az alkalmazásához is a német OKH engedélye volt szükséges, mert nem volt más tartalék a magyar hadsereg mögött.

A Heeresgruppe B-től Sodenstern tábornok az ellentámadás gyakori sürgetésére január 15-én délután három óra körül így válaszolt: „Cramer először ráút az ellenség fejére Scucsje-nél, utána kivonja erejét, majd északra vág és Osztrogozsszkban egyesül a 168. hadosztállyal. Ez nagyban a tervem Cramerrel.”

De Cramer nem támadott sem 15-én, sem 16-án, sem 17-én. A magyar hadseregparancsnokság harctéri naplója szerint a Cramer-hadtest a január 17-én estig kialakult ellenséges helyzet miatt nem hajtotta végre az Osztrogozsszk felé tervezett támadást.

A magyar hadseregparancsnokság naplójában, a január 14-i események bejegyzése végén, Jány vezérezredes 18-i keltezésű kézjeggyel, az alábbi feljegyzés olvasható: „Ki kell emelnem, hogy a csapatok minden lehetségest megtesznek. A 7. hadosztály parancsnoka a harcálláspontján maradt, miután az ellenség megtámadta a harcálláspontot. A 12. és 20. könnyű hadosztályok parancsnokai is hasonlóan viselkedtek, azonban a páncélosok ellen kézigránáttal és puskával az ember nem védheti magát... a szükséges ellátás és lőszer nélkül, a rettenetes télben, hóállásokban és leváltási lehetőségek nélkül, 24 órán túl, semmi ellenállást nem lehet várni.” (234/2. hds.)

E józan, a tényleges állapotokat rögzítő értékeléssel megdöbbentő ellentétben a január 24-én kelt 294/2. hds. I. a. 43. I. 24. számú hadseregparancsban Jány vezérezredes a következő kijelentéseket tette: „A 2. magyar hadsereg elvesztette becsületét, mert kevés, — esküjéhez és kötelességéhez hű — ember kivé-

telével nem váltotta be azt, amit tőle mindenki joggal elvárhatott. . . . Becstelenség a lelkevesztett, fejnélküli gyáva menekülés. . . . A rendet és a vas fegyelmet a legkeményebb kézzel, ha kell, a helyszínen való felkoncolással, de helyre kell állítani. . . . Elsősorban annak van jussa élelemhez, aki elől harcol. Aki helyét elhagyta és itt hátul gyülekezik, örüljön ha annyit kap, hogy éhen nem pusztul. Helyüket német csapat foglalta el, az megérdemel minden gondoskodást. Mi addig míg rend nem lesz, míg harc képes egységé nem formálódunk, ilyennel ne számoljunk, mert arra érdemtelenné váltunk.”

A Cramer-hadtest ellentámadása nem tudta volna visszafoglalni az eredeti védőállásokat, ehhez nem volt elég ereje, de lehetővé tette volna a mi hadosztályunktól jobbra védekező 19. és 23. hadosztályok, valamint a bal szomszéd 10. és tőle balra a 13. hadosztályok rendezett visszavonulását. Így elkerülhető lett volna ezeknek a hadosztályoknak a fölmorzsolódása és borzalmas veszteségek. Ehhez azonban ezeknek a hadosztályoknak idejében el kellett volna rendelni a visszavonulást, vagy legalább meg kellett volna engedni azt, a végsőkig való kitartás melletti görcsös ragaszkodás helyett. Ezáltal még harc képes egységek maradhattak volna. De a védőállásaikban való merev kitartás megkövetelése miatt néhány nap alatt ezek a hadosztályok is felmorzsolódtak. Utána az egész magyar hadsereg kiterjedő, rendezetlen és további óriási veszteségekkel járó visszaözléssé sőt meneküléssé fajultak az események, túlnyomórészt a német felső vezetés, az OKH hibájából.

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LENKEFI FERENC

SZALAY ELEK VISSZAEMLEKEZÉSEI 1848—49-RE

Szalay Elek emlékiratairól

Az alábbiakban közlésre kerülő kézirat 1991 nyarán jutott levéltárunk őrizetébe. Szerzője Szalay Elek, akit — Szilágyi Farkas Alsófehér vármegye 1848—49-ben (Nagyenyed, 1898.) c. munkája segítségével — kétséget kizáróan sikerült azonosítani. A visszaemlékezés sem teljesen ismeretlen, hiszen Szilágyi is kézbevette — már csakán —, néhány mondatot idézett belőle, de tudomásom szerint nem adták ki.

Szalay Elek 1820. körül született, valószínűleg az Alsó-Fehér vármegyei Hariban, gazdálkodó család sarjaként. Szilágyi mindenestre hari illetőségűnek mondja. A helység a szentbenedeki kerülethez tartozott, mint több nemesi familia birtoka. Lakossága von Treuenfeld 1839-ben kiadott Lexikona szerint román-magyar, református és ortodox templommal, s egy Felvinchez rendelt római katolikus filiával. Szalay a forradalom előtt minden bizonnyal a közeli, a Kemény-család birtokában levő, túlnyomórészt román lakosságú Lándorban lehetett gazdatiszt, vagy haszonbérelő. 1848 nyarán önkéntesként lépett be a gr. Bethlen Gergely és gr. Mikes Kelemen által Kolozsváron szervezett 15., Mátyás (egy ideig Kossuth) huszárezredbe. Itt a szakaszkaplárságig (szakaszvezető) vitte, majd 1849. június 9-én hadnaggyá nevezték ki a július folyamán Hódmezővásárhelyen megalakult, de Kolozsvárt és környékén, nagyrészt románokból toborzott 137. zászlóaljhoz. Bem erdélyi hadseregében egészen 1849 júniusáig a Mátyás huszárezred 3. századában szolgált; története Világos mellett szakadt meg. A kapituláció után kezdetben Tordán vonta meg magát, s csak 1851-ben tért vissza hari birtokára. A polgári életben szorgalmas és takarékos gazda volt, sokkal hozzájárult a református egyházközség anyagi jólétéhez. Élete utolsó éveit elvonultságban töltötte. 1896. március 10-én, Hariban halt meg.

Emlékiratát 1880 és halála között vethette papírra, illetve diktálhatta, ugyanis Jakab Elek 1880-ban megjelent munkájára hivatkozik, Szilveszter Gamit említve. (Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re. Bp.)

Az irat A-4-es szélességnek megfelelő, annál 4,5 cm-rel hosszabb, meglehetősen rossz állapotban fennmaradt lapokra íródott, három kéz vonásaival. Ezeket (A., B., C.) külön jelölni fogom. A szöveg egységes, a kézírások váltása nem okoz törést. Megítélésem szerint Szalay írása a B. típusú, a „legarchaikusabb,” mind helyesírásban, mind írásképpen. Ezért feltételezem, hogy emlékei egy részét diktálhatta, más részét maga írhatta, nem egyszerű másolatról van szó. Az „A” és „C” kézírások nem mindenben felelnek meg a mai helyesírási szabályoknak, beleértve a központozás, ill. az esetleges nagy- és kisbetűírások hibáit is. A „B” kézírás viszont magán viseli egy tollforgatáshoz kevésbé szokott,

idős ember ductusának összes jegyeit. A központozás teljesen hiányzik, a szóközöket és az elválasztási szabályokat figyelmen kívül hagyja. A nagy- és kisbetűk használata személy- és tulajdonneveknél is teljesen esetleges. A hangzók hosszúságjelölése hiányzik, a hasonulásnál a kiejtést követi, gyakoriak a betűkihagyások. Az írás teljes egészében az élőbeszéd jellegzetességeinek felel meg. A ragozás következtelen, gyakori a magánhangzók helytelen írása, felcserélése. Az érthetőség kedvéért, a szöveget egységesen kezelve, mindenképpen szöveghű közléshez kellett folyamodnom.

Maga a visszaemlékezés sajnos nem teljes, utolsó részéből 6 oldal elveszett, míg az utolsó oldal egy töredéke fennmaradt. Ezt olvasva feltehető, hogy Szalay a hiányzó részben a fegyverletételt, illetve az azt követő eseményeket tárgyalja. A meglevő rész jóvoltából viszont egy altiszt számszögéből sok ismeretlen részlet tárul fel 1848—49 erdélyi hadi történéseiről. Igaz, hogy ezek nem változtatnak a történetírásban szinte már kanonizálódott (hiszen a múlt század közepe óta kedvelt téma) megítélésen, de nem mellékes, mennyi új kis adalék bukkan fel, akár ismert személyek emberi vonásaihoz, akár eseményekhez.

A romló emlékezet néhány helyen rajtakapható, ezért Szalay megállapításait kellő óvatossággal kell kezelni, bár más, kiadott emlékezéssel, könyvészeti anyaggal összevetve, megbízhatónak mondható. Tévedésekre leginkább néhány hely megnevezése, személyek keresztnéve és rangja esetében, illetve a datálások hozzávetőlegessége terén lelhetünk — az azonosítás azonban gondot ritkán jelentett. A szöveggondozást a folyamatos olvashatóság érdekében, a kevésbé ismert fogalmak esetében nem lábjegyzetekkel, hanem zárójelzéssel oldottam meg.

Az életrajzi adatok zömét — az esetleges kiegészítésekkel — *Bona Gábor*: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban* Bp. 1987. és *Kossuth Lajos kapitányai* Bp. 1988. c. munkáiból vettem, amelyekre külön nem hivatkozom.

1. o. (A) VISSZAEMLEKEZÉSEIM 1848 ÉS 49-RE

48. Tavaszán Lándorba¹ jöttek a hírek, hogy a rácok, szerbek, oláhok fellázadtak országunk s királyunk ellen. E zugba akkori idő szerint újság nem járt, csak ritkán egyes[ektől] hallottunk egyes híreket, amik inkább szomorítóak mint vizsgálatók voltak. Például itt egyet, itt mást gy[ilkoltak] meg, s kínoztak az oláhok az egyes vidékeken. K[a]ptunk[unk] híreket, hogy toboroznak a honvédséghez minden[felé]. A nemzetőrség csakugyan akkor felszólítást kap[ott], hogy akinek módja van, hogy segítsen gabonával m[eg] lóval, akinek csak mije van, hogy az ifjúság [álljon] katonának a haza megmentésében, mert a haza vesz[élyben] van. Jakab Elek író úrnál² láthatók is principális (feljebbvaló, előljáró), nagyságos báróné Kemény Lászlóné adományai. Azonnal megvillant elmémben hogy katona leszek, feláldozom csekély eddig szerzett vagyonomat, s ha kell, életemet. El is adtam holmimat. Beszerezve egynéhány száz forintokat, ló után néztem, a vidéken nem találva alkalmas lovat. Egy estve hazaérkezve csak meglepetve vettem azon tudósítást, hogy M.(agyar) bükkösi Gálfi István úr ajánlkozik lovat eladni. Másnap azonnal fiatal principálisommal br. Kemény Lőrincel³, mivel ő is huszárnak akart állni, átmertünk

¹ Lándor, Alsó-Fehér vármegye, ma Nandra (R).

² *Szentgericzei Jakab Elek* (1820—1897) — M. kir. orsz. levéltárnok, az MTA rendes tagja. Bölcséleti, jogi, teológiai tanulmányait a kolozsvári ev. ref. kollégiumban végezte. 1841—48-ig Maroszlók táblabírája, ügyvédi vizsgával. Közlegényként lép be a 15. Mátyás (Kossuth) huszárezredbe, Bem seregében végig harcol. Alkapitányként teszi le a fegyvert 1849. aug. 17-én, Dévánál. Rövid fogsága után, pár éves szilenciumot követően, (történet)írói, közéleti, politikai tevékenységét haláláig megbecsültségben gyakorolhatta.

³ *Br. Kemény Lőrincről Kozma Lexikona* (OSZK. Kézirattár, Fol. Hung. 2092.) honvéd hadnagyként, *Mikár* 1869-es *Schematismusa* alhadnagyként, az Alsó-Fehér megyei honvédegylet tagjaként emlékezik meg. Genealógiai munkákban nem akadtam nyomára.

megtekintendő a lovakat. Principálisomnak ajánlódott volt egy szép szürke, trenérozott volt. De ára az akkori időhöz képest — 300 forint — nagyon sok volt. Nekem felajánlottak volt egy hámos gyeplös paripát, ami 5 éves volt és amellett háton tanulatlan volt. Kihozzák őket, s felülünk rájuk, ki-ki arra, amelyiknek szánva volt. Engemet figyelmeztetnek, mert vigyázzak, mert nagyon makrancos. A báró s a lovász előre indulnak, 2. o. (A) s a kocsisok segítségével ráülök, de nem adott a szép [szó]nak semmit, hányni kezd, indulni nem akar. Az álltányon (erkély, karzat) [lév]ő nők és férfiak sikoltanak, s figyelmeztetnek, hogy ügyelj, [mer]t ösztör, én rávágtam karikásommal. Két ugrással a [gá]ng (böltözet) alá ugrott, s azon ki a többiek után rohant, minek[utána] egy jó lovaglást tettünk.

Hazafelé már a ló megértette, [hogy] lovaglója nem tréfál, mert még füle hegye is facsaró [egy] hab volt. Visszaérve az egész társaság örvendett, hogy [baj] nem történt. Gálfi megmutatta jegyzőkönyvét, [hogy] 130 forintot vette azelőtt 4 hónappal, de 120 [forintért] odajadja huszárnak álló szándékomért, amit azonnal [ki is] fizettem, s elhozni akartam. De Gálfi felszólított, [hogy] mikor indulok. Mondám 2 hét, s figyelmeztetett, ne [hozzam el] addig, amíg nem indulok, ajánlva, hogy addig mindent elkötvettem lovászával, hogy dresszerezott lóval men[jek], min csak örülni voltam képes. Principálisom vásárja végül elmaradott. A kitűzött idő eltelve, már azelőtti saját lovam felpakolva lovam után mentem. Gálfi felszólít, hogy fogadnám el ajánlatát, hogy lovásza velem jöjjön Kolozsvárig⁴, a lovam behozandó. Ez már öröm volt reám nézve. Ekkor kiveszi tárcáját, s ad egy tizest azt mondva, fogadnám el tőle, mert jól foghat. Így beérkezve Kolozsvárra, a Cukorgyára⁵ tudakoztam, ahol a huszárok voltak gyűlendők.

Amikor beérkeztem, lehetett vagy 30 huszár, de azok nem huszároknak néztek ki. Kevés kivételével mind mágnásiaknak tetszetek. Ott volt Jakab Elek, Kővári az író⁶, aki híres volt mondásáért, amit egy egész óráig elmondott, Szerdahelyi Kálmán színész⁷, s több végzett egyéniség (tanult személy). A szegény néhány darab lovat nem volt ki takarítsa, mert alig volt három-négy legény, aki hozzá értsen, s magát alkalmazza. Nem is volt ott semmi lószerszám egyéb, kötőféknél. No de szaporodott a legénység, gyűltek a lovak. Többen saját lovakkal rukkolva be, olyan volt Szilveszter Gami is, akit mint lótakarítóját említi 3. o. (A) Jakab Elek⁸.

Ahogy azután való nap, hogy beérkeztem a vizsgáló bizottsághoz, felmentem, és amint mentem és még az jutott eszembe, hátha még be nem vesznek. De mi öröm lepett meg, mikor a vén székely orvos kijelentette, hogy az isten is huszárnak teremtett. Fel is eskettek bennünket, (hogy) királyunk és hazánkért szárazon, tűzön s vízen hűségesen szolgáljunk. De mi csalattatás későbbben, mi akik saját lovainkkal állottunk be, el voltunk látva nyeregyszerrel, a többiek a ló szőrre, vagy egy-egy darab pokrócon ültek, s úgy tanulgattuk a katonai mustrát etc. Akinek csak módja volt, a maga költségén csináltatott magának uniformist, mint magam is. De amint említem, nyereg, kard, pisztoly sose volt. Így teltek a nap, egy-egy vesszővel, pálcával tanultunk a Cukorgyár udvarán. Szerencsénk volt László Lajos

⁴ Kolozsvár, Kolozs vm., ma Cluj Napoca (R).

⁵ Cukorgyár — 1837-ben a Cukorgyár Társulat létesítette, de cukrot sohasem gyártottak benne. 1865-ben szeszgyárrá alakították át. A város Külső-Magyar utcáján levő nagy telke akkoriban alkalmas volt sok ember elhelyezésére.

⁶ Kővári László (1819—1907) — Birtokos, az MTA levelező tagja. Jogot végez, Marosvásárhelyen királyi tablai cancellista. 1848 júniusától Kossuth pénzügyminiszter statisztikusa. Az OHB 1848 októberében Erdélybe küldi. Később Bem erdélyi hadseregének historiográfusa és haditudósítója. Működését a zsidói fegyverletételnél fejezi be. Rövid bujkálás után elfogják, de Urban megkegyelmez neki. Pestre költözik, a Pesti Napló munkatársa lesz. A Mack-összesküvésben gyanúperbe fogják, Kolozsvárra internálják. 1854-től anyagi gondjait házassága leveszi válláról, zavar-talanul tevékenykedhet a biztosítási szakmában.

⁷ Szerdahelyi Kálmán (1829—1872) színész. 15 évesen, atyja ellenére, Kolozsvárt színésznek áll. 1848—49-ben mint hadnagy harcol. A bukás után besorozzák, de ismerősei közbenjárására szabaddul. Ezután mint vándorszínész működik. Állandó helyet 1854-ben talál a pesti Nemzeti Színházban.

⁸ Szilveszter Gami: Jakab Elek Szabadságharcunk történetéhez. Visszaemlékezés 1848—49-re Bp. 1890. c. munkájában említi őt *Syvester Gámál* néven, aki életét is megmentette. „... nemes lélek, bátor közkatona.” (332. o.) 1890-ben még élt, Mikár Zsigmond veszi fel Névkönyvébe *Gamatich Szilveszter*, tövisi lakosként, mint volt őrmestert, az Alsó-Fehér vármegyei honvédegylet tagját.

kiszolgált veres csákokkal⁹, s később [egy] egerbegyi¹⁰ székely huszár¹¹ strázsamesterrel (örmester), akik a tanításhoz értettek. Hadnagyunk Kovács volt, amint emlékszem, tán Lajos¹², akinek pénzem nagyobb részét gondozásom végett átadtam. Sapkát még csak kaptunk, de a csákokkal volt a baj, mert egy százsz atyafi, aki a csákokra a himet csinálta, annyira részeges volt, hogy ha huszárt küldöttek, mindég részegen találták. Elküldöttek engem is végre. De lett ám haddelhadd, mert én el nem mozdultam, amíg az 50 csákóra a címer meg nem készült, amiket a csákok itt készen vártak. De mily nagy volt meglepetésem, amikor az 50 csákó készen lett, bepakolódott Szentimrei strázsamester¹³, én s még 2 legény kíséretével Marosvásárhelyre¹⁴ szállítottuk. Nekem gróf Bethlen Gergely¹⁵ adott egy kis fogpiszkáló kardot. Szentimrei a magáéval, a többiek nem tudom honnét kapták. 4. o. (A) Így érkezünk a vásárhelyiek örömeire Vásárhelyre.

Ezalatt a munka Kolozsvárt is szaporábban kezdett menni. Mi Kolozsvárra visszafelé menve vidékiek lévén, a rostokidót arra használtuk, hogy hazarándultunk. Gálfínál látogatást tettem, aki megérdemelte, s nagyon szívesen fogadta tiszteletemet. Bemutatva bár még hiányosan, a huszári uniformist, s megköszönni neki újlag a nekem adott jó lovat. Kolozsvárra beérve csak mind panaszt, zúgolódást hallottunk Vay Miklós kormányzó¹⁶ ellen, aki se a huszárság nyeregszere, pokródát, kard, pisztoly, egyszóval a szükségesek[nek] léteiről nem rendelkezett, vagy ha igen is, csak eredmény nélkül. Ott a gyalogság 11-ik zászlóalja¹⁷ hónapokon keresztül minden fegyver nélkül, vesszőkkel tanulta a mustrát. Mi avval töltöttük időnket, [hogy] lovainkat a Szamosban feresztettük. De kik feresztették, egynehány hosteti¹⁸ fiúk, akik meg voltak szokva a lóferesztéssel. Nem ült rája biz oda sem színész, sem író, senki. Nekem szerencsém volt, mivel egy hóstáti (által), rendes három osztrák forintért a legpontosabban lovam gondozva volt.

Egy alkalommal egy este az eső, volt ló[tás]-futás, kit küldjenek Tordára¹⁹. Újból Szentimrei s én, s a másik kettő, akinek legalább kardunk, nyeregszerszámunk volt, két levelet víve indultunk útnak. Két levelet víve azon meghagyással, hogy a legsebesebben menve, Tordán br. Kemény Farkas²⁰ őnagyságának kézbesítsük. Amikor a Feleken²¹ már jól felhaladtunk volna, halljuk hátulról a kiáltást: hu-

9 A 2. (Hannover) huszárezred buzérvörös csákója jöhet szóba. Az 5. (Radetzky) huszárezred csákója volt 1848-ban még ilyen színű, de ők Itáliában állomásoztak. Tömeges idejutásuk lehetetlen volt, míg előbbieknél Zilahon volt raktáruk, újonc és szabadságos huszárokkal. *László L.*, onbesitos lévén, mindenesetre utóbbi is lehetett.

10 Egerbegy — Erdélyben több is van. A legnagyobbról, az aranyosszéki mezővárosról van szó. Itt állomásozott a Székely huszárezred egy osztyála. Ma Aranyosegerbegy — Viisoara (R).

11 A 11. sepsiszentgyörgyi állomáshelyű határőr huszárezred, más néven Székely huszárok. *Bona Gábor* szíves tájékoztatása szerint Szentgyörgyi József örmeztérről van szó.

12 Jakab Elek Visszaemlékezésében *Kovács János* főhadnagyot említi, megemlékezve segítő-készségéről. (331. o.) Bonát idézve (*Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 335. o.). *Kovács János* (1814—1898) Mátyás-huszár kapitányról, később arádi királyi táblabíróról, a Közép-Szolnok megyei honvédegylet tagjáról lehet szó.

13 *Szentimrei István* (1802—?) — Jogvégeztet kisbirtokos. Belső-Szolnok megye jegyzője. Őnkéntes a 15. Mátyás (korábban Kossuth) huszárezredben. 1849 júniusában Bem őrnaggyá, Szászsebes térparancsnokává lépteti elő. Zsibónál teszi le a fegyvert aug. 24-én. A kényszerorozásnál alkalmatlan, 1855-ben függetlenségi szervezkedés miatt két év várfogságra ítélik. 1867—68-ban a Belső-Szolnok megyei honvédegylet tagja.

14 Marosvásárhely, Maros széke, ma Tirgu Mures (R).

15 *Gr. Bethlen Gergely* honvéd ezredes (1810—1867) — Jogvégeztet középbirtokos, pár évig az erdélyi kancellária hivatalnok. Kolozsváron a 15. Mátyás (korábban Kossuth) huszárok fő szervezője gr. Mikessel együtt. Bem erdélyi hadseregének lovassági parancsnoka lesz, legendás hírű katoná. Világosnál kapitulál. Emigrációját követően 1860—62 között a szárd királyi hadsereg tábornoka. 1866-ban a poroszországi magyar légio tagja. 1867-ben amnesztiával hazatérhet, de pár hét múlva meghal.

16 *Br. Vay Miklós* (1802—1894) — Főrendházi tag, koronaőr, erdélyi királyi biztos. A bukás után várfogságot szenved. 1860—61-ben m. kir. udvari kancellár. Borsod főispánja. A főrendház elnöke, az MTA igazgatótanácsának tagja.

17 A 11. honvéd zászlóalj 1848 nyarán alakult Kolozsvárt. Történetéről *I. Szigethy Miklós* könyvét. (Egy honvéd tereinjegyzetei. Adatok a XI. zászlóalj történetéhez... Kolozsvár, 1868.)

18 Hóstát — akkori terminológia szerint Kolozsvár külvárosi részei, pl. Házsongárd.

19 Torda, Torda vm., ma Turda (R).

20 *Br. Kemény Farkas* (1797—1852) honvéd ezredes — 1814—26-ig a 8. (Koburg) huszárezrednél szolgált. főhadnagyként lép ki. 1849 áprilisától ezredes, a gyulafehérvári ostromsereg, majd a kolozsvári hadosztály parancsnoka. Zsibónál teszi le a fegyvert. Kimenekülése után élete végéig a londoni magyar emigráció egyik vezetője.

21 *Felek* — Kolozs vm., ma Erdőfelek — *Feleacu* (R). Román lakosságú, nagy stratégiai fontosságú község Kolozsvár mellett. Szalay a szót „feleki út” értelemben használja.

szárok huszárok! Hát László Lajos jó a Mikes 5. o. (A) sárgájával, nyereg nélkül. Atád még egy levelet a strázsamesternek, hogy bármi eshetőség történjék az úton, a leveleket bár egy huszár is, br. Kemény Farkasnak kézbesítse. Haladtunk is mi az esővert fényes országuón úgy, mint csak huszár haladhat. Tordára érve, ahol még a vendéglők mind világosak voltak, a bárót a napnál feltaláltuk. A levelek kézbesítése után lett ám sürgés forgás. Több gyalogság kirukkolt, várdszekerek (társzekerek) állítottak elé, amik azonnal Kolozsvárra indítottak. Ekkor tudtuk meg, hogy Fejérvárról²² küldött fegyvert a gyalogság s a huszárság részére, ezért volt a menetel oly sürgős, mivel azon hír keringett, hogy az oláhság a Feleken a fegyvereket el akarja fogni, amiből ezzel ekkor semmi sem lett. A fegyverek csekélysege, mivel olyan háromszázig való resztunggal (felszerelés) ellátva a gyalogság részére, a huszárok részére 60 nyereg, s a hozzátartozó resztung, csinált is ő egy kis örömet a katonaság között. Mi is másnap, mivel a sebes menés alkalmával lovainkról a vasalat lehullását kipótoltuk, Kolozsvárra visszamentünk. Én bár betegem, mivel valami hideg malacsülttől hideglelést kaptam, és a kórházba kerültem. Mi meglepetésem volt, amikor harmadnap múlva a huszárok gyalog, kardosan, pisztolyokkal felfegyverkezve, reggel a gyalogsági kaszárnyába megérkeznek, s hátul a kőfal mellett rendbe állnak, a gyalogság pedig fegyverrel háromszögben a kapu belső részét elfoglalja, egész védelmi állásba tevő magát. Hát egyszer csak jönnek valami tisztek vegyesen a miéinkkel, s a gránátérosokkal ekkor. 6. o. (A) S ekkor a vezénylő tiszt honvédeinktől rostokat (a pihenőket) fegyverbe parancsol, úgy a huszárok pisztolyaival ekkoron keletkezett a láрма, kiáltották a honvédek, s a huszárok egyszerre, üresek fegyvereink. Az okozta ezt, hogy a gránátosok fegyvereiket a Várda²³ előtt megtöltötték, azt állítván, hogy a miéink Kolozsvárról a kivonulást Szeben²⁴ felé meg akarják gátolni, s őket elfogni, amiből pedig semmi sem volt. (B) (ceruza) Két nap múlva reggel kijelenti a doktor, hogy jobban vagyok, öltözzem fel, s egy ajtóra mutatva (mondja, hogy) keressem őt fel. Nevére tisztán nem emlékszem, vagy Nagy vagy Kis volt. Amikor a szobába nyitok, ott az egész 11-ik zászlóalj tisztikara, maga ez a doktor és az ezredes Bittó²⁵, egyen [...] fogyasztanak s az általuk folytatott villásreggelivel kínálnak, mely [...] jólesett ott az ispotálykoszt után. Bittó kérdé, hogy hívnak, hogy vagyok huszártársaimmal s tisztjeimmel — jól, (ceruza vége) s ekkor tudatja, hogy Szerdahelyi Kálmán a doktort pisztolyra kihíttá, mégpedig úgy, ha ő vész, más huszár ad elég[ítettelt], s a doktornak vészni kell. S mily nagy baj lenne, ha a katonaság anélkül maradna, nem egyenlíthetném-e ki valahogy a dolgot. Én azonnal megígértem, s bár nagy bajjal, sikerült a béke. Az ok az volt, hogy a Szerdahelyi Kálmán neje a doktornál tartózkodott gyógyítás végett. A doktor özvegy volt és két gyermek atyja, akiket gondozott is anyjok helyett. S a békefeltétel az volt, hogy a doktor minden holmijával együttpakolja holmijait s azonnal küldje haza Nagybányára²⁶. Amikor a hírt felhoztam, bizony volt öröm a ho[nvédek] és tisztek között, az elszállítás még aznap megtörtént, kész volt a béke. De reám nézve mely nagy kitüntetés, s kézzszorítás mindenkitől.

Ezután én is kiballagtam a piacra s megebédelni, 7. o. (C) (ceruza) s amikor vissza akarok menni a szállásra, útközben utolért gr. Bethlen Gergely, ki fiakkerral jött. Maga mellé ültetett s azon rendeletet adta nekem, hogy Kovács Lajos (sic!) hadnagynak mondjam meg, hogy mindennel legyen rendben, mert ő nemsokára bemegey. Amikor beérkeztem, már sötétedett, de a legénység rendben volt sorakozva az udvaron. Legényem is ki akart lovammal rukkolni, de lovat elvettem tőle, bár tisztjeim a maradásra akartak bírni, most épültem csak fel a betegségemből. Kiindultunk tehát. Ekkor láttuk, hogy a 11-ik zászlóaljbeli honvédség húzódik ki Szamosfalva²⁷ felé, mikor az eső hullani kezdett, s besötétedett. A lovasságnak felét

²² Gyulafehérvár, Alsó-Fehér vm., ma Alba Iulia (R).

²³ Várda — a Nagy Strázsaház Kolozsváron, akkoriban a Rhédey és Jósika házzal szembeni katonai főórhely, a Nagypiac délkeleti sarkában. Az 1880-as években bontották le.

²⁴ Nagyszében, Nagyszében-széke, ma Sibiu (R).

²⁵ Bittó Károly honvéd őrnagy (1806—1865) — A szabadságharc kitérésékor 24 éve szolgál a 62. (Turszky) gyalogezredben, főhadnagy. Átlép a 11. honvédszászlóaljba. Később a 32. zászlóaljnál, 1848 okt. végétől őrnagy, parancsnok. 1849 tavaszán előbb Marosújvár, majd Szamosújvár parancsnoka a bukásig. Félelvi fogság után kegyelmet kap, majd uradalmi erdészként lóról bukás következtében hal meg.

²⁶ Nagybánya, Szatmár vm., ma Baia Mare (R).

²⁷ Szamosfalva, Kolozs vm., ma Someșeni (R).

előre elővédnek, más felét hátvédnek rendelték. Én az elővédbe estem, s kalauzunknak egy Duha nevezetű alacsony termetű örmény ember, egy kis biztos lépésű lovon. Így meneteltünk egész éjjel anélkül, hogy tudtuk volna hová, merre?

Amikor a hajnal hasadt, figyelmeztet engem Duha egy emberre, ki egy dombon állott, hogy az őr. Nekivágtattam, hogy elfogjam, de köztünk egy nagy árok volt, mit később véve észre, lovamat hirtelen megfékezve, hanyattvágott. Társaim az utat tartva az őrt elfogták. Tisztjeim ekkor is maradásra akartak bírni, de égve a harci vágytól, nem vettem fel ütésemet, s tágítani nem akartam. 8. o. (C) Gr. Bethlen G. hozzánk huszárokhoz csatlakozott, s elől lovagolva Bare nevű falunak²⁸ jobb felén a gyalogság a falu közepébe, a hátvédben lévő huszárság balfelől nyomultunk bekerítendő a község cintermén (halottasház) és a templom körül összegyűlt oláhságot. (Szeptember vége felé történt.) Amint a gyalogság az oláh csordához közeledett, az oláhok lövöldözni kezdtek, hol egy Rákosy²⁹ nevű, a 11-ik zászlóaljbeli honvéd könnyű sebet kapott. De látva az oláhok, hogy a huszárság által is be vannak kerítve, a lövöldözést abbahagyták, s magokat megadták. Az oláhok, kik oda voltak gyűlve, avégett voltak ott vagy 7—8 faluból, hogy a prefektek³⁰ által rablásra s garázdálkodásra legyenek bírva. Az elfogott oláh tábor a faluba kísértük, Baternai és Paulik³¹ prefekttel, kiket szekérre ültettünk s kiknek kocsisáról később hírelt, hogy ő is tribun³² volt. Akkor pisztolyomat elővéve reájuk szegeztem azon szándékkal, hogy lelőjem őket, látva a gyalogság és lovasság, kiáltották: lőjéd!!! A tiszték észrevették, s hozzám ugrottak, s mondták, ne bántsam, mert Kolozsvárra viszik őket, s ha hibásak lesznek a nép felbujtásában, biztosan felakasztatják. Ezen ígéretre pisztolyomat visszatettem. Már indítani akarták vissza a legénységet, mikor eléállottam azon szá- 9. o. (C) vakkal: a legénység a tegnap déltől fogva nem evett, a legénység ruha nélküli, itt pedig hová annyi oláhot összegyűjtöttek, bizonyosan van enni és inni való elég, s szintén mi pótolja a honvéd hiányos öltözetét. A legénység kiáltá: helyes, igaz. Ekkor 1/4 órát engedtek élelemszerzésre, mi bővön kipótolta az éjjeli fáradság s étlenség nehézségeit, amennyiben gyomrunkat kielégítettük. S sok gyalog mezítlábas honvéd öltözött piros csizmába, s kelczunba (?).

Letelvén a 1/4 óra a szekeret elindították a prefektekkel s oláhsággal a községen alól lévő hídig. Ott tisztjeink a népek beszédeket tartottak, menjenek haza s ne hallgassanak az ámitók után, viseljék magukat nyugodtan, szóval erkölcsi prédikációt mondtak, hogy óvják magukat rablástól, garázdálkodástól, s a népet elbocsátották. A prefektek, kik szekéren ültek, nem bocsátották el, hanem engem ötödmagammal fedezetükre rendelték és útnak indultunk Kolozsvár felé. Az út közben a prefektek folyton szekíroztam. Félóra múlva gr. Bethlen magához int, s mondja, hagyjon fel szekírozásával, nézze — a hegyekre mutatva, hol a hegytetők oláhsággal voltak megrakva, 10. o. (C) kik szintén erre a napra Baréba gyűlésbe jöttek, s kik csapatunkat meg akarták támadni — ott van magának tennivalója. A lovasokhoz csatlakoztam és elűztük a minket fenyegető oláhságot. Estére Kolozsvárra érkezünk. A város végén a foglyokat szállítottuk a szekérről, s ötödmagammal, — miután a kísérő csapatok ismét visszamentem — kísértük be őket a városba. A többi huszárság a Cukorgyárba vonult. Amikor a városháza elé értünk, valami hozsdati³³ magyar emberek a foglyokat közülünk kiragadták, megöklözték, a sárba keverték, nagy bajba került azokat körmeik közül kiszabadítani. A városházára bevitték és ott az udvaron oszlophoz kikötötték, statárium lévén harmadnapra

²⁸ Bare, Kolozs vm., ma Barai (R).

²⁹ Feltehetően Rákosi Józsefről van szó, aki Szilágyi Parkas i. m. függelékében (258. o., láb-jegyzet, stb.) mint nyugalmazott hari körjegyző szerepel.

³⁰ Prefekt — A román felkelés szébeni comitéja Dákorumánia „restaurálása” jegyében az erdélyi vármegyéket prefektúrákra osztotta. Ennek vezetője a prefekt.

³¹ Kolozsváron... itélte el és végeztette ki a rögtönítélő bíróság Baternai v. Tyivoran Sándort... (Jakab Elek: i. m. 428. o.) Paulik prefekt Szalay tévedése. Batraneanuval együtt Vasile Simonis prefektet fogták el 1848. okt. 11-én.

³² Tribun — a román felkelés „római” mintára a prefektúrákat tribunátusokra osztotta, ezek előljárója a prefekt alárendeltje, a tribun.

³³ Talán a Hunyad-megyei Hosdat falu — ma Hasdat (R).

felakasztották a honvédség védve alatt,³⁴ mert az volt híre, hogy hogy nem csak az oláhság hanem Urban³⁵ is jön, hogy őket kiszabadítsák. Amikor az akasztófára került Baternai elkiáltotta magát: „Eu romanilor pentru voi mori!”³⁶ a dobok a további beszédet elnémították. Másnap gr. Bethlen a lovasságot magaviseletéért megdicsérte, nekem mondta, maga Szalay a lépést elvétette, de hibáját újból helyrehozta. (eddig ceruza) (A)

A piacon járva valami gyönyörű görögdinnyét láttam, megvettem három gyönyörű példányt, fiákerbe tettem, levittem Julcsához. Itt meg kívánom jegyezni, hogy Julcsa egy igen szelíd, becsületes leány volt, anyja vendéglősné a Cukorgyárhoz közeli utcaszegleten, s így ragadott e név reá. 11. o. (A) E nap éppen jártatni mentünk, tudtam, hogy ilyenkor rendesen Julcsánál szoktak vacsorálni a tisztek, s többen. Este későn jövén haza a lovaglásból, már sötét volt, azonnal fel Julcsához vacsorára. Gr. Mikes Kelemen³⁷, gr. Betlen Gergely az asztalfőn ültek s így tovább, én az asztal végén. Vacsora közben kezemet mellemre teszem, ahol a tárcám szokott állani. Zavarba jövök, amit Mikes észrevesz, mivel felkeltem, bocsánatot kértem, hogy az asztalt elhagyhassam. Kérdezi mi baj, mondom elvesztém tárcámát. Mi lehetett tartalma, mondom vagy százharminc forint. Azonnal megyek a Cukorgyárba, ahol lovamról leszállottam, s ott megtaláltam tárcámát. Visszajövet, rögtön észrevette Mikes. Kérdezi megtalálta, meg, mondom, adja ide, kéri tárcámát, aminek tartalmát megszámlálva százharminchét forintot talál. Visszaad a tárcámát, s vigyázzon tárcájára, mert egy huszárnak kár lenne ennyi pénzt elveszteni. Ekkor megszólítja Julcsát és az asztalon lévő üvegeket borral megtöltet, saját kontójára örömebe. Vacsora után felhozik a pompás görögdinnyét, ami éppen rendelve nem volt, erre kérdé gróf Mikes, hát mi ez Julcsa, ezt ki rendelte, Julcsa: nem tudom, hogy nevezzem, nem tudom, a keresőnek, vagy megtalálónak (köszönhető-e).

Sokszor történt, lerendelték a bandát a Cukorgyár udvarára, ahol némelykor még maguk is, (Bethlen és Mikes) körbeállva a huszárokkal résztvettek a mulatságban. Ezen idő körül történt a ligetben³⁸ egy operai előadás, ahol én is megjelentem, harmadmagammal, Heves Mihály³⁹, László Lajos. 12. o. (A) A szvaliszér (könnyűlovás) banda volt a játszódó. Mondja Heves nekem, ezek a svarcgelbek (fekete-sárgák, gúny.) nem húznának egy rákóczt. Mondom néki, én megcsinálom hogy igen, ő azt mondja, hogy nem hiszi. Fogadtunk egy veder aszúszőlő-borba aki lesz a vesztes, fizet. Azonnal megyek a kápelmájszterhez (zenekarvezetőhöz), s felkérem akik már rendbe voltak, lenne szíves egy rákócziival megkezdeni és bevégezni, fizetek egy veder aszúszőlő-bort. Kezeit nyújtotta, s meghajította magát, s meg is tevé az egész nép nagy öröme. El is menék a zenészekkel, és Heves megfizet a bort. De mi az anny éhes gyomornak, mert enni is kellett, s a többi önként jött(é a) kápelmájszter unszolta a hazamenetelre, hogy kinek lett volna (kedve) otthagyni a többi aszúszőlőt. A kápelmájszter hazament, mi még reggel rukkoltunk be a Cukorgyárba hat szvaliszér trombitással, akik hozzánk állottak. Ekkor volt új öröm, hogy van elég trombitásunk, ami 120 forintomba került.

34 A kivégzések Kővári szerint 1848. okt. 12-én történtek. „... Kolozsváron két, s Vásárhelyt egy lázítót... felakasztának.” Neveket nem említ. In: Erdély története 1848–49-ben Pest. 1861. 90. o. Jakab E. viszont 13-át adja meg a baréi akció időpontjául. (I. m. 428. o.). *Hermann Róbert* hívta fel figyelmemet *Varga János* és *Miskolczy Ambrus* forrásközlésére, amely segít az időpontok rekonstruálásában. (*Lévéltári Közlemények*, 1988/1. Egy prefekt halála) Alexandru Batrineaut (Baternal v. Tyivorán Sándort) és Vasile Simonist (Simonis Lászlót) 1848. okt. 11-én fogták el. 12-én elítélték, s 13-án de. 11 órakor végezték ki őket. A két prefekt elfogása során egy tizedes a hátán pisztolylövéstől sebesült, egy honvéd szúrást kapott a kezén.

35 *Karl Urban* (1802–1877) császári tábornag. Mint a cs. kir. 17. (naszói 2., oláh) határőrczred alezredese, 1848 szeptemberében a magyar kormány ellen szegül, s a román felkelést támogatja. Észak-Erdély cs. kir. főparancsnoka lesz. Bem két alkalommal is kiszorítja Bukovinába. Marosényi győzelméért (1849. II. 5.) megkapja a Mária Terézia-rend nagykeresztjét. 1849 júniusában a Grotenhjem-féle orosz intervenció seregében kap parancsnokságot.

36 „Értetek halok meg románok!” (rom.).

37 *Gr. Mikes Kelemen* (1820–1849. I. 21.) — honvéd ezredes, Bécsújhelyen, a katonai akadémián tanul. 1837–42 között a 4. (Sándor) huszárezredben szolgál, onnan mint hadnagy lép ki. Utána gazdálkodással foglalkozik. Bethlen Gergellyel együtt a 15. Mátyás (korábban Kossuth) huszárok szervezője és parancsnoka Bem hadseregében. Nagyszében első ostrománál esik el.

38 Talán a Lövőde-kertről van szó, amelyből később sporttelep lett. A XIX. sz. közepén gyakran rendeztek itt majálisokat, táncvigalmakat.

39 Lehetőséges, hogy Heves Gdborról, a Mátyás huszárok 1. századának későbbi főhadnagyáról van szó. A szabadságharc után Buzásbocsárdon, majd Vidrátszegen haszonbérliő. Az 1850-as évek derekán halt meg. (*Sztlágyi*: I. m. 412. o.)

E tájban érkezett meg a 2. huszárszázad Szamosújvárról⁴⁰ vagy Désről⁴¹, kinek tisztjei voltak Makrai kapitány⁴², Bíró Lajos⁴³, Jákei⁴⁴ hadnagyok. Ekkor kiszállítottak a városra, én a Monostor utcában, Máminál⁴⁵ kaptam kovártélt (szállást), ez azért volt híres, mivel a mágnások többször idejöttek vacsorára. Egy este künn sétálgatok, beszólit Kovács hadnagyom, s egy kis piszkos papírszeletet kezembe ad, rámutatva az ott álló gezei gróf Toldi Lajosra⁴⁶, mondva esketném fel, amit nagy bajjal a sötét szobában meg is tevék. A gróf huszár lett, mint szomszéd falujábelire rám ismert, s felszólitott, mint régebbi huszár, 13. o. (A) ha lehet a sorban legyen mellettem, szoktassam a katonai dolgokba, mit szívesen ajánlék. Harmadnap múlva elindultunk Tordára. Ott mintegy öt nap időztünk, onnét Harasztoson⁴⁷ keresztül, ahol a magyar nép, korszóban, tégelyekben hozta víz gyanánt elénkbe az akkor pezsgő bort. Sz. Kocsárdon⁴⁸ egy keveset megállottunk, míg a gyalogság a nagylaki⁴⁹ hajóhidat a Nagylak felőli partról áthozta, lődözés közi, mi Nagylakon alól, a Szé[kely] huszárok Káptalannál⁵⁰, gázlón mentünk keresztül. A láger a Dobai⁵¹ udvarán lévő szép téren kezdte magát összeszedni. De amint látták, hogy mi a vizen átgázolunk, tribunjaik elől, s ők meg utánuk, szaladni kezdettek. Gróf Bethlen Gergely legelől, én meg utána, kettes rendben vágattunk felfelé az erdőnek, hogy a nép futását, ha lehetséges megakadályozzuk. Az erdő alján egy futó oláh hirtelen megállt, 10 lépésnyi távrolról célba veszi gróf Bethlen Gergelyt, én azonnal ráösmerek a falumbeli legjobb lövő oláhra. Sarkantyút adok lovamnak, Bethlen előtt termek, az oláh trémába jó (reszketni kezd), fegyvere elsül, egy szem serét a hátul jövő huszárnak a nyakába megy, és egy keveset megsérti⁵², a gróf mentve van. Az oláh egy nagy árokba beléugrik, én utána lövök, golyóm hüvelyk és mutatóujja közt ment keresztül. Az árkon utánaugratok, az oláh menekszik az erdőbe. 14. o. (A) Ez árkon keresztüli ugrást többen is megkísérték, de majd mind póruljártak, kivált gróf Toldi, kinek karperece kiment helyéből és lába kimarjult, azóta többé nem láttam.

Bethlen Gergely az árok mellett ment le a huszárokkal, én meg az erdőn egy ösvényen, ahol a helyet jól ismertem, haladtam egy irányba véle, ahol egy szűk ösvényen egy nagy lándzsás oláhhall találkoztam. Amikor vele bajlódnék, utólér Bíró Lajos, mondva nékem, menjen már, hagyja itt nékem már a lesett oláhot. Ez al-

40 Szamosújvár, Belső-Szolnok vm., ma Gherla (R).

41 Dés, Belső-Szolnok vm., ma Dej (R).

42 Makray László (1815–1876) honvéd ezredes. — A kézdívasárhelyi katonai nevelőintézetben véghez. 1833–44 között az 51., (Károly Ferdinánd főherceg) gyalogezredben szolgált, hadnagyként lép ki, utána gazdálkodik. A 15. Mátyás huszárezredben ezredességig, parancsnokságig viszi. Zsibónál kapitulál. Aradon 16 év várófságra ítélik, de 1850-ben szabadul. 1866–1875. országgyűlési képviselő.

43 Szenikatonai Bíró Lajos (1820–1884) honvéd százados — földbirtokos, jogot végez Kolozsváron. Ügyvéd az erdélyi Guberniumnál, majd 1848-ban Vay Miklós titkára. Önkéntesként lép be a Mátyás huszárezredbe. A fegyverletétel után egy időre nyomavész, de az ötvenes években már különféle közeleti funkciókat lát el. 1863-ban visszavonul vingárdi birtokára. Visszaemlékezéseit „Egy volt honvéd” szignó alatt 1882–83-ban a *Kolozsvári Közlönyben* és *Magyar Polgárban*, s a nagyenyedi *Közérdek* c. lapokban publikálta. Írásai sokban átfedik, magasabb szinten. Szalay inkább szubjektív memoárját. (Életrajzára l. a *Kolozsvári Közlöny* 1884. III. 16. sz. nekrológját.)

44 Jákei Lajos (1800–1885) — Önkéntesként lép be a 15., Mátyás huszárezredbe. *Imreh Sándor*: Visszaemlékezés az 1848–49. évi szabadságharcra Erdélyben (Marosvásárhely, 1880.) c. munkájában a vizaknai csatában említi őt, mint az ezred 2. századának kapitányát. 1849 nyarán a dési pötlovázási telep parancsnoka, főszázados, Világosnál kapitulál.

45 Mami — Jakab Elek: i. m. 330. o.: így ír róla: „... külmagyar utczában Máminál, egy igen jól főző öreges magyar gazdasszonynál, kinél a tiszték és közhuszárok számára külön asztalok voltak terítve.”

46 Toldi Lajos — Marosgezésen (Gheja) született, a 15. huszárezredben hadnagyságig vitte. 1848. okt. 23-án Nagylaknál megsebesül, felgyógyulása után végig harcol. A kapituláció után visszavonul marosgezei birtokára. Élete végén Tordán telepedik le. 1855-ben hal meg. (Szilágyi i. m. 413. o.)

47 Harasztos, Aranyosszék, ma Cálárai (R).

48 Székelykocsárd, Aranyosszék, ma Lunca Mureşului (R).

49 Nagylak, Alsó-Fehér vm., ma Noslac (R). Az ütközet okt. 23-án volt.

50 Káptalan, Alsó-Fehér vm., ma Stîna de Mureş (R).

51 Dobay Károly 1849 január elején kilépett, s az uralkodóra hűségesküt tett honvéd táborokról lehet szó, bár neki itt nem volt udvarháza.

52 Br. Kemény Gábor: Nagy-Enyednek és vidékének veszedelme 1848–49-ben (Pest, 1863.) c. munkája 123. o., valamint *Orbán Balázs*: A Székelyföld leírása. (Pest-Bp. 1868–1873.) 5. k. 84. o. Kis Mihály huszárt említi, aki valószínűleg megegyezik a Mikár 1891-es Névkönyvében feltüntetett, Nagyenyeden élő zsekeres, volt őrmesterrel. Bíró Lajos ellenben, visszaemlékezéseiben Nagy Imréről szól. *Magyar Polgár*, 1882. III. 5.).

kalommal az erdő alján trombitálnak gyűlöre, mi is hirtelen az erdőből kiérve csatlakozunk a többiekhez, s lefelé menve, az erdőtől alig egy 40 lépésnyire, egy oláh fekszik egy árokban hason, kalapja fején, lándzsája mellette. Egy huszár a sorból kiugrik, ötöt felkölti, amit másként nem tehetett, (mint) az árkon átugrani, s úgy vágott kardjával kalapjának. Az oláh felugrik, kapja lándzsáját, s a marton (árokpart) megfordult huszár lova szügyibe dőfi. Erre más huszár is odatérnek, s a kihúzott lándzsát újból egy más huszár lova szügyibe dőfi be.⁵³ Bethlen rákiált a huszárokra, ne menjenek annyira oda, ekkor én pisztolyomat használva, vége lett a további bajnak. Amint mondják, a két huszár az oláhnál 300 pengőforintot aranyban és ezüstben kapott. Az idő már besötétedett, kérdezem Bethlent, merre menjünk, mondja a rév felé, amelyiken keresztüljöttünk. 15. o. (A) Mondám úgy térjünk vissza, mert fentebb az átjáró híd. Elöl mentem, a láger helyén keresztül, ahol a lerakott sok gúnya miatt fehérlett a hely. Mondám a huszároknak, amit lehet, pakoljunk fel, mert az éjjel visszatérnek, s gúnyájokat elviszik, s újból más helyt lágerezhetnek vele. Neki is estünk mindnyájan, én 7 szűrt 6 condrát raktam lovamra, s egy nehéz átalvetőt. Mikor a gázlón keresztülmentünk, lejjebb találtunk járnai amint kellett volna, de egy condra vesztéssel kijötttem.

Kocsárdra bemenve elszállásoltunk, a vitt gúnyát szállásadóinknak adtuk. Az átalvetőt amikor megnéztem, volt ott malé, puliszka, kenyér, hús, szalonna, mindenféle összerakva, a fenekén egy régi huszárpisztoly, s a többi ételneműt az ebeknek hánytuk. Innen elmentünk Enyedre⁵⁴, egynéhány napi ottlét után megérkezett a Kossuth-huszárszázad is, hozva magával rámába téve a Kossuth képét. A légerek úgy Csombordon,⁵⁵ mint Szenkirályt⁵⁶ naponta szaporod[tak]. Mi egy hajnalban huszárak gázlón, gyalogság szekéren, a Maroson keresztülgázolva reájok törtünk. Csom[bordon] még több is vész el, ha két oláh, ki egy rudas cseberrel szőlőt lopott, észre nem veszi mentünket. 16. o. (A)

Ott a szőlő aljában egy tribun a fáról lövetett le egy magyar emberre az országúton. Fájdalom, de az oláh táborokban 10 magyar cigány találatott, de örményt és zsidót nem láttam. A csombori templomban talált 3 különféle zászló amelyek közt volt a muszka is, általam a nagyenyedi piacon megégettettek. Így a két tábor onnan a nagy vesztésekre elszéleztetett. Egpár nap múlva még éjszakának idején Krakóba⁵⁷ indultunk, ahol több magyar család fogvatartatott. Amikor a nap feljövendő lett volna, mi ott voltunk, de oly sűrű köd kerekedett volt, hogy 10 lépésre látni nem lehetett. Bennünket felállítottak, amint mondták egy szőlőgyeppel szemben, amint mondák gránicerek (határőrök) is lettek volna. A fejünk felett sűrűn is fűtyöltek a golyók. Két fiú a századból hátrahúz, vagy talán csak lovaikkal tették önként, [de] rájuk szólok, előre úrficskák, az egyik Huszár Károly a másik József⁵⁸. Erre gr. Bethlen Gergely, aki a század előtt volt, mondá ne féljete, mert ha golyó ér, engemet ér, nem titeket. De a golyók sűrűbben kezdtek jönni. Gr. Bethlen Gergely négyivel 17. o. (A) átot parancsol, s mintegy 50 lépésre megállít, azt mondja arc. Ekkor a század összebomlik, én újra elszólom magamat, hogy a század a reggel nem volt felosztva. Ekkor Bethlen pisztolytokjára teszi kezét és azt mondja nekem, hallgass, mert mindjárt főbe lölek, s azonnal a századot felosztják. Egy kevés ottlét után minket visszarendelnek Enyedre anélkül, hogy egy ellenséget is láttunk volna⁵⁹, s amint mondták, az ottlévő foglyokat ezután legyilkolták.

Mi Tövisen⁶⁰ alól amint jöttünk volna, vagy 7 oláh lándzsákkal tart a havas felé.

53 *Biró Lajos* két Hannover-huszárról (2. huszárezred) ír. Ugyancsak *Biró* mondja, hogy a lándzsás oláh végül is becei (Alsó-Fehér) magyar ember volt. (*Magyar Polgár*, 1882. III. 5.).

54 Nagyenyed, Alsó-Fehér vm., ma Aiud (R.).

55 Csombord, Alsó-Fehér vm., ma Ciunbrud (R.).

56 Marosszentkirály, Alsó-Fehér vm., ma Sincraiu de Mureş (R.). A tábor szétverése 1848. X. 25-én történt.

57 Krakó, Alsó-Fehér vm., ma Boroskrakkó (Cricau R.).

58 *Br. Huszár Károly* és *br. Huszár József: Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca 1848–49-ben* (Kolozsvár, 1896.) c. munkájának Okmánytára 1849. III. 7-én Segesváron mint Czecc mellé beosztott hadnagyokat említi őket. IV. 9-én 3. osztályú érdemjelet kaptak (XXXIII. o.).

59 *Biró Lajos* írja, hogy a nagy ködben a saját csapatok löttek egymásra, tévedésből. Az esemény 1848. X. 27–28-án történt. (*Magyar Polgár*, 1882. VI. 7.).

60 Tövis, Alsó-Fehér vm., ma Teiuş (R.).

Br. Kemény István⁶¹ aki őket a ködben észreveszi, aki egy beteg huszár öltönyét öltötte magára, s annak lovával, s mikor az oláhokat utolérte (C) kapacitálni (kezdté) (itt: megadásra bírni) őket, kengyelszija leszakada. Leesett volna lováról ha eléggé nem jó lovas. Az oláhok körülvették, hogy megöljék, s könnyen el is bántattak volna vele, ha én a közelben lévén odaugrattam segítségére, ezt látva az oláhok megszaladtak. Feljöttünk aztán Enyedre, az egész magyar sereg, mi körülbelül 2 század huszárból s mintegy 3 század gyalogságból állott. Krakkóban célunkat nem érthették, ti. hogy a foglyokat kiszabadítsuk, mert tartva, hogy Fehérvárról a várból kijöhető német katonaság fogollyá teheti kis seregünket, vissza kellett húzódnunk. Tudomásom szerint az ott lévő polgári foglyokat az oláhok le is gyilkolták. Másnap Bethlen figyelmeztet, ügyeljek, mert az ellenség észreveszi rendetlenségünket s megcsúfolhat. Emiatt Enyedden 18. o. (C) egész nap du. 3 óráig mind négyvel jobbra átot kellett csinálnunk. Október vége felé lehetett.

Ezalatt hallottuk, hogy a székelység táborba szállva lejötték Szászrégen⁶² felé Marosvásárhelyen keresztül Radnótra⁶³ és Kutyfalvára,⁶⁴ s fájdalom, azon hír is jött, hogy útközből mindent rabolnak, gyűjtogatnak, p. o. Szászrégent, s a rablott holmikát szekereken hazaszállítják. Két-három nap múlva minket huszárokat Felvincre⁶⁵ és Veresmartra⁶⁶ vittek, amely alkalommal Zudor Elek⁶⁷ ötlovas fogatával a székelyek elébe ment Radnóra, s amint ő maga beszélt nekem, 10 ezer forintja lett volna aranyban és ezüstben. Radnóton éj idején, amint beszéltek, árulás folytán Heydte⁶⁸ vezénylete alatt megrohanták az osztrákok a székelyeket, azokat széjjelűzték, s maga Zudor is csak gyalog menekedhetett a gáton keresztül, ott hagyva fogatát és összes pénzét. Lovai közül egy szürkét az ötvenes években kapott meg. A kutyfalvi székely tábor, mely a radnóti tábor maradványaiból gyűlt össze, a Cintoson⁶⁹ táborozó oláh tábor támadta meg, kik között rendes gránicerek is voltak, azokat a Marosson üzték el M. Ludas⁷⁰ felé. Ez alkalommal történt, hogy báró Apór⁷¹ 16—17-ed magával Péterlakára⁷² kiment, amint mentek, a cintosi hegyen lévő oláh táborból megtámadták. Br. Aport lelőtték, mindenétől kifosztották, a többiek elszaladtak. Br. Apór lelövője és kirablója M. bükkösi⁷³ magyar emberek voltak. Tetemei Péterlakán alól nyugosznak a rét szélén, kis hant fedi azokat. Felvincről 2—3 napi veszteglés után Kolozsvárra vonultunk. 19. o. (C).

Kolozsvárra érkezünk után néhány nappal hallottuk, hogy Urban jön Szamosfalva felől Kolozsvár megtámadására, eleibe lettünk vezényelve. Szamosfalva és Kolozsvár között gyalogságunk sortűzzel fogadta a rendes osztrák sereget, amely az első sortűzre visszavonult, s miután beesteledett volt, s a sortűzadás is setében történt, a miéink künn táboroztak. Magam, hogy beteges voltam, a városba vonultam Bethlen gróffal és Mikes Kelemen gróffal Monostor utcába „Mámihoz”, hová szokott gyűlni

61 Br. Kemény István (1811—1881) — Torda város lovas nemzetőr csapatának kapitánya, részt vesz a román felkelők elleni harcokban. 1848 decemberétől Rieczkó ezredes parancsértisztje. Világosnál mint a 134. zászlóalj századosa teszi le a fegyvert. A Fekete könyv szerzője. (Magyarul: ifj. Br. Kemény István Emléklapjai melyeken, mint a boldogtalan 1848. évben utolsó, alsófehérvármegyei főispán, néhány jelenetet vázol azon irtóháborúból, melyben az oláh rablócsordák a magyar birtokosság ellen dühöngtek. (Az eredeti, német kézirat szerint közli: H. P., Bp. 1903.).

62 Szászrégen, Torda vm., ma Reghin (R).
A Dorsner és Betzmann ezredek vezette székely felkelő csapatok Urban román csapatai felett aratott sárpataki győzelem (X. 31.) után, nov. 1-ről 2-re virradóra rabolták ki és gyűjtötták fel Szászrégent. (Hermann Róbert közlése.)

63 Radnót, Küküllő vm., ma Iernut (R).

64 Kutyfalva, Alsó-Fehér vm., ma Cucu (R).

65 Felvinc, Aranyosszék, ma Unirea (R).

66 Veresmartra, Aranyosszék, ma Roşia (R).

67 Zudor Elek táblabíró volt Alsó-Fehérbén, ahogy Szilágyi: i. m. 337. o. mondja. Az eset okt. 28-án történt.

68 August von Heydte a cs. kir. 5., (Savoyai Jenő hg.) dragonyosezred őrnagya, később összekötő tiszt az orosz intervenció seregénél. 1880-ban halt meg nyugállományú tábornokként. A radnóti tábor lerohanása nov. 5-én történt. A támadókat nem Heydte, hanem Kalchberg szds. vezette, a 3., (Ferdinánd Miksa fhg.) könnyűlovasezred 2 századával, valamint a 31., (Lenininger-Westerburg) gyalogezred 1 századával. Heydte ekkor ezredének 1 századával Szászkezdnél állott. (Hermann Róbert közlése.)

69 Cintos, Alsó-Fehér vm., ma Atintiş (R).

70 Marosludas, Torda vm., ma Luduş (R).

71 „Apor György báró nemzetőr százados, ki harmadmagával egészen az oláh táborig haladt kémszemlére, az oláhok elfogták, s baltáikkal darabokra vagdálva kutyáiknak eledelül dobták.” In: Székely Gergely: Hetvenhárom év itthonn (Brassó, 1893.) 22. o.

72 Péterlaka, Alsó-Fehér vm., ma Petrilaca (R).

73 Magyarbükkös, Alsó-Fehér vm., ma Bichiş (R).

többnyire az aristocratia értekezésére, magam is ott voltam szállásolva. Ott megvacsorálva újból a táborba mentünk ki, a tisztek széjjelnéztek, hogy rendben van-e minden, s újból visszamentünk a városba. Ez éjjeli ki és be való lovaglás alkalmával a város utcáin nem lehetett egyebet hallani mint „a mágnások mind pecsovicsok⁷⁴ s árulók”. Én is mint beteges, szállásomon lenyugodtam. Amikor pitymallott, hozzák a hírt, hogy a honvédség vonul ki Kolozsvárról Hunyad⁷⁵ felé. Felkeltem, lovmra felpakoltam ruhaneműimet, magam pisztolyait „Máminak” átadtam gondozás végett, s útnak indultam a Hunyad felé elvonult honvédség után. A várostól nem messze utolér br. Kemény Farkas adjutánsával, Rácz Lajossal.⁷⁶ Kérdem „hát a báró úr is jön?” felelé „igen hát” erre azt mondtam „hisz mindenki azt mondja, a báró urak pecsovicsok. Br. Kemény visszamond „nem voltam, s megmutatom, hogy nem is leszek soha”. Meglátva előttem a huszárokat, odavágtattam, s hozzájuk csatlakoztam. Öten voltak, közöttük Fűzi Jóska⁷⁷ és Beder Károly⁷⁸, azok is mágnásainkról beszéltek a fennírt tárgyról, kik Hunyadon amiatt haditörvényszék elé 20. o. (C) lettek állítva, de bizonyítékok híjával nem lettek büntetve. Fenesen⁷⁹ túl egy nagy községben lettünk elszállásolva éjjelre. Egy fogadóba mentem, hol a tisztek voltak elszállásolva, s én is lovamat az istállóba alig szorítottam be éjnek idején. A vendéglőbe menve kértek a tisztek, nézzek utána, hogy kapjanak valami enniavót. Jó vacsorát csináltattam aztán, melyben én is részesültem.

Éjjélkor Kolozsvár felé a falutól Kolozsvár felé eső hegytetőre éjjeli mezei őrségre lettem küldve hatodmagammal. Kiállítva az út mellé kétfelől egy-egy őrt, magam hátrébb az aljban, negyedmagammal meghúzódtam. Nagyon hideg északi szél fújt, az őrségen lévő egyik huszárt levette a ló. Szaladt a ló hozzám, amelyiket megfogva visszavezettem a huszár őrhöz. Itt mi örködünk, holott Urbannak gondja sem volt minket úzni, sőt három nap múlva a kolozsváriak alig tudva megkapni, hozták be Kolozsvárra. Mi aznap még a községben voltunk⁸⁰. Az őrségen reggel felé a levélvivő postát elfogott és vittük a községbe, és úgy, hogy ahelyett, hogy a posta kocsi után mentem volna, elől mentem, amiért gr. Bethlentől feddést kaptam. Innen indultunk, s nyugvásokat tartva Hunyadon, Csucsán⁸¹ keresztül a Királyhágót⁸² megmászva, Nagyvárad⁸³ felé, a hozzá legközelebb eső faluba⁸⁴ érve elszállásolandók. Amint az utcán megyek, látok egy sor pokrócos legényt sorban felállítva, ezek is Kolozsvárról jöttek, s a 11-ik zászlóaljhoz tartoztak mintegy 300-an, kiknek sem öltözetjük sem fegyverük nem volt, csak a pokrócok védték őket a hidegtől. Előttök 21. o. (C) ellovagolja valaki nevenem szólít. Odanézek, s a megszólitóban volt princípálimos, br. Kemény Lőrincre ismerek. Figyelmeztettem, várakozzék míg beszállásolunk, aztán felkeresem. Úgy is lett, s őt felkeresve magammal vittem el szállásra. Ő beszélt el, hogy Lándorból hogy menekült el. Mint nemzetőrt behívták Enyedre, hová elmenvén többet vissza nem mehetett az oláhság miatt. Csak 2 ezüsthúszással, s két csövű vadászfegyverével bolyongott a magyar községekben, míg Kolozsvárról beállott a 11-ik zászlóaljba. Fegyverét eladta, az árát ellopták, s így magam adtam neki találkozásunkkor 10 pengőforintot. Másnap visszaindították az egész honvédséget, s így másnap Hunyadra jöttünk huszárok és gyalogság. Ekkor hallottuk, hogy

⁷⁴ Pecsovics — Petsovics István székszárdi tisztartó ténykedése nyomán, a reformkortól kezdve a szolgalelkűen Habsburg-párti, később kormánypárti személyeket illették így.

⁷⁵ Bánffyhunyd, Kolozs vm., ma Huedin (R). A szamosfalvi ütközet 1848. XI. 16-án, a kolozsvári kivonulás 17-én történt.

⁷⁶ Rácz Lajos honvéd százados (1830 k.—1883) — csongvai középirtokos, a nagyenyedi főiskola gazdatisztje. A torda-aranyosszéki önkéntes, majd az ebből alakuló 75. zászlóaljnál szolgál. A kiegyezés idején bérlő, később bányabirtokos Havadon.

⁷⁷ Fűzi József (Abrudbánya) honvéd hadnagy. Joghallgatóként lesz önkéntes, a Mátyás-huszároknál. A bukás után 1856-ban szabadul a kényszersorozásból. Később ügyvédi irodát nyitott. 1883-ban halt meg Vajdahunyadon (*Szilágyi*: i. m. 428. o.).

⁷⁸ Beder Károly — Mikár mint Alvincen 1890-ben még élő volt honvéd tizedest említi. Az is lehet, hogy Beder László, Nagyszében első ostrománál elesett zászlótartóról van szó. (*Szilágyi*: i. m. 414. o.).

⁷⁹ Szászfenes, Kolozs vm., ma Florești (R).

⁸⁰ Valószínűleg (Szász)lóna, Kolozs vm., ma Lona (R).

⁸¹ Csucsá, Kolozs vm., ma Ciucea (R).

⁸² Királyhágó — hegynyereg a Rézhegységben, Bihar vm. keleti részében, Kolozs vm., határhoz közel. A köztudatban Erdély és Magyarország határa.

⁸³ Nagyvárad, Bihar vm., ma Oradea (R).

⁸⁴ Váradolaszi, Bihar vm., ma Olosig (R).

Nagyváradon Beóthy Ödön⁸⁵ kormánybiztos, akinél Baldacsy⁸⁶ akkori parancsnokunk jelentkezett, neveztetet így szólította: „hogy Kolozsvárt odahagyta baj, hogy Hunyadot is odahagyta még nagyobb baj, de hogy Csucsát is odahagyta megbocsáthatatlan bűn” és elzáratta.

Mi több napig voltunk Hunyadon, onnan átmentünk Nagyalmasra,⁸⁷ pár nap múlva keresztül a Meszesen⁸⁸ Sz. Somlyóra.⁸⁹ Sz. Csehen⁹⁰ az első és második Kossuth-huszárszázadból alakítottak egy harmadikat, e harmadik század első szakaszához akkor neveztettem szakasz káplárrá. Mikor szakaszomnak vezényelni kellett, szinte geníroztam (feszélyeztem) magam, lévén szakaszomnak nagyobb része végzett egyéneket, s mágnások voltak, alig lehetett 4—5 legényt lőtakarításra kapni. Ezredesünk volt Pálfi Lajos vagy Miklós.⁹¹ Századosunk Majer Adolf,⁹² egyik hadnagy, ha emlé- 22. o. (C) kezetem nem csal, Józsika,⁹³ másik Huszár Károly, egyik őrmester Urbányi. Innen mentünk Zilajra.⁹⁴ Odaérve legelső teendőm jutott szakaszomból 12 legényt elővédre rendelni déltől éjfélig. Éjfélkor azt felváltattam más 12 legénnyel, vicekáplár volt Gölt János. 8 óraker a második szakasz hazaérkezvén, trombitaszóra kirukkoltunk. Ekkor történt először Pálffy ezredesnek velem szemben való gorombászkodása azért, hogy a szakaszban levő legénység lovai takarítatlanok, piszkosak voltak, holott az enyém szépen kitakarítva volt. Feleletem az volt, hogy miután ezelőtt csak egy órával jött be a szakasz éjjeli őrsegről, rendes takarításra idő nem volt, az én lovam pedig hogy kövér és jól néz ki, az az oka, hogy otthonról is kövéren hoztam, s legényemnek volt ideje kitakarítani.

Innen mentünk Zsibóra.⁹⁵ Itt egyik este kémszemlére mentünk ki egy közeli faluba.⁹⁶ Amint az úton haladnánk, az út mellett egy kőszirt magaslott, elkiáltom magam: „állj!” A vezénylő hadnagy ezért kérdőre vont, azt feleltem, „sem elővéd, sem oldalvéd, sem hátvéd, pedig minket így védtelenül e szírtől mind megsemmisíthetnének”. Így aztán a védvek ki lettek rendelve, az elővédet magamra vállalva 4 legényemmel. A helységbe érve egy úri lakot pillantottam meg, hol az ablakokon még világosság derengett. Oda tartottam, s beérve ott tudakozódtam az oláh táborról, melynek otlétére számítottunk. Felvilágosítást nyertem annyiban, 23. o. (C) hogy az oláhok azon nap délutánján gyülekeztek, de megint oszladoztak, megnevezve a falu azon részét, hol a gyűlhely volt. Visszalovagoltam, s hadnagyomnak Jósika báronak jelentést tettem. A hely színére közeledtünk, honnan az oláhok, kik jövetelünket észrevették, szétfutottak. Kémszemlének célja teljesítve lévén, visszamentünk Zsibóra. Másnap a zsibói udvarba gr. Bethlen elébe letterem idézve, hol több tiszt volt jelen, s hadnagyom is. Valaki az éj eseményét megsúgta Bethlennek, amiért én is, meg hadnagyom is meg lettünk pirongatva. Zsibóról többször tettünk kémszemléket

85 Beóthy Ödön (1796—1854) — A reformkorban ellenzéki politikus, Bihar vm. követe, 1848—49-ben főispánja. Erdélyben teljhatalmú kormánybiztos. 1849 júliusától a Bihar megyei népfelkelés szervezője. Emigrál, Hamburgban hal meg.

A Szalay által említett Beóthy ekkor még nem volt kormánybiztos, hanem Hodossy Miklós. Előbbi csak dec. 19-én nevezték ki. Hodossyról viszont tudott, hogy dec. 4-én ő tartóztatta le Baldaccit. (Hegyesi Márton: Biharvármegye 1848—49-ben. Nagyvárad, 1885. 114. o. [Hermann Róbert szíves közlése].)

86 Br. Baldacci Manó (1807—1852) — A bécsújhelyi katonai akadémián végez. 1848-ban a kolozsvári 51. gyalogezred parancsnoka. Október végétől tábornok, a felső-erdélyi honvédszázadok főparancsnoka. 1849. I. 5-én, miután Kolozsvár feladása miatt hadbírság elé kerül, a Pestre bevonuló császári csapatok fogják el. Két évi várfogságot szenved el Olmützben.

87 Nagyalmas — hegyység Erdély ÉNY-i részén, Doboka és Közép-Szolnok vm. határán.

88 Meszes — hegyes vidék Erdély ÉNY-i részén, Doboka és Közép-Szolnok vm. határán.

89 Szilágycseh, Kolozs vm., ma Șimleu Silvaniei (R).

90 Szilágycseh, Közép-Szolnok vm., ma Cehu Silvaniei (R).

91 Pálffy Domokos honvéd, majd nemzetőr őrnagy (1812—1871) — 1829—35 között a 10. (Vilmos) huszárezredben szolgált, mint főhadnagy lép ki. Gazdálkodó, Hunyad vm. alispánja. 1848 aug-tól szász., majd novemberől őrnagy a 15. (Mátyás) huszárezredben, osztályparancsnok. 1849. I. 26-án Bcm szolgálati vétség miatt elbocsátja. Aug-tól a Hunyad megyei nemzetőrség őrnagya. Kime-nekül, 1860-ban az olaszországi magyar légio tagja. 1862-ben tér haza. Vámos-Gálfalván főbe lövi magát.

92 Mayer Adolf honvéd százados (1822—?) — 1840—47 között a 3. (Ferdinánd Miksa főhg.) könnyűlovas-ezredben szolgált, mint hadnagy lép ki. Kolozsváron önkéntesként a 15. (Mátyás) huszárezredben lesz főhadnagy. Vízaknánál (1849. II. 4.) az ezred 3. századának főszázadosa.

93 Br. Jósika Géza honvéd százados (1824—1888) — ügyvéd, segédfogalmazó az erdélyi Guberniumnál. Önkéntesként a 15. (Mátyás) huszárezredben alszázadosáig viszi. A fegyverletétel után haláláig branyicskai birtokán gazdálkodik.

94 Zilah, Közép-Szolnok vm., ma Zalău (R).

95 Zsibó, Közép-Szolnok vm., ma Jiibou (R).

96 Feltehetően Tihó, Belső-Szolnok vm., ma Tihau (R) v. Szurdok, Doboka vm., ma Surduc (R).

a vidékre. Ilyen alkalommal lettem újból ezredesem által megpirongatva, mikor egy reggel két legény szakaszból hiányzott, s újból, hogy egy legényem lováról le szállván, lova megkeveredett. Innen mentünk Nagybányára, hol mintegy 6—7 napig időztünk. Dec. 18-án vagy 19-én rendeletet kapok, küldjek 7 legényt Felsőbányára⁹⁷ szállást csinálni. Amint a szállás csinálók elmentek, azonnal trombitálnak gyűlőre. Szakaszommal ekkor legelőbb rukkoltam ki, s egy pálinkásbódé előtt lóháton falatozva, jött Pálffy ezredes, kinek jelentést téve azután gyűltek össze a csapatok. Itt vettük azt a hírt, hogy Bemet⁹⁸ nevezték ki parancsnokunknak, s egyúttal azon nap vissza is indítottunk Erdély felé.

Két napot menetelve, harmadnapon reggel egy tetőre gyűlve három faluból, hol éjjeli szálláson voltak a csapatok, elterjedt a hír hogy itt van Bem. Sorban állva látjuk előttünk, hogy egy kistermetű ember jön felénk összeguzsorodva, s szinte közönyös [ábrázattal sántikálva, (azzal a) kis sapkával, fehér [tolljával benne. 24. o. (C) Elterjedt a hír hogy ez Bem. Tipegve eljárt a sorokat, lovára ült, kiegyenesedett, a tiszteket maga elé parancsolta, s amint egy szakaszbéli német nyelvű egén értette, németül ezt mondta a tiszteknek. „Mi az hogy ez a legénység oly sápadt, oly ruha nélküli, a lovak oly hitványak, kedvetlenek? Tudják meg az urak, ha másképpen nem gondoskodnak a legénységről, önöket főbelövetem.” Azonnal elindítottak Dés felé, hol nekem jutott a szerencse szakaszommal elővédet képezni. Lett öröm a legénység között, hogy oly parancsnokot kaptunk, ki tud erélyesen rendelkezni, s olyat, kinek a harctéren dicső tettei bizalmat gerjesztettek a legénységben iránta. Dés felé menetelve ettől a második falu, Kápolna⁹⁹ előtt este 8—9 óra között havazó időben sortűzzel való fogadtatásban részesültem. Magam is megrettenve, legénységemet eloszlatva pisztollyal tüzeltettem. Miéink előrohantak, de mikorra a faluba értünk, ott semmi ellenséget nem találtunk, azok már eltakarodtak. A havazás megszűnt, az idő kiderült, csípős északi szél fúdogált s miután a jelt megkaptuk, hogy ottmaradunk, éjjelre a kis faluba elhúzódtunk, ki-ki hová lehetett. Az udvarokban a szabadban tüzeket raktunk, elől melegedtünk, hátul fáztunk. Így töltöttük az éjjelt.

Amikor reggel pitymallott, egy ágyúlövés nekünk lett irányozva a dombról az útról, aminek golyója éppen a mi tűzünket szórta el. Miután lovaink felnyergelve, félkantárszárral éjjeleztek, könnyű volt szakaszomnak hamar lóra kapni, egy ágyú [fedezletében kivágtatni a 25. o. (C) tetőre, honnan jól láttuk, hogy fut az osztrák ellen szakaszonként előttünk. A tetőre érve az ágyú stellírozva (felállítva) lett, s mikor meg lett töltve, a tűzmester igen hamar adott tüzet, s az első golyó az ágyútöltőt szakasztotta el derékban. Több ágyúlövés nem történt, hanem az ellent húzóba vettük és nyomásunk alatt a közeli faluban sem foglalt állást, hanem folyton húzódtott vissza a dési hidig. Itt állást foglalt az osztrák ellen a hidat védendő. Bem úgy osztotta el csapatát, hogy egyik részét kis seregének jobbra Déstől, másikat balra Déstől a Szamoson keresztül — miután az be volt fagyva — menesztette. A hiddal szemben ágyúit állította, hátrább a lőkészlet, s a huszárságból századunk ágyúfedezetre állítva, hátrább a sereg zöme. Ő maga tisztikarával egy kis dombra lovagolt. Az ellen részéről kezdődött meg előbb az ágyúzás, mire a miéink felelték, s oly hathatósan, hogy az ellen¹⁰⁰ csak 3/4 óráig tarthatta magát. Két ágyújoknak megrongáltatásával az állást elhagyták, s sebes menetben vonultak vissza. A hid ostroma alatt egy osztrák ágyúgolyó csakómat kiütötte fejemből, mire századosunk „jobbra és balra húzódj” parancsával a célbavehetést ellensúlyozta. Retírálni kellett az ellennek, miután gyalogosaink is kétfelől oldalba szorították. Az ágyúzás megszűntével minket indítottak az ellenre, de már Désre beérve az ellent nem értük meg. Déstől jobbra a Szamoson keresztül egy faluba¹⁰¹ rohantunk, hol elfogtuk holmi podgyászszekereit az ellennek és annak fedezetére rendelt gránicereket (határőröket) Désre visszavittük s oda beszállásoltunk.

Azon faluban 26. o. (C) jól meg lettünk hirtelen vendégelve az odavaló birtokos által szép fehér kenyérral s piros borral, mit lóháton használtunk el. Désen meghálva másnap Szamosújvárra indultunk, s menet közben az ellennel nem találkoztunk. Szamosújvárra érve délelőtt senkinek sem volt szabad házhoz bemenni. A

97 Felsőbánya. Szatmár vm., ma Baia Sprie (R).

98 József Bem honvéd altábornagy (1794—1850) — az erdélyi csapatok főparancsnoka.

99 Csicsókapolna, Belső-Szolnok vm., ma Cípolna (R).

100 Jablonsky ezredes dandárjáról van szó. A dési ütközet 1848. dec. 23-án volt.

101 Talán Mikeháza, Belső-Szolnok vm., ma Mica (R).

piacon a gyalogság fegyverzetét gúliba rakta, a lovakat lekantároztuk. Oda hozott a polgárság enni-inni valót a legénység számára. Egy bolt előtt lévén szakaszmag, a tulajdonos örmény addig csalogatott be, míg rászántam magam, s bemenve jó töltött káposztával lettem megvendégelve. Itt tudakoztam kesztyűk után, mire megtudtam, hogy a fogadóban lehet kapni. A kereskedő fiának pénzét adva elküldtem kesztyű után, de hirtelen trombitálnak, mire lóra kellett ülni. Ekkor érkezett meg a fiú vagy 30 pár kesztyűvel. Amikor a kesztyűket át akarom venni, odaugrat Pálffy, rám kiált „mit rabolsz rabló?” Feleltem nem rablok, a magam pénzéből vásároltam a legénység számára kesztyűt. Ellovagolt századosunkhoz, kit hozzám küldött, hogy győződjék meg arról, hogy mi történt, ki előtt tettemről igazoltam magam.

Evvel indultunk Kolozsvár felé (Válaszútra)¹⁰² Apahida?¹⁰³ (sic!) érkezünk este-re, december 24-ére. Nem lévén ennivalónk, az után néztünk. A fogadóból, hol szállva voltunk, kimenne széna, zab beszerzésére, egy oláh gazdánál kaptunk pár mázsa húst és 2 napig való kenyeret — úgy látszik Urban serege számára volt. Miután azokból magunkat elláttuk, a gabonásban, amit az oláh nemigen akart kinyitni, egyik legényem egy pár csizmát lát a szegen, mondja 27. o. (B) káplár úr kérem [... pár csizmát ...] vegye meg mert tökéletesen meztláb [vagyok]. A csizmát a szegen felakasztva látva vedd le, s kérem a gazdát hogy adja el, de hát az oláh gazda fia hirtelen kikapja huszár Liksaner kezéből a csizmát, hogy ő nem adja el. Én pofonvágom, felkecskebukázik. Én 4 forintot vetek az oláhnak, s mondom egy legénynek, menne a házba, ahol a gyalogság egy[más] hátán aludt, költse fel, s mondja meg, hogy mennyi kenyér s hús van itt. Mi megrakodva a fogadóba mentünk, s elláttuk lovainkat, s magunkat. De amikor még alig valánk készen, trombitálnak, s dobolnak, indultunk Kolozsvár felé. Engemet előreküldöttek, plenke (csatárláncban) a szakasszal, pisztoly a kézbe felhúzza tartva, de egy patakhoz érve, amin egy híd volt, össze kellett húzódnunk. Én egy marton ereszkedve, lovam sikamlik, pisztolyom véletlenül elsül. Elényargal Pálffy ezredes, kérdé mi történt, én mondom, leügyetlenez, s rendelé, hogy ötdmagammal mennék elé, és tudnám meg, van-e ellenség Szamosfalván. Elévágtatva, jön egy ember Szamosfalva felől, s kér[dem] van-e ott is katonaság. Ő azt mondta, teli a helység vélek. Én a falutól balfelé egy hegyre megyek ki, ahonnan a faluba lenézve senkit se látok. A faluból Kolozsvár felé egy egylovas szekeret hajt egy asszony az országúton. Én odavágtatok, s tudakozodom, ő egészen megijedve mondja, hogy senki sincs, egy [német?] markotányosné volt. Én a faluba vágtatok s azon keresztülmelve, a falutól egy 50 lépésnyire jött Bem generális több tisztektől kísérvé. Megteszem a jelentést. Ekkor gróf Mikes Kelemen mondja, isten áldjon Szalay. A tiszt[ek] mind rám néznek, kapom a parancsot, hogy a szakaszmagammal ami a tiszt[ek] után jött, vágtatnék előre Kolozsvár felé. Azonnal elévágok, de amikor már közel voltunk Kolozsvárhoz, kiáltanak utánam, hogy álljak, s elejőn egy szakasz Württemberg huszár¹⁰⁴ s elénk vág. S így vágtatva elé, a város végén balfelől volt egy ház, mellett egy dombocska, azon egy ember mind ugrált felfelé s intett sapkájával felénk, hogy menjünk. Bemenne Kolozsvárra, felvágatnak a piac felé a württembergiek. Én a Felek felé vágtattam, látva hogy az ellenség visszaszalad. Amint a városból kiértem, jobbra látok egy néhány gránicsot (határőrt) szaladni. Utánuk vágok, s reájok kiáltok oláh nyelven, vissza megfordul kettő, akiket előmbé vettem, s a városba behajtottam. S a legvégső ház mellett meglátom báró Kemény Istvánt, M.(ező) Szilvási Miklóst,¹⁰⁵ és egy kolozsvári örményt, Korbulyt, akik a ház mellett állottak. Kérem őket, hogy az elfogottakat adnák tovább. Egy hozsdáti legény odalép, s pofon úté az egyik elfogottat, azt állítja, hogy őt ő pókte szembe, de Korbuly, akinek fején magas cilinderkalap volt, mondja, ne bántsák már, ha foglyok. Rákiáltak, hallgass, nem adjátok fel újból Kolozsvárt árulással, amint feladtátok. Én újból felvágok a Feleken, de senkit utól többé nem értem, csak egyedül voltam. 28. o. (B)

¹⁰² Válaszút. Doboka vm., ma Ráscruci (R).

¹⁰³ Apahida, Kolozs vm., ma Apahida (R). *Bíró Lajos* Válaszutat említi, mivel Apahidán ekkor ellenség szállt meg. (*Magyar Polgár*, 1882. VII. 18.).

¹⁰⁴ Württemberg-huszárok: a 6. huszárezred. Egyik századának ismert története hazatérésükről Lenkey János, később honvéd tbk. nevéhez fűződik. Kolozsvár visszafoglalása 1648 dec. 25-én történt.

¹⁰⁵ Azonos lehet azzal a *Szilvássy Miklóssal*, aki az 1850-es évek elején vezetett rendőri nyilván-tartási lapok szerint 39 éves, nős, református, birtokos. Egy havi vizsgálati fogságot szenved Kolozsváron. (HL Abszolútizmuskori iratok IV/25.).

A legénység csak ezután szállingózott, mivel ők a württembergeket követték. Elszállásoltunk, minden városi igyekezett volna magának katonát fogni. A nap délutánján a Hozsdát felől beállít 25 szalizers kvártélyt csinálni, akik mikor őket letartóztatták csak bámultak, hogy mi ott vagyunk. Másnap a Kolozsváron túli falu határáni erdő mellett, mintegy 300 vala granicsár, s 50 vala szalizers, adta meg magát.¹⁰⁶ Kolozsvárt néhány napig voltunk.

Egy alkalommal a kapitányunkhoz, Mayer Adolfhoz összegyűjtenek altisztektül, s kapjuk azt a rendeletet, hogy minden huszár 2 porció szénát jól összefacsarva, gombolyagba kötve, amihez spárgát is kaptunk, készítsük el, hogy legyen kész, amikor indulunk a lovakra teendő, s kengyelvasainkat hogy szalmával tekernők be. Ekkor előhozódik, hogy mily vékony az öltözet, hogy a huszárokat lovon ülve majd megveszi az isten hidege, s bár a köpenyegek lennének megbérlelve. De ez csak annyiba maradt. A kezem alatt volt egy szabólegény, kitől kérdeztem, mennyi kéne egy köpenyeg alá bérlésnek. Így szerevén magamnak tudomást, magam mellé vettem [egy] pár legényt, el egy boltba, megvettem a 30 köpenyeg alá szükségeltető bélést, el egy szabóhoz, odarendeltem a köpenyegeket, megbérleltem, s ezt mind nyugtával fizettem. A[mikor] Torda felé mentünk, a Feleken hideg szél fúj, de a kezem a[latt] legények tűrhették azt, míg a többieket majd megvette az isten hidege. Megtudta ezt Mayer a kapitány, csak csóválta fejét, s mondta, bizony fene legény ma[ga].

Tordán több ideig voltunk, még kirándultunk a közelebbi falvakba. Egy alkalommal Torockó¹⁰⁷ felé küldöttek egy félszázad huszárt egy jótajkú hadnaggyal, ahol én is ott voltam. Amint az Aranyos mellett felmentünk egy magyar ajkú faluba,¹⁰⁸ itatunk egy keveset, s innét, hol [út] is van a havas közt, egy erdőn keresztül egy faluhoz¹⁰⁹ értünk. Amikor bennünket észrevettek, ávángárdát (elővédet), a harangokat félreverték. Lándzsás nép rohanta meg az ávángárdát, akik egy néhányat levertek, akiket a hadnagy visszatrombitáltatott, s így visszajöttünk Tordára. Azután amint hallám, huszárokat és gyalogságot küldöttek újból.

Az enyedi menekültek közül többen Tordára jöttek gúnya nélkül elfagyott tagokkal, akiket a Biázini fogadóba¹¹⁰ telepítettek be és ott ápoltattak. En is szalmát szállítottam oda alájok, megessét az embernek a szíve rajtuk, átkot mondva az inség okozóira. Innét január 15-én vagy 16-án indultunk Szeben felé. 29. o. (B)

Amint Kocsárd felé a téren mennénk s majd Kocsárdot érénk, hallunk sűrű lövöldözéseket Vinc¹¹¹ felől. Azonnal a jobbfelöli oldalba felnyargal két tiszt, s egy trombitás, az utóbbi keményen fújja a trombitát. Amint mondják figyelmeztették is Czecz¹¹² vezérünket, hogy mennénk oda segélyökre, de ő azt válaszolta, vágja ki magát Perczi¹¹³ vagy Zsurmai¹¹⁴, mivel ő vállalkozott volt, hogy Enyedre megyen,

106 Pappfalvánál, Kolozs vm., ma Popești (R), Bíró Lajos szerint Urban, Petrichevich őrnagy vezette előcsapatát fogták el dec. 26-án, amely 2 határőr századból és az 5., (Savoyai Jenő hg.) dragonyos ezred egy szakaszából állott, amelyet egy Neewt (Newton) nevű kapitány vezetett. (*Magyar Polgár*, 1882. VII. 29.).

107 Torockó, Torda vm., ma Rimetea (R).

108 Talán Mészkö, Aranyosszék, ma Cheia (R).

109 Feltehetően Felső-Péterd, Torda vm., ma Petrești de Sus (R).

110 Bőlöni Farkas Sándor (1795–1842) rábeszélésére Gaetano Biasini olasz vívómester 1837-ben, Kolozsváron, a Külső-Torda utcában levő Szacsuvay-fogadót kávéházzá építi át. Tehát Szalay vagy téved, vagy Tordán is volt Biasininek fogadója. A nagyenyedi vérengzésre 1849. I. 9-én került sor, mikoris Axente-Sever prefekt csapatai a város elpusztították.

111 Felvinc, Aranyosszék, ma Unirea (R).

112 Czecz János honvéd tábornok (1822–1904) — A bécsújhelyi akadémián végez. 1841-től a Bécsi Katonai Térképészeti Intézetnél dolgozik, hadnagy a 62., (Turszky) gyalogezrednél. 1848-ban át lép a honvédséghez, segédtsit a magyar HM-ben. November közepétől a felső-erdélyi hadtest vezérkari főnöke, 1849 márciusától ezredes és hadosztályparancsnok. Legmagasabb állása májustól tábornok, az erdélyi hadsereg ideiglenes parancsnoka. Május végétől szolgálaton kívül. 1849 őszén emigrál, Argentínában fut be karriert.

113 Peretz (Proetzl) Mihály (1809–1865) honvéd ezredes. 1828-tól köztiszt az 5. (Radetzky) huszárezrednél, majd 1848 júniusától a 7., (Kress) könnyűlovasezred hadnagya. Októberben csatlakozik az erdélyi sereghöz. 1849 nyaráig eléri az ezredesi rangot. A komáromi őrséggel esik fogságba, Aradon 18 év várőrtönrre ítélik. 1856-ban kegyelmet kap, majd járási állatorvosként él Nagyszalontán.

114 Zsurmay Lipót (Surmacki, Lipoty) honvéd alezredes (1816–1867) — Az 1830–31-i lengyel felkelés résztvevője. 1831–1848 áprilisáig a 10., (Vilmos) huszárezredben szolgált. Bukovinából 200 emberrel megszökik, s a honvédsereghez vágja át magát. A 10. (Vilmos) huszárezrednél 1849 februárjától őrnagy, osztaályparancsnok. Májusban helyezik át a Kmety-hadosztályhoz. Fogságba esik, Aradon 16 évre ítélik, majd 1850-ben kiadják Oroszországnak. 1853-ban emigrál, az olaszországi magyar légiónál, majd az olasz királyi hadseregnél szolgált. 1867-ben Magyarországon telepedik le.

s ha még tán ott élőket elhozza. Ekkor lőttek le Enyeden egy házból egy Kress-svali-zsér strázsamestert¹¹⁵, és egy Bulics nevezetű közvitét a lábán sebesítettek meg. Oda is vesztek úgy az oláhok abban a házbán, ahonnet ők a miéinket, amikor Enyed-ről jöttek vissza, támadták meg. Vincen a házakból lődözvén mieinkre, s hogy meghallották a trombitát, s a marosújvári¹¹⁶ Boncsana nevezetű hegyről a tribunok benünket Kocsárd felől észrevettek, jelt adtak övéiknek Vincze, s visszahúzódtak Újvár felé, így mentődött meg maroknyi népünk. Mi a nagylaki szőlők alatt egy kis pihenést tartottunk. Később beszélve egy akkori oláh tribunnal Gezseivel (?), az volt a szándékuk, hogy az akkor Marosújvárt és a Haribán¹¹⁷ lévő lágerrel egyszerre rohanjanak ránk és semmisítsenek meg. De mivel Újvárról jel nem adatott, a támadás elmaradt, s Hariból a láger eltávozott. Mi a szárazvárnál Elekesre¹¹⁸ értünk, olyan dél lehetett. Azon éjjel vagy 3. versen (helyen?) gyújtottak a honvédek, de a tűz azonnal eloltattatott. A gyújtás oka az volt, hogy az enyedi és vinci fiúk ráösmertek sok véres gúnyára, ami az ő családuké volt, ahonnet az Enyed elprédálásokor raboltak, de reggel amikor a falun felül kirukkoltak, felgyúlt a falu és elégett. Aznap olyan 17. januárius volt, nagy bosszúsága úgy a huszárságnak, mint a gyalogoknak, mert oly csendesen mentünk s meg-meg állottunk, hogy egész nap nem tettünk több utat, amit 2 óra alatt megtehettünk volna. Tehát a Küküllő jobb partján egynehány faluba szállánk be, szemben Balázsfalvával.¹¹⁹

Másnap bémentünk Balázsfalvára. Mi huszárok Monora¹²⁰ felé mentünk, ahol oláh láger állott, azt szétszórtuk.¹²¹ Mayer kapitány és Urbányi őrmester két lovas üldözőbe vesz, én is odavágtatok, s elejükbe igyekszem vágni. De Mayer mondja, ne vágunk elejébe, ügyis utolérjük, de ekkor vágat elé Pálffy ezredes és kiáltja előre. Én elévágok Pálffyval, s megsemmisítve az előttünk menőket, 30. o. (B) bevágunk egy erdőbe, üzven magunk előtt futókat, ahol Pálffy megállott. A tárcájából egy lapot szakasztott ki, reá egy pár sort vetve átadja nekem, mondván, vegye a szakaszát magához, vigye e cédulát Balázsfalvára, s adja át Czecknek. Úgy tettem amint rendelve volt. Másnap Balázsfalváról világosra egy faluba¹²² telepedtünk be.

Innet 20. január mentünk Vizaknára,¹²³ ahova olyan éjjélkor érkeztünk be, elterve az országútból nagy hóban, hidegben. 21-én 8—9 óra között hallánk egy ágyúlövést, s rögtön utána a másikat. Szól a trombita, peregnék a dobok, hirtelen összegyűlünk s indulunk Szeben felé. A jobb szárnyon fogunk állást, engemet elküldött a kapitány jobb felé, hogy nézzek szerte, vajon nem kerülnek-e hátunkba. Visszajöve mondom, nem. Ekkor jön a hír, hogy gróf Mikes Kelemen az első ágyúgolyó által elesett, s a második a generális adjutánsát érte.¹²⁴ Bethlen Gergelynek kicsordult a könny szemeiből lelki barátja Mikes elestén, de mindnyájunknak fáj a derék, becsületes gróf eleste. Ekkor kérdé Bethlen, Szalay, van-e kulacs[ba] valami, amiben rendesen lenni szokott, átadom, egyet húz belőle. S kérdé egy [leg]lénytől nincs-e bagója, az ad néki. A generális csak a két ágyúlövés után rendezé a legénységet, és úgy vitt a csatára, de hiába, mert az oiy nagy gonddal [meg]erősített s barikádózott város, s a nagy számú ellenség miatt visszaverettet Szelindekig.¹²⁵ Mi, akik Vizaknából mentünk Vizakna és Nagyselyk¹²⁶ között valami fészás (fűzfás) helyen egy fogadóhoz húzódtunk, ahonnan Nagyselykre mentünk.

115 *Biró L.* szerint *Decarli(o)ni* őrmesterről van szó. Peretzi olasz legénységű szakaszából. (*Magyar Polgar*, 1882. VIII, 22.) Ennek ellentmond *Nagy S.*: i. m. okmánytára (LIV. o.), amely 1849. IV. 10-i kelettel *Decarlíni János* Kressz-fldgy. (7. könnyűlovasezred) századosi kinevezéséről tudósít. Az akcióban *br. Kemény István* „Emléklapjai” (alias Fekete könyv) (Bp. 1903. 20. o.) szerint részt vett név szerint említve *Paget János* (John Paget), *br. Wesselényi Ferenc*, valamint a már ismert *Szilvássy Miklós* és *gr. Toldy Lajos*. Czeck visszaemlékezése nem *Decarlíni*, hanem *Giosue Maspes* elestéről ejt szót, tisztázza a tévedést, amint erre *Bona Gábor* felhívta a figyelmet. A vállalkozásra 1849. I. 6-an került sor.

116 Marosújvár. Alsó-Fehér vm., ma Ocna Mureş (R).

117 Hari. Alsó-Fehér vm., ma Heria (R).

118 Elekes. Alsó-Fehér vm., ma Alecuş (R).

119 Balázsfalva. Alsó-Fehér vm., ma is Blaj (R).

120 Monora. Alsó-Fehér vm., ma Manarade (R).

121 Moldován alprefekt táboráról van szó, mint *Biró L.* mondja. „Monora község egyik udvarából 22 tribun lóháton menekült.” (*Magyar Polgar*, 1882. VIII, 22.)

122 Holdvilág (Csicsó-). Alsó-Fehér vm., ma Ţapu (R).

123 Vizakna. Alsó-Fehér vm., ma Ocna Sibiului (R).

124 *Terei Károly* tábornokari főhadnagyról van szó. a 16., (Károlyi) huszárezredből.

125 Szelindek. Nagyszeben-széke, ma Slimnic (R).

126 Nagyselyk. Medgyes-széke, ma Şeica Mare (R).

22-én innét rendelték bennünket, hogy municiót kísérjünk Szelindekre. Én a szakasszal készen álltam, a hadnagy késett. A munició elindult, s amikor a hadnagy hozánk jött, s elindultunk, sehol sem értük utol a municiót. Szelindeken a hadnagy jelentést teve, elvettette generálisunk (a) kardját. Én a huszárokkal félúton lévén Szelindek utcáján, látom hogy jön Bem, Bethlen kíséretében felénk. Ekkor mondja legényem, aki már verescsákós huszár volt, káplár úr, foglaljon helyet elől, s tisztelgetessen. Úgy teszek, s amikor előttünk elhaladtak volna, mondá Bethlen, küldjenek 2 legényt, kérni a generálist hadnagyukért. Szelindeken két versen (alkalommal) támadtak meg a császáriak, de visszaverettek, s egy ágyújokat is otthagyták a Selyk felőli oldalon beszegezve, ahonnan roham által úzék el az ellenséget. A többek között ott esett el a fiatal Salamon.¹²⁷ Mi meg huszárok az erdőn keresztül kergettük az ellent, a harmadik támadást is visszavertük, s akkor hozattunk el Vízaknára, ahol egynéhány nap békén voltunk, ekkor csináltatta generálisunk a sóbányánál a védhe-lyeket, s rendezte ágyúit.

Egy nap innét elmentünk Nagyekemezőre,¹²⁸ 31. o. (B) ahonnét hoztunk szénát, s amire szükség volt. Innét küldött Bem több katonaságot Déva¹²⁹ felé, bevándó a Magyarországból jövő segélyt, hagyván itt csekély számú katonaságot. Másnap, hogy Ekemezőről Vízaknára jöttünk, megtámadtunk, s bár elején nekünk kedvezett a szerencse, itt csúfosan megverettünk. Elfogták gyönyörű ágyúinkat, municiót s Bem is csak nagy bajjal menekedett meg. A veszteségnek fő oka az volt, először, hogy maroknyi népünk a védőállásból kimozdult az ellen után, a más az, hogy a hozott szénás, s egyébbel megrakott szekerek összetódultak a városbeli hídnál, ahol katonaság volt felállítva, hogy senkit rajta keresztül ne bocsássanak, így történt a nagy zavar. Mi a csataternek a jobb szárnyán voltunk, s helyünket legutoljára hagytuk ott. Amikor bejöttünk, Liksaner huszárnak a lova elesik, ő róla lehullott, a ló szalad a csata volt színhelye felé. Én utánavágtatok, megfogom, a huszár ráül, de amikor a sikátorból a nagy útra érünk, már az oláhok ott voltak, lövöldözvén reánk. A huszáraink már jól elhaladtak, mi utolérjük doktorunkat Szigetét,¹³⁰ egy lovon ülve, akin hám volt, a hámistrángok elvágva. Kérdem kacagva, hát mi az doktor, ne kérdje, üsse azt a dög[öt], mert elfognak. Megkardlapoztam istenileg. Kiértünk a Szeredahely¹³¹ fölötti hegytetőre, ahol huszárainkat is utolértük. Szerdahelyt voltunk, [onnét csak] reggel jókor indultunk Szászsebesnek,¹³² ahonnan hír érkezett, hogy a mi katonáinkat, sebesülteket mind legyilkolta a Fejérvárról kijött katonaság a szászokkal együtt. Ez nagyon felbosszantotta Bemet, s úgy a legénységet. Amikor odaérkeztünk, ágyúszóval fogadtak. A miéink is ráfeleltek, s oly szerencsésen, hogy ágyúikat megrongáltuk, amire mi huszárok rájuk rohantunk, s be a városba, ahol egy ablakból Orbán nevű társamat homlokon találva lőtték le mellőlem. Ott elfogtunk ágyúkat és municiót, szükségünk is volt reá. Mi Fejérvár felé nyargaltunk, de az ellent utol nem értük. Itt beszállásoltunk, s hozzá is látott főleg a gyalogság, a prédának a gaz városban. 32. o. (B)

De már délután két óraker az ellenség megtámadott, az ágyúkat felállította Bem a kapuhoz, ahonnét a reggel reánk lőttek. A gyalogságnak egy részét a kapu előtti sánca rendelte. Mi a piacon voltunk felállítva, ahová az ellenségnek egy gránátgolyója esett közénk, az széjjelpattanva a fiatal 15 éves Galisztorinak a saját barna kancáját sebzé meg, egy más gránát a templom kerítésén belül esett le. Bennünket a gángokba¹³³ rendelték, de ez csak egy pár percig tartott. Onnét kimentünk a kapun, s az ágyúk előtt egy palánk mellett állottunk fel. Az ágyúzás sötétig tartott, amikor mi egy sikátoron megkerülve a várost, a Fejérvár felőli kapun mentünk be, ahol két épület meggyült, s ahol csak szükséges volt, barikádokat hevenyésztek. A két

127 Salamon Józsefről, a tordai önkéntesekből — bár hivatalosan febr. elején alakult —, 75. honvéd zj. főhadnagyáról van szó. Orbán Batázs szerint aznap nevezték ki századossá. (In: Torda város és környéke. Rp., 1986. 2. k. 451. o.). Az ütközet 1849 I. 24-én történt. Innét I. 30-án vonultak Vízaknára.

128 Nagyekemező, Nagyszeben-széke, ma Tirnava (R).

129 Déva, Hunyad vm., ma Deva (R).

130 Szigethy Csehi Sámuel Torda megyei és városi főorvos. 1849. II. 22-én nevezték ki a 15. Mátvás huszárezredhez ezred főorvossá. (Nagy Sándor: i. m. Okmánytár XIX. o.). 1865-ben halt meg Tordán. A vízaknai csata 1849 II. 4-én történt.

131 Szerdahely, Szerdahely-széke, ma Miercurea Sibiului (R).

132 Szászsebes, Szászsebes-széke, ma Sebes (R). A vérengzés 1849. II. 5-én esett meg.

133 A város közepén levő beboltozott utcanyílás.

főkapu volt szabad, ahol a lovasság egész éjjel ki- és bejárt az ott álló gyalogság között. Reggel olyan 8 óra tájt, jelentkezett a parlament(er), aminek a lovassága a Szászváros¹³⁴ felé vezető úton, a dombon állott, ahonnet fejer kendőt lobogtattak. A miéinktől is előrelovagoltak, onnet is. A parlam[enter]nek¹³⁵ a szemét bekötötték, és bevezették Bemhez, aki azonnal ki is jött, a gyalogságot, ágyúkat, muniációs szekereket, egyszóval mindenkit a város végére kirendelt, az úttól jobbra. Mikor ez megtörtént, bement a parlament, szemét bekötötték, aki azért volt küldve, hogy Bem adná fel magát, mert mindenfelől be van kerítve, s ne tegye tönkre csekély népét. Bem sajnálatát fejezte ki a parlamentnek azon nyilatkozatára hogy ő is lengyel, s azt izente Puchnernek,¹³⁶ hogy ő élve magát fel nem adja. A parlament bekötött szemmel, egynéhány tisztünkkel ment az országúton az út mellett jobbra, elől a huszárok, az után ágyú, az után a gyalogság, ez után 2 ágyú és muniációs szekér, fedezetül a 3. Kossuth-huszár század, ahol Bem is volt. 33. o. (B) Így mentünk egyenesen a svalzisérek felé, ahonnet a parlament[er] jött. Amikor egy párszáz lépésre lettünk volna tőlük, a parlament[er]nek szemét kikötötték. A mi huszáraink feléjük vágattak, ők pedig küldöttjükkkel együtt balra vágattak, megviendő az izenetet. S (az) így megnyílt az országúton Szászváros felé amint mennénk lefelé, mondá nekem Mayer kapitány, menjek ki a balkéz felőli hegyre, nézzek körül, hogy ott nem kerülhetnek-e előnkbe. Én kimegyek, megnézem, s arról győződtem meg, hogy ott előnkbe nem kerülhetnek. Amint jövök vissza, a hegy alján az utat már elfoglalták volt a svalzisérek és ágyú, amit éppen stelléroztak. Na itt gondoltam, hogy elcsípnek. Már mindegy, nekibocsátom a lovam lefelé a hegyen ahogy csak lehetett, s mintegy 30 lépésnyire az ágyújuk elejébe az országútra értem, már nem féltem az elfogástól, de nem is üldöztek. Ezalatt egy falu végétől jobbra Bem apó is stellérozta ágyúit, amit a 3. század huszárság fedezett. Odaérve megtettem észrevételemet, hogy meg nem ke[rí]thetnek. Ekkor mondja Bem az ágyús főhadnagynak aki célzott, hadnagy lépj tovább, aki továbblép, s abban a percben az ellen golyója oda csap le, ahol a hadnagy állt, bizony jól nézett öreg[ünk]. E retirálás alatt adtam a bécsi csekély légio vezetőjének egy üveg szimpánert (Champagner = pezsgó), aki vissza akarta adni, minek utána ivott, én intettem, adná tovább, s még egy üveget adék az elfaradt fiúknak, akik köszönetük mellett elköltötték.

Bem felszedeté az ágyúkat, s a falun keresztül folytatja útját, a falu végében két-felől, 2 házat felgyújtat, s az oly hamar lángot vet, hogy mi huszárok alig tudánk bemenni a faluba.¹³⁷ Amint Szászváros felé haladnánk előlről futár jött, hogy a miéinket puskatűzzel fogadták Szászvároson. Már besötétült, minket előreküldenek, az ott lévő támadók elszaladtak. Így mentünk be Szászvárosba, amint beszállottunk, én enni(való) után nézendő, a nagy fogadóba megyek, de ott semmit sem lehetett kapni a gyalogságtól. Amint a szállásomra mennék a piacon keresztül, élembbe jön Bethlen, kérdé hol járok, mondom, ő pedig rendelé, hogy menjek, és mondjam meg a kapitánynak, hogy szabadon választhassak még 12 legényt 34. o. (B) magam mellé, akikkel a szállására mennék. Ez hamar megtörtént, s jelentem hogy itt vagyok, kérdé, ettem-e valamit. Mondom nem, végy mondja, ott az asztalon, ami kell, és egyél. Kérdi tudom-e az utat Déva felé, mondom nem. Nem baj, mind országút vezet addig s mondja, előttd küldj 4 legényt, akik kettesével menjenek 50—50 lépésnyi távol egymástól. Te harmadmagaddal utánuk, s utánad a többiek eszerint. Én az adjutánssal, tán (Bánffy),¹³⁸ legutolsónak, s ahogy vezérlek, úgy megyünk trapp (ügetés) vagy galopp (vágta), érted, igen, s elindulánk lefelé, a lehető sebesen. Az első fiúk egy faluhoz¹³⁹ érnek, ahol a szászok fegyveresen elejébe állanak. Tudatom erre, mondja, mond meg, hogy az egész tábor jó, s porrá égetjük a falujukat, ha félre

134 Szászváros, Szászváros-széke, ma Oraştie (R)

135 *Truszkolanszki, Leonidas* — Ferdinánd-Miksa-svalziser (cs. kir. 3. könnyűlovasezred) főhadnagyról van szó.

136 *Anton von Puchner* cs. kir. altbgy., lovassági tbk. (1779—1852) — Erdélyi főhadparancsnok, az erdélyi császári hadsereg parancsnoka. 1850-ben Velence kormányzója. Mint tábornagyal meg.

137 Bencencről, Hunyad vm., ma Aurel Vlaicu (R), vagy Balamirról, Szászváros-széke, ma Balomir (R) lehet szó.

138 *Bánffy Farkas* honvéd százados (1820—1886) — Kézdivásárhelyen végez, 1838-tól köztitéz, 1843-tól őrmester a 11., (Székely) huszárezredben. 1848 nyarán a Délvidéken szolgál, az ősz folyamán belép a 15., (Mátyás) huszárezredbe. Főhadnaggyá 1849. II. 1-jén léptetik elő, ekkor lesz ezredesi segédtsit. A kiegyezés idején gazdálkodó.

139 Valószínűleg Répás, Hunyad vm., ma Ripaş (R).

nem állanak. Ez hatott reájok, az utolsók is összecsatolódtak. A falun keresztül menve, a Piski¹⁴⁰ felé a távolból valami [o]vasokat látánk. Ők is észrevettek, s a Piski felé nyargaltak. Odaérve láttunk a híd előtt két kis ágyút, s csekély számú gyalogságot. Itt Bethlen leszállt, a fogadóba ment, beszélni az ottlévő tiszttel, az adjutánsa ott maradt mi meg indultunk Dévának.

Figyelmeztet Bethlen, hogy előttünk egy granicsár falu van,¹⁴¹ kerülnök el, jobb felé vezérlem a fiúkat. Egy patakhoz érve felfelé húzódom a falu felé átjárást keresvén, amit megtalálva azon keresztülmentünk. A hold amint egy kicsit világitott, látszott Déva. Amikor odaérnénk, kiáltja a sirbak (őr) halt ver da (állj, ki az), látom fejez szíjas. Újlag kiált, amikor felelem gut frájnd (jóbarát), ekkor mondja Bethlen, hallgass, mert mi vagyunk. Amint beértünk, kerestük báró Kemény Farkast, ákit későn meg is találtunk. Elbeszélé Bethlen röviden a történeteket, s mondja, hogy azonnal doboltasson. Mondá Kemény, mennék a kapunáli szobába, ott a dobos, s veretnék lármadobot. 35. o. (B) Amint bemegyek, mindenki aludt, én a dobot ütni kezdtem, volt felugrás, ijedség. S tudatom a rendeletet, a trombita is harsog. Itt már szépszámú katonaság volt, akik Magyarhonból jöttek és a miéink. Mi beszállsoltunk azok helyébe, akik lóra ültek.

A segítség nem érkezhett Szászvárosra, ahol miéink megverettek, ahol Bem ujját veszté, s azok is Dévára jöttek. Mi Déván több napokig voltunk. Egy délután ágyúdörgést hallok Piski felől, s ekkor az egész katonaság indultunk Piskinek, de amíg a miéink odaértek volna, este lett, az ágyúzás megszűnt. Én a szakasszal, és székely gyalogokkal¹⁴² Déva és Piski között balra, a Maros partján egy kis faluba¹⁴³ szállánk be éjjelre.

Másnap reggel megkezdődik a csata Piskinél, és foly irtózatosan. Mi a balszárnyán lévén az ütközetnek részt nem vevénk, de olyan délutáni 1 óraker felénk vágatag egy Württemberg-huszar, s hozza a parancsot, hogy a székelyek húzódjának a híd felé, s elegyedjenek a csatába. Erre a székelyek parancsnoka mondja nekem, menjek gyorsan a generálishoz, mondjam meg, hogy félő, ha ezt a helyet elhagyja, nehogy megkerüljenek. Én sebesen is vágatok, de a Württemberg-huszar mondja, kíméljem a lovamat, mert még szükség lesz reá. Amint megyek, a huszárainkra bukkanok, akik a hegy aljában felállítva voltak. Kérdem Bethlent, nem látta-e a generálist, ő mondja menjek csak elé, ne félj, vágatok tovább. Egy legény hozza falumbeli társamat meglőve, kérдем mi a Dani, haj meglöttek. Kérdem Bemet, mondja oda elé ment. Alig megyek egynéhány lépést, jó falumbeli Szabó Lajos,¹⁴⁴ kérdem mi baj, meglöttek az istenit. Nem láttad-e Bemet, oda elé ment, felelé. Megyek tovább, az országu-ton találom falumbeli Benedek Zsigát a holtak között, egyedül töltött és lött. Kérdem Bemet, mondja itt ment be a fészék közé az elébb. Én se mozdulok innét, vagy meghalok, vagy a csatát megnyerjük, mutatva halott és haldokló társaira. Én bevágok a jelölt hely felé a fészék közé. Ott látom Bemet egyedül, látcsóven nézegélt. Jelentem küldetésem okát, ő int várjak, ekkor jó Kemény Farkas, és kapom a parancsot hogy a székelyek húzódjának a híd felé, fogadjanak csatát, s aki retirál, löveti főbe. Vágatok visszafelé, de már a székelyek az első parancsra a csatába vegyültek, én a huszárakhoz megyek. S mivel látom, hogy a többi huszárak is a hegyen, az úttól jobbra foglaltak állást, én balfelől a gyalogság megett állok fel. De a jobbszárnyról intenek, hogy menjek oda. Ahogy szakasz vájsz (?) indulok, egy nagy ágyúgolyó a gyalogság megé lecsap, 36. o. (B) s felénk tart, hirtelen kiáltom állj. S a golyó a lovak orra alatt ment el, és 3 szűröst terített le.¹⁴⁵ Ezalatt alkonyodott, a lövések csendesültek, míg egyszerre megszűntek. Jó egy huszar, beszél Bethlennel, az azonnal mondja nekem, menj be Dévára s az ottlévő tisznek mondjam meg, hogy

140 Piski, Hunyad vm., ma Simeria (R).

141 Szántóhalma, Hunyad vm., ma Sintuhalm (R).

142 A volt 14. (csiki és marosszéki) ill. 15. (háromszéki) határőr gyalogezred részei jöhetnek szoba.

143 A tartalék Szentandrón, Hunyad vm., ma Șinandrei (R) várakozott. Alakulatok ezidőben Dédácsón Hunyad vm., ma Biscaria (R) is voltak.

144 Szabó Lajos — (Hari), Kolozsváron jelentkezett a 11. honvéd zászlóaljba. Piskinél már hadnagy, megsebesül. (1849. II. 9.). Felépülése után visszatér, de nyár elején a 137. zlj-hoz helyezik át századosként. Hari birtokán halt meg az 1860-as évek elején. (Szilágyi Farkas: i. m. 418. o.). Bona G. kutatásai közben csak hadnagy kinevezésére talált adatokat az OL anyagában. Az előzményekre visszautalva, a szászvárosi ütközet II. 7-én történt.

145 Szűrösöknek hívták a fehér szűrös Torontál vármegyei 1. önkéntes (nemzetőr), s az ebből 1849 januárjában alakult 72. honvéd zászlóalj.

minden katonasággal, betegekkel, poggyással induljon felfelé Piskinek. Bethlen azonnal a híd felé tart, s utána a szaladó ellenségnek. Én bementem Dévára, a jelentést megtettem, beszálltam, de bizony nagy baj volt, míg összeszedődtek. Honnét tudta Bem, hogy az ellenség annyira meg van törve, hogy még a sebesülteket is felrendelte?

Én reggel jókor a legényeimmel elindultam Piski felé. A hídtól egynéhány lépésre a földön látok egy pár ezüst huszast, leszálok, és 17 darabot szedek fel. Szászvárosra érve beszállottam, ahol egy kevés katonaságot találtam a miénkől. Még aznap és másnap is, a szászvárosi hegyre kellett kimenni őrjáratba. Ez azért történt, mert Puchner egy bizonyos mennyiségű katonát küldött a hegyeken, akik meg kellett volna, hogy érkezzenek a piski csatára, tehát azokat kellett megfigyelni, nehogy utánunk jöjjenek. Ismét elindultunk, s a Maros partján Fejérvárral szemben Mihálcfalván¹⁴⁶ és környékén levő helységeekben telepedtünk le. Innét keresztül valami hegyeken Medgyes¹⁴⁷ felé egy faluba¹⁴⁸ telepedünk le. Innét küldött Bem éjnek idején egynéhány Württemberg-huszárt Medgyesre, hogy tudná meg, hogy a mi katonaságunk, aki ott volt ott van-e. Azok a hírt meghozták hogy ott vannak. Innét mi is Medgyes felé indultunk, de keserves útjuk volt az ágyús lovaknak és tüzereknek, a sikamlós hegyeken cipelni az ágyúkat, amíg Kapusra¹⁴⁹ értünk. Itt katonaság maradt, akik, a huszárok folytonosan patrőliroztunk (őrjáratoztunk) Szeben felé. Itt több ideig voltunk, eddig csak 10 legény járt patrőba (őrjáratba) a közelebbi faluig,¹⁵⁰ éjjel és nappal.

De egy alkalommal félszázadot küldöttek, én voltam ávángárdába 15 legénnyel, kik közül négyet előreküldöttem. Nagyselyken keresztül mentünk, ott van egy kis hegy. Amint a 4 legény a tetőre ért, nyargalnak vissza, mondván itt vannak a svaltiszérek. Erre mondtam utánam, meggyőzendő a valóról. Amikor kiérek a tetőre, látom, hogy négyen vannak, meglátva engem, szaladnak visszafelé, én utánok. Hirtelen utol is érek egy [...] fiút aki egy barna lovon ült, egy kis kardvágás után mellbe fogom, s az utánam jött Göltnek átadom, úzóbe vévén a többieket. Ott az aljban volt egy fogadó, mellette patak, s rajta egy híd, a hidon elesik egy svaltiszér lova, ő felugrik, féltéredre áll, s a karabélyával célba vesz. En lovamat balra ugratom, a golyó elsüvit jobb fülem mellett. Ekkor ráugrom, 37. o. (B) s egy kis nyakcsapást adok neki mondván látod te gaz, én nem öllek meg, te pedig meg akartál. Ekkor érkezik egynéhány huszár, két ló közé kengyelvasba tétetem lábait, s visszafordulunk ügetve. Jól tudtam, hogy a két menekült a tisztos őrsosztra érve utánunk jönnek, s egy kis idő múlva látom, hogy plenkben 37 svaltiszér vágat utánunk. Mi hirtelen összebeszélünk, csendesítjük lovainkat, hogy egy kicsit fűjjük ki magunkat, s ha megtámadnak, próbáljunk így szerencsét. De ők amikor egy puszkavívésnyire voltak tőlünk, megálltak, s többé nem üldöztek.

Visszaérve Nagyselykre, megtudtuk, hogy a mieink mihelyt beérkeztek oda, azonnal visszafordultak. Már itt megint egy baklövést tett a hadnagy, először azt, hogy nem jelölte meg, hogy meddig menjen, másodsor ha visszafordult, miért nem rendelt vissza, mi csak Kapuson értük őket be. Akkor csak ránk bámultak, meglátva a foglyokat. Mi, a huszárok azonnal indultunk Medgyesre, más[ok] váltottak fel, ahol a foglyokat másodmagammal, a had[nagy] vezetése alatt Czechez vittük. Mint adá elő a hadnagy az [el]fogatást, nem tudom. Egypár napi ottlétünk után kiküldöttek a szakasszal és vagy 3 század máriásival¹⁵¹ Medgyes mellé egy faluba és két ágyúval, úgy tudom (K)amarásnak hívták,¹⁵² itt folytonosan patrőliroztunk. Egynéhány nap elteltével reggel hallunk ágyúlövéseket Medgyes felől, a gyalogság rendbe áll. Mi [pallariz...?] délután elindulunk Medgyes mellett egy falu felé, azon keresztül egy oldalon vezet az út, ahonnet látható volt a csatatér.¹⁵³ Amikor oda-

146 Mihálcfalva, Alsó-Fehér vm., ma Mihalt (R).

147 Medgyes, Medgyes-széke, ma Medias (R).

148 Berve, Alsó-Fehér vm., ma Berghin (R).

149 Kiskapus, Medgyes-széke, ma Copşa Mica (R).

150 Asszonyfalva, Medgyes-széke, ma Axente Sever (R).

151 Máriássy-gyalogezred, a volt ezredtulajdonos nevén emlegetett 37. Mihály orosz hercegről elnevezett alakulat, Bona Gábor közlése szerint ennek 3. zászlóaljáról, a későbbi 74. honvédszászlóaljról van szó.

152 Szalay feltehetően téved, inkább Nagyekemező jöhet szóba, ahogy azt más könyvészeti anyag is említi.

153 A leírás egybevág Kövüri: i. m. 197. oldalán leírtakkal, így Szász-Ivántfalváról, Medgyes-széke, ma Ighişu Nou (R) lehet szó. A medgyesi csata 1849. III. 2–3-án volt.

értünk este, a csata befejeződött. Mi is visszatértünk azon helységbe, ahol eddig valánk. Egy pár óra múlva látva, hogy a miénket nem üldözik, ez egy oly pont volt, hogy üldözés esetén itt meg lehetett akadályozni az üldözést, másnap reggel újból megkezdődött az ütközet.

A patróba kiküldött 4 huszár elfogott két lovas, akik egy hegytetőről szemlélték a csatát. Egy kis [...] főhadnagy, a másik egy polgár, szászok, akiket hozzám az aljba hoznak, de mindenként túl akartak adni rajtuk, vásván a foguk lovaikra, főleg Orbán Laci huszár¹⁵⁴ aki spicces volt, s akkor bajosan lehetett véle becsületesen bántani. Még engemet is fenyegetett, hogy levág, én ösmertem természetit, s nem vettem számba. 38. o. (B) A foglyokat a faluba a szász paphoz vittem, ahol a tisztek voltak. A pap jól ismerte őket, mind a közelebbi falu becsületes polgára. Itt elmondák, hogy én mentem meg életüket. Köszönte mindenki tettemet, s megvendégeltek, bizony jól is fogott, mert igen rosszul éltünk a faluban.

S aznap újból azon helyre mentünk, ahol a múlt nap voltunk, a velünk szemközti erdő magaslatáról elkiáltja magát egy jó magyar hangon valaki hozzánk, máriásiak gyertek ide, mi is máriásiak vagyunk! Arra is tart egynehány legény, amikor közel lennének, puskalövéllel fogadják őket. Innét későn, a legnagyobb sötétségben az aljban visszamentünk állomásunkra. Reggel elindultunk Segesvár¹⁵⁵ felé. Mi nem tudtuk, hogy a miéink odahagyták Medgyest, mit tud az alsóbb osztályú katona? Amint az első falun¹⁵⁶ keresztülmennék, ami igen csinos, jól rendezett szász község volt, egy ablak kinyílik, s az azelőtt elfogott és haláltól megmentett hadnagy néz ki, int felém, s kér mennék be egy kicsit. Lovamat legényemnek adom s megyek be, az udvaron előmbé [jól] a hadnagy. ajtót nyit, bevezet, s az ottlévő 3 leányinak mondja, köszönjétek meg a huszárnak, hogy életemet megmentette. A leányok kezét adtak, köszöntek atyjok megmentését, s kérdé a hadnagy, mivel köszönné meg. Kínál pénzzel, nem fogadom el, mondván meg van az már eléggé jutalmazva, eléhoznak rögtön egy sifonból jó szilvóriumot és kenyeret. Iszom egy pár pohárral, s falok egy kis kenyeret reá, s indulok, ekkor egy pár finom szivart dug zsebembe. A leányok újból kezét nyújtanak, s lovamra ülve utolérem társaimat. Amint menék egy hegyen keresztül, a távolból egy félszázad lovasság jön oldalvást, ellenségnek hittük, mert már sötétült. Már az ágyukat stellírozák, amikor észrevettük, hogy a miéink. Hozzánk csatlakoztak, ezeket a generális küldé felkeresésünkre, gondolva, hogy tán minket elfogtak. Leértünk az országútra ahhoz a faluhoz, ami Segesvár közelében van¹⁵⁷ ahol a miéink be voltak szállva. A gyalogság ide beszállt, de mi a hadnagy vezetése alatt, aki hozzánk csatlakozott, a falun keresztül Segesvár felé jól elhaladtunk. Kérdem a hadnagytól, meddig van parancsa hogy menjünk, azt felelé, hogy nincsen semmi parancsa. Akkor kár, mért nem állottunk meg a faluban mi is. S mondom, küldene egy pár legényt vissza, megtudandó, hogy mit tegyünk. Én megyek másodmaggammal, felkeresem Bethlent, s mondom a dolgot. Haragosan mondja, jöjjetek vissza a faluba, s így lett. 39. o. (B)

Másnap¹⁵⁸ egy félszázad huszár ment patróba Medgyes felé, amikor láttuk hogy Ebesfalva¹⁵⁸ felé a hegyen leereszkednek a császári gyalogok plenken mintegy háromszáz, és 50 sivalzser. Visszatérünk, de én másodmaggammal, Holdvilág¹⁵⁹ felé mentem, s egy kis aljban a híd mellől néztük, hogy az ellenség merre megy. A lovassága feljött Holdvilágra, a gyalogok megálltak Ebesfalván. A lovasság amikor a falu utcáján a híd felé felénk tért, reájok tüzeltünk pisztolyainkkal, a híd fel volt szedve. Mi is visszamentünk a faluba, megtévén a jelentést a látottakról. Este az ellen tüzet rak velünk szemben hosszú vonalban. Mi is azt tettük, persze a miéink a falu melletti patak mellett az ágyukat felállították. Az ő tüzeik egy idő múlva elaludtak, a miéink is. De reggel felé a miéink sorakoznak, készen állnak az indulásra, amikor Medgyes felé indítanak. Bámuljuk, hogy visszaindítanak, ekkor vesszük Petőfinek buzdító verseit számtalan példányban. Bem többfelé osztva katonaságát, megyünk Szeben felé, megszalasztván Medgyesről az ott lévő lovasságát [az el]lennek. Mi azon az úton

154 Orbán László — huszár tizedes, akit 1849 júniusában neveztek ki Szalayval együtt (a)hadnaggyá. (Nagy S.: I. m. Okmánytár LXXXII. o.)

155 Segesvár, Segesvár-széke, ma Sighișoara (R).

156 Mivel nem a Medgyes—Segesvár országúton mentek, mint később kiderült, s Medgyesen sem vonultak át, valószínűleg Szászbuza, Medgyes-széke, ma Buzd (R) lehetett ez a helység.

157 Dános, Segesvár-széke, ma Daneș (R).

158 Ebesfalva (Erzsébetváros), Küküllő vm., ma Dumbraveni (R).

159 Holdvilág, Segesvár-széke, ma Hoghilag (R).

érkeztünk Medgyesen túl, amit a csaták idején két versen (itt: szakaszban.) tevének, s így délután 2 órakor Szeben alatt termet[tünk].

Megkezdődvén a csata folyt keményen. Beesteledvén az ágyúzás megszűnt, s tovább-tovább a puskalövések is gyűrűlni kezdettek. Mi huszárok a koromsötétségben az országúton csak kevés távolságra a csapattól. A szakaszomból egy legény, aki Szebenben több évig lakott mint szabólegény, (mondja:) káplár úr itt jobbra tudok egy sikátort, amelyikben egy híd vezet keresztül a vizen, nem próbálnók-e meg, vajon nem mehetünk-e be rajta? Akkor mi lennénk elsőek Szebenben, s elkergetnénk a kapun belőli ellenséget, hátukba kerülvén. Nagy bajjal értünk a sötétben valami alig bevetett gödrökön keresztül, de fájlalva láttuk, hogy híd nincs, s a sikátor is el volt barikádózva. Vissza a kapuhoz, a zajra amit tevének, a kaputól reánk ágyúznak, ahol a többféle huszár a setétbe összekeveredtünk, akik közül mondja egy, a generálishoz kell menni, hogy gyűjtassa fel a várost, mert itt mind lelőnek. Három gyűjtő meg is tette a hatást, mi a sötétségből láthattunk a világosságba, de ők onnét nem. Ekkor egy huszár mondja, fiúk, rohanjuk meg a kaput! Én legelől juottam a kapu felé, visszatérvén a sikátortól. Én kiáltom utánam, így a kapunak rohantunk, amit a gyalogság akkor kellett, hogy betörjön. Mert amikor odaértünk, a gyalogság kiáltá előre lovasság, a lovasság előre gyalogság, s a legsebesebben haladánk felfelé a piacnak lövöldözvén, s egy-egy futamodott muszkát ütven, nem bajlódunk elfogásukkal. 40. o. (B).

Felérvén a sötét gáng felé, valami magyar fejrénépek gyertyával kezükben ki-rohantak a házakból, s örvendve kiálták, itt vannak a magyarok. A gánghoz érve kiáltom, ide a gyertyákkal, ami egy perc alatt ki volt világítva. Fel a piacra, onnét a Verestorony¹⁶⁰ felé vezető úton vágattunk keresztül a városon, hagyván magunk után az egyes futókat. A városon túl, több szekeret futó százokkal, kik családostól együtt akartak menekülni, visszafordítottunk a városba, biztosítva, hogy nem lesz bántódásuk a magyar lakosoktól. Amikor a piacra visszaérkeztünk, s összeszedtük magunkat, csak 17 legényem volt, a többiek eltévedtek a zavarban. Többféle huszár gyűlt már egybe, s mondják, ki kéne küldeni Bemhez, tudatni, hogy nincs ellenség a városban, de az öreg már jött, ekkor éppen ütötte a tizenkettőt. Én leszállok lovamról, bemegyek egy házba, ahol a gyalogság már benn volt, s egy kicsit garázdálkodtak. Hát előmbe jön két leány, megismernek, Sálser Pepi és Mimi, akik Enyeden laktak, s vendéglőt tartottak szüleik. Kértek, tudassam a gyalogokkal, hogy ők becsületesek. Egy pár pohár bort, s egy kis kenyeret magamba vévén kimentem, figyelmeztetvén a gyalogságot, viselnék magokat illedelmesen. Mi kimenvén a város végére a Verestorony felé, oda beszállánk és egész virradatig paradéoztunk, kapva ott egy péknél ennivalót, ahol csak egy boldogtalan már vénecske leány volt hon. Aznap kimentünk Verestorony felé egy faluba, tán Orlát¹⁶¹, innét másnap este csepergős, sáros időben elindítottunk Fogaras felé¹⁶². Egész éjjel menvén csepergős, sáros időben, reggelre egy faluba értünk, aki egy víz mellett feküdt, s véle szemben egy más helység volt. Itt láttuk, hogy ellenség vonult el, mert többféle hídnak való fák és egyebeket elhagyva lehetett látni. Innét átküldenek egy szakasz huszárt az átelleni helységbe, s éppen akkor érkeznek az otlévő fogadóba, amikor a szvalizérek ezredese ül a székérbe, akit elfognak, s vele együtt még 5 legényt, köztük trombitást is. Áthozván tisztjeink a legnagyobb barátsággal fogadják, ismervén ötet még a béke idejéből.¹⁶³

Mi innét estefelé újból visszaindultunk Szebennek, csepergős, sáros idő. Olyan éjfél-táj, egy mezei fogadó mellett pihenni megállánk, a gyalogság megtöltte a házat. Mi künn tüzet rakánk, de leülni a sárba nem lehetett. Mondja Bethlen, nem kapnál bár egy székét, 41. o. (B) le akarván ültetni az elfogottat. Én a fogadóból nagy bajjal hozok egyet, akire az ezredes le is ült a tűz mellé. Én veszek 2 legényt ma-

¹⁶⁰ Verestorony-passus, Nagyszeben-széke, ma Turnu Rosu (R). Nagyszeben 1849. III. 11-én vette be Bem.

¹⁶¹ Orlát, Nagyszeben-széke, ma Orlat (R), valójában nem esik útba.

¹⁶² Fogaras, Fogaras-kerület, ma Fágáras (R).

¹⁶³ *Johann von Coppet* ezredest (1790—1850, a cs. kir. 5., Savoyai Jenő hg. dragonyosezredéből, aki végül vezérőrnagyként fejezte be pályafutását) 1849. III. 13-án Újegyházán (Leschkirch) fogta el Bethlen különítménye. Becsületszóra, hogy fegyveres kézzel nem harcol a magyarok ellen, Bem elengedte. (*Hermann Róbert* hivatkozása — *Heydte*: Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849. 2. Ausgabe. Leipzig, 1863. 304. o.). Kővári azonban már mint az oroszokkal együtt jún. 18-án Erdélybe betört egyik, a gr. Clam Gallas altábornagy (korábban Puchner) vezette császári seregcsoport osztályparancsnokát említi. (i. m. 241. o.).

gamhoz, s a fogadó fedeléről lefeszítünk 3 szál deszkát, erre telepedett le Bethlen és többen. Rövid pihenés után elindultunk, s Szebenbe értünk. Itt csendesben több ideig voltunk. Egy alkalommal reggel, amikor az ottlévő 3 század huszárból kiválasztanak 14 legényt, akik közé én is tartoztam, a Törökországba menendők kíséretéül¹⁶⁴. Itt készítettek nekünk egész uniformist, csákót, csizmát, tarsolyokat, milyen a régi verescsákósoknak volt. Reánk szabva az első az enyém volt, felvettem, Bethlen borbélyt hívatott, hajamat lenyíratta. A csákóni vitézkötés egy kicsit lejjebb volt, mint ahogy kellett, a szabót hívatva, feljebb varratta, s így kellett mindenkinek magát lenyírattatni. Én voltam a minta. Amikor az öltözetek mind készen voltak, felöltöztünk, még a nyeregszerszám is új volt, lovaink öt kupa zab helyett naponta tizet kaptak. Amikor kirukkoltunk, hogy a tiszteknek bemutasson Bethlen, bizony táncoltak is lovaink, s nekünk is jókedvünk volt. Bemutatás után szállásunk felé haladva kiáltja Bethlen, Szalay! Én megállítom a fiúkat, s a [legn]agyobb sebességgel vágatok Bethlen s a többi tiszt felé. Ők fél[reszal]adnak, nehogy letaposnám. De én lovamat egy kis kézmozdítással ah[ely]elt [ta]rtom. Az két lábra áll és leereszkedik. Mondá Bethlen, [de] megijesztettél bennünket, mondom bocsánat tudom lovam természetit. Ő mondja, menjetek, jártassátok meg a lovakat itt a város utcáin, de nehogy letaposzatok valakit, volt öröm. Három nap múlva Bem is megérkezett, ki tudja honnét, tán Borgoprundról¹⁶⁵. Kirukkolunk a város végén a gyepe, ahová Bem is több kíséretében kijött. Mi egy hantton sorba álltunk, a tiszték egy százótvén ölnyire állottak meg. Mi innét egyenként mintegy 50 lépésnyire egymástól vágattunk el a tiszték előtt, kardunkkal vágva fel a földet előttünk, s a túoldalalon újból sorakoztunk. Megelégedését fejezte ki Bem Mikes¹⁶⁶ által, s 50 forintot ad, hogy azzal egy estét töltsünk közösen, Bem ajándéka volt. Mi a nagy vendéglőben a piacon egy nagy szobát rendelünk a felső emeleten, oda vacsorát. Amint visszaemlékezem a küldöttek neveire, akiket még nem feleltem meg: 1. Bulics volt Kress-svalizers, aki Enyeden sebet kapott, 2. Szomorjai Imre, 3. Csengeri, 4. Körözi, 5. Gál¹⁶⁷, 6. én Szalay, s tán Urbányi és Gölt is. A követség tagjai Bethlen Sándor vagy Olivér¹⁶⁸ Böjti Ödön, Komáromi,¹⁶⁹ mint kapitány, Sálbek¹⁷⁰ hadnagy.¹⁷¹

Amíg mi mulattunk volna, Csengeri mind járt bé és ki a nagy ivóterembe, ahol egy főhadnaggyal a gyalogságtól, oláh ember, összevész, és azt pofon úti. Mi amint megtudtuk, fedettük őt tetteért, de ő spicces volt. 42. o. (B). A hadnagy a várdáról egy csomó gyalogsággal elfoglalja a gángot, kéri hogy adnánk ki Csengerit. Mi kardjaink után nyúlunk, persze nekünk is jókedvünk volt, hogy ne engedjük Csengerit, de Bulics mindenképpen csendesített, mondván, Szalay ne csinálj bajt, adni Csengerit, legalább aludni, osztán reggel kivenni. Így kiadtuk, megtettük ezt.

Bethlen reggel maga elé hívat, oda Csengerit, s a hadnagyot. Csengerinek azt mondá, hogy 300 esztendeig vasba vereti, ha még efélet tesz, a hadnagnak pedig,

164 Arról az egyébként eredmény nélküli próbálkozásról van szó, midőn Bem a Havasföldön hadseregparancsnok Omer pasát (Latas Mihály, 1806–1871) az ide kiszorított osztrák-orosz csapatok elleni közös fellépéshez kívánta megnyerni.

165 Borgo-Prund, Beszterce vm., ma Prundu Birgáului (R).

166 Lehet, hogy gr. Mikes János, egy időben nemzetőr főparancsnokról, de az is, hogy tollhiba lévén gr. Bethlen Gergelyről van szó.

167 Gál József hadnaggyról lehet szó, akit 1849 júniusában főhadnaggyá neveztek ki (Nagy S.: i. m. Okmánytár LXXXII. o.). Nagy Sándor Okmánytára említ egy bizonyos Körösi Sámuel Mátyás-huszárt köztitét, aki 1849. V. 1-én 3. osztályú érdemeletet kapott. (LXXXVI. p.).

168 Bethlen Olivér honvéd alezredes (1826–1892) — A bécsi hadmérnöki akadémián végéz, ki-lépett hadnagy, kincstári gyakornok Nagyszebenben. A 10. honvéd zlj-nál kezdi szolgálatát, majd áthelyezik a 11-be. 1849 februárjától őrnagy, augusztustól alezredes az erdélyi hadsereg vezérkarában. A bukást követően, 8 havi vizsgálati fogság után szabadul. Később a Honvéd. c. lap szerkesztője.

169 Komáromy György honvéd százados (1817–1872) — Jogot végez, 1843-ban országgyűlési követ, gazdálkodó. A 10. honv. zlj-nál főhadnagyságig viszi, majd 1848 nov. végén a 16.. (Károlyi) huszárezredbe helyezik át. 1849 márciusától főszázados ezrede Erdélybe vezényelt osztályánál. A kapituláció után, a kényszersorozásnál alkalmatlan, de 1855-ben az erdélyi függetlenségi szervezkedés miatt 2 év josphstadti fogságra ítélik. Szabadulása után gazdálkodik, majd Párizsba emigrál. 1866-ban a poroszországi magyar légió egyik vezetője. A kiegyezés után hazatér.

170 Szalbek György honvéd őrnagy (1820 k. — 1860) — 1849 jan-tól főhadnagy, majd százados a 16.. (Károlyi) huszárezrednél. Júniustól őrnagy, az erdély-bánáti hadtest főszámvevője. A szabadságharc után gazdálkodik.

171 Székely Gergely Teleki Sándort is említi a követség tagjaként. (i. m. 39. o.) — honvéd ezredes (1849. VI. 25.) Kővárvidék főkapitánya, kormánybiztos, az erdélyi hadtest főhadbiztosa. Maga gr. Teleki: Emlékeim c. művében (é. n., 141. o.) végcéként Sztambulban. Abdul Medsid szultánt említi. A küldöttség tagjai nála „Bethlen Olivér, Komáromi György, Szalbeck és br. Huszár, 12 kiválóatott legény és egy nagyhangú trombitás.” Böjti Ödön azonos lehel Beöthyvel.

hogy ne kötne ki többet a huszárokkal. Ez volt a büntetés. Minket tizennégyünket elindítottak Brassó¹⁷² felé, amerre csak mentünk bámultak sokhelyt. A várda szirbak (örszem) heraszt (ti. tisztelgésre álljanak ki) kiáltottak, mind tiszteknek vélték. Brassóba érve Komáromy kapitány, és Szalbek hadnagy lettek parancsnokaink. Itt naponta járva a városon keresztül a rajcsurba (lovarda) lovagolni, s itt is többször történt herásuz kiáltás. Mi semmiként sem találtuk magunkat jól, hogy annyit kell itt henyélnünk, hallva, hogy huszártársaink a Bánátban aratják a dicsőséget generálisunk alatt. Egykor csak tudatja a kapitány, [hogy] Kis ezredes¹⁷³ azt rendelte, hogy a városon keresztül a rajcsörig és onnét vissza vezetőken vinnők lovainkat. Ez már sértette mindnyájunkat, főleg azokat, akik saját lovaikkal voltak, egyhangúlag mondánk, ezt nem tesszük. Amikor másnap rukkolni kellett lóra ültünk, a kapitány és a hadnagy jönnek, s emlékeztetnek a parancsra, mi egyhangúlag mondjuk, azt nem tesszük. S kimenvén a szokottakat megtettük, s újból szállásainkra mentünk. A két tisztünk nem jött ki, másnap rá riportra (jelentéstételre) rendelt Kiss ezredes maga elé.

Mi elhatároztuk, hogy kinyilatkoztatjuk az ezredes előtt, hogy nekünk nyissanak utat, hogy mennénk Törökországba, vagy ha nem, innét megszökünk, s megyünk a Bánátba társainkhoz. Szónoknak megbíztuk Körözit és Gált. Amint másnap reggel a tiszték vezetése alatt Kiss ezredes szállására rendbe állottunk, az kijő egy szobából. Az asztalra teszi kezét, e szókkal kezdi: gondolom, megiszteltetésnek vettétek magatoknak előmbé hívatástokat, s végezvén a beszédet, kérdi a kapitányt, hogy hogy hívnak minket, aki el is mondja neveinket. 43. o. (B).

Ekkor kezdi Körözi, társaim megbízásából kérem, de többet nem mondhatott, mert az ezredes oly dühbe jött, hogy a szája habzott, mondván, nem szabad szólni. Jelentsék külön riporton kívánalmaikat, s int, hogy távozzunk. Megfordultunk, s szállásainkra mentünk, de kívül összegyűlve határoztunk, hogy holnap reggel csak Körözi és Gál riportra jelentkezzenek, s ott őszintén nyilatkoztassák ki, vagy utat nyissanak Törökország felé, vagy ha nem, mi elszökünk Bánátba társainkhoz, de többet itt nem henyélünk. Én Komáromyt, Szalbeket lovon ülni nem láttam, a küldöttség többi tagjait nem volt szerencsém ismerni. Hogy riporton voltak küldötteink, 2 nap [múl]va banda kíséretében elindultunk Szebennek, de a város szélén egy vendéglő előtt megálltunk. Ott nekünk és a zenészeknek [bort] hoztak ki. Amint hallánk, Teleki (Sándor) szívessége volt.

Szebenbe érkezve Bethlen Gergelyhez mentünk, aki azzal kezdte, nem szégyellitek magatokat, hogy azt a derék Kiss ezredest megsértettétek? Amikor elbocsátott magától, mondja nekem, maradjak egy kissé, s mondja, lépnék át a gyalogsághoz hadnagyi ranggal, mert ő látja, hogy az előléptetést megérdemlem, de itt annyi a huszártiszt, hogy nem tudja mit csináljon vélek. S evel nagy szolgálatot tesz a hazának, mert az oláh nyelvet bírva, oláh újoncokat kell betanítani. S ha tán onnét vissza akarna jönni, kérelmezen és visszajöhet. Elfogadám ajánlatát, s másnap Bem tizenhetünket nevezett ki, egy tüzérhadnagyot főhadnagynak, minket hadnagyoknak, olvasván a kezében lévő írásról neveinket. Első, ki legmago[sabb?] volt, Damó¹⁷⁴ volt, s így tovább, s mondá lajdinándok (hadnagyok). Kapva havi lónungot (zsoldot) és öltözeti pénzt, azonnal uniformisokat csináltattunk. A régít és lovakat, akiknek nem volt sajátjuk, beadták. Amíg mi Brassóban voltunk, nem tudom mi módon gyűjtöttek egybe annyi oláhot és cigányt, hogy zsúfoltig volt a kaszárnya. Szász hogy lett volna, nem emlékszem. Elfoglalva állásunkat, megvizsgáltattak s az alkalmatlanok egy prédikációbeszéd után, hogy lennének becsületesek, elbocsáttattak. S tanult altisztekkal láttatott el az ezred. Gyakoroltuk is őket, de minden éjjel megszökött 5. 6. 8., 44. o. (B) amiért a napos tiszték szemrehányást kaptak. Reám érve a szolgálat, elhatározám magamat összeszedni, meg is csípettem az altisztekkal, és magam akik örködtünk vagy hetet, akik verést kaptak istenigazában. Elindultunk Balázsfalva felé, Kolozsvárnak, s onnét ki Magyarországra, de biza szökések mindig folytak, s a

172 Brassó, Brassó-kerület, ma Braşov (R).

173 Kiss Sándor honvéd ezredes (1809–1849 VI.) — A kornecburgi utásziskolán végcz, 1821-től a 15. határőr ezrednél szolgál, 1848 elejétől a 11.. (Székely) huszárezrednél. 1849 áprilisára ezredes, ezredparancsnok s egyben hadosztályparancsnok. A nyári hadjáratban a brassói ho. parancsnoka, a tömösi szoros védelme során sebesülten fogságba esik, s öngyilkos lesz.

174 Damó Lajos alhadnagyi kinevezést kapott Nagy Sándor többször idézett Okmánytára alapján. (LXXXIX. o.).

tiszt[ek] korjoholtattak amiatt. Hunyadon (Bánffyhunyad) újból rám került a naposság, de bizony egy legény sem szökhettek meg. Ezért az ezredes megdicsért, aminek folytán [társaim] elhidegülésüket vettem észre irányomban. Nagyváradon keresztül elértünk Holdmezővásárhelyre¹⁷⁵. Reggel én vevém át a napi tisztséget. [In]nét leindultunk Szeged¹⁷⁶ felé. Amint mennénk, jó velünk szemben valami ulánus (dzsidás) lovasság, utánuk néhány kocsis és újból lovasság. Az első tisztje figyelmeztet, hogy Kossuth jó, és Mészáros a hadügyminiszter.¹⁷⁷

En hirtelen felállítottam a legénységet az út szélére és tisztelgek. Megállítja Kossuth a kocsiját, kérdé, hogy a lovasság ki a parancsnokunk. Mondom, s mondván hogy a parancsnok bent maradt, Holdmezővásárhelyt. Köszönt és távoztak. S úgy hallám, hogy azért megy oda, hogy a [vezé]rek közötti versengést kiegyenlítse. Beérkezünk Aradra. Arad mellett Tápéba¹⁷⁸ (sic!). A Tisza partján beszálltunk, itt [egy ideig] maradtunk folytatva a gyakorlatokat. Ott voltunk, m[ikor] a puskaporos torony lópor felrobbant, megrezgetve az egész [vidéket].¹⁷⁹ Innét Lugos¹⁸⁰ felé indítottak, s délben egy helységbe érve beszállunk, de amint ezt megtevének, láttuk, hogy a távolból egy nagy számú ellenséges lovasság közeleg a falu felé. Meglátják ezt a tisztek, szekérre kerekednek, s illaberek elszaladnak. En és Galambosi kapitány, zsidó, helyt maradtunk, az altiszteket és legénységet, akinek fegyvere volt, a kertek mellé állítottuk, s amikor a lovasság közel jött volna, rátűzeltünk. Ők megfordultak vissza ahonnan jöttek. Mi is egy óra múlva elindultunk fel Lippa¹⁸¹ felé. Egy csinos községbe érve, ami egy [víz] mellett feküdt, beszálltunk, ott találva elszaladott tiszteinket. Innét másnap Lippára mentünk, ott háltunk. Reggel Máriaradnára,¹⁸² ott a legénységet künn telepítettük le. Innét másnap Világos¹⁸³ felé mentünk, s egy síkságon letelepedtünk. Ott töltöttünk két éjtel, s egy napot. Onnét visszamentünk Máriaradnára, újból künn telepítvén le a legénységet. Mi tisztek utána bementünk Máriaradnára a vendéglőbe, s amikor legjobban ennénk, hallunk ágyúszót a távolból, s mondják, megérkezett Bem.¹⁸⁴

[.....]

(Hiány a szövegben)

51. o. (B).

... a bükkösi magyarság aki nem ...
 bárót hogy a templomba és a ...
 ahol öregje, ifja, asszonyok ...
 imádkozva énekelve kérték a ...
 jobbra a világot, amint ...
 Lándorba egy bírói házba, s ...
 ... hatatlan volt csak az 50. ...
 szobát, ahova a két katona ...
 soha —

175 Hódmezővásárhely, Csongrád vm.

176 Szeged, Csongrád vm.

177 Minden bizonnyal *Aulich Lajos* honvédtábornokról 1793—1849. X. 6.) van szó, mint a szabadságharc utolsó hadügyminiszteréről. *Hermann Róbert* utalt *Kossuth Lajos* Összes munkái XV. kötetére (s. a. r. *Barta István*, Bp., 1955.), mely segít az eligazodásban. Kossuth 1849. júl. 25-én indult Szegedről, hogy Görgeivel találkozzon, s döntsön a fővezérségről. Aznap este már Szentesen volt, s mivel Hódmezővásárhely Szeged és Szentés közt fekszik, ezen a napon találkozhattak Szalayékkal. (776—780. o.)

178 Elírás, a Szeged melletti Tápéba, Csongrád vm. vonultak be.

179 A robbanás 1849. aug. 1-jén történt.

180 Lugos, Krassó vm., ma Lugoj (R).

181 Lippa, Temes vm., ma Lipova (R).

182 Máriaradna, Arad vm., ma Radna (R).

183 Világos, Arad vm., ma Širia (R).

184 ... hallunk ágyúszót a távolból, s mondják megérkezett Bem." — Szalay ezzel az 1849. aug. 9-i temesvári csata kezdetére utal. Története itt szakad meg, míg a töredék már az otthoni eseményekre utal.

SZEMLE

VESZPRÉMY LÁSZLÓ—KELÉNIK JÓZSEF—HERMANN RÓBERT—
—BENCZE LÁSZLÓ

KÖRMEND A HADTÖRTÉNELEMBEN

Körmen di Füzetek, Új Sorozat, 11. füzet

(Körmen d, 1992. 346. o.)

A Körmen di Füzetek új sorozatában eddig megjelent tíz kiadvány már éppen elegendő súllyal tanúsítja a helytörténetírás új erőre éledését. S hogy ebbe az áramlatba nem feltétlenül lokálpatriotizmus ragadhatja kiváló kutatóinkat, hanem a „genius loci” — természetesen az okos mecenatúrával vállvetve —, annak kiemelkedő példája a legújabb tanulmánykötet is. Ezúttal a város százados hadi históriáját szedte csokorba négy neves (had)történész, s amennyire korszakuk forrásanyaga és irodalma engedhette, igyekeztek nagyobb összefüggésekbe is beleillesztve felvázolni Körmen d „inter arma” életét.

Veszprémy László arra utal, hogy már a római időkben fontos utak — köztük a Borostyánút — metszéspontjába került az ekkor még csak településcsúraként említhető hely és környéke. A honfoglalás, majd árpádházi uralkodóink korában ugyancsak fontos ÉK-DNy-i, nagyrészt az ókori vonalvezetést követő utak (Olasz út, Katonák útja, Német út) közelében egyre jelentősebb lehetett a majdani város szerepe. A védelem szempontjából még kis jelentőséggel bíró helyszínek minden esélye megvolt arra, hogy a kereskedelmi vonzásokörzetek hatósugarában jegyzett településsé váljon. Erre 1238-ból utal az első okleveles adat, majd 1244 már a körmen di hospesek kiváltságait hozza.

A legelőször felépült torony környezetében kis erősség is kialakult, amely a Kőszegiek birtokaként a szomszédos osztrák hercegi erődemonstrációk tanúja lehetett. Az Anjou-érában Kör-

men d fontossága egyre nőtt, s mint királyi birtok, már várkastéllyal is bírt. Magánföldesúri kézbe időlegesen csak Zsigmond regnálása folyamán került, de súlya nem csökkent. Az okleveles források hézagossága miatt csak annyi bizonyos, hogy I. Ulászló idején ismét királyi birtok, s Mátyásnak is megért annyit, hogy 1459. április 7-én a város közelében fontos, de vesztes csatát vívasson hadvezére, Szentmártoni Nagy Simon, valamint Frigyes császár és szövetségesei serege között.

Veszprémy írását, hasonlóan az őt követőkhöz, hasznos térképmelléletek és forrásszemelvények teszik teljessé.

Kelenik József élvezetes stílusában a hódoltság kezdetétől 1711-ig taglalja a korszak körmen di vonatkozásait.

A település első, jelentős erődítési munkálatai 1533—44 között folytak, de ez még nem jelentette azt, hogy a város hadszíntérré vált volna. A török elleni védelem második vonalában, a szultán hadainak hatósugarában mégis sok szenvedést kellett kiállnia a végvidéknek számító térség lakosságának, s erre Kelenik számos példát hoz fel. A város csak a török vazallus Bocskai seregeitől szenvedett súlyos károkat. 1609—11 között a vár felújítási-bővítési munkálatai után ismét életre kelt a helység, de 1621-ben, Bethlen Gábor hadjáratai idején újból hamuba omlott. Nyugalmasabb időszak csupán 1630-tól köszöntött be, ám a helyi katonaság állandó martalékharcokban őrlődött.

Az 1650-től hajdúváros Körmen d — s ezért az ellenreformációval is meggyűlt a baja — mozgalmas életéhez a

szerző ismét számos adalékkal szolgál. A legjelentősebb hadiesemény az 1664-es körmendi csata, amelynek fontos szerepe volt az offenzívába lendülő Köprülü Ahmed visszaszorításában. A magyarországi „reconquista” azonban még mindig szinte elviselhetetlen terheket hozott, amelyeket csak a Rákóczi szabadságharc hadieseményei szárnyaltak túl. Gr. Esterházy Antal kuruc generális 1709 február végén csak a Battány-várkastélynak kegyelmezett meg, amikor a város védőmeit lerontatta.

A szerző kiválóan szerkesztett, szemléletes függeléke (egy-két kisebb olvasati figyelmetlenség említhető csak meg) a tanulmány értékét, ha lehet, még tovább emeli.

Bencze László, mint a szerzőkvartert doyenje, két írással is kirukkolt, a forrásinség ellenére szokott igényességével.

Elsőre Körmend 1712—1847 közötti hadtörténetét tárgyalja, amelynek legjelentősebb meghatározói a török elleni délvidéki hadjáratok, Mária Terézia háborúi, valamint Franciaország, s vele szemben a folyton változó koalíciók küzdelme.

A település az átvonuló hadak elartásából, valamint a katonaállításból vett ki nagy részt. A szerző ennek során ismerteti meg olvasóját a kor hadkiegészítésével és hadszervezetével. Közben természetesen követhetjük a vasi-körmendi hadfiakat a cs. kir. lovas- és gyalogezredekben az Operencián is túlra, valamint a vármegye színe-javát is láthatjuk a nemesi felkelés soraiban. A számtalan, ennek ellenére fontos adat megemésztését Bencze élvezetes csataleírásai teszik lehetővé. Mindezt távolabbi vidékekről, hiszen Körmendet, mint hadiesemény, csak Napóleon 1809. évi nyári betérése érintette közvetlenül. A fényképek, térkép-vázlatok itt sem maradnak el.

Hermann Róbert a várost 1848—49-ben érintő eseményeket részletező tanulmányában osztja meg ismereteit olvasójával.

A nemzetőrség és a honvédség szervezése a Dráva-vonal védelmében, majd Jellačić ellenében, nem volt zökkenőmentes a központ által kiküldött biztos, Csány László erőfeszítései ellenére sem. Hermann szoros kronológiában részletezi a térség politikai és hadiesemé-

nyeit, különös figyelmet szentelve a honvédsereg felállításának. Körmendet 1848 őszén és decemberében csupán az újoncozás, valamint a magyar csapatok vonulásai érintették, Perczel számos mulasztása ellenére.

A téli, császári offenzíva, s Nugent csapatainak ténykedése sem jártak súlyos harci cselekményekkel. Ugyanez volt a helyzet a tavaszi hadjárat során is, hiszen Vas megyének az ütközőzóna szerepe jutott. Döntő változást Haynau 1849 június végi támadása hozott, amikor a város Dondorf őrnagy kezére került, s kezdetét vette az ostromállapot.

A szerző Okmánytárát, térkép-vázlatait, szemléltető képeit a helyiek számára talán legbecsessebbel, a körmendi honvédek névsorával is kiegészítette.

Bencze László második nekirugaskodásával Körmend 1850 és 1945 közötti hadtörténetét ismerteti meg velünk, annak tágabb összefüggéseivel együtt. A neoabszolutizmust, s a konszolidáció korszakát a város viszonylagos békében élhette meg, de az általa a 48. cs. kir. gyalogezredbe adott rekruták sorsa ismert 1859-ből és 1866-ból. A szerző itt is megragadja az alkalmat, hogy a Monarchia (ezen belül a cs. és kir. ill. m. kir. haderő) hadszervezetével, s annak személyi-anyagi vonatkozásaival megismertesse olvasóját — kitérve a változásokra is.

Részletesen tárgyalja az első világháború vágóhidjaira vitt vasi és körmendi tisztek és bakák sorsát, s taglalja az országos jelentőségű események: forradalmak és ellenforradalom, s a konszolidáció történéseit.

Bár a szerkesztő a kiadvány borító-mint a térségnek, s a városnak közvetlenül is a legnagyobb veszteségeket okozó katasztrófák, érthetően tágabb teret kapnak. A tanulmányt számos fotó, valamint a hadak útjává vált területen az eligazodást segítő térképek teszik teljessé.

Bár a szerkesztő a kiadvány borítóján és impresszumában nem emeli ki külön. *Ravasz István* adalékai a magyarországi harcok befejeződéséhez igen hasznosan egészítik ki az előző írást. A legnagyobb értéke a kis gondolat-

gyűjteménynek újszerűsége mellett az, hogy szerzője a terep bejárásával rengeteg energiát fektetett vállalkozásába.

Az értékes tanulmánygyűjtemény egyetlen szépséghibája az, hogy Hermann Róbert írásának végén, annak

rezüméi közül csak az orosz nyelvűt találjuk, míg Bencze László 2. tanulmányának kivonatát ennek helyén ismét olvashatjuk angolul és németül.

Lenkefi Ferenc

HILLER ISTVÁN

PALATIN NIKOLAUS ESZTERHÁZY

Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645

(Böhlau Verlag, Wien—Köln—Weimar, 1992. 146 o.)

Az utóbbi évek elitkutatásai során a történészek érdeklődése az Esterházy-családdal kapcsolatban is megnyilvánult. Az érdeklődést fokozta, hogy ez esetben nagyszerű kutatási lehetőségek vannak a szerencsére gazdagon megmaradt családi levéltári forrásokra tekintettel. Az Esterházy-család európai jelentőségéről ugyanakkor nem kell szólni, annyira nyilvánvaló ez, elsődlegesen éppen hadtörténelmi téren, az oszmánellenes harcokban való több évszázados példamutató részvétel miatt. Ugyanakkor ezzel rendületlen királypártiság, ha úgy tetszik, Habsburg-hűség járt együtt, ez pedig újabb és újabb elismeréseket eredményezett és a család egyre feljebb emelkedését segítette elő. A német-római birodalmi fejedelmekkel azonos magasságra jutás, az ezzel párosult óriási birtok és kivételesen magas méltóság nem eredményezett elidegenedést, hanem éppen jelentős mecénási tevékenységgel a magyar művelődéstörténetben is kivételes szerepvállalással járt.

Hiller István a család felemelkedését megalapozó Esterházy Miklós nádor történelmi szerepének bemutatására vállalkozott, mégpedig azt a két évtizedet választva ki, amikor, nádorságának csúcán, a magyar arisztokrata a Habsburg-birodalom külpolitikáját illetően is jelentős szerepet játszott. E mindaddig kutatatlan terület feltárása rendkívül jelentős, hiszen mód nyílik arra,

hogy a szerző betekintést engedjen, milyen lehetőségei voltak a birodalmi szintű ügyek befolyásolásában az udvarhű magyar arisztokrácia tagjainak, és ezáltal mit tehettek hazájuk érdekében az ország három részre szakadt állapotának idején. Jelen munka azonban a tekintetben is rendkívül jelentős, hogy mindeddig nem készült el a nádor átfogó életrajza, csupán számos kisebb, bár fontos dolgozat, így ez az első valódi monografikus megközelítés e jelentős történelmi személyiséggel kapcsolatban. Az életút zenitjét jelentő utolsó két évtized feldolgozásával e mű így meghaladja Salamon Ferenc és Szalay László félbemaradt életrajzi kísérletét és Csapodi Csaba, majd Péter Katalin inkább tudományos népszerűsítő jelleggel elkészített életrajzát. A továbblépést a feldolgozásba ezúttal először bevont forrásgyűjtések tették lehetővé, különösen a diplomáciai iratok feldolgozása.

Jelen feldolgozás, még tovább lépve, azért is kiemelkedő jelentőségű, mert még a Habsburg-birodalom egészével kapcsolatban is hiányzik e történelmi korszak monografikus diplomáciatörténeti feldolgozása, bár a számos kisebb publikáció segíti az elsődleges eligazodást. A szerző így ezért arra kényszerült, hogy bevezetőben felvázolja a feltárt korszakban az európai diplomácia rendszerét, miközben azt emeli ki, hogy ebben az időben születtek meg az al-

kalmi követségek mellett az egyes udvarokbeli állandó követségek, és a megszületett új funkció maga után vonta a vonatkozó diplomáciai elméleti irodalom létrejöttét. Erre alapozva a nemzetközi kapcsolatok új rendszere magával vonja egy új apparátus létrehozását is. Minderre tekintettel indokolt a szerző további vizsgálata, amely a császári diplomáciában való magyar részvételre irányult. Ennek során az 1607-os zsitvatoroki békétől az 1745-ös linzi békekötésig elemzi a császári diplomácia irányító és szervezeti apparátusát, valamint az információs csatornákat és a döntéshozatali mechanizmust. Rávilágít ennek kapcsán a nyugati és keleti diplomáciai gyakorlat közti jelentős különbségre: az előbbi irányítása ugyanis a Titkos Tanács hatáskörében maradt, az utóbbiában meghatározóvá az Udvari Haditanács vált. Kiemeli a szerző, hogy ez magyar szempontból is milyen döntő változást jelentett, hiszen a zsitvatoroki béke fenntartása, a végvári rendszerről való gondoskodás, az oszmánok által megszállt területekkel és magával az Oszmán Birodalommal való kapcsolattartás, vagyis a keleti politika egészében az Udvari Haditanács irányítása alá került.

Enen általánosabb részt követően tér át a szerző Esterházy Miklós nádor politikai kapcsolatainak vizsgálatára. Ennek során elsőnek az információs bázist elemzi, majd a Bécshez fűződő kapcsolatok rendszerét vizsgálja, ezen belül is hangsúlyosan a császári diplomácia irányítóhoz és a bécsi udvarban működő követségekhez fűződő kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt. Hadtörténelmi szempontból különösen értékes, milyen részletességgel szól a szerző az Udvari Haditanács és a császári haderő vezetőihez fűződő, a korábbi közös fegyveres küzdelemmel megalapozott, ezáltal kölcsönös, őszinte tájékoztatást eredményező kapcsolatokról. Ezek eredményeként a nádor nem csak a keleti, hanem a nyugati és a belső birodalmi ügyekben is hiteles tájékozottsággal rendelkezett. Ezt még fokozta Esterházy Miklós közvetlen külföldi kapcsolatainak sokirányú gazdagsága, hiszen közvetlen levélváltásban állt számos uralkodóval és sok államférfival. A szerző felhívja a figyelmet, hogy az általa egy vonatkozásban feldolgozott gazdag levelezés általában a harmincéves háborúval kapcsolatosan is sok új ismeretet

nyújthat a hadtörténelmi vonatkozások iránt érdeklődő kutatóknak.

A monográfia következő része Esterházy Miklós nádornak a császári kormányzat diplomáciájával kapcsolatos véleményalkotását elemzi újonnan előkerült, őszinte hangvételű források alapján. Ezek alapján levonja azt a következtetést, hogy a bécsi udvarnak immár számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a Királyi Magyarország minden jelentős ügyben állást foglal, mégpedig a nádornak az uralkodóhoz eljuttatott hivatalos álláspontja útján.

Hadtörténelmi szempontból újolag rendkívül fontos újabb önálló fejezetben a szerző a nádornak a végvári területekkel kapcsolatos politikai állásfoglalásait elemzi. Eközben szükségszerűen részletezi az Udvari Haditanács török politikáját is. Kiemeli, hogy ez három pilléren nyugodott: a konstantinápolyi rezidens, a török tolmács és az ügyintéző alelnök ténykedésén, így nem terjedt ki a határvidékre. Ezt ismerte fel Esterházy, e területen lépett fel kezdeményezően, és így az 1625-ös gyarmati békekötéstől kezdve lehetővé vált, hogy megfelelő informátorokkal rendelkezzen ebben a térségben. A szerző rámutat, az ezirányú aktivitás mögött az húzódtott meg, hogy a Bécs számára külpolitikának tűnő kérdéskör a nádor számára belpolitikai ügy volt, hiszen Magyarországra vonatkozott.

Befejezésül a szerző a nádor által irányított diplomáciai akciókat részletezi. Középpontba bizalmasának, Izdenczy András volt komáromi kapitánynak 1641-es konstantinápolyi küldetését és Csáky István 1642-es varsói követjárását állítja. Kitekintésként az Esterházy-jelenség továbbéléséről, a köréhez tartozó ifjak XVII. századi működéséről, az úgynevezett „esterházyanizmus”-ról villant fel tényeket, középpontba azt a kérdést állítva, lehet-e összefüggést találni Esterházy Miklós nádor törekvései és a köréből kikerültek úgynevezett Wesselényi-féle összeesküvésének célkitűzései között.

Elemzését és kitekintését a szerző azal zárja, hogy Esterházy Miklós a korajkori politikában iskolát teremtett azáltal, hogy összhangba hozta a külkapcsolatokat és a magyarság sorskérdéseinek megoldását, miközben politikai hitvallása ez volt: „az Ó felsége hűsége mellett szegény édes hazánknak és meg-

keveredett nemzetünknek is nagy jó indulattal és serénységgel igyekeztem minden tehetségem szerint szolgálnom”.

Rövid ismertetésünk végén feltétlenül kiemelés érdemel a korrekt forráselemzések alapján levont szolid következtetések alátámasztására felsorakoztatott tekintélyes hivatkozásrendszer, továbbá a feldolgozott és a forrás- és irodalomjegyzékben feltüntetett rendkívül figyelemreméltó levéltári anyagmennyiség és a téma szempontjából

teljesnek tűnő irodalom pontos közreadása. Függeléként tartalmazza még a kötet Esterházy Miklós (1582—1645) életrajzi vázlatát, valamint névmutatót és rövidítésjegyzéket.

Mindezek alapján úgy véli a recenziens, az e korszakkal foglalkozó hadtörténesek részére ezután már megkerülhetetlen és nélkülözhetetlen alapmű megszületését üdvözölheti, amelyre örömmel hívja fel minden e korszak és e témakör iránt érdeklődő figyelmét.

Zachar József

HANS MIKSCH

DER KAMPF DER KAISER UND KALIFEN

Wien — das Stalingrad der Osmanen

(Bernard und Graefe Verlag, Bonn, 1992. 543 o.)

A ma is szülőhelyén, a várvidékbeli Gyanafalván (Jennersdorf, Burgenland) élő, a magyar történészek által jól ismert történész a közelmúltban publikálta a keresztény Nyugat és az oszmán Kelet közti több évszázadon át tartó fegyveres küzdelemnek szentelt trilógiája utolsó kötetét. Miként az 1986-ban közölt első kötetet (Wir sehen uns beim Goldenen Apfel) az Oszmán Birodalom létrejöttének és korai fejlődéstörténetének, az 1990-ben megjelentetett második (Ungarn zwischen Kreuz und Halbmond) pedig a három felé szakított Magyar Királyság küzdelmeinek szentelte, ezúttal osztrák szemszögből közelítette meg témáját. A szükségszerű átfedések következtében ez a mű is önálló alkotás, és különösen magyar szempontból figyelemreméltó.

A Konstantinápoly bukása és felemelkedése címet viselő első nagyobb szövegesség a Mohács előtti évszázad hadieseményeit idézi fel Hunyadi János és Mehmed szultán személyiségét a középpontba helyezve, majd önálló fejezetben részletezve a Nándorfehérvártól Mohácsig vezető magyar utat. Nagy érdeklődéssel olvassa a magyar

olvasó, miként szól a szerző e részben Havaselve és Moldva koraközépkori magyar függőségéről, önállósodásáról és az oszmánokkal szembeni ütközőállammá válásáról, a vlach lakosság magyar területekre való tömeges meneküléséről. Ezek közt mutatja be a valószínűleg 1409-ben erdélyi birtokadományokkal jutalmazott és szörényi bánná tett Voicu Corvint, aki birtoka székhelyéről, Vajdahunyadról vette volna a fiának örökül hagyott új családnevet, akit ezért ismer a világtörténet Hunyadi Jánosként, és aki első fegyveres tapasztalatait Zsigmond király huszita háborúiban szerezte. E tényt azért hangsúlyozza a szerző, mert nézete szerint így ismerkedhetett meg a későbbi világhírű törökverő hadvezér a huszárokból álló könnyűlovassággal és a huszita harcmóddal, amely hadviselési formát, a huszárságot csapatnemmé növelve, továbbfejlesztett. Részletesen ismerteti a szerző Hunyadi János növekvő szerepvállalását és további felemelkedését, így erdélyi vajdává való kinevezését és újólagos oszmánellenes háborúit, I. Ulászló elését követő kormányzóvá választását. Növekvő terjedelemben elemzi Hans Miksch a várnai, a rigómezei

és a nándorfehérvári csatát. Nem kerüli meg e rész nyilvánvaló főszereplőjének, Hunyadi Jánosnak a személyével kapcsolatos a maig vitatott kérdést: Egyértelműen magyar hadvezérnek tartja, még ha elmagyarosodott, eredetileg vlach család sarja is volt. Így már nem is tartja érdemesnek, hogy a királlyá választott Hunyadi Mátyás újabb elvitatott magyarságáról is szöjjön, ezt annyira természetesnek tartja. Megelégszik azzal, hogy a magyar bel- és külpolitika legfontosabb momentumait felidézze a Mohács előtti háromnegyed évszázadra vonatkozóan.

A második nagy szövegegység „A kereszténység pajzsa: a Szent Római Birodalom” címet viseli, eléggé meglepő módon. Ebben a Magyar Királyság elbukását megelőző és követő birodalom-beli hadikészülődéseket, az 1529-es első Bécs elleni oszmán hadjárat körülményeit, a szétszaggatott Magyarországon vívott további harcokat és a tengeri hatalomért vívott küzdelmet, valamint — önálló fejezetben — a tizenöt éves háború eseményeit részletezi. E szövegegységben a szerző középpontba a zsigmondi gondolat Mátyás általi megismételt kísérletét, a Magyar Királyság és a Szent Római Birodalom egyesítésére irányuló törekvését és ennek a Német Nemzet Szent Római Birodalma megteremtésével bekövetkezett kudarcát állítja. Történetiróként akceptálja ezt az oszmánellenes harc szempontjából sorsdöntő törekvést. Az ezzel szemben álló erőkről szólva pedig nem zárja ki Mátyás váratlan bécsi halálával kapcsolatosan a megmérgezés lehetőségét. Ugyancsak történelmi jelentőségének megfelelően foglalkozik Bakócz Tamás érsekkel, még ha következetesen Bakácsnak írja is a nevét, valamint Dózsa Györggyel. Ezzel szemben rendkívül visszafogottnak és főleg a hazai olvasók szempontjából információszegénynek tűnik a mohácsi csata leírása. Ez még akkor is feltűnő, ha e rész hadművelleti csúcspontjaként Bécs első oszmán ostromát kívánta ábrázolni Hans Miksch. Ugyanígy jelentős aránytalanságot észlel a recenzens azzal kapcsolatban, hogy a tengeri hatalomért vívott küzdelem rendkívül alaposan kidolgozott részt képez, míg a tizenöt éves háború története meglehetősen elnagyolt és csak főbb vonásaiban, eseményeiben van jelen e műben. Bizonyára a korábbi

feldolgozottság volt ez esetben a meghatározó.

A „Finale furioso” című harmadik nagy tematikai egység először a XVII. századi további fegyveres küzdelmeket, majd a szentgotthárdi csata és a Bécs alatti csata közti két évtizedet mutatja be, beleértve a magyar és a lengyel fejlődésre való kitérést is, majd az 1683-as hadjárat esztendő részleteit, végül tekint az ezt követő oszmánellenes nagy felszabadító háborúra. Ebben a részben rendkívül részletes képet kap az olvasó az Oszmán Birodalom belső viszonyairól a felső vezetés vonatkozásában, valamint jól érthető áttekintést a szemben álló államalakulatokkal és főleg az Erdélyi Fejedelemséggel összefüggésben. A szentgotthárdi csata leírása megint haloványabbra sikerült, holott van már monografikus feldolgozása is. A további eseménytörténettel összefüggésben a szerző részletesen szól Zrínyi Miklósról, akinek nevét következetesen Zriny alakban közli, és akinek váratlan halálát a bécsi udvar által felbérlet gyilkosnak és nem vadkannak tulajdonítja. Középpontban természetesen Bécs 1683-as oszmán ostroma áll, az előzmények és főleg az azt követő, csupán vázlatyszerűen említett események részletezésének rovására. Ennek ellenére megfelelő képet kap az olvasó a Wesselényi-féle összeesküvésről, I. Rákóczi Ferenc és Zrínyi Péter felkelési kísérletéről, a szörnyű megtorlásról, a bujdosómozgalomról, a Thököly-felkelésről is. A magyar hadtörténelmi irodalomban vitatott magyar részvételre tekintettel feltétlenül kiemelkedő, hogy az 1683-as évvel kapcsolatosan a szerző a Királyi Magyarország határbiztosításában az oszmán hadakkal szemben álló 29 000 fegyveres közt 11 000 főben adja meg a magyar bandériumok, a portális katonaság és a határőrvidékbeliek összesített számát, míg a 33 000 főnyi hadrakelő hadseregben 7000 magyarral számol. A Bécsben, vagy környékén szolgált és hadbavett magyarokra vonatkozóan viszont semmilyen adatot sem szolgáltat.

Függelékében a szerző kitér a világegyház helyreállítására való törekvés egyes állomásaira: a konstanzi, a bázeli, a ferrarai és a firenzei zsinatra is.

A kötet jegyzetelése erősen visszafog-

gott, főleg egyes helyszínek és történelmi személyiségek részletes bemutatását szolgálja, hogy ezáltal ne törjön meg a főszövegbeli ábrázolás lendülete. A megadott irodalomjegyzék lényegszerű, de megtalálhatóak benne a legfontosabb magyar nyelvű publikációk is. A kötetet személy- és helynévmutató zárja. A szöveg jobb megértését térképek, vázlatok, képek segítik. áttekintő táblázatok könnyítik meg.

Itt kell röviden megemlítenünk, hogy a nyomda nehezen birkózott meg a számtalan idegen névvel; ez sok kisebb pontatlanságot eredményezett, főleg ékezettesítésekben és kettős betűk felcserélésében.

Miként a trilógia két előző kötete, e mű is kézikönyvszerű adattára az oszmán fejlődéstörténetnek, a délkelet- és közép-európai átfogó hadtörténetének, a több évszázados oszmán-keresztény háborúskodásnak, beleértve a korszak magyar sorsfordulóit is. Azonban élvezetes stílusban megírt, olvasmányos mű is egyben, amely sajátos szemléleti aspektusai révén hozzásegít saját, jól ismertnek vélt múltunk biztosabb megismeréséhez. Ilyen szempontból a hadtörténelem iránt érdeklődő minden magyar olvasó szíves figyelmébe ajánlja a recensens ezt a német nyelvű alapmunkát.

Zachar József

MOLNÁR ANDRÁS (szerk.)

A SZABADSÁGHARC ZALAI HONVÉDEI, 1848—1849

Zalai Gyűjtemény, 33.

(Zalaegerszeg, 1992. 422 o.)

1848—49 gazdag irodalmához az összefoglaló munkákon, számvetéseken túl természetesen a regionális szemszögű, részleteket feszegető tanulmányok, kritikai forrásközlések is hozzátartoznak, s örvendetes módon egyre szaporodnak. A két kategória kölcsönhatása emellett attól is megóv, hogy a Messinai szoros ismert őrzői egyikének, vagy másikának karmai közé kerüljünk, figyelmen kívül hagyva a korszak összetettségét, ellentmondásosságát. Egyszerűen a résztanulmányok, helyi monográfiák figyelemmel kísérése, beépítése, a kurucos, avagy labancos verdiktek könnyelmű kimondásának a legjobb ellenszere.

A forrásanyag sokrétűségének, bőségének köszönhetően az ún. „túlkutatottság” veszélye jó ideig nem fenyeget, hiszen az előttünk fekvő kötet is csak az első lépések közé tartozik egy remélhetőleg követésre találó sorozatban, amely Magyarország megyéinek szerepét taglalja a szabadságharcban, beleértve az „emberi tényezőit” is.

Bona Gábor a honvédség általa ed-

dig azonosított 142, az akkori Zalában született tisztjét veszi sorra, részletes életrajzokkal. Ezzel egyrészt kiegészíti korábbi két vállalkozásának helyszüke miatt kimaradt adatait, másrészt a hadnagyi és főhadnagyi állomány rekonstruálásának előrehaladott állapotáról elejtett megjegyzése megédesíti a minden eddiginél nagyobb munkájának közkinccsé tételére való várakozást. Ismert metódusához híven a vizsgált hadfiak összességéről rövid, statisztikai jellegű vázlatot is készít, ideértve a tisztek származását, végzettségét, vallását, s demográfiai jellegű következtetéseket is levon. Írása kiegészül a Zala megye területén eltemetett, de nem zalai születésű 16 egyén névsorával.

Molnár András már a téma felvetésével és a vállalkozás kézben tartásával is elévülhetetlen érdemeket szerzett, de ezt ráadásul tetézi a 7. honvédszászlóalj történetének alapos, korrekt megírásával is. Az alakulat felállításától, a hadi készülődéseken keresztül, a Jellačić elleni tűzkeresztségen át végigkíséri

sorsukat a szabadságharc hadszínterein, egészen a lipótvári kapitulációig. További, a végső leszámolást mintegy fél évvel megelőző sorsuk előrevetítette a súlyos megtorlások árnyékát.

Hermann Róbert "a pályát hátára véve", két zalai kiegészítésű honvédszázalaj, a 47. és az 56. históriájának feldolgozását vállalta magára. Hasonlóan Molnár Andráshoz, de két külön tanulmányban részletezi az említett alakulatok toborzását, hadilábra állítását, s szerépüket a harcmezőkön. Jelentőségük sokkal nagyobb lehetett, mint szerencsétlen sorsú testvérzászlóaljuké, mivel megadatott nekik, hogy dicsőséges hadjáratokban vehessenek részt, s egyúttal a honvédsereg bukásában is osztozzanak. A szerző szokott igényességével oldja meg feladatát, s mivel az által vizsgált alakulatok szinte az egész országot végigmasírozták az I. illetve a II. hadtest kötelékében, a szabadságharc hadműveletei előttünk bontakoznak ki. Hermann az előtte bemutatkozott Molnárral együtt nem marad adós a politikai viszonyok, döntéshozatali mechanizmusok megvilágításával sem, s így korrajzuk igen figyelemreméltó plaszticitást nyer. Hermann Róbert stílusának megnyerő eleme a kissé konzervatívnak ható, de felettébb hasznos, s az eligazodást segítő jegyzetelési mód-

szer, vagyis a hivatkozások rövid emlékeztető utalásokkal történő bevezetése.

A tanulmánykötet nem lenne teljes a szabadságharc zalai honvédeinek névtára nélkül, sőt, újdonságánál és fontosságánál fogva önállóan is megállná a helyét. Összeállítói: *Arkovics Istváné*, *Csomor Erzsébet*, *Oláhné Szakály Gabriella* és a fáradhatatlan *Molnár András*, meglevő összesítések, törzskönyvek, névsorok, s *Mikár Zsigmond* és mások, itt kevéssé használható munkáin túl legjobban a Zala Megyei Levéltárban őrzött újoncozási jegyzőkönyveket hasznosíthatták, összevetve a Bach-kori jegyzőkönyvekkel. Az eltérések, pontatlanságok, hiányosságok ellenére mintegy 6000 honvéd nevét vehették fel az 1848–49-es közigazgatási határoknak megfelelően, a helységek betűrendjében. Igényességüket bizonyítja, hogy adatgyűjtésüket nem tekintik befejezettnek.

A „koszorús” kötetet hasznos térkép-vázlatok, metszetreprodukciók és fényképek gazdagítják a szemléltetés minden követelményét kielégítve. Úttörő és szinte etalon jellege remélhetőleg kihívást jelent a „szomszédvárak”, de más regionalitások számára is.

Lenkefi Ferenc

HOLLÓSY—KUTHY LÁSZLÓ

ÉLMÉNYEIM A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ ALATT

1939—1945

(Fejér Megyei Levéltár, Székesfehérvár, 1992. 160 o.)

Az elmúlt években örvendetesen gyarapodó második világháborús magyar memoárirodalom egyik érdekes darabja a Fejér Megyei Levéltár Közleményei 14. köteteként napvilágot látott Hollósy-Kuthy László—visszaemlékezés. A szerző, a volt magyar királyi honvédség egykori altábornagya, az 1970-es években vetette papírra emlékezéseit. Hogy miért tette, arról így írt: „A háborús szerepléseimet és élményeimet, valamint sorsomat az utókor számára írom le. Célom elsősorban, hogy azokat a háborús eseményeket, melyeknek részese voltam, megörökítsem. Olvasóim látják továbbá, hogy egy katona élete a második világháborúban és utána miképpen alakult.”

Hollósy-Kuthy László munkája gyakorlatilag hat fejezetre oszlik, de alapvetően négy nagyobb egységre bontható. Részletesen szól az általa vezetett 13. könnyű hadosztály Don-menti harcairól, azokról a harcokról, melyekből a 13. könnyű hadosztály katonái is derekasan kivették a részüket. Ezen könnyű hadosztály katonáinak a helytállása nem kevés magyar és német katona életének a megmentését eredményezte 1943 januárjában Osztrogozsszk város térségében.

Hollósy-Kuthy László vezérőrnagy ezen harcok után értesült a hadseregparancsnok 1943. január 24-i igazságtalan hadseregparancsáról, mely a magyar katonát méltóságában mélyen sértette. Hollósy-Kuthy László, átérezve a parancs igazságtalanságát, ismerve katonái helytállását, „tiltakozott” az ellen és kérte a dolgok kivizsgálását, „... az egész 2. magyar hds. érdekében is”.

Minden bizonnyal érélyes és őszinte fellépésének is köszönhető, hogy a parancsot visszavonták és a harcokban résztvettek teljesítményét elismerték.

A doni harcok után Hollósy-Kuthy László rövid időre békebeosztásba ke-

rült, de 1944 nyarán—őszén már a magyarországi harcok tevékeny résztvevője. A 25. gyaloghadosztály parancsnokaként egyik irányítója az ún. tordai csatának, amely a volt magyar királyi honvédség második világháborús teljesítményének egyik kiemelkedő állomása. A magyar csapatok eme harcok során jelentős veszteségeket okoztak a támadónak és sikeres elhárító harcokat vívtak, lehetővé téve ezzel Erdély egy részének szervezett kiürítését. A 25. gyaloghadosztály és a 2. páncélos hadosztály helytállásának volt köszönhető, hogy a román kiugrás és átállás után nem omlott össze az erdélyi arcvonal.

A katonasors és az előjárók döntése értelmében Hollósy-Kuthy László később a III. hadtest parancsnoki posztjára került. Azt a hadtestet irányította, amely a magyar 1. hadsereg alárendeltségében a Kárpátokban vívta harcait a szovjet csapatokkal. Itt érte az 1944. október 15-i proklamáció. A politikával nem foglalkozó, a Legfelsőbb Hadúr iránt feltétlen hűséget tanúsító katona lesújtó véleménnyel volt az előkészítetlenségről. Erdemes néhány gondolatát idézni: „A kormányzói szózatnak már csak a végfoszlányait hallottuk. Rögtön érdeklődtem a hírszerzőnk-nél a kiáltvány teljes szövege felől. Azt hamarosan megkaptam. Áttanulmányoztam. Lesújtott. Szerintem legnagyobb részben általunk is már átérzett eszmefuttatás volt, melyből azt az egyet hámoztam ki mint tényt, hogy »a fegyverszüneti tárgyalásokat folyamatba tettem«. Nincs még tehát meg, de már tárgyalnak ez irányban. Parancsot részünkre a beszéd nem tartalmazott. Megvolt-e vajon a kormányzónak és környezetének az elképzelése arról, hogy mi történjék a szózat folyamánként az arcvonalakon? Először abban sem voltam biztos, hogy valódi-e a szózat. Csodáltam, hogy ily módon kellett annak külvilágra jutnia. Megindított valamit, de határozott parancs és irányadás nélkül, amit bárki egyénileg is

magyarázhatott, és ami csak forrása lehetett a széthúzásnak és szétesésnek.”

Hollósy-Kuthy László — számos tábornok- és tisztársához hasonlóan — az események hatása alatt állt. „... helyzetünkön elgondolkozva tépelődtem. Megállapítottam, hogy csak feltétlen német- vagy oroszbarátok lehetünk. Csak ez a két lehetőség volt. Angolszász barátság és talán jóindulat e pillanatban nem számított. Csak 100%-os megoldás lehetséges. Okoltam a kormányzót, hogy ilyen szöveget minden részünkre való parancs nélkül adott közzé. Miért nem jött ki a hadsereghez és adott az ország érdekében határozott parancsot? Szózatának hatása a honvédségre beláthatatlan volt.”

Hollósy-Kuthy László akkor és később is igyekezett átgondolni a dolgokat. Úgy látta, hogy 1944 októberében a hadsereg „... csak elenyésző kis részben nyilas és feltétlen németbarát. Mindezek dacára, határozott kormányzói parancs nélkül az oroszokhoz nem megy át. Ettől mindenki idegenkedett. Hiszen eddig, 2—3 éven keresztül az orosz, mint ellenség szerepelt. Azelőtt is mint rémet állították be. Hogy most már legjobb barátaink lennének, senki sem hitte. Ettől a megoldástól mindenki távol állt. Akkor a hadsereghez a nyilasok közelebb állottak, mint az oroszok... Megállapítom azonban még egyszer, hogy a magyar államvezetés — ha már szükségesnek vélte — 1944. október 15-ét rosszul rendezte meg. Nálunk volt szózat, előkészítés nélkül; míg Romániában volt előkészítés és végrehajtás, szózat nélkül.”

Úgy vélem, a történet, a hadtörténet ezekből a kiragadott gondolatokból, sorokból is megértheti azt — amit hosszú évtizedek óta nem akarunk! —, hogy miért is maradt el a sikeres kiugrás.

Az októberi események után Hollósy-Kuthy Lászlót rövidesen felmentették beosztásából és jelentéktelen, új beosztásba helyezték, majd felszólították, hogy kérje nyugállományba helyezését. 1945 tavaszán ez meg is történt.

Már mint nyugállományú katona — fegyelmezetten — teljesítette a nyugatra települési parancsot és családjával

elindult Németországba. Ott érte a háború befejezte, ott ismerkedett meg a menekültek sanyarú sorsával és vált amerikai hadifogollyá.

Több hónapos németországi „kalandozás” után tért vissza Magyarországra, egyenesen az Andrássy út 60-ba. Ettől kezdve életútja a volt magyar királyi honvédség egykori tábornokai és tisztjei tipikusnak tekinthető életútja volt. Igazolási eljárás, B-listázás, nyugdíjmegvonás, kitelepítés, különböző alkalmi munkák. Kedvét igazán ez sem szegte, mert azt tapasztalta, hogy akiknek „hivatalból gyűlölnie” kellett volna őt, a „nép” máshogy vélekedett.

A sors kegyéből hosszú élet adatott meg neki. Székesfehérvárott élt családjá körében és ott is hunyt el 1979-ben.

Hollósy-Kuthy László írása nem mentegődzés, nem emlékműállítás, egyszerűen az események hű leírása, melynél talán többet nem is várhatnánk el. Ő maga úgy ítélte meg: „Lehet, hogy a múltban, a mai szemmel nézve, egyes esetekben esetleg helytelenül döntöttem a jövő szempontjából, de annak idején országunk jövőjét és a katonabecsületet tartottam mindig szem előtt.” Úgy érzem ezek a sorok mindennél többet mondanak!

Mivel a recenzens éveken keresztül figyelemmel kísérhette a kötet megjelenéséért folytatott „harcot”, úgy véli, nem teheti meg, hogy ne emlékezzen meg azokról akik sokat tettek azért, hogy a Fejér Megyei Levéltár Közleményei 14. köteteként kezünkbe vehessük Hollósy-Kuthy László memoárját: Dr. Farkas Gáborról a levéltár volt igazgatójáról, Erdős Ferencről, a levéltár jelenlegi igazgatójáról és nem utolsó sorban Szabó Péterről, a kötet bevezetőjét és jegyzeteit író hadtörténészről. Alapos jegyzeteit ugyan a nyomda ördöge jóvoltából nem mindig vehetjük „kézspénznek”, de így is elmondhatjuk, hogy fontos és hasznos kötettel gyarapodott a második világháborús magyar memoárirodalom. Kár, hogy hosszú évekig, évtizedekig kellett rá várunk.

Szakály Sándor

RICHARD HOLMES (szerk.)

A HÁBORÚK VILÁGTÖRTÉNETE

Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét

(Corvina Kiadó, Budapest, 1992. 344 o.)

A Richard Holmes és munkatársai (Ian Russel Lowell, Matthew Bennett, T. A. Heathcote, Anthony Clayton, Eric Grove, John Sweetman, Charles Townshend, John Pimlott) által írott, a londoni Mitchell Beazley Publishers kiadónál 1988-ban megjelent reprezentatív kötet az elmúlt évek egyik legnagyobb könyvsikere volt a nyugat-európai országokban és az Egyesült Államokban. A 440 ív szöveget, 168 térképet és mintegy 300 illusztrációt tartalmazó hadtörténelmi szintézis arra a hatalmas feladatra vállalkozott, hogy összefoglalja az emberiség háborúinak történetét az i. e. 3. évezredtől napjainkig. Az ötezer év hadtörténetét hitelesen feldolgozó exkluzív mű szerzői a sandhursti Királyi Katonai Akadémia világhírű tanárai, neves tudóstársaságok tagjai és számos nagy sikerű hadtörténelmi kiadvány írói.

Az egyetemes hadtörténet megismerésének könnyen elsajátítható módját kínálja a Corvina Kiadó gondozásában megjelent, szemet gyönyörködtető világtalasz, amely meggyőzően bizonyítja, hogy világunkat — minden túlzás nélkül — a háborúk alakították ki. Ezt igazolja az emberiség katonai konfronációinak, nagy hadjáratainak és véres csatáinak históriája, nem tévesztve szem elől Henri Barbusse találó megállapítását, miszerint „bűn lenne bemutatni a háború jó oldalát, még ha lett volna is ilyen”. Éppen ezért e nagy sikerű könyv központi témáját a katonai újítások, a haditechnika és a technológiai eljárások, valamint a taktikai és stratégiai elvek tökéletesedésének hiteles leírása képezi. A szép stílusban, olvasmányosan megírt, lebilincselő adatgazdagságú kötet tehát a legutóbbiban értelmezett hadtörténelemmel foglalkozik, részletesen bemutatva a katonai események és a társadalmi, gazdasági, politikai intézmények kölcsönhatását. A szerzők mindvégig hangsúlyozzák azt a tényt, hogy a háborúkat egyének vív-

ják, akiknek teljesítményét, kitartását és szenvedését nem szabad elborítania a háborús események elbeszélésnek, vagy elmosnia a statisztikai információk tengerének.

A kötet írói 21 fejezetben, közérthetően idézik fel az emberiség egyes korszakai hadviselésének főbb jellemzőit, a támadó és védő fegyverek korszerűsítését, a kiképzés és a hadtáp alakulását. Érdekesen megírt fejezetek tárgyalják az egyiptomiak, mezopotámiaiak, asszírok, perzsák, görögök, rómaiak, gótok, germánok; a hunok, avarak, frankok, bizánciak, arabok; a magyar kalandozók, a vikingek, a keresztlovagok és az oszmánok hadművészetét, legendás hadvezéreit, sorsdöntő csatáit. Sodró lendületű leírás mutatja be a nagy földrajzi felfedezések időszakát, a spanyol, portugál, francia, holland, angol hódításokat, a németalföldi szabadságharc, a harmincéves háború, az angol polgári forradalom, a spanyol örökösödési háború és a francia forradalom katonai eseményeit, a harcászati újításokat, a fegyvernemek és a haditechnika fejlődését.

Az olvasóra döbbenetes erővel hat az európai emberek számára szinte ismeretlen közép- és újkori kínai, japán, indiai harcmodor leírása, az afrikai népek törzsi háborúinak hátborzongató ábrázolása.

A szemléletében és tárgyalásmódjában példásan korrekt, objektivitásra törekvő kiadvány, érthető módon, a legnagyobb figyelmet a XIX. és XX. századi katonai események bemutatásának szenteli. Ennek során felvillantja a porosz—osztrák, porosz—francia, angol—búr, amerikai—spanyol háborúk jelentősebb hadműveleteit, majd rendkívül részletesen a két nagy világégés, az első és a második világháború hadszíntereit, offenzíváit és híres csatáit elemzi. Figyelemre méltó, hogy az 1939—

1945 közötti katonai események tárgyalásakor a kötet tisztességesen ábrázolja a vesztesek oldalán harcoló olyan ki-magasló parancsnokok, mint Guderian, Rommel és Mannstein tevékenységét.

A könyv utolsó fejezetei a második világháború utáni időszak nagy katonai konfrontációit, köztük a koreai, viet-nami, arab—izraeli, falklandi, iraki—iráni háború hadműveleteit, a nemzeti függetlenségi mozgalmak és a gerilla-harcok történetét tárják az olvasó elé.

Nem teljesen egyértelmű azonban, hogy az eredeti, angol nyelvű kiadványt miért toldotta meg egy újabb fejezettel a magyar kiadó. „A legújabb fejle-mények” című 21. fejezet — amely Amaczi Viktor munkája — két oldal-nyi(!) terjedelmével meglehetősen sze-rénytelenül tesz kísérletet arra, hogy bemutassa az Öböl-háború katonai ese-ményeit és az ott alkalmazott haditech-nikai eszközök „forradalmát”. Richard Holmes és munkatársainak kitűnő köny-ve nem szorul rá erre a kiegészítésre! Ez csak akkor lenne elfogadható, ha a 21. fejezet terjedelmében és szakmai színvonalában méltó folytatása lenne az előzőeknek.

Érthetetlen az is, miért maradt ki a Corvina kötetéből az angol nyelvű ki-adványban szereplő részletes bibliográ-fiai tájékoztató, amely a szakemberek és az érdeklődő olvasók számára egya-ránt hasznos könyvészeti ismereteket nyújthatott volna. Vita tárgyát képez-heti továbbá, hogy az eredeti „The World Atlas of Warfare” címét miért változtatták meg a magyar nyelvű ki-adásban, hiszen e kiadvány műfaja va-lójában a „világatlasz” kategóriájába tartozik.

Az imponálóan adatgazdag, ízlésesen megformált, reprezentatív kötetet Fé-lix Pál, a térképek szövegét Boros Lász-ló és Reviczky Béla fordította, szak-mailag pedig Rázsó Gyula hadtörténész ellenőrizte.

Hazai könyvkiadásunk első nagy egyetemes hadtörténeti összefoglalását mindazok figyelmébe ajánljuk, akiket érdekel az emberiség ötezer évének vég nélküli, szünni nem akaró háborúsko-dása, a zseniális hadvezérek tevéken-sége és a véres összecsapásokat gyűlölő közkatonák tengernyi szenvedése.

V. Molnár László

KRÓNIKA

1992

- Január 11.** Emlékezés a magyar 2. hadsereg doni katasztrófájának tiszteletére Fővédnök: *Dr. Antall József* miniszterelnök. Előadók: *Dr. Antall József* miniszterelnök, *Kéri Kálmán* vezérezredes.
- Március 14.** Az 1944-ben avatott és hősi halált halt tisztek emléktáblájának avatása a Hadtörténeti Múzeum díszudvarán.
- Március 20.** Istókovits Kálmán festőművész kiállításának megnyitója, „Budapest-Dubrovnik, Múlt és Jelen” címmel.
- Június 5.** A Hadtörténeti Múzeum Könyvszalonjának megnyitója. A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Gyűjteménye, a Hadtörténeti Múzeum, a Vendéglátóipari Múzeum és a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának közös bemutatója az 1849—1925 közti időszak könyvművészetéből. (1993. jan. 18-ig) Megnyitotta: *Benda Kálmán* akadémikus.
- Június 10.** *Dr. Gosztonyi Péter* előadása „Szovjet csapatok Magyarországon 1945—1991” címmel a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum közös rendezésében.
- Június 30.** A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, valamint a Magyar Ellenállási Szövetség rendezésében történeti konferencia Magyarország függetlensége visszaszerzésének és a szovjet megszállás megszüntetése első évfordulójának alkalmából „Magyarország részvétele a második világháborúban és ennek következményei” címmel. Megnyitót mondott *Dr. Zimányi Tibor*. Az előadók a program sorrendjében: *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, hadtörténész, *Dr. Gazsi József* hadtörténész, *Szabó Péter*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa, hadtörténész, *Dr. Jeszenszky Géza*, külügyminiszter, történész. Zárszó: *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója.
- Augusztus 12.** Az egykori tisztképző intézetek és a Ludovika Akadémia hallgatóinak első világtalálkozója kapcsán „A Hazáért mindhalálig!” A m. kir. honvéd Ludovika Akadémia története, 1808—1944 című kiállítás megnyitása.
- Augusztus 18.** A Ludovika Akadémia 1937-es évfolyama hősi halált halt hallgatói emléktáblájának avatása a Hadtörténeti Múzeum díszudvarán.
- Augusztus 30—Szeptember 5.** A Nemzetközi Hadtörténelmi Bizottság XVIII. kollokviuma (Torino).
Az Újvilág felfedezése 500. évfordulója jegyében 29 nemzeti bizottság képviselőjében 62 olaszországi és 114 más országbeli hadtörténész vett részt a kollokviumon; a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságát *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, a bizottság elnöke és *Zachar József*

alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője képviselte.

A Kollokvium 5 munkanapján elhangzott 41 előadás; a Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának képviselőiben *Zachar József* „Magyarok az Egyesült Államok haderejének bölcsőjénél, 1778—1783” című előadására szeptember 1-jén került sor.

Szeptember 5.

A kanadai Oshawából 1992 januárban hazaérkezett repülőmúzeumi anyagból („Magyar Aero Múzeum”, vitéz Domonkos János gyűjteménye) rendezett új, állandó kiállítás megnyitása.

Szeptember 25—26.

Az Osztrák és Magyar Hadtörténészek Nemzeti Bizottságának második ügyettes elnökségi ülése és tudományos eszmecsereje Lovasberényben.

A találkozón a nemzeti bizottságok elnökei beszámoltak az elmúlt év alatt végzetekről, a megjelent kiadványokról és a folyamatban lévő munkákról. Az elhangzott előadások a dualizmus kori közös történelem problémáit tárgyalták.

A rendezvényen a magyar felet *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, a Hadtörténeti Intézet igazgatója, *Zachar József* alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség vezetője, *Bencze László* ny. alezredes, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum tudományos tanácsadója és *Dr. Balla Tibor*, a Hadtörténeti Intézet tudományos munkatársa képviselte.

Az osztrák fél képviselői *Dr. Johann-Christoph Freiherr von Allemeyer-Beck* udvari tanácsos, a Heeresgeschichtliches Museum ny. igazgatója, elnök; *Dr. Manfred Rauchensteiner* egyetemi docens, kormánytanácsos, a Militärhistorischer Dienst vezetője és a Heeresgeschichtliches Museum igazgatója, főtitkár; *Dr. Leopold Auer* címzetes egyetemi tanár, levéltári főtanácsos, a Haus-, Hof- und Staatsarchiv osztályvezetője, *Dr. Peter Broucek* levéltári főtanácsos, a Kriegsarchiv osztályvezetője; *Dr. Wolfgang Etschmann*, tanácsos, a Militärhistorischer Dienst tudományos főmunkatársa voltak.

November 6.

Anjou-kori emlékülés. Előadók: *Rázsó Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum főigazgatója, *Bertényi Iván*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár; *Engel Pál*, a történelemtudomány kandidátusa, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének igazgatóhelyettese; *Dr. Hóvári János*, *Rokai Péter*, (Újvidék); *Dr. Veszprémy László*, a hadtörténeti Intézet tudományos főmunkatársa; *Dr. Zsoldos Attila* tanársegéd, Eötvös Loránd Tudományegyetem. Zárzó: *Rázsó Gyula*.

November 27.

Nemzetközi tudományos konferencia a Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Magyar Hadtudományi Társaság Hadtörténelmi Szakosztálya és a Magyar Ellenállási Szövetség közös rendezésében az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadseregének jellegéről, szerepéről és megítéléséről. A konferencia fővédnöke *Lőrincz Kálmán* vezérezredes volt (megnyitó), előadói a program sorrendjében: *Balogh Sándor*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, *Föglein Gizella*, a történelemtudo-

mány kandidátusa, egyetemi docens; *Markó György* őrnagy, a Hadtörténelmi Levéltár igazgatója; *Dr. Gellért Tibor* ny. alezredes, hadtörténész, *Dr. Keserű István* határőr ezredes, rendészettörténész; *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Kiss András* ny. ezredes, hadtörténész, *Dr. Gáspár András* polgárvédelmi alezredes, hadtörténész, *Dr. Fomin, Vitalij* ny. ezredes, hadtörténész, (Oroszország); *Dr. Balogh Gyula* ny. alezredes, jogtörténész; *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, a Hadtörténelmi Intézet igazgatója (zárszó).

December 10—11.

A Hadtörténelmi Intézet és Múzeum és a Román Hadtörténelmi Intézet szervezésében nemzetközi tudományos konferencia „A 2. magyar hadsereg 1942—43. évi keleti hadműveletekben vállalt szerepéről”. A konferencia fővédnöke *Deák János* altábornagy, a Magyar Honvédség vezérkari főnöke volt.

Az előadók a program sorrendjében: *Deák János* altábornagy (megnyitó); *Vargyai Gyula*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár, a Hadtörténelmi Intézet igazgatója; *Dr. Ion Safta* vezérőrnagy, a Román Hadtörténelmi Intézet igazgatója; *Dr. Manfred Kehrig* ezredes, a Német Hadilevéltár igazgatója; *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Dr. Borus József* történész, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének főmunkatársa; *Dr. Dombrády Lóránd* hadtörténész; *V. Fomin* ny. ezredes, hadtörténész (Oroszország); *Dr. Szabó Miklós* vezérőrnagy, a Zrínyi Miklós Katonai Akadémia parancsnoka; *Szabó Péter*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa; *Horváth Csaba* százados; *Otto Petre* alezredes (Románia); *Dr. Stark Tamás* történész; *Mihai Reteagan* (Románia); *vitész Radnóczy Antal*, a Vitézi Rend helyettes főkapitánya.

1993

Január 8.

„A magyar királyi honvédség 1922—1943” című kiállítás megnyitása. Előtte tudományos emlékülés. Az előadók a program sorrendjében: *Perjés Géza* (elnöki megnyitó); *Dr. Raffay Ernő* a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkára, történész; *Szakály Sándor*, a történelemtudomány kandidátusa, a bécsi Kriegsarchiv mellett működő Állandó Magyar Levéltári Kirendeltség munkatársa; *Szabó Péter*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa; *Perjés Géza* (zárszó).

Január 28.

Tudományos emlékülés Görgei Artúr születésének 175. évfordulója alkalmából. Megnyitó: *Rácz Gyula*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum főigazgatója. Az előadók sorrendben: *Kosáry Domokos* akadémikus, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke; *Urbán Aladár*, a történelemtudomány doktora, egyetemi tanár; *Dr. Katona Tamás* miniszterelnökségi államtitkár; *Hermann Róbert*, a Hadtörténelmi Intézet tudományos főmunkatársa; *Bona Gábor*, a történelemtudomány kandidátusa, a Hadtörténelmi Közlemények főszerkesztője; *Cennerné Dr. Wilhelmb Gizella*, a Magyar Nemzeti Múzeum tudományos főmunkatársa.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

DOMOKOS GYÖRGY	Buda visszavívásának ostromtechnikai problémái. Az ostrom előzményei és menete a döntés időszakáig — — — — —	3
SZIJJ JOLÁN	A cs. és kir. Hadseregfőparancsnokság (AOK) hivataltörténete, 1914—1918 — — — — —	61

KÖZLEMÉNYEK

HUSZÁR JÁNOS	A magyar katonai ejtőernyőzés fénykora, 1942—1944 — — — — —	74
KLAUS SCHÖNHERR	Magyarország Németország politikai és katonai számításában — — — — —	97
MERK ZSUZSA	Bácskai székely partizánok — — — — —	111

VISSZAEMLEKEZÉSEK

JUHÁSZ BALINT	Áttörés Scsucsjé előtt, 1943. január 14. A 12. könyvű hadosztály harcai — — — — —	119
----------------------	---	-----

FORRÁSKÖZLEMÉNYEK

LENKEFI FERENC	Szalay Elek visszaemlékezései 1848—49-re — —	145
-----------------------	--	-----

SZEMLE

VESZPRÉMY LÁSZLÓ — — KELENIK JÓZSEF — — HERMANN RÓBERT — — BENCZE LÁSZLÓ	Körmend a hadtörténelemben (<i>Lenkefi Ferenc</i>)	173
HILLER ISTVÁN	Palatin Nikolaus Esterházy, Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645 (<i>Zachar József</i>) — — — — —	175
HAUS MIKSCH	Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen (<i>Zachar József</i>) — —	177
MOLNÁR ANDRÁS (szerk.)	A szabadságharc zalai honvédei, 1848—1849 (<i>Lenkefi Ferenc</i>) — — — — —	179
HOLLÓSY-KUTHY LÁSZLÓ	Élményeim a második világháború alatt, 1939—1945 (<i>Szakály Sándor</i>) — — — — —	181
RICHARD HOLMES (szerk.)	A háborúk világtörténete. Katonai újítások, amelyek megváltoztatták a történelem menetét (<i>V. Molnár László</i>) — — — — —	183

KRÓNKA	— — — — —	185
---------------	-----------	-----

CONTENTS

STUDIES	
GYÖRGY DOMOKOS	The problems of siege technic of the recepture of Buda — — — — — 3
JOLÁN SZIJJ	The history of the organization of the General Headquarters of the Imperial and Royal Army (AOK), 1914—1918 — — — — — 61
PUBLICATIONS	
JÁNOS HUSZÁR	The golden age of the Hungarian paratroops, 1942—1944 — — — — — 74
KLAUS SCHÖNHERR	Hungary in the political and military calculations of the Third Empire — — — — — 97
ZSUZSA MERK	Székely partisans in the Bácska — — — — — 111
MEMOIRES	
BÁLINT JUHÁSZ	Break-through at Shtsutsye, 14 January 1943. The fights of the Light Division No. 12. — — — — — 119
HISTORICAL SOURCES	
FERENC LENKEFI	Elek Szalay's reminiscences of 1848—1849 — — 145
REVIEW	
LÁSZLÓ VESZPRÉMI — — JÓZSEF KELENIK — — ROBERT HERMANN — — LÁSZLÓ BENCZE	Körmend in the War History (<i>Ferenc Lenkefi</i>) — 173
ISTVÁN HILLER	Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645 (<i>József Zachar</i>) — — — — — 175
HANS MIKSCH	Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen (<i>József Zachar</i>) — — 177
ANDRÁS MOLNÁR (ed.)	Honvéds from Zala Couty in the 1848—1849 War of Liberation (<i>Ferenc Lenkefi</i>) — — — — — 179
LÁSZLÓ HOLLÓSY- -KUTHY	My Experiences during the Second World War, 1939—1945 (<i>Sándor Szakály</i>) — — — — — 181
RICHARD HOLMES (ed.)	The World Atlas of Warfare. Military Innovations that Changed the Course of History (<i>László V. Molnár</i>) — — — — — 183
CHRONIC — — — — — 185	

TABLE DES MATIERES

GYÖRGY DOMOKOS	Les problèmes de technique de siège de la reprise de Buda. Les antécédents et le déroulement du siège jusqu'à la période de la décision — — —	3
JOLÁN SZIJJ	L'histoire bureaucratique du Grand Quartier Général (AOK) impérial et royal, 1914—1918 — —	61
PUBLICATIONS		
JÁNOS HUSZÁR	La grande époque du parachutisme militaire hongrois, 1942—1944 — — — — — — —	74
KLAUS SCHÖNHERR	La Hongrie dans les calculs politiques et militaires de l'Allemagne — — — — — — —	97
ZSUZSA MERK	Des partisans sicules de Bácska — — — — —	111
RESSOUVENIRS		
BALINT JUHÁSZ	Enfoncement près de Scsucsjé, le 14 janvier 1943. Les combats de la 12e division légère — — —	119
PUBLICATIONS DE SOURCES		
FERENC LENKEFI	Les mémoires d' Elek Szalay sur 1848—49 — —	145
REVUE		
LÁSZLÓ VESZPRÉMY— —JOZSEF KELENIK— —ROBERT HERMANN— —LÁSZLÓ BENCZE	Körmend dans l'histoire militaire (<i>Ferenc Lenkefy</i>) — — — — — — — — —	173
ISTVÁN HILLER	Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. (<i>József Zachar</i>) — — — — — — —	175
HANS MIKSCH	Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen (<i>József Zachar</i>) — —	177
ANDRÁS MOLNÁR (réd.)	Les honvéds de Zala dans la guerre d'indépendance 1848—1849 (<i>Ferenc Lenkefi</i>) — — —	179
LÁSZLÓ HOLLÓSY— —KUTHY	Mes expériences pendant la deuxième guerre mondiale, 1939—1945 (<i>Sándor Szakály</i>) — — —	181
RICHARD HOLMES (réd.)	L'histoire mondiale des guerres. Innovations militaires qui changeaient la marche de l'histoire (<i>László V. Molnár</i>) — — — — — — —	183
CHRONIQUE — — — — — — — — —		185

INHALT

AUFSÄTZE

GYÖRGY DOMOKOS	Die belagerungstechnischen Probleme der Rückeroberung der Burg Buda — — — — —	3
JOLÁN SZIJJ	Die Amtsgeschichte des k. u. k. Armeeoberkommandos, 1914—1918 — — — — —	61

MITTEILUNGEN

JÁNOS HUSZÁR	Die Goldene Epoche der ungarischen militärischen Fallschirmjäger, 1942—1944 — — — — —	74
KLAUS SCHÖNHERR	Die Rolle Ungarns in den politischen und militärischen Plänen Deutschlands — — — — —	97
ZSUZSA MERK	Szekler Partisanen in der Batschka — — — — —	111

MEMORIEN

BÁLINT JUHÁSZ	Durchbruch vor Schutschje, 14. Januar 1943. Die Kämpfe der 12. Division — — — — —	119
---------------	---	-----

QUELLENPUBLIKATIONEN

FERENC LENKEI	Die Erinnerungen des Elek Szalay an 1848—49 — — — — —	145
---------------	---	-----

RUNDSCHAU

LÁSZLÓ VESZPRÉMY— —JÓZSEF KELENIK— —RÓBERT HERMANN— —LÁSZLÓ BENCZE	Körmend in der Kriegsgeschichte (<i>Ferenc Lenkefi</i>) — — — — —	173
ISTVÁN HILLER	Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645. (<i>József Zachar</i>) — — — — —	175
HANS MIKSCH	Der Kampf der Kaiser und Kalifen. Wien — das Stalingrad der Osmanen (<i>József Zachar</i>) — — — — —	177
ANDRÁS MOLNÁR (Hrsg.)	Honvédsoldaten aus dem Komitat Zala im Freiheitskampf von 1848—49. (<i>Ferenc Lenkefi</i>) — — — — —	179
LÁSZLÓ HOLLÓS- -KUTHY	Meine Erlebnisse im Zweiten Weltkrieg, 1939—1945. (<i>Sándor Szakály</i>) — — — — —	181
RICHARD HOLMES (Hrsg.)	Die Weltgeschichte der Kriege. Militärische Erneuerungen, die den Ablauf der Geschichte veränderten. (<i>László V. Molnár</i>) — — — — —	183

CHRONIK	— — — — —	185
---------	-----------	-----

СО Д Е Р Ж А Н И Е

СТАТЬИ

ДЬЁРДЬ ДОМОКОШ	Проблемы осадной техники, наличествовавшие в ходе обратного завоевания Буды — — — —	3
ЙОЛАН СИЙ	История Делопроизводительского Ведомства Главного командования Королевской и Императорской Армии, 1914—1918 гг. — — — — — — — —	61

ПУБЛИКАЦИИ

ЯНОШ ГУСАР	„Золотой век“ венгерского военного парашютизма, 1942—1944 гг. — — — — — — — —	74
КЛАУС ШЁНХЕРР	Венгрия в политических и военных расчетах Германии. — — — — — — — — — —	97
ЖУЖА МЕРК	Секейские партизаны из г. Бачка — — — — —	111

ВОСПОМИНАНИЯ

БАЛИНТ ЮХАС	Прорыв перед Шучым 14 января 1943 года. Бои 12 легкой дивизии — — — — — — — —	119
-------------	---	-----

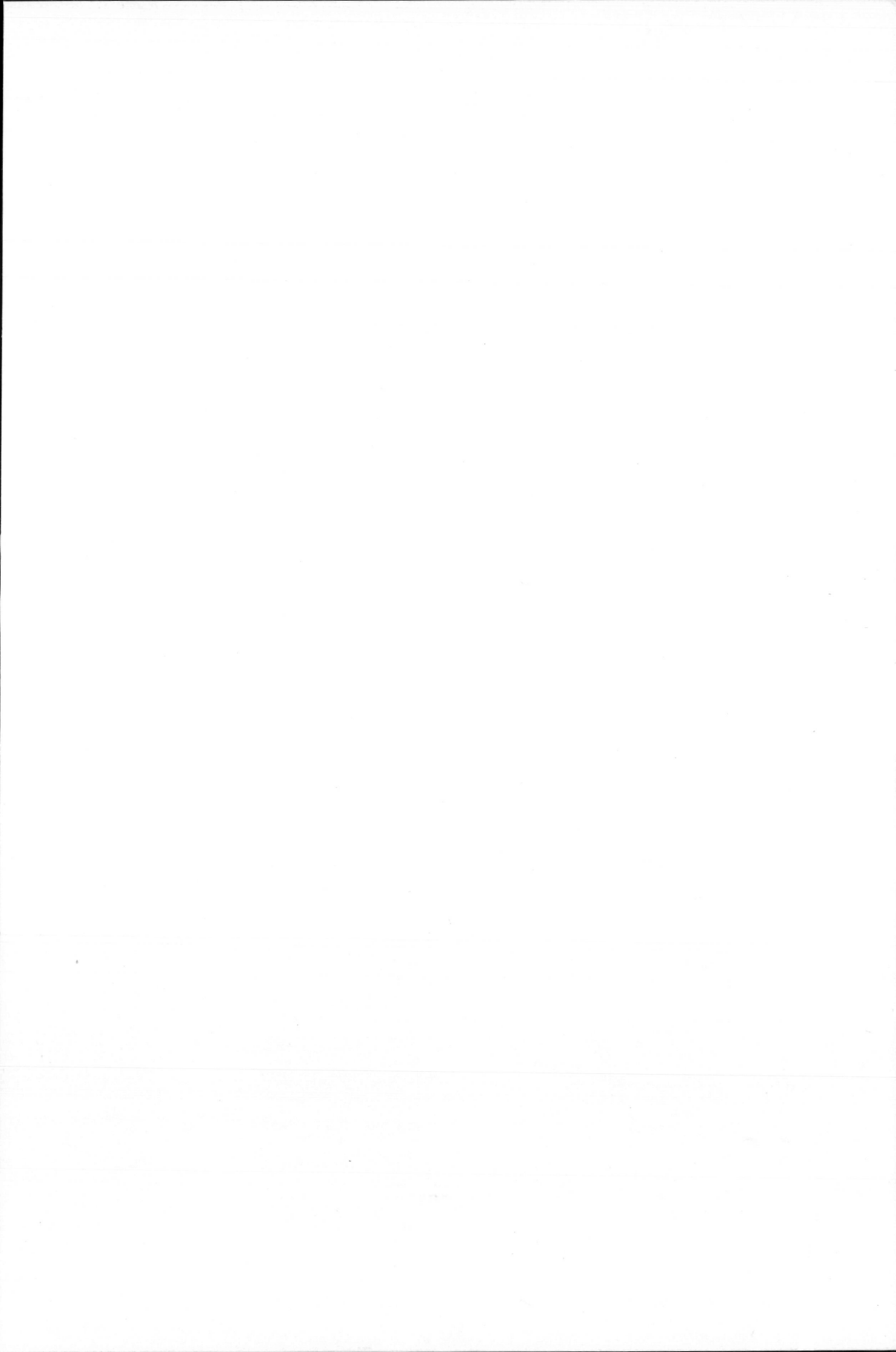
ИСТОЧНИКИ

ФЕРЕНЦ ЛЕНКЕФИ	Воспоминания Элека Салаи о 1848—1849 годах	145
----------------	--	-----

ОБЗОР

ЛАСЛО ВЕСПРЕМИ — ЙОЖЕФ КЕЛЕНИК — — РОБЕРТ ГЕРМАН — — ЛАСЛО БЕНЦЕ	Селение Кёрменд в военной истории (Ференц Ленкефи) — — — — — — — — — —	173
ИШТВАН ХИЛЛЕР	Palatin Nikolaus Esterházy. Die ungarische Rolle in der Habsburgerdiplomatie 1625 bis 1645 (Йожеф Захар) — — — — — — — — — —	175
ХАНС МИКШ	Der Kampf der Kaiser und Kalifen Wien — das Stalingrad der Osmanen. (Йожеф Захар) — — — — —	177
АНДРАШ МОЛЬНАР (ред.)	Залайские гонведы в освободительной борьбе 1848—1849 гг. (Ференц Ленкефи) — — — — —	179
ЛАСЛО ХОЛЛОШИ-КУТИ	Мои впечатления в хоре второй мировой войны 1939—1945 гг. (Шандор Сакай) — — — — —	181
РИХАРД ХОЛМЕС (ред.)	Всемирная история войн. Военные новаторства, которые изменили ход истории (Ласло В. Мольнар) — — — — — — — — — —	183

ХРОНИКА	— — — — — — — — — —	185
---------	---------------------	-----

Ára: 75,- Ft

Szerzőink figyelmét felhívjuk az alábbiakra:

1. A szerkesztőség csak olyan kéziratokat fogad el, amelyek megfelelnek az „első közlés” kívánalmainak.
2. A kéziratot három példányban kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni, mellékelve – új szerző esetében – külön lapon a szerző nevét, lakcímét, esetleg telefonszámát, munkahelyét, beosztását és tudományos fokozatát.
3. Végleges szövegű kéziratokat kérünk, mert a korrekúrában változtatásokra (kiegészítésekre) már nincsen lehetőség.
4. A szerkesztőség optimális terjedelműnek az 1,5–2,5 íves kéziratot tekinti – a jegyzetapparátussal együtt. 3 ívet meghaladó tanulmányt technikai okok miatt nehezen tudunk közölni. (Egy ív: 32 géppel írt oldal, oldalanként 25 sorral, soronként 50 leütéssel.)
5. A kéziratok jobb kezelhetősége érdekében kérjük, hogy a másolatokat is az első példánnyal azonos – nem másoló – papírra gépeljék, normál, nem gyöngybetűs írógéppel. Az esetleges javításokat a második és harmadik példányra is kérjük rávezetni.
6. A kiemeléseket a szerző egyszer húzza alá, a kézirat lapjait folyamatosan és arab számokkal számozza, a jegyzeteket a kézirat végére helyezze, külön lapszámозással.
7. Az idegen nyelvű forrásokból az idézeteket általában magyarra fordítva kérjük, s csak olyan kivételes esetekben az eredeti nyelven is, amikor értelmezésük problematikus lehet.
8. A jegyzetapparátusban a jegyzetszámозás folyamatosan és arab számokkal történjék. A hivatkozott mű szerzőjének nevét egyszerű aláhúzással emelje ki a kézirat szerzője és pontosan tüntesse fel a levéltári, kéziratári és bibliográfiai adatokat.
9. Folyóiratunk az évszázadokat római számokkal jelöli. (Az idézetek, tanulmány- és könyvcímek kivételével.)
10. Recenziók esetében a cím mellett szükségesek a pontos bibliográfiai adatok és idegen nyelvű kiadványok esetén a cím magyar fordítása is. A recenziók terjedelme az öt kéziratoldalt lehetőleg ne haladja meg.
11. Nyomdatechnikai és terjedelmi okokból csak minimális illusztrációs anyagot fogadunk el. A szerző a számozott és címmel ellátott ábrákat, táblázatokat csatolja a kéziratához, feltüntetve minden ábra és táblázat hátlapján a nevét és a kézirat címét, a kéziratban pedig a táblázatok és az ábrák helyét.